

A szabadság felszámolása

TIMOTHY SNYDER

Briliáns és felkavaró elemzés. Mindenkinek el kell olvasnia, aki érteni szeretné a jelenlegi, világméretű politikai válságot.

YUVAL NOAH HARARI

A szabadság felszámolása

TIMOTHY SNYDER

Briliáns és felkavaró elemzés. Mindenkinek el kell olvasnia, aki
érteni szeretné a jelenlegi, világméretű politikai válságot.

YUVAL NOAH HARARI

TIMOTHY SNYDER

A szabadság felszámolása

OROSZORSZÁG, EURÓPA, AMERIKA

SZÁZAD
KIADÓ

Budapest, 2019

Fordította
L'HOMME ILONA

A fordítás alapjául szolgáló mű:
Timothy Snyder: *The Road To Unfreedom*

Copyright © 2018 by Timothy Snyder
All rights reserved.
Hungarian translation © L'Homme Ilona, 2019
© XXI. Század Kiadó, 2019

A térképeket a Beehive Mapping készítette.
Vlagyimir Iljics Lenin fényképe (1917 k.): Universal History Archive/Getty; (jobb)
Ivan Alekszandrovics Iljin fényképe (1920 k.): Fine Art Images/Heritage
Images/Getty Images
Két zászló: Konstantins/Getty Images
Paul Celan, Mohn und Gedächtnis © 1952, Deutsche Verlags-Anstalt, München, in
der Verlagsgruppe Random House GmbH

21. Század Kiadó – XXI. Század Kiadó Kft., Budapest
Felelős kiadó Bárdos András és Rényi Ádám
Kiadványfelelős Kovács-Rényi Anna
Szerkesztette Laik Eszter
Szaklektorálás Unger Anna
Előkészítés Györke Mária
Korrektúra Takács Andrea
Borítóterv Somogyi Péter
Tördelés Váraljai Nóra

Elektronikus változat
Békyné Kiss Adrien

ISBN 978-615-5915-11-6

Korunk hőseinek: az újságíróknak

ELŐSZÓ (2010)

A fiam Bécsben született. Nehéz világrajövetel volt, az osztrák szülészorvos és a lengyel szülésznő mindenekelőtt a babára figyeltek. Lélegzett, és mielőtt az anyját betolták a műtőbe, egy pillanatra még a karjában tarthatta újszülöttjét. Aztán a szülésznő, Ewa, nekem adta át a babát. Azt sem tudtuk, mi történik körülöttünk, el voltunk veszve a fiammal, de egymásba kapaszkodtunk. Még nem tiszta tekintetű kék szemével felnézett, miközben sebészek szaladtak el mellettünk, csattogó talpak, maszkok, zöld köpenyek forgatagában.

Másnap úgy tűnt, minden rendben van. Az ápolók a látogatási idő végén, délután öt órakor felszólítottak, hagyjam el a kórtermet, és reggelig bízzam rájuk a gyermeket és anyját. Így kissé megkésve, e-mailben értesíthettem barátainkat a fiunk születéséről. Néhány ismerősöm épp akkor olvasta az üzenetemet, amikor a hírekből értesült egy életüket követelő katasztrófáról. Kutató barátom, akit még az előző évszázadban Bécsben ismertem meg, éppen Varsóban ült repülőre. Üzenetem, bármilyen gyorsan suhant is, őt már nem érhetette utol...

2010 a számvetés éve volt. A két évvel korábbi pénzügyi válság

a világ vagyonának jelentős részét megsemmisítette, és a vontatott fellendülés a gazdagoknak kedvezett. Az Egyesült Államok elnökévé egy afroamerikai jelöltet választottak meg. Lezárult a kétezres évek Európájának nagy kalandja, az Európai Unió keleti bővítése. A huszonegyedik század első évtizedének végén, húsz esztendővel a kommunizmus leáldozása után, hét évtizeddel a második világháború kezdetét követően időszerűnek tűnt számot vetni helyzetünkkel.

Egy ilyen számvetésen dolgoztam abban az évben egy haldokló történésszel. Tony Judtöt leginkább a 2005-ben megjelent *Postwar (A háború után)*^[1] című könyvéért csodálom, amelyben az Európai Unió valószínűtlen sikerét vázolta fel, vagyis hogy széthullott birodalmak maradványai a világ legnagyobb gazdaságává és a demokrácia legfontosabb területévé álltak össze. A könyv egy meditációval zárult az európai zsidók vészszakaszáról. Judt ebben felveti, hogy a huszonegyedik században az intézményrendszerek és a pénz már nem lesznek elegendőek: a politikai tisztesség a rémtettek történetének elbeszélését követeli meg.

2008-ban Tony amiotrófiás laterálszklerózisban (ALS) betegedett meg, egy idegsorvadásos betegségben. Tudta, hogy foglya lesz a testének, amely előbb-utóbb nem engedelmeskedik a szellemének, és meg fog halni. Amikor Tony már nem tudta használni a kezét, hangfelvételeket készítettünk a huszadik századdal kapcsolatos témákról folytatott beszélgetéseinkről. Ezekben a 2009-es beszélgetéseinkben mindkettőnket aggasztott az az amerikai elképzelés, hogy a kapitalizmus megingathatatlan, és hogy a demokráciának nincs alternatívája.

Tony korábban az értelmiség felelőtlen tagjairól értekezett, akik a huszadik században elősegítették a totalitarizmus terjedését. Most, a huszonegyedikben újfajta felelőtlenség terjedése miatt aggódott: az eszmék teljes elvetése, amely a vitát színvonaltalanná, a szakpolitikát cselekvésképtelenné és az egyenlőtlenséget normává teszi.

Beszélgetéseink idején a náci Németország és a Szovjetunió által az 1930-as, 1940-es években elkövetett politikai tömeggyilkosságok történetét írtam meg. E könyvem főleg zsidók, fehéroroszkok, ukránok, oroszok, baltiak és lengyelek sorsával foglalkozik, akik olyan területeken éltek, ahova a náci és a szovjethatalom egyaránt elért, és ahol a lakosság mindkét rezsimet megtapasztalta. Bár kifejezetten sötét témákat dolgoztam fel – éhínségek, tömegsírok, gázkamrák –, a könyv alaphangja mégis optimista: a tömeggyilkosságok okai beazonosíthatók, a halottak hangját fel tudjuk idézni. Az igazságot el lehet mondani, a tanulságokat le lehet szűrni.

Egy fejezetet a huszadik század fordulópontjának szenteltem: a náci–szovjet paktumnak, amely elindította a második világháborút Európában. 1939 szeptemberében a náci Németország és a Szovjetunió megtámadták Lengyelországot, mindketten azért, hogy felszámolják a lengyel államot és a lengyel politikai elitet. 1940 áprilisában a szovjet titkosrendőrség 21 892 lengyel hadifoglyot ölt meg, többségükben iskolázott tartalékos tiszteket. A férfiakat (és egy nőt) öt különböző helyszínen lőtték tarkón. Ezek egyike a katyíni erdő volt Szmolenszk közelében, a Szovjetunió orosz tagköztársaságának területén. A lengyelek számára a „katyíni

vérengzés” a szovjet elnyomás jelképévé vált.

A második világháború után a kommunista uralom alatti Lengyelország a Szovjetunió érdekszférájába tartozott, így Katyírról nem lehetett beszélni. Csak a Szovjetunió 1991-es felbomlása után tisztázták a történészek, mi is történt. A szovjet iratok semmi kétséget nem hagytak afelől, hogy a tömeggyilkosság szándékos politikai lépés volt, amelyet Sztálin személyesen hagyott jóvá. A Szovjetunió felbomlását követően az újonnan alakult Orosz Föderáció a sztálini terror hagyatékával küszködött. 2010. február 3-án, épp amikor befejeztem a könyvemet, az orosz miniszterelnök meglepő ajánlatot tett lengyel partnerének: áprilisra, a bűncselekmény hetvenedik évfordulójára közös megemlékezésre hívta őt Katyímba. Április elsején éjfélkor elküldtem a könyvet a kiadónak, épp akkor, amikor a fiam születését vártuk. Április hetedikén Oroszországba érkezett a lengyel kormánydelegáció, élén a miniszterelnökkel. Másnap a feleségem megszült.

Két nappal később egy második lengyel delegáció indult Oroszországba, köztük a lengyel elnök és neje, a lengyel haderők vezetői, országgyűlési küldöttek, aktivisták, papok és az 1940-ben Katyímban meggyilkoltak hozzátartozói. Egyikük Tomek Merta barátom volt, elismert politikaelméleti szakember, egyben a megemlékezésért felelős helyettes kulturális miniszter. 2010. április 10-én, szombaton kora reggel Tomek repülőre szállt. A repülő 8 óra 41 perckor a Szmolenszk melletti katonai reptér leszállópályája közelében lezuhant. A tragédiát senki nem élte túl. Egy bécsi szülészetén csöngött a telefon, és egy kismama lengyelül kiáltott fel.

Másnap este a fiam születéséről kiküldött értesítőkre érkezett válaszokat olvastam. Egy barátom gondoskodott róla, hogy örömöm közepette ne maradjak le a tragédiáról: „Hogy ne érjen majd váratlanul a hír, el kell mondanom neked, hogy meghalt Tomek Merta.” Egy másik barátom, aki szintén szerepelt az utaslistán, azt írta, hogy meggondolta magát, és otthon maradt. Feleségével néhány héttel későbbre várták gyermekük születését.

Így búcsúzott: „Ezentúl minden másképp lesz.”

Az osztrák szülészeten a nők négy napig maradnak bent, hogy az ápolók segítsenek nekik az etetés, fürdetés és csecsemőgondozás elsajátításában. Ezalatt a bent lévő anyák és hozzátartozóik megismerkednek egymással, ha külföldiek, közös nyelvet találnak, és beszélgetni kezdenek. Másnap a kórteremben lengyelül egy összeesküvésről esett szó. Kósza hírek keringtek, amelyek szerint az oroszok lelőtték a gépet, a lengyel kormány pedig részese volt az összeesküvésnek, hogy megöljék az elnököt, aki más párthoz tartozott, mint a miniszterelnök. Egy lengyel kismama megkérdezte tőlem, mit gondolok erről. Azt feleltem, ez meglehetősen valószínűtlen.

Másnap hazavittem a kórházból a feleségem és a kisfiam. Míg a baba egy mózeskosárban aludt, két cikket írtam Tomekről: az egyik egy lengyel nyelvű nekrológ volt, a másik egy angol nyelvű beszámoló a szerencsétlenségről, amely bizakodó szavakkal zárult Oroszországról. A lengyel elnök életét vesztette, miközben egy orosz földön elkövetett bűncselekmény megemlékezésére sietett. Kifejeztem reményemet, hogy az

orosz miniszterelnök, Vlagyimir Putyin megragadja ezt az alkalmat, hogy mélyrehatóbban foglalkozzon a sztálinizmus történetével. Talán észszerű felszólítás volt ez 2010 áprilisában, a gyász közepette, de jóslatként nagyobbat nem is tévedhettem volna.

Innentől kezdve minden másképp alakult. Putyin, aki már két ciklusban szolgált elnökként, mielőtt miniszterelnök lett, 2011 szeptemberében bejelentette szándékát az újabb elnöki ciklusra. Pártja rosszul szerepelt a decemberi parlamenti választásokon, de mégis parlamenti többséget szerzett. 2012 májusában egy következő, nem tisztának tűnő választást követően Putyin ismét az elnöki székbe került, majd gondoskodott arról, hogy a szovjet múltból zajló viták – mint amelyet korábban ő maga indítványozott Katyínról – ezentúl bűncselekménynek számítsanak. A szmolenszki légi baleset egyetlen napra összekovácsolta a lengyel társadalmat, majd évekig polarizálta. A 2010. áprilisi szerencsétlenség témája idővel a lengyel politika kényszercselekedetévé lett, és kiszorította az emlékezetből a katyíni vérengzést, amelynek megemlékezésére az áldozatok készültek. Sőt, a lengyel történelem minden más sérelme is kiszorult a közbeszédből. Lengyelország és Oroszország felhagyott vele, hogy reflektáljon a történelemre. Az idők megváltoztak. Vagy talán az időérzékünk változott meg.

Az Európai Unióra árnyék vetült. A bécsi születésű, amelynek minden ellátását fedezte olcsó biztosításunk, az európai projekt sikeréről tanúskodik – egyik ékes példája azoknak a szolgáltatásoknak, amelyek Európa nagy részén magától

értetődőnek számítanak, míg az Egyesült Államokban elképzelhetetlenek. Ugyanezt mondhatjuk a gyors és megbízható metróról, amelyen bejutottam a kórházba: Európában ez normális, Amerikában elérhetetlen. 2013-ban Oroszország az Európai Unió ellen fordult, és azt dekadensnek és ellenségesnek bélyegezte. Az EU sikerei nyomán az oroszok valószínűleg úgy gondolták, korábbi birodalmak sikeres demokráciákká válhatnak, s ezzel Oroszország léte hirtelen veszélybe került.

Amikor Oroszország szomszédja, Ukrajna 2014-ben közeledni kezdett az Európai Unióhoz, Oroszország megtámadta és területének egy részét annektálta. 2015-re Oroszország európaiak és amerikaiak közreműködésével Ukrajna után Európára és az Egyesült Államokra is kiterjesztette a kiberháború egy újszerű hadjáratát. 2016-ban a britek megszavazták az Európai Unióból való kilépést, amit Moszkva már régóta szorgalmazott, és az amerikaiak Donald Trumpot választották elnökükké, amely eredményért az oroszok keményen megdolgoztak. Más fogyatékosága mellett az új amerikai elnök a történelemre sem volt képes reflektálni: nem emlékezett meg a holokausztról, amikor ennek lett volna az ideje, és nem ítélte el országában a nácikat.

A huszadik század véget ért és lezárult, tanulságait pedig nem vonták le. Oroszországban, Európában és Amerikában a politika új formája jelent meg, az új időhöz jobban illő új szabadságnélküliség.

Már évek óta gondolkoztam az élet és a halál politikájáról,

amikor megírtam a két cikket a szmolenszki légi balesetről – egy olyan éjszakán, amikor az életet és a halált egymástól elválasztó határvonal igencsak vékonynak tűnt. „Boldogságod a boldogtalanságban” – reflektált egyik barátom a cikkemre, ám az előbbit éppúgy nem érdemeljük, ahogy az utóbbit sem. A vég és a kezdet túl közel került egymáshoz, vagy immár rossz sorrendben követik egymást, a halál az élet elé került, előbb halunk, utána élünk; kizökkent az idő.

2010 áprilisában vagy akörül már másképp működtünk, mint régen. Amikor első gyermekem születéséről értesítettem a hozzátartozóimat, be kellett mennem az irodába telefonálni; az okostelefonok akkoriban még ritkák voltak. A válaszokat a következő napokra és hetekre vártam, nem azonnal. Mire két évvel később megszületett a lányom, mindez megváltozott: szokványos dolognak számított az okostelefon, és a válaszok vagy azonnal érkeztek, vagy egyáltalán nem. Két gyereket nevelni más, mint egyet, mégis úgy gondolom, az idő a 2010-es évek elején nemcsak nekem, de mindannyiunk számára töredezettebbé és megfoghatatlanabbá vált.

A gépek, amelyektől azt vártuk, több időnk lesz, inkább elvették azt. Mivel elvesztettük képességünket az összpontosításra és az emlékezésre, minden újnak hatott. Tony 2010. augusztusi halála után előadó körútra indultam, hogy a *Thinking the Twentieth Century* (Gondolatok a huszadik századról) című közös könyvünkről beszélgessek a közönséggel. Az Egyesült Államok körbeutazása során észrevettem, hogy a huszadik század mint téma nagyon is feledésbe merült. Hotelszobákból követtem az orosz televízió adását, amelyben a

faji kérdés traumatikus amerikai történetével játszanak, azt állítva, hogy Barack Obama Afrikában született. Furcsálltam, hogy Donald Trump, az amerikai szórakoztatóipar egyik szereplője ezt a témát nem sokkal később szintén felkapta.

Az amerikaiakat és az európaiakat az új évszázadba „a történelem vége” meséje kísérte, amelyet könyvemben *a szükségszerűség politikájának* fogok nevezni – a kifejezés azt a meggyőződést takarja, hogy a jövő csak a jelen kiterjesztése, ismerjük a fejlődés törvényeit, nincsenek alternatívák, és ezért nincs is semmi tennivalónk. E mese amerikai kapitalista verziójában a természet elhozta a piacot, ez elhozta a demokráciát, ez meg elhozta a boldogságot. Az európai változatában a történelem elhozta a nemzetet, amely a háború által megtanulta, hogy a béke jó, és amely ezért az integrációt és a gyarapodást választotta.

A Szovjetunió 1991-es összeomlása előtt a kommunizmusnak megvolt a saját szükségszerűség-politikája: ennek ideológiája szerint a természet lehetővé teszi a technológiai fejlődést, amely társadalmi változást hoz, a változás forradalmat robbant ki, ez pedig megvalósítja az utópiát. Amikor erről kiderült, hogy nem igaz, diadalmaskodtak a szükségszerűség európai és amerikai politikusai. Az európaiak az 1992-ben megalapított Európai Unió kiteljesítésével foglalták el magukat, az amerikaiak pedig azzal érveltek, hogy a kommunista történet csődjéből a kapitalista narratíva igaza következik. A kommunizmus végét követően az amerikaiak és az európaiak negyedszázadon keresztül ismételték maguknak a szükségszerűségről szóló történeteiket, és ezzel felneveltek egy történelem nélküli

generációt.

A szükségszerűség politikájának amerikai verziója – minden más hasonló narratívához hasonlóan – ellenállt a tényeknek. Oroszország, Ukrajna és Fehéroroszország 1991 utáni sorsa meglehetősen jól mutatta, hogy egy rendszer bukása nem teremt tiszta lapot, amelyen a természet piacot, a piac pedig jogokat hoz létre. Irak megerősíthette volna ezt a tanulságot 2003-ban, ha az illegális amerikai háború kezdeményezői elgondolkodtak volna a katasztrofális következményeken. A 2008-as pénzügyi válság és a kampányfinanszírozás 2010-es deregulációja az Egyesült Államokban felerősítette a gazdagok befolyását és csökkentette a választókét. A gazdasági egyenlőtlenség növekedésével párhuzamosan beszűkült az időhorizont, és kevesebb amerikai hitt abban, hogy a jövő a jelen boldogabb kiadása. A máshol magától értetődőnek tekintett társadalmi javakat – oktatást, nyugdíjakat, egészségügyi szolgáltatásokat, közlekedést, szülői és rendes éves szabadságot – biztosító működőképes állam hiányában az amerikaiakat maguk alá gyűrték a hétköznapiak, és időérzékük leszűkült a mára.

A szükségszerűség politikájának összeomlásával a helyét újfajta időérzékelés, *az örökkévalóság politikája* vette át. Míg a szükségszerűség mindenki számára jobb jövőt ígér, az örökkévalóság az adott nemzetet egy ciklikus áldozattörténet középpontjába helyezi. Az idő többé nem a jövőbe mutat, hanem körbe-körbe forog, és ugyanazt a fenyegetést hozza vissza újra és újra a múltból. A szükségszerűség keretein belül senki nem felelős semmiért, mert abban hiszünk, hogy a

részletek maguktól kerülnek a helyükre, míg az örökkévalóságban azért nem felelős senki semmiért, mert mindannyian abban hiszünk, hogy az ellenség úgyis eljön, akármit teszünk is. Az örökkévalóság politikusai azt a meggyőződést terjesztik, hogy egy kormány nem segítheti a társadalom egészét, csupán a fenyegetések ellen képes védelmet nyújtani. A fejlődés átadja a helyét a végzetnek.

Hatalomra kerülve az örökkévalóság politikusai szükséghelyzeteket állítanak elő, és az így kiváltott érzelmeket manipulálják. Mivel képtelenek a megújulásra vagy nem is akarják azt, figyelemelterelő manőverként a polgárokból gyors váltakozásban hol eufóriát, hol felháborodást hívnak elő, és a jövőt belefojtják a jelenbe. A külpolitika terén az örökkévalóság politikusai vagy becsmélve leszólják, vagy felszámolni igyekeznek más országok azon teljesítményeit, amelyek a saját polgáraik számára követendő mintának tűnhetnek. Az örökkévalóság politikusai a technológia lehetőségeivel élve politikai fikciókat terjesztenek otthon és külföldön, letagadják a valóságot, és az életet cirkusszá és indulatokká redukálják.

Talán több is történt 2010-ben, mint amennyit abból felfogtunk. Meglehet, korszakváltással ért fel a szmolenszki baleset és a Trump megválasztása között lezajló események forrataga, csak nem érzékeltük annak. Talán most csúszunk át az időérzékelés egyik fajtájából egy másikba, mert nem vesszük észre, a történelem hogyan formál bennünket, és mi hogyan csinálunk történelmet.

A szükségszerűség és az örökkévalóság politikája a tényeket

történetekre, narratívákra fordítja le. Akit elvakít a szükségszerűség, az minden tényt mellékes apróságnak tart, amely nem változtat az átfogó fejlődéstörténeten; aki az örökkévalóság szemléletére váltott, az minden új eseményt egy időtlen fenyegetés újabb adalékának tart. Mindkét megközelítés történelemnek álcázza magát, miközben valójában felszámolja a történelmet. A szükségszerűség politikusai azt tanítják, a múlt részletei lényegtelenek, mert bármi történik is, majd megőrlik a történelem malmai. Az örökkévalóság politikusai évtizedeket, évszázadokat átlépve ugranak a múltból a jelenbe, és vissza, hogy megteremtsék az ártatlanság és a fenyegetettség mítoszáét. Ciklikusan visszatérő képzelte fenyegetések képzelte mintázatát teremtik, amelyeket műválságok és napi drámák előállítása révén a jelen valóságába ültetnek át.

A szükségszerűségnek és az örökkévalóságnak is megvan a maga propagandastílusa. A szükségszerűség politikusai a tényekből a jólét védőhálóját szövik meg. Az örökkévalóság politikusai ezzel szemben letagadják a tényeket, hogy elrejtsek a szabadabb és gazdagabb országokban élők valóságát és azt a gondolatot, hogy tudásra alapozva meg lehet újulni. A 2010-es években számos történet tudatosan teremtett politikai fikció volt, felfújta mese, amely magára vonta a társadalom figyelmét és elbitorolta a gondolkodáshoz szükséges teret. De bármilyen nagy hatással legyen is a propaganda a maga korára, sosem ez a történelem utolsó szava. Az emlékeink, a bennünket ért benyomások és a történelem ugyanis nem ugyanaz. A történelemben magunk teremtjük meg az összefüggéseket – már ha úgy kívánjuk.

E kötet kísérletet tesz arra, hogy visszahódítsuk a jelent a történelmi idő számára, és ezáltal a történelmi időt a politika számára; hogy megpróbáljuk értelmezni kortárs világtörténelmünk egymással összefüggő eseményeit Oroszországtól az Egyesült Államokig egy olyan korban, amikor magát a ténytérítést vonják kétségbe. Amikor 2014-ben Oroszország bevonult Ukrajna területére, az Európai Unió és az Egyesült Államok valóságérzékelésből vizsgálózt. Európában és Amerikában sokan egyszerűbbnek találták Oroszország propaganda-fantomképeit követni, mintsem megvédeni a jogrendet. Európaiak és amerikaiak arra pazarolták idejüket, hogy azt firtassák, vajon megszállás történt-e Ukrajna esetében, Ukrajna vajon állam-e, és nem maga érdemelte-e ki valamivel, hogy megtámadják. Ezekkel a vitákkal szemben Európa és az Egyesült Államok is sebezhetőnek mutatkozott, amit Oroszország hamarosan mindkettőjük esetében ki is aknázott.

A történelem mint tudomány a háborús propagandával való szembenézésként indult. Az első történelemkönyv, *A peloponnészoszi háború* szerzője, Thuküdidész gondosan megkülönböztette egymástól a vezérek saját beszámolóit viselt dolgaikról és a döntéseik valódi okát. Korunkban, amikor a mélyülő egyenlőtlenség a politikai fikciót táplálja, nő az oknyomozó újságírás értéke. Reneszánsza Ukrajna orosz megtámadása idején kezdődött, amikor bátor riporterek kivonultak, hogy a veszélyzónákból tudósítsanak. Oroszországban és Ukrajnában a kleptokrácia és a korrupció feltárására irányuló újságírói kezdeményezéseken edződött újságírók váltak háborús tudósítókká.

Ami Oroszországban megtörtént, Amerikában és Európában is bekövetkezhet: megszilárdulhatnak a súlyos egyenlőtlenségek, a szakpolitikai intézkedéseket propaganda helyettesítheti, a szükségszerűség politikáját felválthatja az örökkévalóság politikája. Az orosz vezetők felismerték Amerika és Európa gyenge pontjait, amelyeket korábban saját országukban már kiaknáztak, és oda csalogatják az európaiakat és az amerikaiakat, ahol ők maguk már otthon vannak: az örökkévalóságba.

Sok európaít és amerikaiit meglepetésként értek a 2010-es évek eseményei – az antidemokratikus politizálás felemelkedése, Oroszország szembefordulása Európával és ukrainai inváziója, a brexitszavazás, Trump megválasztása. Az amerikaiak általában kétféleképp reagálnak a meglepetésszerű fordulatokra: vagy úgy tesznek, mintha a váratlan esemény meg sem történt volna, vagy teljesen új jelenségnek állítják be, amely kívül esik a történelmi tapasztalaton. Vagy úgyis minden rendben lesz, vagy úgysem lehet semmit sem tenni ellene. Az első reakció a szükségszerűség politikájának a védekezési mechanizmusa, a második a szükségszerűség politikájának a haláltusája, mielőtt kimúlik és átadja a helyét az örökkévalóság politikájának. A szükségszerűség politikája először a polgári felelősségérzetet erodálja, majd, mihelyt komoly kihívásra talál, az örökkévalóság politikájává alakul át. Épp így reagáltak az amerikaiak, amikor Oroszország jelöltje lett az Egyesült Államok elnöke.

Az 1990-es és a 2000-es években a befolyás nyugatról kelet felé áramlott: a gazdasági és politikai modellek átvételével, az

angol nyelv terjedésével, az Európai Unió és a NATO bővítésével. Eközben az amerikai és az európai kapitalizmus szabályozatlan zugai gazdag oroszokat vonzottak egy olyan világba, amelyben elmosódott a kelet–nyugat-eltérés: az offshore-bankszámlák, a fedőcégek és az anonim alkuk birodalmába, ahol a gazdagok az orosz néptől eltulajdonított pénzeket mosták tisztára. Részben emiatt fordult meg a befolyás iránya a 2010-es években: immár keletről nyugatra irányul, miközben az offshore kivételes esetből szabállyá vált és az orosz politikai fikció Oroszországon túl terjed. Thuküdidész *A peloponnészoszi háborúban* az „oligarchiát” a *kevesek uralmaként* határozta meg, és szembehelyezte a „demokráciával”. Arisztotelész számára az „oligarchia” a *kevés gazdag uralmát* jelentette – ebben az értelemben éledt újra a szó az 1990-es években az orosz nyelvben, majd a 2010-es években – nem ok nélkül – az angolban is.

A koncepciók és a hozzájuk tartozó gyakorlatok keletről nyugatra áramlottak. Jó példa erre a „fake” szó a „fake news” („álhír”) kifejezésben. Amerikai találmánynak hangzik, Donald Trump magáénak tartja, de a fogalmat Oroszországban és Ukrajnában jóval azelőtt használták, mint hogy karriert csinált volna az Egyesült Államokban. Az álhír olyan fikciós szöveg, amely valódi újságírói produktumnak tetteti magát, hogy egyszerre okozzon zavart az adott eseményt illetően és hiteltelenítse magát az újságírást. Az örökkévalóság politikusai először maguk terjesztik az álhíreket, majd azt állítják, minden hír álhír, végül pedig azt, hogy csak az ő cirkuszuk tekintendő valósnak. Az az orosz módszer, hogy a nemzetközi

nyilvánosságot kitalált történetekkel áraszák el, 2014-ben kezdődött Ukrajnában, majd 2015-ben áterjedt az Egyesült Államokra, ahol 2016-ban egy elnök megválasztásában segített. A módszerek mindenhol azonosak voltak, bár idővel kifinomultabbá váltak.

Oroszország 2010-ben kleptokrata rezsimként működött, amely az örökkévalóság politikáját óhajtotta exportálni: a ténszerűség felszámolását, az egyenlőtlenség megőrzését és az ehhez hasonló tendenciák felgyorsítását Európában és az Egyesült Államokban. Ez jól látható Ukrajnából nézve, ahol Oroszország hagyományos háborút folytatott, miközben kiszélesítette az Európai Unió és az Egyesült Államok bomlasztására irányuló kampányát. Az első oroszbarát amerikai elnökjelölt tanácsadója korábban az utolsó oroszbarát ukrán elnök tanácsadója volt. Az az orosz taktika, amely Ukrajnában csődöt mondott, az Egyesült Államokban sikerrel járt. Orosz és ukrán oligarchák úgy rejtették el pénzeiket, hogy ezzel egy amerikai elnökjelölt karrierjét segítsék. Ezek a mozzanatok egyetlen történet alkotóelemei: saját korunk és saját döntéseink történetéé.

Lehet-e kortárs a történelem? A peloponnészoszi háborút az ókori történelem részének tartjuk, hiszen az athéniak több mint kétezer évvel ezelőtt harcoltak a spártaiak ellen. Történetírója, Thuküdidész azonban azt vetette papírra, amit a maga korában tapasztalt, miközben a múltat is elemezte, amennyiben a jelen megvilágításához szükség volt rá. E munkámban magam is ezt a megközelítést követem kellő alázattal.

Könyvem az orosz, az ukrán, az európai és az amerikai történelemhez folyamodik, amennyiben erre szükség van a jelen politikai problémáinak felismeréséhez és az azokat leplező egyes mítoszok lebontásához. A könyv az érintett országok elsődleges forrásaira épít, emellett olyan mintázatokat és elképzeléseket tár fel, amelyek segíthetnek megérteni saját korunkat. Figyelemmel követtem az orosz, az ukrán, a többi európai és az amerikai médiát, sok érintett helyen megfordultam, és olykor alkalmam nyílt összehasonlítani a tudósításokat a saját és ismerőseim tapasztalataival. Minden fejezet egy adott eseményre és egy adott évre összpontosít: a totalitárius gondolat visszatérésére (2011), a demokratikus politika összeomlására Oroszországban (2012), Oroszországnak az Európai Unió ellen indított támadására (2013), az ukrán forradalomra és az azt követő orosz invázióra (2014), a politikai fikció terjedésére Oroszországban, Európában és az Egyesült Államokban (2015), végül Donald Trump megválasztására (2016).

Azáltal, hogy a politika alapjait megváltoztathatatatlannak állítja be, a szükségszerűség ideológiája bizonytalanságot terjeszt az alapok mibenlétét illetően. Ha úgy gondoljuk, a jövő a jó politikai rendszer automatikus kiterjesztése, nem kell rákérdeznünk, mi is az a rendszer, miért jó, mi tartja fenn, és hogyan lehet javítani rajta. A történelem politikai gondolkodást jelent (és azt is kell, hogy jelentse), olyan értelemben, hogy rést üt a szükségszerűség és az örökkévalóság között, megakadályoz bennünket abban, hogy az egyikből a másikba sodródjunk át, és hozzásegít ahhoz, hogy meglássuk a pillanatot, amikor

befolyásolhatjuk a dolgok menetét.

Amikor a szükségszerűségből felmerülve körültekintünk, és megküzdünk az örökkévalósággal, a szétesés története egyben javítási útmutatóként szolgálhat. Az erózió megmutatja, mi az, ami tartós, mi erősíthető meg, mi építhető fel újból, és mit kell újra kitalálni. Mivel a jelenségek megértése hatalmat és felelősséget ad, a könyv fejezeteit választási lehetőségként fogalmaztam meg: „Egyéniség vagy totalitarizmus”; „Hatalomváltás vagy csőd”; „Integráció vagy birodalom”; „Megújulás vagy örökkévalóság”; „Igazság vagy hazugság”; „Egyenlőség vagy oligarchia”. Így az egyéniség, a kitartás, az együttműködés, a megújulás, a becsületesség és az igazságosság politikai erényként jelennek meg. Ezek a tulajdonságok nem pusztán szép szavak vagy preferenciák, hanem történelmi tények, és nem kevésbé azok, mint az anyagi tényezők. Az erények elválaszthatatlanok azoktól az intézményektől, amelyeket ihletnek és táplálnak.

Egy intézmény táplálhatja a jó bizonyos eszméit, de egyben függ is ezektől. Az intézmények virágzásához nélkülözhetetlenek ezek az erények, és ezek életben tartásához intézményekre van szükség. Az az erkölcsi kérdés, hogy mi a jó és mi a rossz a közéletben, soha nem választható el a rendszerek történelmi vizsgálatától. A szükségszerűség és az örökkévalóság politikája teszi irrelevánssá, sőt nevetségessé az erényeket: a szükségszerűség azzal az állításával, hogy a jó a már létező valóság, és elkerülhetetlenül terjedni fog, az örökkévalóság annak bizonygatásával, hogy a gonosz mindig kívül van, és hogy mi örökké annak ártatlan áldozatai

maradunk.

Ha ennél pontosabb képet szeretnénk alkotni arról, mi a jó és mi a rossz, újra fel kell idéznünk a történelmet.

ELSŐ FEJEZET

EGYÉNISÉG VAGY TOTALITARIZMUS (2011)

A törvénnyel emelkedik országunk, de törvény
nélkül odavész.

NJÁLS SAGA, 1280 k.

Szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt.

CARL SCHMITT, 1922

A szükségszerűség politikája az az eszme, hogy nincs eszme. Aki ennek bűvkörében él, tagadja, hogy az eszméknek hatásuk lenne, és épp ezzel bizonyítja, hogy egy hatalmas eszme foglya. A szükségszerűség politikájának jelmondata: „Nincsen alternatíva”. Ha ezt elfogadjuk, akkor tagadjuk az egyén felelősségét a történelem felismerésében és megváltoztatásában. Az élet alvajáró-vonulássá válik egy előre megváltott sírhely előre kijelölt gödrébe.

Az örökkévalóság a szükségszerűségből kel ki¹, mint a kísértet a halottból. A szükségszerűség politikájának kapitalista változata, amelyben a piac helyettesíti a politikát, gazdasági egyenlőtlenséget teremt, és ezzel aláássa a haladásba vetett hitet. Amikor megtorpan a társadalmi mobilitás, a

szükségyszerűség átadja a helyét az örökkévalóságnak, a demokrácia pedig az oligarchiának. Amikor egy oligarcha a múltbéli ártatlanságról mesél (esetleg fasiszta eszmékkel megtámogatva), fiktív védelmet kínál azoknak, akik a valóságban szenvednek. Az a hit, hogy a technológiai fejlődés a szabadságot szolgálja, szabad utat nyit az oligarcha által kínált cirkusznak. Miközben a szórakozás elfoglalja az odafigyelés helyét, a jövő feloldódik a jelen frusztrációiban, és az örök jelen változatlansága válik mindennapi életünké. Az oligarcha a mese világából lép át a valós politikába, és kormányzása eszközként mítoszokat éltet, szükséghelyzeteket generál. A 2010-es években egy ilyen mesehősből lett politikus, nevezetesen Vlagyimir Putyin egy másikat, bizonyos Donald Trumpot segített át a mese világából a hatalomba. Elsőként Oroszország lépett át az örökkévalóság politikájába², amit az orosz vezetők vagyonuk és saját maguk védelmére exportáltak. Főoligarchájuk, Vlagyimir Putyin Ivan Iljin fasiszta filozófust választotta iránytűnek. Czesław Miłosz lengyel költő 1953-ban ezt írta: „Számos európai ország lakója csak a huszadik század közepén döbbsen rá, hogy az átlagos halandó számára túlságosan bonyolult és igencsak nehezen érthető filozófiai művek milyen közvetlen hatással lehetnek az ő sorsára.”^[2] Ivan Iljin, aki néhány, a mai világunkat is formáló filozófiai művet jegyez, egy évvel azután halt meg, hogy Miłosz a fenti sorokat írta. Ivan Iljint a hivatalos Oroszország újra felfedezte, az 1990-es és a 2000-es években életműve az oligarchia lehetővé tételére adaptált fasiszta eszmerendszerként támadt fel, olyan gondolatrendszerként, amely segítette a vezetőket a

szükségyszerűségből az örökkévalóságra való váltásban.

Iljin kora, a húszas–harmincas évek fasizmusa három fő jellegzetességgel bírt: ünnepelte az akarat és az erőszak diadalát az ész és a jog felett, az általa preferált vezetőnek misztikus kapcsolatban kellett állnia népével, és a globalizációt inkább konspirációnak tartotta, mintsem problémakörnek. Az egyenlőtlenség kontextusában újjáélesztett fasizmus ma katalizátorként szolgál az oligarcháknak arra, hogy a nyilvános vitákat politikai fikcióval helyettesítsék, az érdemi választásoktól az áldemokrácia felé forduljanak, és hogy a jogállamiságot személyhez kötött rezsimekkel váltsák le.

A történelem mindig folytatódik, és mindig vannak alternatívák. Iljin ezek egyikét képviseli. Nem ő az egyetlen fasiszta gondolkodó, akit századunkban újra felfedeztek, de ő a legjelentősebb. Utat mutat a szabadság nélküli világba tartó egyre sötétebb úton, amely a szükségyszerűségből az örökkévalóságba vezet. Eszméit és hatásait tanulmányozva képesek leszünk tisztábban látni, amikor fényt és kijáratot keresünk a pályáról. Ehhez történészfejjel kell gondolkodnunk: rá kell kérdeznünk, hogyan hatnak a múlt eszméi a jelenben, össze kell hasonlítanunk Iljin korának³ globalizációját a saját korunkéval, és rá kell eszmélnünk, hogy mind a múltban, mind a mában van választási lehetőség, éspedig nem csak kettő. A szükségyszerűség fátylat borít a valóságra, az örökkévalóság burokba zárja, de léteznek alternatívák, amelyeket meg kell találnunk, mielőtt ránk borul a sötétség. Ha elfogadjuk az örökkévalóságot, akkor feláldozzuk az egyéniséget és nem látjuk meg a lehetőségeinket. Az örökkévalóság is olyan eszme,

amely szerint nincsenek eszmék.

Amikor a Szovjetunió 1991-ben összeomlott, a szükségszerűség amerikai politikusai kihirdették a történelem végét, míg némely orosz a birodalmi múltban keresett új tekintélyeket. Amikor 1922-ben megalapították a Szovjetuniót, területének nagy részét az Orosz Birodalomtól örökölte. A cár birodalma a világ legnagyobb országa volt, nyugat-keleti irányban Európa közepétől a Csendes-óceánig, észak-déli irányban pedig az Arktisztól Közép-Ázsiáig terjedt. Bár nagyrészt földművesek és nomádok lakták, az orosz középosztály és értelmiség a huszadik század hajnalán azt latolgatta, miképp válhat egy autokrata irányítású birodalom modernebbé és igazságosabbá.

Az 1883-ban nemesi családba született⁴ Ivan Iljin fiatalemberként nemzedéke jellegzetes képviselője volt. Az 1900-as évek elején jogállamiságot szeretett volna Oroszországnak. Az első világháború csapása és az 1917-es forradalom tapasztalatai után Iljin ellenforradalmárrá lett, erőszakos fellépést sürgetett a forradalommal szemben, és idővel a keresztény fasizmus szószólójaként lépett fel, amelynek célja a bolsevizmus legyőzése volt. Néhány hónappal a Szovjetunió 1922-es megalakulása előtt száműzetésbe vonult. Berlinből programot hirdetett az újonnan alapított Szovjetunió ellenzőinek, a „fehéreknek”, akik a hosszú és véres orosz polgárháborúban a bolsevik Vörös Hadsereg ellen harcoltak, majd Iljinhez hasonlóan politikai emigrációba kényszerültek. Iljin későbbi írásait útmutatónak fogalmazta meg olyan orosz vezetők számára, akik a Szovjetunió végét követően kerülnek

hatalomra.

Miután 1991-ben a Szovjetunió porain⁵ létrejött az Orosz Föderáció, Iljin *Nasi zadacsi* (Feladataink) című rövid könyve új kiadásokban kezdett terjedni, megjelentek összegyűjtött művei, és eszméi befolyásos támogatókra találtak. Iljin 1954-ben elfeledve halt meg Svájcban, ám Putyin 2005-ben Moszkvában újratemetette őt. Személyes iratait, amelyek a Michigani Állami Egyetemre kerültek, Putyin 2006-ban visszaszerezte. Ebben az időben Putyin az orosz parlament előtti éves, nagy jelentőségű elnöki beszédeiben, amelyeket maga írt, szívesen idézte Iljint. A 2010-es években Putyin Iljin tekintélyére támaszkodott, hogy megindokolja, Oroszországnak miért kell aláásnia az Európai Uniót és megszállnia Ukrajnát. Amikor arra kérték, nevezzen meg egy gondolkodót, akire történelmi kérdésekben támaszkodik, Putyin Iljinre hivatkozott.

Az orosz politikai elit követte⁶ vezetője példáját. Putyin propagandafőnöke, Vlagyiszlav Szurkov Iljin eszméit a kortárs média világához igazította. Szurkov szervezte Putyin hatalomra kerülését, és ő felügyelte azt a médiakonszolidációt, amely biztosította Putyin látszólag örök uralmát. Dmitrij Medvegyev, aki formálisan Putyin pártjának az elnöke, szintén Iljint ajánlotta az orosz fiatalok figyelmébe. Iljin nevét rebesgették az állellenzéki pártok vezetői, a kommunisták és a (szélsőjobboldali) liberális demokraták, akik szerepet vállaltak a demokrácia Iljin által javasolt színjátékának megteremtésében. Iljint idézte az alkotmánybíróság vezetője is, ráadásul éppen azt a gondolatát, hogy a jog a felmagasztosult vezető szeretetét jelenti. Hivatkoztak rá Oroszország kormányzói, amikor

megvalósult Oroszországban az Iljin által elképzelt centralizált állam. 2014 elején a kormánypárt tagjai és minden orosz közszolga Iljin politikai írásainak gyűjteményét kapta meg a Kremltől. 2017-ben az orosz televízió az orosz forradalom századik évfordulójáról olyan filmmel emlékezett meg, amely Iljint erkölcsi tekintélyként mutatta be.

Iljin az örökkévalóság politikusa volt⁷. Az ő gondolatai kerekedtek felül a kilencvenes és a kétezres évek során, amikor a szükségszerűség politikájának kapitalista változata összeomlott Oroszországban. Amikor Oroszország a 2010-es évekre kleptokráciává alakult, és a belső egyenlőtlenségek elképesztő méreteket öltöttek, Iljin befolyása csúcsra hágott. Oroszország támadása az Európai Unió és az Egyesült Államok ellen felfedett néhány olyan politikai erényt, amelyet Iljin filozófusként tagadott vagy megvetett: az egyéniséget, a hatalomátadás szabályozását, az integrációt, a megújulást, az igazságot és az egyenlőséget.

Iljin egy évszázaddal ezelőtt, az orosz forradalmat követően ajánlgatta eszméit népének, mégis napjaink filozófusává vált. A huszadik század egyetlen gondolkodója sem részesült ilyen nagyszabású rehabilitációban a huszonegyedik században, és nem élvezett ilyen mértékű befolyást a világpolitikára. Azért nem vettük ezt észre, mert fogva tart bennünket a szükségszerűség: azt képzeljük, az eszméknek nincs jelentőségük. Történész fejjel gondolkodni azt jelenti, elfogadjuk, hogy az általunk nem ismert dolgoknak jelentőségük lehet, és hogy azt kutatjuk, amit nem ismerünk.

A mi szükségszerűség-politikánkban⁸ visszacseng Iljin koráé. Az 1980-as évektől a 2010-es évek elejéig tartó időszakhoz hasonlóan a késői 1880-es évektől a korai 1910-es évekig terjedő kor is a globalizáció kora volt. Mindkét időszakban úgy vélték, az exportvezérelt növekedés felvilágosult politikát eredményez és a fanatizmus végét hozza magával. Ez az optimizmus az első világháború és az azt követő forradalmak, ellenforradalmak alatt megtört. Iljin élete is ennek a folyamatnak egy példája. Fiatal korában támogatta a jogállamiságot, majd később a szélsőjobbra tolódott, miközben azokat a taktikákat csodálta, amelyeket a szélsőbalnál figyelt meg. A korábban balos Benito Mussolini nem sokkal azután menetelt fasisztáival Rómába, miután Iljint kiűzték Oroszországból. A filozófus a Ducében látta meg a reményt a korrupt világ számára.

Iljin a fasizmust tartotta⁹ az eljövendő világ követendő politikai rendszerének. Az 1920-es években értetlenül figyelte száműzetésében, hogy az olaszok hamarabb jutottak el a fasizmushoz, mint az oroszok. Azzal a gondolattal vigasztalta magát, hogy Mussolini hatalomátvételét az orosz fehérek ihlették: „A fehérek mozgalma, mint olyan, mélyebb és szélesebb körű, mint az [olasz] fasizmus.” Ez a mélység és széleskörűség Iljin szerint egy olyan kereszténység felvállalásából fakad, amely megköveteli Isten ellenségeinek véráldozatát. Abban bízva, hogy a száműzött fehérek még hatalomra kerülhetnek, Iljin az 1920-as években „fehér testvéreim, fasiszták”-nak szólította őket.

Hasonlóan mély benyomást tett¹⁰ Iljinre Adolf Hitler. Iljin Olaszországba látogatott és Svájcban nyaralt, de 1922-ben és

1938-ban Berlinben élt, és egy állami finanszírozású kutatóintézetnek dolgozott. A német anyától született Iljin német nyelven vállalkozott pszichoanalízisre Sigmund Freudnál, a német filozófiát tanulmányozta, és ugyanolyan jól írt németül, mint oroszul. Munkahelyén elemzéseket szerkesztett és írt a szovjet politikáról – 1931-ben írta például a *Welt vor dem Abgrund* (Világ a szakadék szélén) című német és a *Jad bolsevizma* (A bolsevizmus mérge) című orosz nyelvű munkáját. Hitlerben Iljin a civilizáció védelmezőjét látta a bolsevizmussal szemben: „A Führer – írta – óriási szolgálatot tett Európa egészének” azáltal, hogy megakadályozta az orosz modell szerinti további forradalmakat. Iljin helyeselve jegyezte meg, hogy Hitler antiszemizmusa az orosz fehérek ideológiájának a származéka. Fájlalta, hogy „Európa nem érti meg a nemzetiszocialista mozgalmat”. A náciizmus mindenekelőtt „szellem”, amelyből az oroszoknak részesülniük kell.

1938-ban Iljin elhagyta Németországot¹¹, és 1954-ben bekövetkezett haláláig Svájcban élt. Egy német–amerikai üzletember felesége támogatta őt anyagilag, és német nyelven tartott nyilvános előadásokkal is keresett némi pénzt. Egy svájci tudós szerint ezeknek a lényege, hogy Oroszországra nem mint a jelenben fenyegető kommunizmusra, hanem a jövőbeli keresztény megváltásra kell gondolni. A kommunizmust Iljin szerint a dekadens Nyugat hozta az ártatlan Oroszország fejére, egy nap azonban Oroszország majd felszabadítja magát és másokat a keresztény fasizmus segítségével. Egy svájci kritikus szerint Iljin könyvei „abban az értelemben nemzetiek, hogy az

egész Nyugattal helyezkednek szembe”.

Iljin politikai nézetei¹² nem változtak a második világháború kitörésével. Svájci kapcsolatai szélsőjobb kötődésűek: Rudolf Grob úgy hitte, Svájcnak a náci Németország példáját kell követnie; Theophil Spoerri egy olyan csoporthoz tartozott, amely kiközösítette a zsidókat és a szabadkőműveseket; Albert Riedweg jobboldali ügyvédként praktizált, testvére, Franz Riedweg a legmagasabb rangú svájcként tevékenykedett a nácik üldözésre szakosodott intézményrendszerében, emellett a német háborúért felelős miniszter lányát vette feleségül, és csatlakozott az SS-hez. Riedweg részt vett Lengyelország, Franciaország és a Szovjetunió német megszállásában is. Ez utóbbit Iljin a bolsevizmus próbatételének tekintette, amely során a nácik felszabadíthatják az oroszokat.

Miután a Szovjetunió 1945-ben¹³ megnyerte a háborút és nyugatra terjeszkedett, Iljin írásaiban a jövő orosz nemzedékeihez fordult. Életművét úgy jellemezte, mint apró lámpást a nagy sötétségben. Ám ezzel az apró lánggal a 2010-es évek orosz vezetői tűzvészt indítottak el.

Iljin következetes volt.¹⁴ Első nagyobb filozófiai műve oroszul jelent meg 1916-ban, és ennek átdolgozott, 1946-os német változata egyben utolsó nagyobb alkotása.

Az egyetlen jó dolog¹⁵ a világegyetemben, vélte Iljin, Isten totalitása a teremtés előtt. Amikor Isten megteremtette a világot, széttörte az egyetlen, totális Igazságot, amely ő maga volt. Iljin kettéosztja a világot a „kategorikusra” egyfelől, az egyetlen tökéletes eszme elveszett birodalmára, és másfelől a

„történelmire”, az emberi életre a maga valóságával és szenvedélyeivel. Számára a lét tragikuma abban áll, hogy a valóság eseményei nem rakhatók össze isteni totalitássá, sem a szenvedélyek Isten céljává. E. M. Cioran román gondolkodó, aki korábban maga is a keresztény fasizmus szószólója volt, így magyarázza ezt az eszmét: a történelem előtt Isten tökéletes és örök, de miután elindította a történelmet, „tombolva halmoz hibát hibára”. Iljin megfogalmazásában: „Amikor Isten az empirikus létbe süllyedt, megfosztotta magát a harmonikus egységtől, a logikai észszerűségtől és az organikus célirányosságtól.”

Iljin számára a valóság¹⁶ és a szenvedélyek emberi világa értelmetlen. Erkölcstelennek tartja, hogy egy tényt történelmi kontextusában ragadjunk meg: „Az empirikus lét világa nem igazolható teológiailag.” A szenvedélyek gonoszak. Isten hibát követett el a teremtésben, amikor szabadjára engedte „az érzékiség gonosz természetét”. „Romantikus” készítésnek engedett, amikor lényeket teremtett, bennünket, akiket a szexualitás ösztönöz. Ezáltal „a világ romantikus tartalma legyűri a gondolat racionális formáját, és a gondolat átadja az elsőbbségét a gondolkodás nélküli célirányosságnak”, a testi szerelemnek. Isten „spirituális és erkölcsi relativizmus” közepette hagyott bennünket.

Isten elítélésével¹⁷ Iljin a filozófiát hozta helyzetbe, azaz egy filozófust: saját magát. Megőrizte az isteni „totalitás” vízióját, amely a világ teremtése előtt létezett, és magára vállalta az útmutató szerepét, aki elénk tárja, hogyan nyerhetjük el e totalitást újra. Miután Istent leszerepeltette, Iljin maga

nyilatkoztathatta ki, mi az, ami létezik, és minek kell léteznie. Létezik egy isteni világ, amelyet valahogy meg kell váltani, és a megváltás szent feladata azokra a férfiakra hárul, akik megértik a bajt – Iljinnek és könyveinek köszönhetően.

Ez a vízió egy totalitárius látomás¹⁸, amely szerint olyan állapotra kell törekednünk, amelyben mindannyian egyként gondolkodunk és érzünk – azaz ne is gondolkodjunk és ne is érezzünk, hanem szűnjünk meg egyénként létezni. „A gonosz ott kezdődik – írja Iljin –, ahol a személy kezdődik.” Egyéniségünk csupán a világ hibás voltát igazolja: „az egyedi lét empirikus töredezettsége a világ hibás, átmeneti, egy metafizikai értelemben nem igaz állapota”. Iljin megvetette a középosztályt, amelynek társadalmi és magánélete szerinte fenntartja a világ töredezettségét és háttérbe szorítja Istent. Az egyénnek előrelépést kínáló társadalmi réteghez tartozni az emberi lét legrosszabb formája: „Ez az állapot a társadalmi lét legalacsonyabb szintjét képezi.”

Minden erkölcstelenség¹⁹ a saját magának biztosított kivétellel kezdődik, így az örökkévalóság politikája is. A teremtésben minden más lehet rossz, de én és a csoportom jók vagyunk, mert én én vagyok, és a csoportom az enyém. Másokat talán megzavarhatnak és megbabonázhatnak a történelmi tények és szenvedélyek, de én és az én nemzetem megőriztük történelem előtti ártatlanságunkat. Mivel a legfőbb jó ez a bennünk lakozó láthatatlan tulajdonság, az egyetlen lehetséges politikai irány az, amely megőrzi ártatlanságunkat, bármilyen áron. Azok, akik magukévá teszik az örökkévalóság politikáját, nem várnak

hosszabb, boldogabb vagy gyümölcsözőbb életet, hanem elfogadják a szenvedést annak jeléül, hogy ők az igazak, feltéve, hogy elhiszik, a bűnösök náluk is jobban szenvednek. Az élet kemény, durva és rövid, az élet öröme pedig abban rejlik, hogy mások számára keményebbé, durvábbá és rövidebbé tehetjük.

Ivan Iljin Oroszország és az oroszok számára tett kivételt.²⁰ Az orosz ártatlanságot, amelyet hirdetett, nem igazolta a valóság. Iljin hitvallása volt ez a saját népe iránt: megváltástana olyannak követelte látni Oroszországot, amilyen az nem volt. Mivel a valóság tényei csupán Isten csődöt mondott teremtésének bomlott törmelékei, az igazlátás a láthatatlan víziója. Corneliu Codreanu, a hasonszőrű román fasiszta idealizmus megalapítója Mihály arkangyalt vélte látni a börtönben, és néhány sorban feljegyezte látomását. Bár Iljin több könyvön keresztül fejtegette elképzeléseit arról, hogyan kell szemlélni a valóságot, az nem több annál, hogy saját nemzetét látta igaznak, és ennek a látomásnak a tisztasága fontosabb volt mindennél, amit az oroszok ténylegesen cselekedtek. A „tisztá és objektív” nemzet képe lebegett a szeme előtt, és ezzel elvakította magát.

Az ártatlanság Iljinnél konkrét biológiai formát²¹ öltött: szeme előtt egy szúzi orosz test lebegett. Mint a fasiszták és más korabeli tekintélyelvű csoportok, Iljin is ragaszkodott ahhoz, hogy nemzete teremtmény, „természet és lélek organizmusa”, egy paradicsomi, eredendő bűn nélküli állat. Hogy ki tartozik ebbe az orosz organizmusba, az nem az egyén döntése, ahogyan nem a sejtek döntenek el, hogy a testhez tartoznak-e. Az orosz kultúra, írta Iljin, automatikusan „testvéri szövetséget” teremt,

akármeddig terjed is az orosz hatalom. Iljin idézőjelbe tette az ukránokat, mert tagadta az orosz szervezeten kívüli létüket. Aki Ukrajnáról beszél, Oroszország halálos ellensége. Iljin magától értetődőnek tartotta, hogy a posztszovjet Oroszország Ukrajnát is magában foglalja.

Úgy gondolta, a szovjethatalomban²² egyesül a tényszerűség és a szenvedély minden sátáni energiája. Mégis úgy érvelt, hogy a kommunizmus győzelme Oroszország nagyobb ártatlanságát igazolja, nem ennek ellenkezőjét. A kommunizmus, fejtegette, külföldiek és gyökereiket vesztett, Iljin által „tarzanoknak” nevezett oroszok kísértése, akik éppen azért törtek a szeplőtlen Oroszország ártatlanságára, mert az gyanútlan és védtelen. 1917-ben az oroszok egyszerűen túl jók voltak ahhoz, hogy a Nyugatról érkező bűnök áradatának ellenálljanak. Az oroszok a szovjet vezetők rombolása ellenére megőrizték láthatatlan jóságukat. Európával és Amerikával ellentétben, ahol elfogadták a valóság tényeit és a szenvedélyeket az élet részeként, Oroszország a lelke mélyén megőrizte az Isten totalitását idéző „szellemet”. „A nemzet nem Isten – írja Iljin –, de a lélek ereje Istentől való.”

Amikor Isten megteremtette a világot,²³ Oroszország valahogy megmenekült a történelemtől, és megmaradt az örökkévalóságban. Iljin úgy gondolta, hazája épp ezért mentes az idő előrehaladásától, a véletlenek és a tudatos döntések sorától, amelyeket tűrhetetlennek tartott. Oroszország ehelyett a fenyegetettség és az önvédelem ismétlődő ciklusait éli meg. Történjék bármi, az vagy a külvilág támadása az orosz ártatlanság ellen, vagy Oroszország jogos válasza az ilyen

támadással szemben. Ezzel a sémával könnyű volt az orosz történelmet kevésbé ismerő Iljin számára egész évszázadokat egyszerű mondatokban összefoglalni. Amit a történész Moszkva hatalmi terjeszkedésének lát Ázsia északi részére és fél Európában, az Iljinnek semmi több, mint „önvédelem”. Iljin szerint az oroszok minden egyes valaha megvívott csatája csupán védekezés volt. Oroszország mindig Európa „kontinentális blokádjának” áldozata volt. Iljin szerint „amióta az orosz nemzet teljességgel a keresztény hitre tért, közel egy évezrednyi történelmi szenvedést viselt el”. Oroszország nem követ el bűnt, azt csak Oroszországgal szemben lehet elkövetni. A tények nem számítanak, és a felelősség eltűnik.

Az orosz forradalom előtt²⁴ Iljin jogot hallgatott és a haladásban hitt. 1917 után úgy tűnt, minden lehetséges és minden megengedett. A szélsőbalról érkező törvénytelenséget a szélsőjobb még nagyobb törvénytelenségével kell felülmúlni, vélekedett Iljin. Kései műveiben ezért az orosz törvénytelenséget hazafias erénynek állította be: „Tény, hogy a fasizmus a hazafias önkény megváltó túlkapása.” Az „önkény” orosz megfelelője, a proizvol mindig is az orosz reformerek rémképe volt. A proizvol hazafiasnak minősítésével Iljin a jogi reformok ellen fordult, és azt vallotta, a politikának ehelyett egyetlen vezető szeszélyeit kell követnie.

Iljin a „megváltó”²⁵, a *szpaszityelnij* szó használatával súlyos vallási bélyeget nyomott a politikára. Más fasiszták műveihez, így Adolf Hitler *Mein Kampf*jához hasonlóan írásaiban ő is új

irányt adott az áldozat és a megváltás keresztény fogalmainak. Hitler azt állította, megváltja a világot egy távol lévő Isten számára azzal, hogy megszabadítja a zsidóktól. „Hiszem tehát, hogy ma a mindenható Teremtő akarata szerint cselekszem – írta Hitler –: amikor a zsidó ellen védekezem, az Úr művéért harcolok.” Az orosz *szpaszityel* szót az ortodox keresztények a hívők Krisztus kereszthalála általi megváltására használják. Iljin itt arra gondolt, hogy Oroszországnak megváltóra van szüksége, aki meghozza azt a „lovagi áldozatot”, hogy mások vérént ontva megszerzi a hatalmat. A fasiszta államcsíny a „megváltás aktusa”, az első lépés a világegyetem totalitásának visszaállítása felé.

Azoknak a férfiaknak,²⁶ akik Isten gyarló világát megváltják, nem szabad tudomást venniük arról, amit Isten a szeretetről mondott. Jézus azt tanította követőinek, hogy Isten szeretete után a legfontosabb felebarátunkat szeretni. A jó samaritánus példájában Jézus a Leviták könyvére (19:33-34) hivatkozik: „Ha idegen lakik veletek földetek, ne bántsátok. *A veletek lakó idegen olyan legyen számotokra, mint a közületek való, és szeresd úgy, mint saját magadat, hiszen ti is idegenek voltatok Egyiptom földjén. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek.*”^[3] Iljin számára nem léteztek felebarátok. Az egyéniség gyarló és tűnékeny, és az egyetlen értelmes kapcsolat az elveszett isteni totalitással való kapcsolat. Amíg a világ töredezett, Isten szeretete állandó harc azok ellen, akik „ellenségei az isteni rendnek a Földön”. Aki nem csatlakozik ehhez a harchoz, az a gonoszt segíti: „Aki ellenzi az ördög elleni vitéz harcot, az maga az ördög.” A hit háborút jelent: „Legyen imád kard, és kardod

ima!”

Mivel a világ bűnös,²⁷ és Isten távol van, bajnokának valamely történelmen túli, sértetlen országból kell jönnie. „A hatalom – képzelte Iljin – maga találja meg erős emberét.” A semmiből jön majd elő a férfi, akiben az oroszok felismerik megváltójukat: „Elfogadjuk szabadságunkat és törvényeinket az orosz hazafi kezéből, aki Oroszországot az üdvösségbe vezeti.” A megváltó a meséből érkezik, és figyelmen kívül hagyja a világ tényeit, hogy mítoszt teremtsen maga körül. Az oroszok szenvedélyeinek magára vállalásával az „érzékek gonosz természetét” egyetlen nagy egységbe vonja. A vezér „kellően férfias”, mint Mussolini. „Megedzi magát igaz és férfias szolgálatban. A totalitás szelleme ihleti őt, nem valamely személyes vagy pártos készítés. Egyedül áll és egyedül jár, mert látja a politika jövőjét és tudja, mit kell tenni.” Az oroszok térdre borulnak „Oroszország élő szerve, önmagunk megváltásának eszköze” előtt.

A megváltó felülkerekedik²⁸ a tényeken, irányítja a szenvedélyt, és mítoszt teremt egy választott ellenféllel szemben indított erőszakos támadással. A fasiszta megvet mindenfajta politizálást, amely a társadalomban gyökerezik (annak preferenciáit, érdekeit, jövőképét, tagjainak jogait és így tovább). A fasizmus nem belső helyzetértékeléssel indul, hanem a külvilág elutasításával. A külvilág a diktátor által megalkotandó ellenségkép irodalmi nyersanyaga. Carl Schmitt náci jogtudóst követve Iljin a politikát mint „az ellenség azonosításának és hatástalanításának művészetét” határozta meg. Iljin „Az orosz nacionalizmusról” című cikkét azzal az

egyszerű állítással kezdi, miszerint „Oroszországnak ellenségei vannak”. A gyarló világnak szembe kell helyezkednie Oroszországgal, mert Oroszország az isteni totalitás egyetlen forrása.

A megváltó kötelessége²⁹ háborút vívni, és joga megválasztani, melyiket vívja. Iljin abban hitt, jogos a háború, ha „a nemzet spirituális vívmányai fenyegetésnek vannak kitéve”, ami mindaddig fennáll, amíg az egyéniség meg nem szűnik. Az Isten ellenségei ellen vívott háború az ártatlanság kifejezése. A háború (nem a szerelem) a szenvedély megfelelő szelepe, mert nem veszélyeztet, hanem megvédi a nemzettest szüzességét. A román fasiszták az 1930-as években „vasvértbe öltözött kebelről és liliumfehér lélekről” énekeltek. Azzal, hogy másokat vérontásra készítet, Oroszország megváltója hazája minden szexuális energiáját magára vonja, és kiáradását irányítja. A háború az egyetlen „kicsapongás”, amelyet Iljin támogatott mint a szűzi test és a túlvilági megváltó misztikus egyesülését. Az igaz „szenvedély” a fasiszta erőszak, a felemelt kard, amely egyben térdre borulás és ima.

„Minden a misztikával kezdődik³⁰ és a politikával végződik” – emlékeztet bennünket Charles Péguy francia költő. Iljin gondolatmenete Istenről, a szexualitásról és az igazságról való elmélkedéssel kezdődött 1916-ban, és egy évszázaddal később az ortodoxia Kreml-féle változataként, valamint az Ukrajna, az Európai Unió és az Egyesült Államok ellen vívott háború igazolásaként zárult le.

Rombolni mindig könnyebb, mint teremteni. Iljin nehezen

tudta meghatározni, hogy a megváltott Oroszország milyen intézményi formát ölt majd, és ez a megoldatlan kérdés mindmáig kísérti az orosz vezetőket. Ennek legfontosabb eleme az orosz állam stabilitása. Azok a jogintézmények, amelyek lehetővé teszik a hatalomváltást, olyan jövőképet nyújtanak, amelyben a vezetők cserélődnek, de az állam fennmarad. A fasizmus azonban a megváltó és nemzete közötti szent és örök kapcsolatról szól. A fasizmus az intézményrendszert és a jogot pusztán akadállynak tekinti, mely a vezető és népe közé ékelődik, tehát meg kell kerülni, vagy le kell rombolni.

Iljin a politikai rendszerről készült³¹ vázlataiban sosem jutott túl ezen a problémán, bár megkísérelte szemantikai eszközökkel megoldani úgy, hogy a megváltó személyét intézményként kezelte. A megváltó vezető (a *goszudar*) „államfőnek” „demokratikus diktátornak” és „nemzeti diktátornak” tekintendő, amely titulusok a húszas–harmincas évek fasiszta diktátorait idézik fel. A megváltó felelős a törvényhozói, a végrehajtói és a bírói funkcióért, egyben ő a haderő főparancsnoka is. Oroszország e szerint az elképzelés szerint központosított állam lenne, föderális egységek nélkül, de mégsem egypártrendszer, mint a harmincas évek fasiszta rezsimejei, egy párt ugyanis éppen eggyel több a kelleténél. Oroszországnak párt nélküli államnak kell lennie, amelyet egyetlen férfi vált meg. A pártoknak csak azért kell létezniük Iljin szerint, hogy támogassák a ritualizált választásokat.

Megengedni, hogy az oroszok³² szabad választásokon szavazzanak, olyasmi, mint megengedni egy magzatnak, hogy fajt válasszon magának. A titkos szavazás lehetővé teszi a

polgároknak, hogy mint egyénre gondoljanak magukra, és ezáltal megerősíti a világ gonosz jellegét. „A demokrácia alapelve a felelőtlen emberi atom”, az individuumot tehát meg kell haladni olyan politikai szokásokkal, amelyek felkeltik és fenntartják az oroszok kollektív szeretetét megváltójuk iránt. Azaz „vissza kell utasítanunk a politika mechanikus és matematikai szemléletét” ugyanúgy, mint „a szavazatok számába és annak jelentőségébe vetett vakhitet”. A szavazásnak egyesítenie kell a nemzetet az alárendelés gesztusában. A választásoknak nyilvánosnak kell lenniük, a szavazócédulát alá kell írni.

Iljin korporációs struktúrában³³ képzelte a társadalmat, amelyben minden személy és minden csoport meghatározott helyet foglal el. Nincs különbség állam és lakosság között, ehelyett létrejön „kormány és nép, nép és kormány organikus-spirituális egysége”. A megváltó egyedül áll a magasban, a középosztály pedig legalul hever összepréselve, mindenki másnak a súlya alatt. A hagyományos szóhasználatban a középosztály értelemszerűen attól „közép”, mert az egyén ezen a fázison keresztülhaladva emelkedik (és süllyed) a társadalomban. Iljin a középosztály legalulra helyezésével az egyenlőtlenség helyénvalóságát bizonygatja, rendszerében a társadalmi mobilitás eleve kizárt.

Az a gondolat, ami Iljinnél fasiszta volt, így teszi lehetővé és igazolja az oligarchiát, a kevés számú gazdag uralmát – mint a 2010-es évek Oroszországában. Ha az állam célja a megváltó és barátai vagyonának a megőrzése, a jog uralma nem lehetséges. Jogállamiság nélkül pedig nehéz megkeresni azt a pénzt, amely

egy jobb életet tesz lehetővé, amiképp társadalmi előrelépés nélkül nincs hihető jövőkép. Iljin rendszerében az államszervezetnek ezt a gyengeségét a vezetőnek a népével való misztikus kapcsolataként értelmezi. Kormányzás helyett a vezető válsághelyzeteket és cirkuszt teremt. A jog már nem semleges, társadalmi előrelépést lehetővé tevő normákat jelent, hanem a status quónak való alárendelést: a szórakoztatáshoz való jogot és a műsornézés kötelezettségét.

Iljin használja ugyan a „jog” szót,³⁴ de elutasítja a jogállamiság elvét. „Jog” alatt a megváltó szeszélyeit és az annak való engedelmességet érti. Ez megint csak jól használható koncepció a feltörekvő oligarchiának: az orosz tömegek szeretetteljes kötelessége, hogy a megváltó minden hóbortját lefordítsák egy általuk kötelezően teljesítendő feladatra. A kötelezettség természetesen egyirányú. Az oroszok „sajátos lelki berendezkedése” lehetővé teszi, hogy elhallgattassák saját józan eszüket és „a törvényt a szívükbe fogadják”. Iljin ez alatt az egyéni értelem elnyomását értette az össznemzeti behódolás javára. Ha a megváltó egy ilyen rendszer vezetője lenne, Oroszországban „az egy nemzethez tartozók metafizikai azonossága” érvényesülne.

A spirituális fenyegetések ellen³⁵ azonnali háborúba szólított orosz nemzet behódol a meséből előlépő önkényes vezetőnek, s ezáltal isteni lénné emelkedik. A megváltó magára vállalja minden tény és minden szenvedély feloldásának terhét, amivel értelmetlenné válik az egyes orosz ember igénye arra, hogy lássa, érzékelje vagy megváltoztassa a világot. Így minden orosznak meghatározott helye lenne a társadalom korporációs

struktúrájában, úgy, ahogy a sejtnek a testben, és minden orosz szabadságként élné meg a mozdulatlanságot. Miután megváltójuk egyesítette őket, és mások vérével lemosták bűneiket, az oroszok visszafogadják Istent a teremtésbe. A keresztény fasiszta totalitarizmus Isten meghívása a világba való visszatérésre, hogy segítsen Oroszországnak az egész világban felszámolni a történelmet.

Iljin embert helyez³⁶ az igazi Krisztus szerepébe, akinek Isten nevében meg kell bontania a szeretet törvényét. Eközben elmossa a határvonalat emberi és nem emberi, lehetséges és lehetetlen között. Az örökké büntelen Oroszország fantáziaképe magában foglalja az örökké büntelen megváltó képét is, aki sosem cselekszik helytelenül, és aki ezért sosem hal meg. Iljin nem tudta megválaszolni azt a kérdést, ki lesz a megváltó utódja, mert ezzel az öregedésnek és a halálnak kiszolgáltatott emberré tette volna őt, aki ugyanúgy a gyarló világegyetem része, mint bárki más. Más szóval Iljinnek nem volt földi ötlete arra, hogyan maradhat fenn az orosz állam.

A közvetlen jövőtől való rettegéssel a fenyegetettség körvonalat kap, ami külpolitika gyanánt másokra vetíthető. A totalitarizmus saját maga legnagyobb ellensége, és ezt a titkot leplezi maga előtt, amikor másokra támad.

Iljin eszméi a 2010-es években³⁷ jól szolgálták a posztszovjet milliárdosokat, és a posztszovjet milliárdosok is örömmel szolgálták ki ezt az eszmét. Putyin, barátai és szövetségesei hatalmas vagyonokat halmoztak fel törvényen kívül, majd átszervezték az államot, hogy megőrizték szerzeményeiket.

Ezek után az orosz vezetőknek gondoskodniuk kellett róla, hogy a politika ne a cselekvésről, hanem a létezésről szóljon. Az Iljinéhez hasonló ideológiák a mohóság és a törtetés fogalmait mellőzve magyarázzák meg, miért van egyeseknek vagyonuk és hatalmuk. Melyik rabló ne venné jó néven, ha megváltónak neveznék?

Iljin gondolatai más okból is³⁸ vonzóak bizonyultak az 1970-es évek Szovjetuniójában nevelkedett férfiak számára. Az orosz kleptokraták e generációjának, akik a 2010-es években hatalmon voltak, az egész gondolatrendszer ismerősnek hatott. Bár Iljin ellenezte a szovjethatalmat, érvelésének alakzatai kísértetiesen hasonlítanak a marxizmus, a leninizmus és a sztálinizmus érvrendszerére, amelyet minden szovjet polgárnak megtanítottak. Az orosz kleptokratáktól távol áll ugyan a filozófia, neveltetésük által mégis meglepően közel kerültek azokhoz az igazolásokhoz, amelyekre érett korukban szükségük volt. Iljin és az általa ellenzett marxizmus közös filozófiai gyökereken és nyelvezen osztozkodnak: a hegelianizmuson.

Hegel törekvése³⁹ arra irányult, hogy feloldja az ellentétet aközött, ami van, és aközött, aminek lennie kellene. Állítása szerint a Szellem, minden gondolat és értelem egysége az egyes korszakokat meghatározó konfliktusokon keresztül idővel felszínre kerül. Hegel módszere vonzó látásmódot kínál széttöredezett világunk szemléléséhez, mert azt sugallja, a katasztrófa a fejlődés jele. A történelem „mészárszék” ugyan, de a vérontásnak célja van. Ez a gondolat lehetővé tette, hogy filozófusok prófétaként lépjenek fel, akik felismerik a később

egy jobb világgá rendeződő, most még rejtett mintázatokat, és akik eldöntik, kiknek kell most szenvedniük, hogy később mindannyiunknak jobb legyen. Ha a Szellem az egyetlen jó, akkor bármilyen módot választ is a nagybetűs Történelem annak megvalósítására, az is jó.

Marx bírálta⁴⁰ Hegel szellemgondolatát. Más baloldali (ifjú-)hegeliánusokkal együtt úgy vélte, Hegel Szellem címszó alatt Istent csempészte a rendszerébe. Az abszolút jó Marx szerint nem Isten, hanem az emberiség elveszett lényege. A történelem harc, amelynek az az értelme, hogy az ember felülkerekedjen a körülményeken és megtalálja igaz természetét. A technológia megjelenése Marx érvelésében lehetővé tette, hogy egyesek mások felett uralkodjanak, és hogy társadalmi osztályok alakuljanak ki. A kapitalizmusban a burzsoázia ellenőrzi a termelőeszközöket, és elnyomja a munkások tömegét. Ez az elnyomás ébreszti rá a munkásokat a történelem lényegére, és forradalmárokká teszi őket. A proletariátus legyőzi a burzsoáziát, megszerzi a termelőeszközöket, és ezáltal visszaadja az embert saját magának. Mihelyt megszűnik a magántulajdon, az emberek boldog együttműködésben élnek.

Iljin jobboldali⁴¹ hegeliánus volt. A rá jellemző sarkítással úgy fogalmazott, Marx sosem jutott túl a hegeli filozófia előszobáján. Iljin mindazonáltal egyetértett abban, hogy a hegeli Szellem valójában Isten. Marxhoz hasonlóan Iljin úgy gondolta, a történelem az eredendő bűnnel kezdődik, amely az emberiséget szenvedésre ítéli. Ezt az ősbűnt nem ember követte el ember ellen a tulajdonnal, ahogy a marxisták gondolják,

hanem Isten az ember ellen a világ teremtésével. Míg a baloldali hegelianusok megölték Istent, Iljin megsebesítette és magára hagyta. Az élet szánalmas és kaotikus, amilyennek a marxisták is látták, de nem a technológia és az osztályellentét miatt. Az emberek azért szenvednek, mert Isten teremtése feloldhatatlanul ellentmondásos. A tények és a szenvedélyek nem békíthetők ki forradalommal, csak megváltással. Az egyetlen totalitás Istené, és ezt a kiválasztott nép fogja helyreállítani egy megváltó által tett csodával.

Vlagyimir Iljics Lenin⁴² (1870–1924) a legjelentősebb marxistaként ennek a filozófiai irányzatnak a nevében állt a forradalom élére. Az Orosz Birodalomban működő apró és illegális párt aktivistájaként Lenin abban hitt, hogy egy fegyelmezett elitnek joga van a történelmet felgyorsítani. Ha az egyetlen jó az ember visszavezetése lényegéhez, akkor észszerű, hogy azok, akik értik ezt a folyamatot, siettessék is. Ebből az érvelésből született az 1917-es bolsevik forradalom. A Szovjetuniót egy szűk csoport irányította, amely legitimációját a szükségszerűség politikájának e sajátos változatából vezette le. Lenin és Iljin nem ismerték egymást, de ijesztően közel álltak egymáshoz: Lenin apai neve Iljics volt, és írói álnévként az „Iljin”-t is használta; az igazi Iljin olvasta az „ál-Iljin” műveit, és kritikákat írt róluk. Amikor a bolsevik titkosrendőrség, a Cseka letartóztatta Iljint, Lenin közbelépett az érdekében, hogy ezzel kifejezze a filozófiája iránti csodálatát.

Iljin megvetette Lenin forradalmát,⁴³ de helyeselte erőszakosságát és önkényes jellegét. Leninhez hasonlóan úgy gondolta, Oroszországnak filozófiai elitre (azaz rá) van

szüksége, amely meghatározza a célokat és az eszközöket. A marxista szocialista utópiához hasonlóan Iljin „isteni totalitása” is erőszakos forradalmat követelt – vagyis erőszakos ellenforradalmat. Más orosz filozófusok is felismerték a hasonlóságot. Nyikolaj Bergyajev Iljin munkásságát „a gonosz jó rémálmának” tartotta. Iljin egy 1925-ben megjelent könyvéről Bergyajev azt írta, „egy Isten nevében cselekvő Cseka rémisztőbb, mint egy az ördög nevében cselekvő Cseka”. Bergyajev meglátása prófétai volt: „A bolsevikoknak nem okoz majd alapvető nehézséget Ivan Iljin könyvének elfogadása. Ők is az abszolút jó hordozóinak tartják magukat, és erőszakkal helyezkednek szembe azokkal, akiket gonosznak tekintenek.”

Lenin

Iljin

Iljin Németországban és Svájcban⁴⁴ töltött időskori éveit alatt figyelemmel kísérte Lenin utódait. Lenin 1924-es halálát

követően Sztálin fokozatosan konszolidálta az államhatalmat. Iljin részleteiben is osztotta Sztálin nézeteit a nyugati kultúra ragályos dekadenciájáról. Azt gondolta például, a dzsessz tudatos terv, hogy az európai zenehallgatókat normális közösülésre képtelen, ész nélküli táncosokká silányítsák. A Pravda kommunista pártlap az amerikai fekete zene hatását feltűnően hasonló módon írja le: „valami Kentaur-féle vezényel hatalmas falloszával”. Bár Iljin a sztálini terror krónikásaként is ténykedett, a joghoz való viszonya lényegét tekintve hasonlított az elkövetőkére. Andrej Visinszkij, a kirakatperek közismert ügyésze szerint „a formális jogot alá kell rendelni a forradalom törvényeinek”. Pontosan ez volt Iljin álláspontja az általa tervezett ellenforradalommal kapcsolatban.

Bár Iljin eredetileg azt remélte⁴⁵, a második világháború megsemmisíti a sztálini Szovjetuniót, utóbb Oroszországot olyannak láttatta, amilyennek Sztálin is értelmezte. Sztálin a Szovjetuniót a szocializmus hazájának nevezte. Ha megsemmisülne a Szovjetunió, érvelt, a kommunizmusnak nem lenne jövője, és elveszítenénk az emberiség egyetlen reményét. Ezért a Szovjetunió megvédése érdekében bármit jogos bevetni. Iljin Oroszországot Isten hazájának tekintette, amelyet bármilyen áron meg kell védeni, hiszen ez az egyetlen terület, ahonnan az isteni totalitás helyreállítható. A háború után Sztálin az orosz nemzetnek adott elsőbbséget (Ukrajna, Fehéroroszország, Közép-Ázsia, illetve a Szovjetunió egyéb területeinek számos nemzetével szemben). Oroszország mentette meg a világot a fasizmustól, állította Sztálin. Iljin szerint Oroszország a világot nem a fasizmustól, hanem a

fasizmussal fogja megmenteni. Mindkét esetben kizárólag Oroszország lehet az abszolút jó hordozója, az örök ellenség pedig a dekadens Nyugat.

A szovjet kommunizmus eleinte a szükségszerűség politikáját gyakorolta, amely átadta a helyét az örökkévalóság politikájának. Azt az elképzelést, hogy Oroszország a mindenség világítótornya, az évtizedek során felváltotta az Oroszországot az ostoba rosszindulat áldozataként lefestő kép. A bolsevizmus eleinte nem államszervezet, hanem forradalom volt, az a remény, hogy a világ többi része követi az orosz példát. Idővel állammá vált, amelynek feladata a szocializmus felépítése oly módon, hogy előbb leutánozza a kapitalizmust, majd meghaladja azt. A sztálinizmus olyan jövőkép volt, amellyel milliók éhhalálát, majd az 1930-as években további közel egymillió ember kivégzés általi halálát igazolták. A második világháború átírta ezt a történetet. Sztálin és támogatói, illetve utódai 1945 után azt állították, hogy a harmincas évek vérengzésére szükség volt ahhoz, hogy a negyvenes években legyőzzék a németeket. Ha azonban a harmincas évek a negyvenes évek előkészítéséről szóltak, akkor nem szólhattak a szocializmus távoli jövőjéről. A második világháborút követő esztendőket a szovjet szükségszerűség-politika végének a kezdetét jelentették, és így egyben az orosz örökkévalóság-politika nyitó gesztusát.

Sztálin gazdaságpolitikája,⁴⁶ a kollektivizált mezőgazdaság által finanszírozott erőltetett iparosítás két generáció számára kínált társadalmi felemelkedést, de háromnak már nem. Az ötvenes-hatvanas években a szovjet vezetők megegyeztek

abban, hogy véget vetnek egymás öldöklésének, amivel megfosztották a politikát a dinamizmusától. Az 1970-es években Brezsnyev újabb lépést tett az örökkévalóság politikája felé, amikor a második világháborút a szovjet történelem tetőpontjának nevezte. A szovjet polgárokat arra utasították, ne előre, hanem visszafelé tekintsenek, szüleik, illetve nagyszüleik második világháborús győzelmére. A Nyugat már nem azért volt ellenség, mert a meghaladandó kapitalizmust képviselte, hanem azért, mert 1941-ben nyugatról támadták meg a Szovjetuniót. A hatvanas–hetvenes években született szovjet polgárok a múlt kultuszában nevelkedtek, amely a Nyugatot örök fenyegetésként határozta meg. A szovjet kommunizmus utolsó évtizedei felkészítették a szovjet polgárokat Iljin világképének befogadására.

Az Orosz Föderációban 1991 után megjelenő oligarchia sok mindenben kapcsolódott a kommunizmus alatt központosított termeléshez, az orosz közgazdászok szemléletéhez és az orosz vezetők kapzsiságához. Az amerikai közvélemény azzal járult hozzá ehhez a katasztrófához, hogy azt sugallta, a piacok majd megteremtik az intézményrendszert – ahelyett, hogy azt hangsúlyozták volna, intézményrendszerre van szükség a piachoz.

A huszonegyedik században⁴⁷ egyszerűbbnek tűnt a Nyugatot hibáztatni, mint számba venni az orosz döntéseket. Azok az orosz vezetők, akik a 2010-es években a Nyugatot hibáztatták, éppen azok voltak, akik ellopták a nemzet vagyonát. Akik az orosz állam magaslatairól hirdették Iljin igazát, a kapitalizmus orosz pályafutásának nem áldozatai, hanem haszonélvezői

voltak. Putyin környezetének emberei biztosították, hogy a jogállamiságnak ne legyen esélye Oroszországban, hiszen ők maguk teremtték meg a korrupció állami monopóliumát és húztak hasznot belőle. Iljin gondolatai szentesítették a gyökeres egyenlőtlenséget, a megújulás helyett az ártatlanságot tették meg a politika témájává, és a Nyugatot mint a spirituális fenyegetés örök forrását bélyegezték meg.

Orosz államot nem lehet Iljin gondolataira építeni, de nézetei arra kiválóan alkalmasak, hogy általuk a rablók megváltónak állítsák be magukat. Iljin eszméi segítették az új vezetőket az ellenségek kiválasztásában és olyasféle megoldhatatlan álproblémák kitalálásában, mint amilyen a dekadens Nyugat örök rosszindulata. Az az elképzelés, hogy Európa és Amerika örök ellenségek, mert irigylik az ősi orosz kultúrát, pusztán kitaláció, amely azonban valós politikát teremt: nevezetesen azt a törekvést, hogy lerombolják a külföldi vívmányokat, amelyeket az orosz vezetők képtelenek voltak meghonosítani.

Az örökkévalóság politikája persze képtelen Putyint⁴⁸ vagy bárki mást halhatatlanná tenni, arra viszont alkalmas, hogy alternatív gondolatokat elképzelhetetlenné tegyen. Az örökkévalóság azt jelenti: sosem változik semmi, és a hívőknek ez attól az illúziótól lesz izgalmas, hogy mindez egyedül és csakis az övék. Persze a „mi és ők”, vagy ahogy a fasiszták szeretnek hivatkozni rá, a „barátok és ellenségek” élménye a lehető legkevésbé *egyéni* emberi tapasztalat; ebben az eszmerendszerben élni az egyéniség feladását jelenti.

A szükségszerűség és az örökkévalóság között csak a történelem áll, ahogyan egyénként szemléljük és megéljük. Ha

az örökkévalóságot és a szükségszerűséget saját történelmünkön belüli fogalmaknak tekintjük, észrevehetjük, mi történik velünk, és mit tehetünk. A totalitarizmust nemcsak az intézményrendszerek, hanem az egyén elleni fenyegetésnek látjuk.

Támadásuk hevével Iljin gondolatai tisztán mutatják, hogy az egyéniség politikai erény, és pedig olyan, amely az összes többi erény alapja. Egyének vagyunk-e, akik látják, hogy sokféle jó létezik, és hogy a politika felelősségteljes mérlegelést és döntéseket kíván, s nem az egység vízióját? Észrevesszük-e, hogy mások is vannak a világon, akik ugyanazért az ügyért dolgoznak? Értjük-e, hogy egyénnek lenni a végtelen ténszerűség állandó mérlegelését követeli meg, a számos le nem egyszerűsíthető szenvedély közötti folyamatos választást?

Az egyéniség mint erény korunk vajúdásaiban válik láthatóvá, de csak akkor maradhat fenn, ha meglátjuk a történelmet és saját helyünket benne, és ha vállaljuk a felelősség ránk eső részét.

MÁSODIK FEJEZET

HATALOMVÁLTÁS VAGY CSŐD (2012)

A történelem igazolta, hogy minden diktatúra, a kormányzás minden tekintélyelvű változata átmeneti. Csak a demokratikus rendszerek nem átmenetiek.

VLAGYIMIR PUTYIN, 1999

Iljinnek az ártatlan nemzetről szőtt koncepciója hallgat arról, milyen erőfeszítésekre van szükség egy tartós állam felépítéséhez. A világot elbűvölő orosz megváltó víziója valójában kitér az elől a kérdés elől, hogyan teremtsünk politikai intézményeket. Amikor Putyin 2011-ben és 2012-ben hiteltelenné tette a demokratikus választásokat, felvette a hősi megváltó köntösét és ezzel együtt Iljin dilemmáját is: senki nem tudja jobbra fordítani Oroszország sorsát, amíg ő él, és senki nem tudja, mi történik majd, ha ő meghal.

Iljin korának fasisztái⁴⁹ a stabilitás kérdését álmodozásokkal ütötték el. Alexandru Randa román fasiszta az 1940-es években kijelentette, a fasiszta vezetőnek „a nemzetet állandó erővé kell transzformálnia, egy határoktól megszabadított »corpus mysticum«-má”. A megváltó karizmája kiemeli a nemzetet a

történelemből. Adolf Hitler szerint egyedül a fajok harca számít, és a zsidók kiirtásával helyreáll a természet örök egyensúlya. Ezeréves birodalma tizenkét évig tartott, ő maga öngyilkos lett. Egy állam nem attól stabil, hogy egy vezető misztifikál egy nemzedéket. A politikai stabilitást képtelenek biztosítani, akik csak a jelenre gondolnak. A vezetőnek saját magán és klánján túl kell tekintenie, hogy elképzelje, a jövőben hogyan fognak mások az ő helyébe lépni.

A jól működő államok megteremtik polgáraik számára a folytonosság érzetét. Ha az állam önfenntartó, a polgárok el tudnak képzelni változást anélkül, hogy katasztrófától kellene tartaniuk. Az utódlás, a hatalomváltás szabályozottsága biztosítja, hogy az állam túlélje vezetőjét. Erre bevett gyakorlat a demokrácia. A választás magában hordozza a következő választás ígéretét. Mivel minden polgár tévedhet, a demokrácia a felhalmozott hibákat a jövőbe vetett kollektív hitté alakítja. A történelem folytatódik.

A Szovjetunió, amely Iljint száműzte és Putyint felnevelte, zavarosan viszonyult az időhöz. Nem alakított ki szabályokat az utódlásra, és mindössze kilencvenhat évig állt fenn. A bolsevikok nem foglalkoztak a hatalomátadással, mert azt hitték, globális forradalmat indítottak, nem azt, hogy államot alapítottak. Az 1917-es orosz forradalom villámcsapásként hatott, amely felgyújtja a civilizációt, és újraindítja a történelmet. Amikor ez a jóslat nem vált valóra, a bolsevikoknak nem maradt más választásuk, mint államot alapítani az általuk ellenőrzött területeken, egy új birodalmat,

amelyet Szovjetuniónak neveztek el.

A Szovjetunió 1922-es megalapításakor⁵⁰ a hatalmat a kommunista párt tartotta kézben. A párt legitimitását nem egy jogintézményből vagy a múlttal való folytonosságból vezette le, hanem a forradalom dicsőségéből és a jobb jövő ígéretéből. Elméletben minden hatalmat a munkásosztály birtokolt. A munkásokat a párt képviselte, a pártot annak központi bizottsága, a központi bizottságot a politbüro, azt pedig általában egyetlen vezető, Lenin, majd később Sztálin. A marxizmus-leninizmus a szükségszerűség politikáját folytatta: eszerint előre ismert a dolgok folyása, a szocializmus a kapitalizmus helyébe lép, a pártvezetők ismerik a részleteket és elkészítik a terveket. A kezdeti állam célja a folyamatok felgyorsítása volt, az ipar lemásolása, amit másutt a kapitalizmus hozott létre. Miután a Szovjetunió üzemekkel és városokkal rendelkezik, leszámolhat a tulajdon elvével, megteremtődik a szocialista összhang, és az állam kimúlhat.

Bár az államilag felügyelt⁵¹ szovjet mezőgazdaság és a tervgazdaság modern infrastruktúrát hozott létre, a munkások sosem jutottak hatalomra, és az állam nem tűnt el. Mivel a hatalom átadását sosem szabályozták, minden egyes vezető halála a rendszer egészét fenyegette. Lenin 1924-es halálát követően Sztálinnak hat évébe telt legyőzni riválisait, akik közül többet megöltek. Ő felügyelte az 1928–1933 közötti első ötéves tervet, amelynek keretében városok és üzemek épültek, azon az áron, hogy milliók éheztek, és milliókat zártak koncentrációs táborokba. Szintén Sztálin volt az 1937–1938-ban csúcsra járatott nagy tisztogatás kiötlője, amely során 682 691 szovjet

polgárt gyilkoltak le, és az 1939–1941 közötti kisebb terroré, amikor a szovjet–náci szövetség idején nyugatra tolták a szovjet határokat. Más tömeggyilkosságok és deportálások mellett 1940-ben Katyńban és más helyszíneken 21 892 lengyel polgárt gyilkoltak meg.

Sztálint váratlanul érte, amikor szövetségese, Hitler 1941-ben elárulta őt, de a Vörös Hadsereg 1945-ös győzelme után már a szocialista projekt és az orosz nemzet megmentőjének állította be magát. A második világháborút követően a Szovjetunió nyugati határai mentén szovjet mintára alakult rezsimekből külső birodalmat hozott létre: Lengyelországot, Romániát, Magyarországot, Csehszlovákiát és Bulgáriát. Újra bekebelezte Észtországot, Lettországot és Litvániát, a három balti államot, amelyeket a Sztálin és Hitler közötti paktum értelmében annektált.

Sztálin 1953-as halála után a hatalomnak csak egyetlen várományosát ölték meg, és az ötvenes évek végére úgy tűnt, Nyikita Hruscsov megerősítette hatalmát. Hruscsovot azonban 1964-ben leváltotta Leonyid Brezsnyev. Brezsnyev bizonyult Sztálin legfontosabb utódjának, mert átírta az időhöz való szovjet viszonyt: eltemette a marxista szükségszerűség-politikát, és az örökkévalóság szovjet mítoszával helyettesítette.

Az orosz forradalom a fiatalságról,⁵² a kapitalizmus utáni új kezdetről szólt. Ez azonban otthon és különösen külföldön véres tisztogatásokhoz kapcsolódott, amelyek új férfiak és nők felemelkedését tették lehetővé a párthierarchiában. Amikor ez a folyamat a hatvanas években véget ért, a szovjet vezetők a szovjet állammal együtt öregedtek. Brezsnyev már nem a

kommunizmus jövőbeli győzelmét emlegette a hetvenes években, hanem a „létező szocializmust”. Most, hogy a szovjet polgárok nem várhattak javulást a jövőtől, az utópia által hátrahagyott úrt a nosztalgiának kellett betöltenie. Brezsnyev a tökéletes jövő képét lecserélte Sztálinra és második világháborús szerepének kultuszára. A forradalom története az elkerülhetetlen jövőről szólt, a háborús emlék az időtlen múltból. Ennek a múltnak a szeplőtlen áldozat múltjának kellett lennie: tabutémának, sőt illegálisnak minősült felemlgetni, hogy Sztálin Hitler szövetségeseként lépett be a háborúba. Ahhoz, hogy a szükségszerűség helyét az örökkévalóság vegye át, fel kellett áldozni a történelmi tényeket.

Az októberi forradalom mítosza⁵³ mindent ígért, a nagy honvédő háború mítosza semmit. Az októberi forradalom egy elképzelt világot jövendőlt, amelyben mindannyian testvérek vagyunk. A nagy honvédő háborúról való megemlékezések a nyugati fasiszták örök visszatérését idézték fel, akik szüntelenül a Szovjetunió, vagy talán egyszerűen Oroszország megsemmisítésére törekszenek. A radikális remény politikáját felváltotta a rettegés politikája, amely igazolta a hagyományos és nukleáris fegyverekre költött elképesztő összegeket. A Vörös Hadsereg katonai díszszemléi a moszkvai Vörös téren azt voltak hivatottak bemutatni, hogy a Szovjetunió nem változhat. Azok, akik Oroszországot a 2010-es években uralják, ebben a szellemben nevelkedtek.

Ugyanez igaz a Vörös Hadsereg⁵⁴ bevetéseire: az európai status quót őrizték. A hatvanas években néhány csehszlovák kommunista azt gondolta, a kommunizmus megújítható.

Brezsnyev „baráti segítségnyújtásnak” nevezte, hogy a Szovjetunió a Varsói Szerződés tagállamaival bevonult Csehszlovákiába a reformkommunisták megbuktatására. A Brezsnyev-doktrína értelmében a szovjet hadsereg bármilyen eseményt elfojtott volna Európa kommunista részén, amelyet Moszkva fenyegetésnek tartott. Találón jellemzi a kor szellemét, hogy Brezsnyev a megszállás utáni csehszlovák rezsim „normalizálásáról” beszélt: az a normális, ami van. Mászt állítani a Szovjetunióban azzal járt, hogy elmeógyógyintézetbe zárnak.

Brezsnyev 1982-ben halt meg.⁵⁵ Két haldokló öregember közjátékát követően 1985-ben Mihail Gorbacsov került hatalomra. Gorbacsov abban hitt, a kommunizmus megújítható, és jobb jövőt ígért. Legfőbb ellenzője maga a párt volt, elsősorban a status quóhoz szokott megkövesedett lobbicsoportok. Gorbacsov ezért megpróbált új intézményrendszert felépíteni, hogy megszerezze a párt feletti ellenőrzést, és ugyanerre biztatta Kelet-Európa szovjet érdekszférába tartozó államainak vezetőit. A gazdasági válsággal és politikai ellenzékkel szembenező lengyel kommunisták szaván fogták őt, és részben szabad választásokat rendeztek 1989-ben, amelyeket el is vesztek. Ennek nyomán nemkommunista kormány alakult Lengyelországban, Kelet-Európa többi részén pedig a nyomdokaikba léptek.

Gorbacsov maga is⁵⁶ hasonló kihívással nézett szembe a Szovjetunióban. Megalakulásakor a szovjet állam nemzeti tagköztársaságok – Oroszország, Ukrajna, Fehéroroszország stb. – szövetsége volt. Az állam reformja Gorbacsov elképzelései

szerint a szövetség egységeinek a felélesztését jelentette. A tagköztársaságokban demokratikus választásokat rendeztek, hogy új, gazdasági reformokat végrehajtó elitek alakuljanak ki. Így 1990 márciusában az Oroszországi Szovjet Szocialista Szövetségi Köztársaság új parlamentet választott, amelynek elnöke Borisz Jelcin lett. Jelcin a demokrácia szülte új vezetők jellegzetes képviselője volt, amennyiben úgy látta, Oroszország rosszul jár a Szovjetunióval. Minden szovjet tagköztársaság társadalma azt gondolta, a rendszer kizsákmányolta őket a többi tagköztársaság javára.

A krízis 1991 nyarán⁵⁷ következett be. Gorbacsov legitimitása a pártjától származott, de ő a pártot az állammal akarta felváltatni. Ehhez olyan megoldást kellett találnia, amely egyszerre elismeri a tagköztársaságok státuszát és működő központot teremt, mindezt nemzeti elégedetlenség, politikai félelmek és gazdasági hiányosságok közepette. Javaslatra egy új szövetségi megállapodás volt, amelynek aláírását augusztusra tervezték. Szovjet konzervatívok egy csoportja augusztus 18-án, a nyaralása alatt letartóztatta Gorbacsovot a dácájában. Nem volt sok elképzelésük a következő lépésekről, azon kívül, hogy ez alatt az idő alatt a tévé balettelőadást közvetítsen. Az államcsínyből Borisz Jelcin jött ki győztesként, aki szembeszállt a moszkvai összeesküvőkkel, felmászott egy tankra, és népi hőst faragott magából. Gorbacsov visszatérhetett Moszkvába, de a vezető immár Jelcin volt.

Mihelyt Jelcin⁵⁸ lett első számú politikusa, a Szovjetunió napjai meg voltak számlálva. A nyugati vezetők instabilitástól tartottak, és az SZSZKSZ (azaz a Szovjet Szocialista

Köztársaságok Szövetsége) egyben tartását szorgalmazták. 1991 augusztusában George H. W. Bush Kijevbe utazott, hogy meggyőzze az ukránokat a Szovjetunióban maradásról: „A szabadság nem egyenlő a függetlenséggel” – tájékoztatta őket. Októberben azt mondta Gorbacsovnak: „Remélem, ismeri kormányunk álláspontját: támogatjuk a központosítást.” 1991 decemberében Jelcin kiléptette Oroszországot a Szovjetunióból egy megállapodással, amelyet az ukrán és a fehérorosz tagköztársaság újonnan megválasztott vezetőivel kötött. A Szovjetunió Oroszországi Szovjet Szocialista Szövetségi Köztársasága Orosz Föderáció néven vált független állammá, a többi tagköztársaság pedig sorban követte.

Az új Orosz Föderáció a demokrácia által legitimált alkotmányos köztársaságként alakult, amelyben szabad választások útján választanak elnököt és parlamentet. Papíron Oroszországban szabályozva volt az utódlás.

Iljin más típusú hatalomváltást jövendölt: fasiszta diktatúrát, a szovjet területi egység megőrzését, állandó háborút a bűnös Nyugat ellen. Az oroszok az 1990-es években kezdték olvasni Iljint. Gondolatainak nem volt hatásuk a Szovjetunió végére, arra viszont igen, hogy a posztszovjet oligarchák a 2000-es és 2010-es években hogyan konszolidáltak egy újfajta tekintélyelvűséget.

Ember számára lehetetlenség⁵⁹ teljesíteni, amit Iljin Oroszország megváltójától várt: a mese világából érkezni és a totalitás szelleméből alkotni. Habár egy ilyen földi csoda látszatát ügyes propagandisták (vagy szép, orosz kifejezéssel:

„politikai technokraták”) megfelelő díszletekkel biztosan meg tudják teremteni. A megváltó mítoszt ehhez olyan elképesztő hazugságokra kell építeni, amelyek minden kételyt kizárnak, hiszen ha valamely rész kétséges, az egész kétségesse válik. Nem annyira a választások, mintsem inkább a kitalált történetek tették lehetővé a hatalom átadását Jelcintől Putyinnak egy évtizeddel a Szovjetunió felbomlása után. Iljin és Putyin, a fikció filozófusa és a fikció politikusa együtt emelkedtek fel.

A demokrácia Oroszországban⁶⁰ sosem vert gyökeret olyan értelemben, hogy a hatalom soha nem került más kezekbe szabad választások útján. Jelcin még a szovjet időkben, 1991 júniusában tartott választásokon lett az Orosz Föderáció elnöke. Akik akkor szavaztak, nem egy független Oroszország elnökét választották meg, hiszen akkor ilyen még nem létezett. Jelcin a függetlenség után egyszerűen elnök maradt. Félreértés ne essék, az ilyesfajta, intézményi szempontból kétes hatalom jellemző volt az 1990-es évek elején. A kelet-európai szovjet birodalom országainak átalakulása, majd maga a Szovjetunió szétesése során különféle hátsó szobás kompromisszumok, kerekasztal-tárgyalások és részben szabad választások hibrid kormányzati rendszereket hoztak létre. Más posztkommunista államokban ezt idővel szabad elnöki és parlamenti választások követték. Az Orosz Föderáció nem rendezett olyan választást, amely Jelcint legitimálta volna, vagy amely előkészítette volna a hatalom átadását. Iljin által előre nem látott, de tanításaival könnyen összeegyeztethető fejlemények során a nagyon gazdagok megválasztották Oroszország megváltóját.

Az „oligarcháknak” keresztelt tehetősek Jelcin környezetében az ő és a saját maguk javát szolgálva kívánták a demokráciát irányítani. A szovjet tervgazdaság végével erőszakos roham indult a jövedelmező ágazatok, források és ügyes arbitrázsügyletek megszerzéséért, amelyek révén létrejött a gazdagok egy új osztálya. A vad privatizáció azonban korántsem ugyanaz, mint a hagyományos értelemben vett piacgazdaság. A piac megköveteli a jogállamiságot, ami a posztszovjet átalakulások legnagyobb kihívása volt. Az amerikaiak adottnak vették a jogállamiságot, és azt képzelték, a piacok majd létrehozzák a szükséges intézményeket. Ez tévedés volt. Döntőnek bizonyult, hogy az újonnan függetlenné vált posztszovjet államok megteremtik-e a jogállamiságot, és legfőképp, hogy szabad választások révén jogszerű hatalomátadás történik-e.

Jelcin 1993-ban feloszlatta⁶¹ az orosz parlamentet, és fegyvereseket küldött a képviselők ellen. Nyugati partnereinek azt mondta, hogy ez a piaci reformok felgyorsításához szükséges átszervezés, amit az amerikai sajtó el is fogadott. Amíg Jelcin a piacra hivatkozott, a szükségszerűség politikusai a parlament elleni támadást a demokrácia irányába tett lépésnek tekinthették. Jelcin ezután a parlamenttel kialakult konfliktusát az elnöki szerep megerősítésére használta. Az elnök csapata 1996-ban meghamisította a választást (maguk vallották így), amivel Jelcin újabb elnöki ciklust nyert.

1999-re Borisz Jelcin⁶² szemmel láthatóan beteg lett és gyakran részeg volt, így égetővé vált az utódlás kérdése. Leváltásához választásokra volt szükség, amelyeket az

oligarchák szempontjából irányítani kellett, illetve meghatározni kimenetelüket. Olyan utód után kellett nézni, aki Jelcin családjának (azaz mind a megszokott értelemben vett rokonainak, mind az orosz értelemben vett baráti oligarcháknak) lehetővé teszi az életben maradást és vagyonuk megtartását. Az „utódlás hadművelet”, ahogy a Kremlben nevezték, két fázisból állt: meg kellett találni azt a férfit, akit nem úgy ismernek, mint Jelcin emberét, majd kreálni kellett egy olyan álkrízist, amelyen az illető majd sikeresen diadalmaskodik.

Az utód megtalálásához⁶³ Jelcin környezete közvélemény-kutatást rendezett arról, kik a szórakoztatóipar legnépszerűbb hősei. A nyertes Max Stierlitz lett, egy többször megfilmesített és 1973-ban *A tavasz tizenhét pillanata* címen tévésorozattá adaptált kémregénysorozat hőse. Stierlitz alakja egy a második világháború idején a német katonai elhárításba telepített szovjet ügynök, kommunista kém náci egyenruhában. A történetbeli Stierlitzhez leginkább hasonló személyt Vlagyimir Putyinban találták meg⁴, aki KGB-s karrierje alatt Kelet-Németországban egy jelentéktelen posztot töltött be. Putyint, aki az 1990-es években Szentpétervár polgármesterének a jobbkezeként szedte meg magát, csapatjátékosnak ismerte a Kreml. Putyin 1998-tól Moszkvában dolgozott Jelcinnek, főleg a Szövetségi Biztonsági Szolgálat (az FSZB, a KGB egyik utódszervezete) vezetőjeként. Amikor 1999 augusztusában Jelcin miniszterelnökkévé nevezték ki, Putyin a nagyobb közönség számára ismeretlen volt, és így nem tűnt esélyes jelöltnek egy választott tisztség betöltésére. Elfogadottsági

mutatója 2%-nál állt. Ideje volt tehát válsághelyzetet teremteni, amelyet ő majd sikerrel megoldhat.

1999 szeptemberében bombák⁶⁴ sorozata robbant több orosz városban, több száz orosz polgár halálát követelve. Hihetőnek tűnt, hogy az elkövetők az FSZB tisztjei. Rjazany városában például kollégáik gyanúsítottak FSZB-tiszteket a bombák felrobbantásával. Bár felvetődött az „önterrorizmus” lehetősége, a ténykérdéseket félresöpörte az igazak hazafiassága, amikor Putyin új háborút hirdetett a föderáció bombázásokért felelősnek kikiáltott része ellen, azaz az Oroszország délkeleti részén, a Kaukázusban fekvő Csecsen Köztársaság ellen. Csecsenföld még 1993-ban hirdette ki függetlenségét, majd holtpontra jutott az orosz hadsereggel való harc. Semmilyen bizonyíték nem utalt arra, hogy a csecseneknek bármi közük lenne a bombázásokhoz. A második csecsen háború következtében Putyin elfogadottsága novemberre 45%-osra nőtt. Jelcin decemberben bejelentette lemondását, és utódjának Putyint javasolta. A pártos televíziós tájékoztatásnak, a manipulált szavazatszámlálásnak, valamint a háborús és terrorhangulatnak tulajdoníthatóan Putyin abszolút többséggel nyerte meg a 2000. márciusi elnökválasztásokat.

A politikai fikciót vérrel írják.

Újfajta politikai megközelítés vette ekkor kezdetét, amely „irányított demokrácia” néven lett ismert, és amelynek az oroszok mesterei, majd terjesztői lettek. Az „utódlás hadművelet” módszere meghonosításának babérjait Vlagyiszlav Szurkov aratta le, egy kiváló, félig csecsen PR-szakértő, aki

Jelcin stábjának helyettes vezetőjeként szolgált. A Szurkov által kidolgozott demokrácia-színjátékok, amelyben egy titokzatos jelölt mesterségesen előidézett válságot old meg a valódi hatalom megszerzéséért, töretlenül folytatódtak, miután Szurkov különféle megbízatásokat fogadott el Putyintól.

Putyin első két elnöki⁶⁵ ciklusa alatt, 2000 és 2008 között Szurkov kezelhető konfliktusokat aknázott ki az elnöki népszerűség növelése és az intézményi átalakítások érdekében. Miután 2002-ben orosz biztonsági erők orosz civilek tucatjait ölték meg egy színház terroristáktól való visszafoglalása során, a tévé teljes állami ellenőrzés alá került. Amikor terroristák 2004-ben egy vidéki iskolát ostromoltak, megszűnt a választott körzeti kormányzók intézménye. A kormányzóválasztás megszüntetését Szurkov (Iljint idézve) azzal indokolta, az oroszok még nem tudják, hogyan kell szavazni. Szurkov szerint Oroszország „nem áll és nem is állhat készen arra, hogy a modern demokrácia feltételei közt működjön”. Oroszország ugyanakkor az általa uralt más posztszovjet államokhoz képest felsőbbrendű, folytatta Szurkov, aki szerint a régi Szovjetunió egyetlen nemorosz nemzete sem elég felkészült az államiságra.

Szurkov állításai az orosz felsőbbrendűségről nem mentek át azon a teszten, amelyet az orosz vezetők akkoriban még fontosnak tartottak: az Európához való hasonlóság és közeledés, valamint az Európa általi elfogadás. 2004-ben a Szovjetunió három korábbi tagköztársasága – Litvánia, Lettország és Észtország – több másik, korábban a szovjet érdekszférába tartozó kelet-európai országgal együtt csatlakozott az Európai Unióhoz. A csatlakozás feltételeként ezeknek az országoknak be

kellett bizonyítaniuk szuverenitásukat, mégpedig oly módon, ahogyan az oroszoknak sosem: piacgazdaságot kellett teremteniük, amely állja a versenyt, közigazgatást, amely képes érvényt szerezni az EU-s jogszabályoknak, valamint demokráciát, amely szabad és egyenlő választásokat képes tartani.

Míg az Európai Unióhoz⁶⁶ csatlakozott államoknak megvannak a maguk szabályai az utódlásra, Oroszország nem rendelkezett ilyenekkel. Szurkov a kudarcát felsőbbrendűségnek állította be azzal, hogy „szuverén demokráciáról” beszélt. Ráolvasással igyekezett orvosolni a problémát, miszerint tényleges demokrácia vagy legalább az utódlás valamelyes szabályozása nélkül nincs ok feltételezni, hogy Oroszország mint szuverén állam képes tartósan fennmaradni. Szurkov azt sugallta, a „szuverén demokrácia” átmeneti intézkedés, amely lehetővé teszi Oroszország számára, hogy megtalálja saját útját valamiféle nyugati jellegű rendszer felé. A kifejezést lelkesen ünnepelték a szélsőséges nacionalisták, mint például a fasiszta Alekszandr Dugin, aki a független demokráciát állandó helyzetnek, azaz az örökkévalóság politikájaként értelmezte. Minden arra irányuló kísérlet, hogy Oroszországból tényleges demokráciát faragjanak, megghiúsítható a szuverenítésre való hivatkozással, gondolta Dugin.

A demokrácia arra szolgál,⁶⁷ hogy vezetőt válasszunk. Amikor a demokráciát jelzővel látjuk el – a „népi” jelzővel a kommunizmus idején, a „szuverén” jelzővel ezt követően –, ezt az eljárást számoljuk fel. Szurkov eleinte egyszerre akarta

érvényesíteni mind a kettőt, és azt állította, a megfelelő ember hatalomra juttatásával megőrizte a demokrácia intézményét: „Úgy fogalmaznék, hogy a mi politikai kultúránkban a személyiség maga az intézmény.” Iljin ugyanezt a trükköt használta: „demokratikus diktátornak” nevezte a megváltóját, hiszen az állítólag a népet képviseli. Az orosz államiság pillérei Szurkov szerint „a központosítás, az egyszemélyes irányítás és az eszményítés”: az államnak egységesnek kell lennie, az államhatalmat egyetlen személyre kell ruházni, és azt a személyt dicsőíteni kell. Iljint idézve Szurkov arra a következtetésre jutott, hogy az orosz népnek annyi szabadsággal kell bírnia, amennyire fel van készülve. Iljin persze „szabadság” alatt azt értette, hogy az egyén elvegyülhet egy olyan közösségben, amely aláveti magát egy vezérnek.

Szurkov bűvészkedése⁶⁸ a huszonegyedik század gyarapodást hozó első évtizedében még működőképesnek is tűnt. 2000 és 2008 között, azaz Putyin első két elnöki ciklusa alatt az orosz gazdaság évente átlagosan közel 7%-kal nőtt. Putyin megnyerte csecsen háborúját. A kormány kiaknáztatta a kőolaj és a földgáz magas világpiaci árát, és a kivitelből szerzett profitból visszajuttatott az orosz lakosságnak. A jelcini rendszer instabilitása megszűnt, és sok orosz érthető módon boldog és hálás volt. Oroszország a külpolitikában is stabil pozíciónak örvendett. Putyin a NATO-nak orosz támogatást ajánlott a 2001. szeptember 11-i támadás után. 2002-ben kedvezően beszélt az „európai kultúráról”, és kérte, hogy ellenségnek állítsa be a NATO-t. 2004-ben támogatóan nyilatkozott Ukrajna EU-tagságáról, és azt állította, ez megfelelne Oroszország gazdasági

érdekeinek. Az Európai Unió bővítését úgy értékelte, hogy az a béke és a gyarapodás zónájának az orosz határokig való kiterjesztése. 2008-ban NATO-csúcson vett részt.

Putyin 2004-ben elnyerte az elnökség megszerzéséhez szükséges abszolút többséget, és megkezdte második négyéves ciklusát. Akár csalással, akár a nélkül zajlottak, de a rendszeres választások arról biztosították az oroszokat, az elnöki hatalomnak vannak korlátai. Az oroszok számára minden bizonnyal elképzelhetőnek tűnt, hogy 2008-ban egy új szereplő jelenik meg, ahogy 2000-ben Putyin bukkant fel. Az orosz alkotmány értelmében Putyin nem indulhatott harmadszor, így 2008-ban ő maga választotta meg utódját, az ismeretlen Dmitrij Medvegyevet. Beiktatása után Medvegyev miniszterelnökké nevezte ki Putyint. Medvegyev alatt megváltoztatták az orosz alkotmányt, és háromról hat évre hosszabbították meg az elnöki ciklust. Lehetővé tették Putyin számára, hogy 2012-ben és 2018-ban újból induljon. Nyilvánvalóan ez volt a szándéka: pártja, az Egységes Oroszország győzelemre vitele a 2011. decemberi és minden ezt követő parlamenti választáson, saját győzelme a 2012. márciusi és a 2018. márciusi elnökválasztásokon – mindent egybevéve legalább húszévi hatalom és a politikai örökkévalóság megteremtése.

Az elnöki posztra való 2012-es visszatérés egyetlen eszköze mégis a (látszólag) demokratikus választás volt. Ahogyan korábban is, Putyinnek csalnia kellett, de ha rajtakapják, ezúttal vállalja is. Erről beszélt Szurkov, amikor egyenlőségjelet tett a személy és az intézmény közé, és Iljin, amikor rituális választásokat javasolt. Mivel Putyin az utódlási szabályokat

gyengítette, ahhoz kellett ragaszkodnia, hogy Oroszországnak nincs is ilyenekre szüksége. A politikai jövő megsemmisítése arra kényszerítette a politikai jelent, hogy örökkévalósággá váljon, és a jelen örökkévalósággá alakítása végeláthatatlan válságokat és örök fenyegetettséget követel meg.

2011. december 4-én arra kérték az oroszokat, biztosítsanak többséget az Egységes Oroszország pártnak az orosz parlament alsóházában. Ez különleges pillanat volt, hiszen az akkori elnök, Medvegyev és az akkori miniszterelnök, Putyin már bejelentették, hogy posztot cserélnek. A parlamenti választásokon való győzelem és Putyin elnökké választása után Medvegyev miniszterelnökként szolgálja majd Putyint.

Sok orosz nem tartotta vonzónak ezt a kilátást. A 2008-as pénzügyi válság után az orosz növekedés lelassult. Sem Putyin, sem Medvegyev nem kínált olyan programot, amely változtatott volna Oroszország nyersanyagexport-függőségén, vagy amely társadalmi mobilitást helyezett volna kilátásba. Ezért sok orosz ezekben a választásokban látta az utolsó esélyt a stagnálás megakadályozására, és ennek megfelelően szavazott.

Független orosz választási⁶⁹ megfigyelők becslései szerint az Egységes Oroszország a december 4-i választásokon a szavazatok hozzávetőlegesen 26%-át kapta. A párt mégis elég szavazatot szerzett a parlamenti többség ellenőrzéséhez. Orosz és nemzetközi megfigyelők bírálták a kiegyensúlyozatlan médiajelenlétet és a szavazás fizikai és számítógépes manipulációját. (Nick Griffin, a Brit Nemzeti Párt holokauszttagadó vezetője rezsimbarát „megfigyelőként” volt

jelen, és megállapította, hogy az orosz választások „sokkal igazságosabbak, mint Nagy-Britanniáé”.) December 5-én kezdődtek a tüntetések. December 10-én ötvenezernyi ember gyűlt össze Moszkvában; december 24-ére ez a szám nyolcvanezerre nőtt. A hónap során kilencvenkilenc városban gyülekeztek az oroszok, ami a tiltakozást az Orosz Föderáció történetének legnagyobbikává tette. A fő követelés a „Szabad választásokat!” jelmondat volt.

Ezt a hamis színjátékot⁷⁰ megismételték a 2012. március 4-i elnökválasztásoknál. Putyin az első fordulóban megszerezte a kinevezéshez szükséges többséget. Ezúttal a manipuláció inkább digitálisan, mintsem manuálisan történt. Számítógépekkel tízmilliószámra adtak hozzá a ténylegesen leadott szavazatokhoz újabbakat, a valódi emberek voksait így megfosztották értéküktől, és Putyinnek fiktív többséget biztosítottak. Egyes körzetekben Putyin kerek számú szavazatokat kapott, ami arra utal, hogy a helyi tisztviselők szó szerint vették a központi hatóságok által kiűzött célértékeket. Csecsenföldön Putyin a szavazatok 99,8%-át szerezte meg: ez a szám minden bizonnyal tükrözte a teljes körű ellenőrzést, amelyet Putyin csecsen szövetségese, Ramzan Kadirov gyakorolt. Hasonló eredményeket ért el elmeógyógyintézetekben és más államilag ellenőrzött intézményekben. Novoszibirszkben azért tiltakoztak, mert az összes szavazat száma a lakosság számának a 146%-át tette ki. Független orosz és nemzetközi megfigyelők ezúttal is feljegyezték a szabálytalanságokat. A külföldi rezsimbarát szélsőjobb pedig ezúttal is védelmébe vette az eredményeket.

Huszonötezer orosz polgár⁷¹ tiltakozott 2012. március 5-én az elnökválasztás eredményeinek a meghamisítása ellen Moszkvában. Putyin számára a 2011. december és 2012. március közötti hónapok vízválasztót jelentettek. Hallgathatott volna a parlamenti választással kapcsolatos bírálatokra. Elfogadhatta volna az elnökválasztás eredményét, és megnyerhette volna a választást az első helyett a második fordulóban. Az első fordulóban nyerni csupán presztízskérdés volt. Megérthette volna, hogy a tiltakozók közül sokan a jogállamiságot és a hatalomátadás rendezettségét féltik. Ehelyett személyes sértésnek vette a tiltakozást.

Putyin úgy döntött,⁷² a jognál fontosabb az első forduló győzelem illúziója, és az ő sértődöttsége fontosabb polgártársai meggyőződéseinél. Egy legyintéssel megerősítette a csalás tényét, Medvegyev pedig segítségül hozátette, hogy minden orosz választást elcsaltak. Az „egy ember, egy szavazat” elvének feladásával a választási rendszer párhuzamos fenntartása mellett Putyin felülbírálta a polgárok döntését, miközben elvárta tőlük, hogy a jövőben is részt vegyenek hasonló támogatási rituálékban. Ezzel magáévá tette Iljin álláspontját a demokráciáról, és nemcsak szavakkal, hanem tettekkel is visszautasította azt, amit Iljin „a szavazatok számába és annak jelentőségébe vetett vakhitnek” nevezett. Kijelölték a hatalomszerzés útját: az nyer, aki csal.

Ha Putyin 2000-ben a meséből érkezett titokzatos hősként lett elnök, 2012-ben mint a jogállamiságot megdöntő bosszúangyal tért vissza. Putyin döntése, hogy elcsalja a választásokat, felfüggesztette az orosz államiságot. 2012-es elnöki hivatalba

lépése az utódlási válság kezdetét jelentette. Mivel a hatalmon lévő férfi a jövőt felszámolta, az elnöknek a végtelenségig kell elnöknek maradnia.

1999-ben és 2000-ben az oroszok a csecseneket használták ellenségnek. Csecsenföldet mostanra legyőzték, a csecsen hadúr, Kadirov pedig Putyin rezsimjének fontos tagjává vált. A 2011-es és a 2012-es színjáték után állandósult a hazai politikai szükséghelyzet, ezért állandó ellenségre volt szükség. A tiltakozókat össze kellett kapcsolni valami lenyomozhatatlan külföldi mumussal, hogy Putyin helyett azokat lehessen az orosz államiság elleni fenyegetésnek beállítani. A tiltakozók fellépését le kellett választani a Putyin országlása következtében kialakult, nagyon is valós hazai problémáktól, és ehelyett egy az orosz államiság elleni külföldi álfenyegetéshez kötni. Az örökkévalóság politikája olyan problémákat igényel és termel, amelyek megoldhatatlanok, hiszen kitalációk. Oroszország számára ez a fiktív probléma az Európai Unió és az Egyesült Államok azon ármánya lett, hogy megsemmisítsék Oroszországot.

Visszatért Leonyid Brezsnyev⁷³ örök ellensége, a dekadens Nyugat, de ezúttal a dekadencia sokkal explicitebb szexuális jelleget öltött. Iljin a nézetei elutasítását „szexuális perverziónak” nevezte, ami alatt a homoszexualitást értette. Egy évszázaddal később ez lett a Kreml első reakciója a demokratikus ellenzékkel szemben. Azok, akik 2011-ben és 2012-ben a szavazatok újraszámolását követelték, nem orosz polgárok voltak, akik a törvény betartását, álláspontjuk

figyelembevételét és államuk fennmaradását óhajtották, hanem a globális szexuális dekadencia ész nélkül cselekvő ügynökei, akiknek a tevékenysége fenyegetést jelent a nemzet ártatlan testére.

2011. december 6-án,⁷⁴ az első moszkvai tüntetést követő napon az Orosz Föderáció elnöke, akkor még Dmitrij Medvegyev, Twitteren továbbított egy üzenetet, miszerint a tüntetések egyik vezetője egy „hülye faszcsoport birka”. Az akkor még miniszterelnök és nemsokára ismét elnök Vlagyimir Putyin azt nyilatkozta a tévében, hogy a tüntetők fehér szalagjai óvszerekre emlékeztetik őt, majd majmokhoz hasonlította a tüntetőket, és majmot imitált. Németországi útján Putyin a meglepett Angela Merckellel közölte, hogy az orosz ellenzék „szexuálisan deformált”. Eközben Szergej Lavrov orosz külügyminiszter sürgetni kezdte az orosz állam fellépését a homoszexualitás ellen, hogy megvédjék az orosz társadalom ártatlanságát.

Putyin egyik bizalmasa⁷⁵, Vlagyimir Jakunyin a birka képét geopolitikai elméletté fejlesztette tovább. Jakunyin egy 2012 novemberében megjelent hosszú cikkében kifejtette, hogy Oroszországot a történelem kezdetétől mindörökké ellenségei összeesküvése fenyegeti. Ez a globális csoport világszerte terjeszti a homoszexuális propagandát, hogy csökkentse a születések számát Oroszországban, és ezáltal megőrizze a Nyugat hatalmát. A melegjogok terjesztése tudatos intézkedés, hogy az oroszokat a kapitalizmus globális urai által könnyen manipulálható „hordává” változtassák.

Egy orosz diplomata⁷⁶ a fenti állítást egy kínai emberi jogi

konferencián ismételte meg 2013 szeptemberében. A melegjogok semmi egyéb, mint a globális neoliberális összeesküvés eszköze arra, hogy az olyan erényes, hagyományos társadalmakat, mint amilyen Oroszország és Kína, felkészítsék a kizsákmányolásra. Putyin elnök néhány nappal később maga tette meg a következő lépést Valdajban, a saját nemzetközi elnöki csúcstalálkozóján, ahol az azonos neműek párkapcsolatát a sátánizmushoz hasonlította. A melegjogokat olyan nyugati modellhez kötötte, amely „közvetlen utat nyit az elfajzáshoz és a primitivitáshoz, ami mély demográfiai és erkölcsi válságot teremt”. Addigra az orosz parlament már elfogadott egy törvényjavaslatot „A gyermekek védelméről a hagyományos családi értékek tagadását népszerűsítő információkkal szemben” címmel.

Az emberi szexualitás a félelemkeltés kifogyhatatlan nyersanyaga. Az a kísérlet, hogy a heteroszexualitást Oroszországon belülre, a homoszexualitást pedig Oroszországon kívülre helyezzék, tényszerűen tarthatatlan, de nem is ez volt a lényeg. A homoszexualitás-ellenes kampány célja, hogy a demokrácia követelését egy az orosz ártatlanságot támadó megfoghatatlan fenyegetéssé alakítsák: szavazás = Nyugat = szodómia. Oroszországnak ártatlannak kell maradnia, és minden problémáért másnak kell felelősnek lennie.

Nem volt szükség arra⁷⁷, hogy a kampány megalapozásához tényekkel igazolják az orosz elit heteroszexualitását, sőt. A korábbi években Szurkov sorozatnyi vadászós-lovaglós fotót készíttetett Putyinról, aki akkor már miniszterelnök volt. Putyin és Medvegyev férfibarátságukat bemutatva megegyező fehér

sportruhában pózoltak közös tollaslabdameccsek után. Putyin a homoszexualitás elleni kampány kezdete idején elvált feleségétől, így a családi értékek bajnoka hagyományos család nélkül maradt. A nemi identitás kérdése is rátapadt az orosz elnökre. 2016-ban Putyin azt bizonygatta, hogy ő nem asszony, akinek rossz napjai vannak. 2017-ben visszautasította, hogy Donald Trump „vőlegénye” lenne. Abban az évben bűncselekménnyé vált Putyint meleg bohócnak ábrázolni. Egy figyelmes női kutató így összegezte a tapasztalatokat: „Putyin csókjai gyerekeknek és állatoknak vannak fenntartva.”

Putyin a férfiasságot ajánlotta⁷⁸ mint érvet a demokrácia ellen. Max Weber német szociológus szerint a karizma képes politikai rendszert teremteni, de nem tudja szavatolni fennmaradását. Weber normálisnak tartja, hogy a karizmatikus vezérek köré politikai és gazdasági klán formálódik. De ha a vezető többet akar, mint szétosztani a zsákmányt és megtervezni a következő rabló hadjáratot, meg kell találnia a módját a hatalom átadásának, ideális esetben úgy, hogy ez az eljárás a hatalom újabb továbbadását is lehetővé tegye. Az utódlás kérdésének megoldása a modern állam megteremtésének az előfeltétele.

Weber két mechanizmust⁷⁹ határozott meg, amely a karizma kirobbanását tartós intézményekké képes alakítani: 1) a szokásokat, például amikor egy monarchiában a legidősebb fiú követi apját; vagy 2) a törvényeket, például a demokráciában, ahol a rendszeres választások lehetővé teszik a parlament és a vezetők lecserélését. Putyin a jelek szerint nem tervez dinasztikus utódlást, lányait távol tartja a nyilvános politikától

(bár a család hasznot húz a haveri kapitalizmusból). Az egyetlen lehetőség tehát a jog, ami a modern világban általában demokráciát jelent – ám ezt a lehetőséget Putyin maga vetette el. Ehelyett a férfiasság kirakatba helyezése biztosította a hatalom látszatát az orosz állam integritásának a kárára.

Az ilyesfajta házi gyártású katasztrófáknál bizonyos férfiak mindig találnak egy nőt, akit hibáztathatnak. Vlagyimir Putyin esetében ez a nő Hillary Clinton volt.

A Kreml első reakciója⁸⁰ a tiltakozásokra a demokratikus ellenzék hírbe hozása volt a globális szodómiával, a második pedig az az állítása, hogy a tüntetők egy idegen hatalomnak dolgoznak, mégpedig olyannak, amelynek legfőbb diplomatája egy nő. 2011. december 8-án, három nappal a tiltakozások kezdete után Putyin Hillary Clintont okolta az eseményekért, mondván, „ő adta meg a jelt”. December 15-én azt állította, a tüntetőket lefizették. Bizonyítékokkal nem hozakodott elő, és nem is ez volt a lényeg. Ha, ahogyan azt Iljin bizonygatta, a szavazás csak utat nyit a külföldi befolyásnak, akkor Putyin feladata az volt, hogy kitaláljon egy történetet a külföldi befolyásról, és ezzel megváltoztassa a hazai politikát. A cél: megtalálni azt az ellenséget, amely leginkább megfelel a vezető igényeinek, a helyett az ellenség helyett, amely valóban fenyegeti az országot. Sőt, a valódi fenyegetésekről legjobb hallgatni, hiszen a tényleges ellenség megnevezése valódi gyenge pontokat tárna fel, és leleplezné a feltörekvő diktátor esendőségét. Amikor Iljin a politika művészetét „az ellenség azonosításában és hatástalanításában” határozta meg, nem arra

gondolt, hogy az államférfinak ki kell derítenie, melyik külföldi hatalom jelent tényleges fenyegetést, hanem szerinte a politika azzal kezdődik, hogy a vezető eldönti, mely külföldi ellenség konszolidálja a diktátori hatalmat. Oroszország tényleges geopolitikai problémája Kína. A kínai hatalom azonban valós és közeli, éppen ezért Oroszország tényleges geopolitikai helyzetének feltárása lesújtó következtetésekhez vezethetne.

A Nyugatot éppen azért⁸¹ választották ki ellenségnek, mert nem jelent fenyegetést Oroszországnak. Kínával szemben az EU-nak nincs hadserege, és nincs kiterjedt közös határvonala Oroszországgal. Az Egyesült Államoknak van ugyan hadserege, de csapatai nagy részét visszavonta az európai kontinensről: az 1991-es 300 ezerről 2012-re 60 ezerre csökkent a létszáma. A NATO továbbra is létezik ugyan, és korábban kommunista kelet-európai országokat vett fel a soraiba, de Barack Obama elnök 2009-ben eltörölte az amerikai tervet egy kelet-európai rakétavédelmi rendszer létrehozásáról, és 2010-ben Oroszország megengedte, hogy amerikai repülők az orosz légtér használatával biztosítsák az utánpótlást az Afganisztánban állomásozó amerikai erőknek. Egyetlen orosz vezető sem félt a NATO támadásától 2011-ben vagy 2012-ben, és nem is állított ilyesmit. 2012-ben az amerikai vezetők azt hitték, új alapokra helyezhetik az Oroszországgal való kapcsolatokat. Amikor Mitt Romney republikánus politikus 2012 márciusában Oroszországot Amerika „első számú ellenségének” nevezte, kinevették. Az amerikai közvéleményben és a médiában szinte senki nem figyelt Moszkvára. Oroszország még csak nem is szerepelt a globális fenyegetésekről és kihívásokról kérdező

amerikai közvélemény-kutatásokban.

Az Európai Uniót⁸² és az Egyesült Államokat azért állította be az orosz vezetés fenyegetésként, mert az orosz választások meglettek hamisítva. Az orosz tévécsatornák és újságok 2011 telén és 2012 tavaszán teremtték meg azt a narratívát, hogy mindenkit, aki a választási csalás ellen tiltakozik, nyugati intézmények fizettek le. Ez a folyamat 2011. december 8-án kezdődött Putyin azon állításával, hogy Hillary Clinton indította el a tiltakozásokat. A *Novije Izvesztyija* „Putyin keményebb büntetéseket javasol a nyugati strómanokra” cím alatt kifejtette, hogy „az orosz ellenzéki erők Hillary Clinton, az USA külügyminisztere jóváhagyása után kezdték meg tömeges tiltakozásaikat”. Az ellenzék és az árulás kapcsolata nem volt kérdés, csak a büntetés megfelelő mértékét kellett meghatározni. Márciusban az orosz televízió egy dokumentumfilmnek beállított propagandaalkotást mutatott be, amely szerint fondorlatos külföldiek fizetik azokat az orosz polgárokat, akik az utcára vonultak.

Putyin sebezhetővé tette⁸³ az orosz államot, és ezt épp ezért az ellenzék műveként kellett beállítania. Mivel Putyin abban hitt, hogy „elfogadhatatlan megengedni az állam lebontását a változás iránti igény kielégítésére”, fenntartotta magának a jogot arra, hogy a neki nem tetsző nézeteket Oroszország elleni fenyegetésnek minősítse.

2012-től értelmetlen volt azt gondolni, hogy Oroszországban a múltban rosszabbul mentek a dolgok, és abban bízni, hogy egy a jelenben reformokat végrehajtó kormány segítségével jobb

lesz a jövő. Az Egyesült Államok és az Európai Unió ellenséges szándéka az orosz politika premisszájává vált. Putyin az orosz államiságot oligarchaklánjára és annak lendületére szűkítette le. A jövőbeni összeomlás látomásának elhárítására egyetlen mód kínálkozott: minősítsük a demokráciát közvetlen és tartós fenyegetésnek. Miután a jövőt felszámolta, Putyin kénytelen cselgáncsgyakorlatként elővezetni a szakadék szélén való egyensúlyozást.

2012-ben az orosz elnök egyértelművé tette,⁸⁴ hogy demokrácia alatt a saját személyének szóló rituális támogatást érti, azaz, ahogyan az orosz parlament előtti az évi beszédében kifejtette, „a törvényeknek, szabályoknak és rendeleteknek való engedelmességet és a tiszteletben tartásukat”. Putyin logikájában az egyénnek nincs joga tiltakozni a kormány demokráciallenes lépései miatt, hiszen a demokrácia azt követeli, hozzuk összhangba lelkünket a törvényekkel, amelyek tiltják a tiltakozást. Putyin Iljin álláspontját ismételte a választásokról és a törvényekről, amely szerint a „szabadság” az önkényes vezető szavának való behódolást jelenti. Miután Putyin 2012 májusában visszatért az elnöki szerepbe, az orosz államot Iljin javaslatainak megfelelően alakították át. Minden jelentős intézkedés Iljin alkotmányügyi szövegeinek valamely részletét keltette életre.

A rágalmazás⁸⁵ bűncselekménnyé vált. A vallási érzékenység megsértését tiltó törvény az orosz rendőrséget a köz ortodox jellegének ellenőreivé tette. Bűncselekménnyé vált Jézusról karikatúrát publikálni és templomban Pokémon Gót játszani. Az FSZB tekintélyét és költségvetését megnövelték, és tisztjei széles

körű felhatalmazást kaptak, hogy figyelmeztetés nélkül lőhessenek. Egy új FSZB-egységet Feliksz Dzerzsinszkij, a Cseka [a Felderítő Főcsoportfőnökség (GRU), a Belügyi Népbiztosság (NKVD), a KGB és az FSZB jogelődje] alapítója után nevezték el. Az árulás fogalmának meghatározását kiterjesztették az Oroszországon kívüli civilszervezeteknek átadott információra, amivel hazaárulássá vált e-mailben megírni az igazságot. A közelebbről meg nem határozott „extremizmus” törvénytelené vált. Betiltották azokat a civilszervezeteket, amelyekről úgy ítélték meg, hogy „Oroszország érdekei ellen” dolgoznak. Azoknak, amelyek külföldről kapnak támogatást – és ebbe a nemzetközi együttműködés bármilyen formája, így egy konferencia megszervezése is beletartozik –, „külföldi ügynökként” kell regisztrálniuk magukat.

A „külföldi ügynök”-törvény⁸⁶ hatálybalépésének reggelén Moszkva-szerte AZ USA KÜLFÖLDI ÜGYNÖKE feliratok jelentek meg civilszervezetek irodáin. Az egyik célba vett szervezet a *Memorial* volt, amely Oroszország huszadik századi történelméről gyűjtött anyagokat, vagyis Oroszország számára saját múltja külföldi fenyegetéssé vált. A *Memorial* a szovjet (köztük az orosz) polgárok által a sztálini időkben kiállt szenvedést dokumentálta. Persze ha Oroszország minden problémájának forrása a külföld, valóban nincs sok értelme ilyen apróságokkal bíbelődni. Az örökkévalóság politikája felszámolja a történelmet.

Az örökkévalóság politikájában a múlt az ártatlanság jelképeit szállítja, amelyeket az uralkodók arra használnak, hogy

bemutassák a haza egységét és a világ többi részének viszályait. putyin harmadik válasza a 2011–2012-es tiltakozásokra az örökkévalóság Iljin-féle verziójának nyílt felvállalása és terjesztése volt, amely Oroszországot egy csupán a külföldi behatolás által fenyegetett szúzi testnek képzei.

2011. december 15-én, tíz nappal⁸⁷ az elnökválasztási csalások elleni tiltakozások kezdete és két évtizeddel az SZSZKSZ felbomlása után Putyin irodalmi problémának minősítette Oroszország történelmi konfliktusait. Alekszandr Prohanov fasiszta íróval egy rádióstúdióban ülve Putyin olyan Oroszországról elmélkedett, amely a szovjet polgárok elleni rémtetteket, de különösen a Csekát és annak alapítóját, Feliksz Dzerzsinszkijt éltető szovjet emlékműveket tiszteli. Ha valami félrement Oroszország történelmében, az Putyin szerint a Szovjetunió felbomlása volt. Azaz olyan történelmi eseményt jelölt ki fordulópontként a nemzeti hanyatlás kezdetének, amelynek központi szereplője Putyin patrónusa, Jelcin volt, és amely egyáltalán lehetővé tette Putyin karrierjét. Oroszországnak arra van szüksége, vetette fel Putyin, hogy a *forradalom* szónak új értelmet adjon, és olyan örök ciklikusságot értsen alatta, amely mindannyiszor ugyanoda tér vissza.

„Mondhatjuk-e azt⁸⁸ – kérdezte Putyin rádióhallgatók millióitól –, hogy országunk teljesen meggyógyult és talpra állt a Szovjetunió felbomlását követő drámai események után, és hogy most erős, egészséges államunk van? Nem, az állam természetesen még mindig meglehetősen beteg, de itt fel kell idéznünk Ivan Iljint: »Igen, országunk még mindig beteg, de

nem szökünk meg anyánk betegágya mellől.«” A megjegyzés azt sugallja, Putyin elég alaposan elmerült Iljin munkásságában, de ezt a szöveghelyet meglehetősen sajátosan értelmezte. Iljin számára az SZSZKSZ alapítása és nem annak felbomlása volt az Oroszországon ejtett seb. Iljin tényleges anyja mellett szeretett volna maradni, de nem tehetette, mert a Cseka száműzte őt a Szovjetunióból. Iljin közölte csekista kihallgatójával „A szovjethatalmat az Oroszországban sok évszázadon keresztül növekedett hatalmas társadalmi és spirituális betegség elkerülhetetlen történelmi eredményének tekintem.”

Korábbi KGB-tisztként⁸⁹ Putyin olyan csekista volt (ahogy az oroszok mindmáig fogalmazznak), aki Oroszországot most az Orosz Ortodox Egyházon keresztül kívánta kormányozni. Ki akarta békíteni az (ahogyan fogalmazott) „vörös” és „fehér” hagyományokat, a kommunizmust és az ortodoxiát, a terrort és Istent. A történelem felőli megközelítés megkövetelte volna az orosz történelem mindkét oldalával való szembesülést. Az örökkévalóság politikája lehetővé tette Putyinnak mind a vörös, mind a fehér oldal befogadását egy a külső fenyegetésekre adott ártatlan orosz válaszként. Ha minden konfliktus a külső fél hibája, nincs ok szembenézni az oroszokkal, döntéseikkel, netán bűneikkel. A szélsőjobb és a szélsőbal helyett amolyan kétfejű ikonban kell hogy egyesüljön. Putyin kitiltotta az ellentmondásokat. Felügyelte Iljin munkásságának az újrafelfedezését, amiből kihagyták Iljin bírálatait a Szovjetunióról. Ügyetlenség lett volna megemlíteni, hogy Iljin a csekistáknak a posztsovjét politikából való eltávolítását javasolta.

Putyin 2005-ben újratemetette⁹⁰ Iljint egy olyan monostorban, ahol a szovjet titkosrendőrség a nagy tisztogatások idején kivégzett orosz polgárok ezreinek holttestét égette el. Iljin újratemetésének idején az Orosz Ortodox Egyház feje egy olyan férfi volt, aki a szovjet időkben KGB-ügynökként működött. A szertartáson egy katonai zenekar eljátszotta az orosz himnusz, amelynek ugyanaz a dallama, mint a szovjet himnusznak. Putyint feltehetőleg az a Nyikita Mihalkov filmrendező ismertette meg Iljin írásaival, akinek apja a himnusz mindkét változatát szerezte. Mihalkov Iljin lelkes tanítványa, amint az politikai hitvallásából kitűnik: Oroszország „spirituális-materiális egység”, „számos nemzetiség és törzs ezeréves szövetsége”, amely „sajátos, nemzetek feletti, birodalmi tudattal” bír. Oroszország Eurázsia központja, amely „önálló kulturális-történelmi kontinens, szerves nemzeti egység, a világ geopolitikai és szent közepe”.

Amikor Putyin 2009-ben⁹¹ virágot helyezett Iljin sírjára, kedvenc ortodox szerzetese, Tyihon Sevkunov kísérte, aki hajlandó volt orosz hazafiaknak tekinteni a szovjet hőhérokat. Putyinnek magának néhány évvel később nem okozott nehézséget, hogy a kommunizmus értékeit bibliainak tekintse: „A Szovjetunióban egy bizonyos ideológia dominált, amely függetlenül az ezzel kapcsolatos érzéseinktől néhány világos, lényegében vallásszerű értéken alapult. Ha elolvassuk *A kommunizmus építőjének erkölcsi kódexét*, látjuk, hogy csupán a Biblia gyenge másolata.” Iljint több kortársa „Isten csekistájának” nevezte. Ilyennek temették újra, a csekisták és Isten embereinek tiszteletadása, pontosabban Isten korábban

csekista emberei, és fordítva: egykor Isten embereiként élő csekisták tiszteletadása mellett.

Iljin testben és lélekben tért vissza abba az Oroszországba, amelyből kiűzték. És épp ez a visszatérése, az ellentmondás elfogadása és a tények mellőzése volt az Iljin hagyatéka iránti tisztelet legtisztább kifejezése. Iljin természetesen ellenezte a szovjet rendszert. De az megszűnésével történelemmé vált, és Iljin számára a történelem tényei csupán nyersanyagot képeztek az ártatlanság mítoszának felépítéséhez. Iljin nézeteinek apró ferdítése elég volt ahhoz, hogy a Szovjetuniót nem kívülről Oroszországra erőszakolt rendszernek tekintsék, hanem azonosítsák Oroszországgal, és ezért szeplőtlennek lássák. Így az oroszok a szovjet rendszerre úgy emlékezhetek, mint ártatlan orosz válaszra az ellenséges világgal szemben. Uralkodóik saját szovjet múltjukat a Szovjetunió ellenségének újratemetésével ünnepelték.

Vaszilij Grosszman, a nagy szovjet regényíró, a nemzetiszocializmus és a sztálinizmus bűneinek krónikása azt írta, „Minden folyik, minden változik. Nem szállhatsz kétszer ugyanabba a vagonba.” Ő itt a koncentrációs táborokba tartó vagonokra gondolt, és egyben Hérakleitosz mondását idézte: „Minden mozgásban van, és semmi sem marad változatlan. Nem léphetsz kétszer ugyanabba a folyóba.” Iljin Putyin által adaptált nézetében az idő nem tovahömpölygő folyó, hanem egy kör alakú hideg medence, amelyben a hullámok örökké középre, egy titokzatos orosz tökéletesség felé áramlanak. Semmi új nem történik, és nem is történhet semmi új; a Nyugat ismételvegeti az orosz ártatlanság elleni támadásait. A

történelmet mint a múlt vizsgálatát vissza kell utasítani, hiszen ez kérdéseket vetne fel.

Mihalkov 2014-es, *Szolnecsnyij udar*⁹² (*Napszúrás*) című filmjében etnikai oroszokat ítéltetett halálra egy női zsidó titkosrendőrrel, azt sugallva, hogy minden jogtalan gyilkosságot olyanok követnek el, akik nemzetiségük vagy nemük alapján idegennek tekinthetők. Amikor Oroszországnak 2017-ben valahogyan foglalkoznia kellett az orosz forradalommal, az orosz tévé egy többrészes műsort sugárzott Lev Trockijról, és ezzel a forradalmat zsidónak minősítette. A cselekmény másik oldalán álló hős ki más lehetett volna, mint maga Ivan Iljin. Oroszország tehát a forradalom századik évfordulóját egy ellenforradalmár filozófus felmagasztalásával ünnepelte, aki azt tanította, az oroszoknak az ártatlanság ciklusaiként kellene elgondolniuk a múltat. Megtanulták a leckét.

Amikor Putyin magáévá tette⁹³ Iljin örökkévalóság-politikáját, egyben elfogadta az orosz nemzet Iljin-féle meghatározását. 2012. január 23-án, a parlamenti választások után nem sokkal és még az elnökválasztás előtt Putyin megjelentetett egy cikket, amelyben kifejtette, Iljin hogyan értelmezi a nemzeti kérdést. Azzal, hogy a politikai ellenzéket szexuálisan aberrálnak és külföldinek bélyegezte, Putyin az orosz problémákkal kapcsolatos minden felelősséget az orosz megváltón és az orosz organizmuson kívülre helyezett. Meghatározásával, miszerint Oroszország egy lényegileg ártatlan „civilizáció”, Putyin bezárta a kört. Oroszország természeténél fogva az összhang megteremtője és exportőre, s ilyen minőségében meg kell neki

engedni, hogy saját békeváltozatát vigye el a szomszédjainak.

Ebben a cikkében Putyin⁹⁴ felszámolta az Orosz Föderáció határait. Jövőbeni elnökeként megszólalva Oroszországot nem mint államot, hanem mint spirituális állapotot jellemezte. Iljint név szerint idézve Putyin azt állította, Oroszországnak nincsenek nemzetiségi konfliktusai, és nem is lehetnek ilyenek. A „nemzetiségi kérdés” Oroszországban Iljin szerint az ellenség kitalációja, Nyugatról behozott fogalom, amely nem alkalmazható Oroszországra. Iljinhez hasonlóan Putyin szerint az orosz civilizáció testvériséget hoz létre. „A nagy orosz küldetés a civilizáció egységesítése és szorosra fűzése – írta. – Egy ilyen államcivilizációban nincsenek nemzeti kisebbségek, és a »barát vagy ellenség« felismerésének elve a közös kultúrára épül.” Az a gondolat, hogy a politika „barát vagy ellenség” ellentétén alapul, a fasizmus egyik alaptétele, amelyet Carl Schmitt náci jogtudós fogalmazott meg, és amelyet Iljin is magáévá tett és terjesztett.

Oroszország mint civilizáció alatt⁹⁵ Putyin mindazokat értette, akiket ennek a civilizációnak a részeként tekintett. Az ukrán állam helyett, amelynek szuverenitását, területi sérthetetlenségét és határait Oroszország hivatalosan elismerte, Putyin az ukránokat inkább az általa orosznak meghatározott, „a Kárpátoktól Kamcsatkáig” terjedő térségben szétszórt és ezáltal az orosz civilizáció részét képező népnek tekintette. Ha az ukránok csupán egy további orosz csoport (mint a „tatárok, zsidók és fehéroroszek”), akkor az ukrán államiságnak nincs jelentősége, és Putyin mint orosz vezető jogosult az ukrán nép nevében beszélni. Cikkét dacos felkiáltással zárva közölte a

világgal, az oroszok és az ukránok sosem választhatók szét, és háborúval fenyegette azokat, akik képtelenek ezt megérteni: „Évszázadokon keresztül együtt éltünk. Együtt győzedelmeskedtünk a legborzasztóbb háborúkban. És továbbra is együtt fogunk élni. Azoknak, akik szét akarnak választani bennünket, csak ezt az egyet tudom mondani: ez a nap soha nem fog elérkezni.”

Amikor Putyin 2012-ben odadobta ezt a kesztyűt⁹⁶, Nyugaton senki nem figyelt fel erre. A szalagcímek az orosz szavazókról és azok elégedetlenségéről szóltak; Európában, Amerikában és Ukrajnában senki nem tulajdonított jelentőséget az orosz–ukrán viszonynak. Putyin azonban gyorsan lépett, és az örökkévalóság politikája segítségével az álválasztások elleni tiltakozást egy Oroszország elleni európai és amerikai támadássá minősítette át, amelyben Ukrajna lett a csatamező. Putyin állítása szerint nem az egyes oroszokkal bántak méltatlanul, hiszen az ő szavazatuk nem számít, hanem Oroszországgal mint civilizációval, mert a Nyugat nem értette meg, hogy Ukrajna valójában orosz. Vagyis nem Putyin gyengítette meg az orosz államot az utódlás szabályozásának aláásásával, hanem az európaiak és az amerikaiak támadták az orosz civilizációt az ukrán állam elismerésével. Putyin 2012-ben az orosz parlament előtti első elnöki beszédében megerősítette ennek a civilizációállamnak a koncepcióját.

Senki nem fenyegette az Orosz Föderációt mint szuverén, határokkal bíró államot. De Ukrajna is szuverén, határokkal rendelkező, Oroszországtól különálló állam, s ez éppolyan egyszerű tényállás a nemzetközi jogban, ahogy Kanada nem az

Egyesült Államok és Belgium nem Franciaország. Azzal, hogy ezt a tiszta jogi helyzetet az Oroszország szeplőtelen civilizációja elleni támadásnak állította be, Putyin valamely egyedi kulturális követelés érdekében felborította a jog általánosan elismert fogalmát, amelyhez Oroszország az azt megelőző két évtizedben tartotta magát. Oroszország nem csupán ártatlan, hanem bőkezű is, érvelt, hiszen az ukránok csak az orosz civilizáción keresztül ismerhetik fel, kik is ők valójában.

Ukrajnának még a legszolgalelkűbb vezetője is⁹⁷ nehezen fogadta el Putyinnak ezt a meghatározását társadalmukról. Ukrajna akkori elnöke, Viktor Janukovics ismert tényező volt az oroszok számára, és aligha számíthatott fenyegetésnek. Janukovics megszégyenült 2004-ben, amikor elcsalták az elnökválasztást a javára, és Putyin is megszégyenült, amikor újra megrendezték a választást, és másvalaki nyert. Janukovics támogatására Kijevbe küldték Paul Manafort amerikai politikai stratégát, aki azon dolgozott, hogy növelje Oroszország befolyását az Egyesült Államokban. Manafort gyámkodása alatt Janukovics politikusi képességeit fejlesztette, aki riválisai korruptségének tulajdoníthatóan kapott egy második esélyt.

Janukovics legitim módon⁹⁸ nyerte a 2010-es választásokat, és azzal kezdte elnökségét, hogy lényegében mindent felajánlott Oroszországnak, amit csak lehetett, beleértve egy az orosz tengerészetnek adott engedélyt, hogy 2042-ig az Ukrajnához tartozó Krím-félszigeten állomásozzon. Ezzel Ukrajna, Oroszország és Amerika értelmezésében lehetetlenné vált Ukrajna NATO-csatlakozása a következő három évtizedben.

Oroszország bejelentette, megerősíti fekete-tengeri jelenlétét további hadihajókkal, fregattokkal, tengeralattjárókkal, partraszállító hajókkal és a tengerészet új repülőivel. Egy orosz szakértő kijelentette, hogy az orosz erők „a világ végezetéig” maradnak a fekete-tengeri kikötőkben.

Putyin új doktrínája⁹⁹ 2012-ben hirtelen megkérdőjelezte azt az elvet, hogy Ukrajna és Oroszország jogi szempontból egyenlő, szerződésképes felek. 2013 és 2014 során Putyin Janukovicsot szolgálatkész vazallusból tehetetlen bábbá igyekezett átváltoztatni, és ezzel az ukránokat tiltakozásra készítette kormányuk ellen, amely felfüggesztette jogaikat, elnyomó orosz törvényeket másolt, és erőszakot alkalmazott. Putyin elképzelései az orosz civilizációról és Janukovics csuklóztatása forradalmat hoztak Ukrajnába.

Amikor történészhallgatók¹⁰⁰ arra kérték Putyint, nevezzen meg egy tekintélyes történészt, egyetlen név jutott eszébe: Ivan Iljin. Iljin sok minden volt ugyan, de történész nem. Ha a történelmi idő helyettesíthető Iljin örök érvényű szabályszerűségeivel, ha az identitás helyettesíti a szakpolitikai intézkedéseket, akkor az utódlás kérdése talán elodázható.

Az orosz parlament előtti¹⁰¹ első elnöki beszédében Putyin saját helyét az orosz kronotoposzban, időtájképben egy örök körforgás betetőzéseként határozta meg: mint Kijev régi nagyfejedelmének, Vlagyimirnek a visszatérését. Az örökkévalóság politikájának szüksége van olyan referenciapontokra a történelemben, amelyekhez a jelen visszanyúlhat, hogy ezekkel szemléltesse az ország

ártatlanságát, vezetőjük hatalomhoz való jogát és a jövőről való gondolkodás értelmetlenségét. Putyin első ilyen pontja a 988-as év volt, amelyben druszája, egy kora középkori, saját korában Volodimir vagy Valdemar néven ismert hadúr, Vlagyimir kijevi nagyfejedelem megtért kereszténynek. Putyin mítoszában Vlagyimir orosz, akinek megtérése örökre összekötötte a mai Oroszország, Fehéroroszország és Ukrajna területeit.

Putyin szerzetes barátja,¹⁰² Tyihon Sevkunov leszögezte: „Az,

aki szereti Oroszországot és a javát akarja, egyedül azért imádkozhat, hogy Isten akaratából Vlagyimir kerüljön Oroszország élére.” Ebben a megfogalmazásban *Vlagyimir Putyin* az orosz megváltó, aki a történelmen túlról érkezik („Isten akaratából”), és már a névazonosság révén misztikusan megtestesíti az ezeréves orosz múltat. Az idő tehát tényszerűségtől mentes misztikus hurokká válik. Amikor Moszkvában leleplezték Vlagyimir szobrát (a név modern orosz helyesírásával), az orosz média gondosan meg sem említette, hogy Moszkva városa még nem is létezett Vlagyimir uralkodása idején. Ehelyett az orosz televízió azt ismételte, hogy az új emlékmű az első ilyen tiszteletadás a Rusz vezetője előtt. Csakhogy ez az állítás hamis: Kijevben 1853 óta áll Vlagyimir szobra.

A történelemben ezt a személyt¹⁰³ Vologyimirnek (mint kijevi nagyfejedelmet), illetve Valdemarnak (skandináv rokonsága révén) ismerték. A vikingek egyik klánjához, a Ruszhoz tartozott, akik a Dnyeper folyó mentén vándoroltak délre, hogy rabszolgákat áruljanak a déli kikötőkben. A Rusz Kijevet tette meg fő kereskedelmi ponttá és később fővárossá. Minden viking hadúr halála véres harcokhoz vezetett. Vlagyimir Novgorod hercege volt, ahol (arab források szerint) felvette az iszlám hitet, hogy a közeli muszlim bolgárokkal kereskedjen. Kijev megszerzése érdekében Vlagyimir Skandináviába ment katonai segítségért testvérei ellen. Megnyerte a hadjáratot és a Rusz feletti ellenőrzést. Vlagyimir szabályozta Kijev pogány rítusait, és helyi keresztényeket áldoztatott fel a mennydörgés istenének. Később politikai okokból feleségül vette a bizánci

uralkodó hűgát, amihez át kellett tértie a kereszténységre. Csupán ekkor lett a pogányság helyett a kereszténység a kijevi uralkodó legitimációjának az alapja.

A kereszténység nem akadályozta meg¹⁰⁴ a felmenők és leszármazottak, illetve a testvérek halálával járó háborúkat, mert az utódlás nem volt szabályozva. Vlagyimir börtönbe vetette fiát, Szvjatopolkot, és sereget toborzott másik fia, Jaroszlav ellen, mielőtt 1015-ben meghalt. Vlagyimir halála után Szvjatopolk fivérei közül hármát megölt, hogy végül bátyja legyőzze őt a csatában. Ekkor Szvjatopolk a lengyel királyt és annak seregét hozta az országba, hogy legyőzze Jaroszlavot, aki a maga részéről testvére ellen besenyőket toborzott (akik nagyapja koponyájából ittak). Szvjatopolk meghalt a harctéren. Később egy további fivér, Msztyiszlav indult Jaroszlav ellen, és le is győzte, megteremtve ezzel a fegyverszünet és két testvére közös uralmának a feltételeit. Msztyiszlav halála után, 1036-tól Jaroszlav egyedül uralkodott. Vagyis tizenhét évig tartott, mire a hatalom átszállt Vlagyimirről a fiára, Jaroszlavra, és az utódlás körüli harcok csak azt követően zárultak le, hogy Vlagyimir tíz fia meghalt. Vlagyimir kijevi nagyfejedelem élete és uralkodása tanulsággal szolgál, ha történelemként olvassuk, és nem az örökkévalóság epizódjának: megmutatja az utódlás szabályozásának fontosságát.

Az orosz állam egy ideig kétségtelenül fenntartható önkényesen kijelölt vészhelyzetekkel és háborúkkal. Az utódlási szabályok hiányából fakadó félelmek külföldre vetítésével igazi ellenségeskedés teremthető, amivel újraindítható az egész folyamat. 2013-ban Oroszország nekilátott európai szomszédjait

csábítással és fenyegetéssel saját intézményrendszerük és történelmük elhagyására bírni. Ha Oroszország nem válhat Nyugattá, váljon a Nyugat Oroszországgá. Ha az amerikai demokrácia hiányosságai felhasználhatók egy orosz vazallus megválasztásához, Putyin ezzel be tudja bizonyítani, hogy a külvilág semmivel nem jobb, mint Oroszország. Ha az Európai Unió és az Egyesült Államok Putyin életében esnek szét, meg tudja teremteni az örökkévalóság illúzióját.

HARMADIK FEJEZET

INTEGRÁCIÓ VAGY BIRODALOM (2013)

Akármilyen súlyosak és nagyszámúak is hiányosságai és vétségei, Európa mégis elképesztően értékes, sőt felbecsülhetetlen készségeket és tudást halmozott fel, s ezeket megoszthatja bolygónk többi részével, amelynek ezekre ma égetőbb szüksége van a túlélése érdekében, mint eddig bármikor.

ZYGMUNT BAUMAN, 2013

A hatalomátadás szabályozása az időbeli folytonosságot, a megfelelő külpolitika a térbeli létezését biztosítja az állam számára. A huszadik századi európaiak számára központi kérdésnek bizonyult, mi jön a birodalmak után. Vajon hogyan tarthatják fenn magukat a birodalmak maradékai és törmelékei államként, miután az európai hatalmak nem dominálhatnak többé nagy területeket? Néhány évtizedig, az 1950-es évektől a 2000-es évekig egyértelműnek tűnt a válasz: az Európai Unió megteremtésével és bővítésével (vagyis az integrációval), az államok közötti kapcsolatok elmélyítésével. Az európai birodalmak elhozták az első globalizációt és ennek

szerencsétlen végét: az első világháborút, az 1930-as évek nagy gazdasági világválságát, a második világháborút és a holokausztot. A második globalizáció alapját az európai integráció szolgálta, amely legalábbis Európában másmilyennek ígérkezett.

Az európai integráció elég sokáig tartott ahhoz, hogy az európaiak magától értetődőnek vegyék, és hogy elfelejtsék a másfajta politikai modellek emlékét és hatalmát. Pedig a történelemnek sosincs vége, és mindig van más lehetőség. 2013-ban az Orosz Föderáció alternatívát kínált az integrációhoz „Eurázsia” néven: birodalmat Oroszországnak, nemzetállamot mindenki másnak. Az elképzeléssel csak az a probléma, hogy a nemzetállami lét Európában fenntarthatatlannak bizonyult. Európa nagyhatalmainak történelmében az imperializmus integrációban folytatódott, miközben a nemzetállam mint entitás alig volt jelen. A főbb európai hatalmak sosem léteztek nemzetállamokként: a második világháború előtt birodalmak voltak polgárokkal, alattvalókkal és egyenlőtlenségekkel; később, amikor e hatalmak elvesztették birodalmaikat, az európai integráció folyamatához csatlakoztak. A kelet-európai nemzetállamok, amelyeket nemzetállamnak is alapítottak, az 1930-as vagy 1940-es években összeomlottak. 2013-ban okkal feltételezhettük, hogy nagyobb európai rendszer híján az európai államok felbomlanak. A dezintegráció egyik formája, nevezetesen az Európai Unió szétesése nagy valószínűséggel egy másikéhoz: az európai államok széteséséhez vezetne.

Az orosz vezetők ezt, úgy tűnik, megértették. Európai társaikkal ellentétben nyíltan beszéltek az 1930-as évekről. Ez

az az időszak, amelyben Oroszország Eurázsia-projektje gyökerezik, és éppen ebben az időszakban omlottak össze és meneteltek háborúba az európai nemzetállamok. Eurázsia akkor vált Oroszországban reális lehetőséggé, amikor annak vezetői népeik számára elérhetetlenné tették az integrációt. A Kreml ugyanebben az időben a kor fasiszta gondolkodóit rehabilitálta, és azokat a kortárs oroszokat népszerűsítette, akik fasiszta gondolatokat idéztek fel. A 2010-es évek fő eurázsianistái – Alekszandr Dugin, Alekszandr Prohanov és Szergej Glazijev – náci gondolatokat keltettek újra életre vagy adaptáltak orosz célokra.

Iljin a maga korának mainstreamjébe tartozott,¹⁰⁵ amikor azt hitte, a jövő a múlthoz hasonlóan a birodalmaké. A harmincas években az tűnt fő kérdésnek, hogy az új birodalmak szélsőbaloldaliak vagy szélsőjobboldaliak lesznek-e.

Az első világháború a régi európai¹⁰⁶ szárazföldi birodalmak végét hozta, nemcsak Iljin Oroszországaét, hanem a Habsburg, a Német és az Oszmán Birodalomét is. Területeiken ezt követően nemzetállamok létesítésével kísérleteztek. Franciaország ezeknek az új entitásoknak az elnyomására törekedett, de a nagy gazdasági világválság alatt befolyása visszaszorult a fasiszta Olaszország és a náci Németország javára.

Amikor egy lengyel regionális kormányzó vagy egy román fasiszta kihirdette a liberális demokrácia korának végét, egy általános európai vélekedésnek adtak hangot, amelyet az Atlanti-óceán túloldalán is széles körben osztottak. A harmincas években az Egyesült Államok birodalomként működött, amennyiben bennszülött és afrikai amerikai lakói nagy része nem élhetett teljes jogú polgárként. Nyitott kérdés volt, hogy demokráciává alakul-e, vagy sem; sok befolyásos férfi nem látta ennek lehetőségét. George Kennan amerikai diplomata, aki

később országa kiemelkedő stratégiai gondolkodója lett, 1938-ban úgy vélekedett, az Egyesült Államoknak „végig kell mennie azon az úton, amely bizonyos alkotmányos változásokon keresztül a tekintélyelvű államhoz vezet el”. Az „America first”, azaz „Amerika az első” szlogennel Charles Lindbergh amerikai pilóta és feltaláló a nácik mellett kampányolt.

A második világháború arra is megtanította¹⁰⁷ az európaiakat, hogy választani a fasizmus és a kommunizmus, a szélsőjobboldali és a szélsőbaloldali birodalom között lehet. E két szélsőség feltartóztathatatlan szövetségével, a német–szovjet katonai paktummal kezdődött 1939 augusztusában az a háború, amely egész államok kiiktatásával gyorsan felszámolta az európai rendszert. Németország már bekebelezte Ausztriát és megszállta Csehszlovákiát, a Wehrmacht és a Vörös Hadsereg együtt szállták meg és rombolták le Lengyelországot, majd a Szovjetunió elfoglalta és annektálta Litvániát, Lettországot és Észtországot. Németország szovjet gazdasági támogatással 1940-ben megtámadta és legyőzte Franciaországot. A háború második fázisa 1941 júniusában kezdődött, amikor Hitler elárulta Sztálint, és Németország megtámadta a Szovjetuniót. A szélsőségek most ellentétes oldalra kerültek. Berlin háborús célja birodalmi jellegű volt: a szovjet Ukrajna termékeny földjének az ellenőrzése, amely Hitler szerint Németországból önfenntartó gazdaságot és világhatalmat csinál majd. Akár szövetségesnek, akár ellenségnek csak a szélsőjobb és a szélsőbal maradt választási lehetőségként. Még a nácikkal szembeni ellenállást is általában a kommunisták vezették.

A náci Németország 1945-ös legyőzése¹⁰⁸ általánosságban

hiteltelenítette a fasizmust: vagy azért, mert az európaiak számára beteljesítette az erkölcsi katasztrófát, vagy azért, mert a fasizmus győzelmet hirdetett, de mégis veszített. Miután a Vörös Hadsereg kiűzte a Wehrmachtot a Szovjetunióból és Kelet-Európából, Észtországban, Lettországban és Litvániában helyreállították a szovjethatalmat, Romániában, Lengyelországban és Magyarországon pedig – ahol néhány évvel korábban úgy tűnt, a jobboldali tekintélyelvű kormány az ország sorsa – kommunista rezsimek szerezték meg az irányítást. 1950-re a kommunizmus szinte teljesen lefedte az első világháború után létrehozott nemzetállamok területét. A második világháború után (ahogyan az elsőt követően is) fenntarthatatlannak bizonyult az európai nemzetállam.

Az amerikai gazdasági hatalom¹⁰⁹ döntő szerephez jutott a háború során. Bár az Egyesült Államok későn lépett be az európai háborús konfliktusba, támogatta brit és szovjet szövetségeseit. Amerika gazdasági együttműködést szorgalmazott a háború utáni Európában, hogy erősítse a politikai centrumot, meggyengítse a szélsőségeket, és így hosszú távon stabil piacot teremtsen exportja számára. A felismerés, hogy a piacnak társadalmi alapokra van szüksége, egybecsengett Amerika hazai politikájával: a világháború utáni három évtizedben csökkentek a gazdagok és a szegények közötti egyenlőtlenségek. Az 1960-as években kiterjesztették a szavazati jogot az afrikai amerikaiakra, ezzel enyhítve az amerikai politika birodalmi jellegét. A Szovjetunió és az érdekszférájába tartozó kelet-európai államok a háború után visszautasították az amerikai segélyeket, a nyugat-európai

országok azonban Amerika pénzügyi támogatásával újabb kísérletet tettek a jogállamiság és a demokratikus választások bevezetésére. Bár az intézkedések országonként jelentős mértékben eltértek, Európa ezekben az évtizedekben kiépített egy olyan egészség- és társadalombiztosítási rendszert, amelyet a későbbi generációk magától értetődőnek vettek. Nyugat- és Közép-Európában az állam nem függött többé a birodalomtól, hanem integrációval volt megmenthető.

Az európai integráció 1951-ben kezdődött.¹¹⁰ Iljin mindössze három évvel később halt meg, és ahogyan az öt fél évszázaddal később újra felfedező orosz gondolkodók, ő sem vette komolyan az európai integrációt. Végig megőrizte a politikáról kialakított manicheista nézeteit: az Orosz Birodalom jelenti a megváltást, és minden más uralkodási forma a sátánizmus felé vezető út különböző állomásait képezi. Amikor Iljin a háború utáni Európára nézett, Spanyolországot és Portugáliát látta, jobboldali diktátorok által irányított tengeri birodalmakat. Abban hitt, hogy Francisco Franco és António de Oliveira Salazar megőrzik a fasiszta hagyományt, és normává teszik a fasizmust Európában. A háború utáni Nagy-Britanniában és Franciaországban Iljin inkább birodalmakat látott, mintsem alkotmányos monarchiát, illetve köztársaságot, és azt feltételezte, a birodalmi elem a maradandó.

Ha az európai államok birodalmak, írta, természetes, hogy Oroszország is az, és az is marad. A birodalom a dolgok természetes állapota, a fasiszta birodalmak a sikeresebbek, és Oroszország a tökéletes fasiszta birodalom lesz.

Az Iljin halála és rehabilitációja¹¹¹ között eltelt fél évszázadban az integráció Európája lépett a birodalmak Európája helyébe. Németország indította el ezt a folyamatot, amikor az elvesztett háború és az azt követő felosztás után a németek elfogadták Franciaország javaslatát, és Belgiummal, Hollandiával, Luxemburggal, valamint Olaszországgal közösen 1951-ben létrehozták az Európai Szén- és Acélközösséget (más néven a Montánuniót). A nyugatnémet vezetők és különösen Konrad Adenauer úgy látták, hogy a nemzeti szuverenitáshoz és az egyesítéshez vezető út az európai integráción át vezet. Amikor a többi európai birodalom szintén elvesztette gyarmati háborúit és gyarmati piacait, ez a projekt kiszélesedett. 1973-ban még Nagy-Britannia, a birodalmi superhatalom is csatlakozott a vállalkozáshoz (Dániával és Írországgal együtt). Portugália és Spanyolország másfajta folyamatokban veszítették el gyarmataikat, a tekintélyelvű rendszert parlamenti demokráciára cserélték, majd csatlakoztak az európai projekthez (mindkét ország 1986-ban). Európa puha földet érést biztosított a birodalmak elvesztése után.

A nyolcvanas évekre az integráció által¹¹² terjesztett demokrácia normává lett Európa nagy részében. Az akkor Európai Közösségeknek nevezett képződmény minden tagja demokratikus állam volt, és legtöbbjük határozottan gazdagabb, mint a tőlük keletre lévő kommunista rezsimék. A hetvenes-nyolcvanas években nőtt a különbség a nyugati és a keleti életszínvonal között, aminek leplezését a kommunikációban bekövetkezett változások is megnehezítették. Miközben Mihail Gorbacsov a szovjet államot próbálta reformálni, hogy ezzel

megmentse a szovjet gazdaságot, a nyugat-európai államok a gazdasági együttműködésnek új politikai keretet teremtettek. Néhány hónappal a Szovjetunió megszűnése után az Európai Községek Európai Unióvá alakult. Az EU a jogalkotás összehangolását, a közös legfelső bíróságot, a szabadkereskedelem és a szabad mozgás térségét jelentette. Később a legtöbb tag számára közös határokkal és közös pénzzel bíró térséggé is vált.

Kelet-Európa legtöbb kommunista állama¹¹³ számára az Európai Unió egyben – bár másfajta módon – biztonságos célt jelentett a birodalom kora után. Az első világháborút követően létrehozott kelet-európai államok a harmincas–negyvenes években a Német Birodalom, a Szovjet Birodalom vagy mindkettő prédája lettek. Az 1989-es forradalmak után a szovjet befolyás alól felszabaduló kelet-európai államok újonnan megválasztott vezetői kinyilvánították az európai projekthez való csatlakozás szándékát. Ez a „visszatérés Európába” az 1918-as és az 1945-ös év tanulságára adott válasz is volt: nagyobb keret nélkül a nemzetállam fenntarthatatlan. Az EU 1993-ban kezdett társulási szerződéseket aláírni kelet-európai államokkal, amivel jogi kapcsolat létesült az országok között. A kilencvenes években három tagsági kritériumot rögzítettek: a versenyképes piacgazdaságot, a demokráciát és emberi jogokat, valamint az európai jogszabályoknak való megfelelés képességét.

2004-ben és 2007-ben hét posztkommunista ország¹¹⁴ (Lengyelország, Magyarország, Románia, Bulgária, a Cseh Köztársaság, Szlovákia és Szlovénia), valamint három korábbi

szovjet tagköztársaság (Litvánia, Lettország és Észtország) csatlakozott az Európai Unióhoz. 2013-ban Horvátország is belépett az EU-ba. Az a fajta apró politikai entitás, amely 1918 és 1945 után csődöt mondott, úgy tűnt, ezúttal fennmaradhat, mert van európai rendszer, amely a függetlenségét biztosítja. 2013-ban az EU magában foglalta a második világháború után szétesett tengeri birodalmak fővárosait és az első világháború után szétesett szárazföldi birodalmak periferiáját.

2013-ra az EU csupán az 1922-ben alapított Szovjetunió eredeti határain belüli területekkel nem bővült. Ám húsz évvel nyugati szomszédjai után, 2013-ban Ukrajna is társulási szerződésről tárgyalt az EU-val, így az ukrán EU-tagság révén talán ez a határ is leomolhat. Ukrajna az integráció új és a birodalmak régi Európája közötti mezsgyén találta magát. A birodalmukat Eurázsia jegyében helyreállítani kívánó oroszok Ukrajnával kezdték az építést.

Az integráció politikája a lényegét tekintve különbözik a birodalmi politikától. Az EU annyiban hasonlít a birodalmakra, hogy nagy gazdasági térség. A birodalmakkal ellentétben azonban szervezési elve nem az egyenlőtlenség, hanem az egyenlőség.

A birodalmi hatalom nem ismeri el¹¹⁵ azokat a politikai entitásokat, amelyeket a gyarmatainak tekintett területeken talál, hanem megsemmisíti vagy felforgatja őket, miközben azt állítja, sosem léteztek. Az európaiak Afrikában arra hivatkozhattak, hogy az afrikai politikai egységek nem léteznek, és ezért nem tartoznak a nemzetközi jog hatálya alá. A nyugat felé terjeszkedő amerikaiak bennszülött nemzetekkel szerződéseket írtak, amelyeket később figyelmen kívül hagytak, mondván, ezek a nemzetek nem szuverének. A

Lengyelországot 1939-ben megszálló németek azzal érveltek, hogy Lengyel Állam nem létezik, és a németekkel az ország közepén találkozó szovjetek ugyanezt állították. Moszkva tagadta szomszédjai szuverenitását, amikor 1940-ben elfoglalta és annektálta Litvániát, Lettországot és Észtországot, sőt bűncselekménynek minősítette, ha valaki korábban ezeknek az államoknak a szolgálatában állt. Amikor Németország 1941-ben megtámadta a Szovjetuniót, tagadta, hogy létező államot szállt volna meg, és a Szovjetunió nemzetiségeivel gyarmati alattvalóként bánt.

Az európai imperializmus története során¹¹⁶ az európai hatalmak azt feltételezték, a nemzetközi jog az európai társakkal való ügyletekre vonatkozik, de nem a gyarmataikra, ahol hatalmat és vagyont szereztek. A második világháborúban az európaiak ezt a gyarmati elvet alkalmazták egymásra. A háború utáni integráció, amellyel párhuzamosan az európaiak elvesztették birodalmaikat Európában, majd a világ többi részén, ahhoz a gondolathoz tért vissza, hogy az európaiak közötti ügyeket a jog irányítja. Az EU-ban szerződésekkel változtatták meg a gazdaságot, hogy a gazdaság majd megváltoztassa a politikát. Ennek a vállalkozásnak az előfeltétele egymás szuverenitásának az elismerése volt. Az európai integráció kiindulási pontja, hogy az államhatárok megváltoztathatatlanok, és hogy a változásnak államokon belül és államok között kell megtörténnie, nem egymás megszállásával. Minden EU-tagállamnak jogállamnak kell lennie, ahol az integrációt a jog irányítja.

Ennek eredményeként 2013-ra egy csodálatos, habár

sebezhető képződmény jött létre. Az EU gazdasága ekkor nagyobb az Egyesült Államokénál, nagyobb Kínáénál, és hozzávetőlegesen nyolcszor nagyobb, mint Oroszországé. Demokratikus eljárásaival, jóléti államaival és környezetvédelmével az EU alternatív modellt kínál az amerikai, az orosz és a kínai egyenlőtlenség helyett. Magában foglalja a legtöbb olyan államot, amelyet a világ legkevésbé korrump országainak tekintenek. Haderő és meggyőző külpolitikai intézményrendszer nélkül az EU-nak a diplomáciához és a belső működéshez is jogra és gazdaságra van szüksége. Hallgatólagos külpolitikája abban áll, hogy az európai piacokra belépni szándékozó vezetőket és társadalmakat rábírja a jogállamiság és a demokrácia elfogadására. A nem tagállamok azon polgárai, akik európai piacot vagy európai értékeket akarnak, kormányukat igyekeznek rábírni, hogy az EU-val tárgyaljanak, és kiszavazzák azokat a vezetőket, akik ezt nem teszik meg. Ez a gyakorlat végig működni látszott a nyolcvanas–kilencvenes és a kétezres években.

Az EU sebezhetősége a szükségszerűség-politika európai változata, *a bölcs nemzet meséje*. A nyugat-európai tagállamok polgárai úgy gondolták, nemzetük régóta fennáll, és a történelemből tanulva egyre jobb döntéseket hoztak, főleg, miután a háborúból megtanulták, hogy a béke jó dolog. Amikor az európai birodalmak gyarmataik feladására kényszerültek, és bekapcsolódtak az integráció folyamatába, a bölcs nemzet meséje elterelte a figyelmet a gyarmati háborúk elvesztésének és az azok során elkövetett szörnyűségek fájdalmáról.

A történelemben nincsen nemzetállami korszak:¹¹⁷ a birodalmak megszűnésével általában elindult az integráció (Finnország kivételével), a kettő közötti intervallum nélkül. Németország, Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország, Hollandia, Spanyolország és Portugália esetében sem találunk olyan pillanatot a birodalmi lét és az integráció időszakai között, amikor a nemzet független lett volna és az állam a maga elszigeteltségében virágzott. Igaz ugyan, hogy ezen országok

polgárai azt hiszik, hogy országuknak nemzetállamként is van történelme, de némi gondolkodás után belátják, hogy ez nincs így. A történelemoktatás Európa-szerte nemzetcentrikus. A saját birodalmi múltból való komolyabb műveltség és a mintázatok felismerését lehetővé tevő összehasonlító szemlélet hiányában az európaiak megállapodtak egy tévedésben. A már gyermekkorban elsajátított bölcs nemzet meséje a felnőtt polgároknak azzal nyújt vigaszt, hogy elfeledteti velük a történelem igazi nehézségeit. A vezetők és a társadalmak a bölcs nemzet meséjével ábrázolva magukat azzal dicsekedhetnek, hogy Európát választották, holott Európa egzisztenciális szükségletük volt a birodalmi korszak után.

A 2010-es évekre a kelet-európai országok polgárai ugyanezt a hibát követték el, noha eltérő módon. Bár a legtöbb antikommunista disszidens az „Európához való visszatérés” szükségét látta, a 2004, illetve 2007 utáni európai uniós tagság lehetővé tette a felejtést. Az első és a második világháború utáni válságokat, amikor bebizonyosodott a nemzetállamok fenntarthatatlansága, olyan egyedi pillanatokká stilizálták, amelyekben a nemzet áldozatként jelent meg. A fiatal kelet-európaiakat nem tanították meg elgondolkodni azon, milyen okok vezettek az államok 1930-as vagy 1940-es években bekövetkezett bukásához. Mivel kizárólag a Német és az Orosz Birodalom ártatlan áldozataként látták magukat, a két háború közötti rövid időszakot kezdték magasztalni, azt a rövid időszakot, amikor Kelet-Európában nemzetállamok voltak fellelhetők. Közben megfélemedeztek arról, hogy ezek az államok nemcsak rosszindulatból voltak bukásra ítélve, hanem

rendszerszinten: európai keret nélkül kevés esélyük volt fennmaradni.

Az EU sosem törekedett arra, hogy közös történelemoktatást vezessen be országaiban. Ennek eredményeként a bölcs nemzet meséje képes elhíttetni, hogy a nemzetállamok maguk választották Európát, és el is hagyhatják azt. Az elképzelt múlthoz való visszatérés lehetségesnek, sőt vonzónak tűnik fel – így nyit rést a szükségszerűség politikája az örökkévalóság politikájának.

Az EU-t ellenző nacionalisták és fasiszták a 2010-es években az elképzelt nemzeti történelemhez való visszatérést ígérik, miközben ellenfeleik ritkán látták meg a probléma lényegét. Mivel mindenki elfogadta a bölcs nemzet meséjét, az EU-t mind támogatói, mind ellenzői nemzeti döntésnek és nem nemzeti kényszernek tekintették. Nigel Farage szervezete, Az Egyesült Királyság Függetlenségi Pártja (UKIP), Marine LePen *Front National*ja Franciaországban és Heinz-Christian Strache Osztrák Szabadságpártja például mind az örökkévalóság politikájában lakoznak. Magyarország vezetői 2010-től az EU-n belül építettek fel egy jobboldali, tekintélyelvű rezsimet. Egy másik EU-tagállam, Görögország pénzügyi összeomlással nézett szembe a 2008-as pénzügyi válság idején, és szavazói a szélsőjobbra vagy a szélsőbalra tolódtak. A magyar és a görög vezetők a kínai és orosz befektetésekben keresték a jövőbe vezető alternatív útvonalat.

Az európai jövő nyílt elutasítása Oroszország által¹¹⁸ újdonságnak számított. Oroszország az első európai posztimperialis hatalom, amely nem biztos révet látott az EU-

ban, és az első, amely támadta az integrációt, hogy másokat megfosszon a szuverenitás, a gyarapodás és a demokrácia lehetőségétől. Az orosz támadás kezdetén megmutatkoztak Európa sebezhető pontjai, populistái kivirultak, és jövője beborult. Miközben Oroszországban bezárultak bizonyos lehetőségek, újra nyitottá vált az európai történelem nagy kérdése.

Oroszország Putyin irányítása alatt képtelen volt stabil, utódlási szabályokkal és jogállamisággal bíró államot teremteni. Mivel a kudarcot sikerként kellett bemutatni, Oroszország követendő példának állította be magát Európa számára. Ehhez a sikert nem a gyarapodás és a szabadság, hanem a szexualitás és a kultúra fogalmai alapján kellett meghatározni, az Európai Uniót (és az Egyesült Államokat) pedig fenyegetésnek beállítani – nem mintha ilyesmit cselekedtek volna, hanem azok miatt az értékek miatt, amelyeket állítólag képviselnek. Putyin ezt a hadicselt elképesztő gyorsasággal hajtotta végre, amikor 2012-ben visszatért az elnöki tisztségbe.

2012-ig az orosz vezetők kedvezően nyilatkoztak¹¹⁹ az európai integrációról. Jelcin Európát elfogadta modellként, legalábbis szóban. Putyin együttműködési lehetőséget látott az EU közeledésében Oroszország határaihoz, a NATO 1999-es keleti bővítését sem minősítette fenyegetésnek. Ehelyett igyekezett megnyerni az Egyesült Államokat, illetve a NATO-t általa közösnek tartott biztonsági problémák kezeléséhez. Miután az Egyesült Államokat iszlamista terroristák támadták meg 2001-ben, Putyin felajánlotta a NATO-val való

együttműködést az Oroszországgal határos területeken. Putyin nem fenyegetésként értékelte az EU 2004-es bővítését. Ellenkezőleg, abban az évben támogatólag beszélt Ukrajna jövőbeli EU-tagságáról. 2008-ban az orosz kormányfő részt vett a bukaresti NATO-csúcson. 2009-ben Medvegyev megengedte az amerikai légierőnek, hogy átrepüljenek Oroszország felett az afganisztáni erők utánpótlásának biztosítására. Oroszország NATO-nagykövete, a radikális nacionalista Dmitrij Rogozin 2010-ben amiatt aggódott, hogy a NATO elhagyja Afganisztánt. Rogozin a harci szellemet hiányolta a NATO-ból, és a „kapitulációs hangulatra” panaszkodott, miközben NATO-csapatokat akart látni Oroszország határainál.

Oroszország külpolitikájának fő irányát¹²⁰ 2011-ben még nem az jellemezte, hogy az Európai Unió és az Egyesült Államok fenyegetést jelentenek, hanem hogy Oroszországgal mint egyenlő féllel működjenek együtt. A 2000-es évek első évtizede az *orosz állam* mint állam megteremtésének elveszett esélye volt. Oroszországnak nem sikerült a végrehajtó hatalmat demokratikus módon lecserélnie. Az 1990-es években még versengő klánok oligarchiájaként működő képződmény kleptokráciává alakult, amelyben az állam maga vált egyetlen oligarchaklánná. A jog monopóliuma helyett a Putyin irányította orosz állam a korrupciót monopolizálta. Igaz, az ország a 2000-es években az olaj- és földgáz kivitelnek köszönhetően a stabilitás bizonyos mértékét biztosította polgárainak. Nem teljesítette azonban az orosz lakosság zömének a társadalmi felemelkedésre irányuló elvárását. A vállalkozást alapító oroszokat bármikor, bármilyen kitalált

jogsértés miatt le lehetett tartóztatni, és ez nagyon gyakran meg is történt.

Moszkva a béke és háború tekintetében¹²¹ is olyan lépéseket tett, amelyek megnehezítették az európaiaknak, hogy egyenlő partnert lássanak benne. Észtországot 2007-ben hetekre megbénította egy nagyobb kibertámadás. Az akkor nehezen átlátható zavaros helyzetet később úgy értelmezték, ez volt az Európa és az Egyesült Államok ellen irányuló orosz kiberháború első sortüze. 2008 augusztusában Oroszország megszállta a szomszédos Grúziát, és elfoglalta néhány területét. Ezt a hagyományos támadást kiberháború kísérte: Grúzia elnöke elvesztette a weboldala feletti ellenőrzést, a grúz hírügynökségeket meghackelték, és blokkolták az ország internetforgalmának nagy részét. Oroszország azért támadta meg Grúziát, hogy ellehetetlenítse annak európai integrációját, de valójában maga előtt zárta el ennek útját.

A 2010-es évekre az oligarchák¹²² nemcsak lehetetlenné, hanem elképzelhetetlenné is tették a megújulást az Orosz Föderációban. Putyin a német sajtó számára írott 2010-es cikke tanúsága szerint egyszerre akarta jóllakatni a kecskét és megtartani a káposztát. Véleménye szerint az EU-nak integrálnia kellene Oroszországot, de ne várja Oroszországtól, hogy bármilyen tekintetben megváltozzon. Mivel az Orosz Föderáció nem tudja Európa elveit követni, érvelt Putyin, Európa felejtse el ezeket az elveket. Az orosz elnök egyfajta fordított integrációt vázolt fel, amelyben az európai államok hasonulnak Oroszországhoz – ami az EU végét jelentette volna.

A birodalmi és az integrált¹²³ Európa közötti jelzésértékű

különbség a joghoz való viszony. E téren a politikus Putyin a filozófus Iljin pályáját követte: a jog iránti korai elköteleződés helyébe a jogtalanságnak mint hazafias tettetnek a helyeslése lépett. Iljint fiatal korában különösen a jog szelleme foglalkoztatta. Ekkor abban hitt, az oroszoknak ezt magukba kell szívniuk, csak azt nem tudta, hogyan.

Egy évszázaddal később az unalmas EU megoldotta ezt a problémát: a csatlakozás hosszas folyamata magában foglalta a jog szellemének az exportját. Az európai integráció egy lehetséges módja a jogállamiság terjesztése olyan helyekről, ahol jobban működött, olyan helyekre, ahol kevésbé. A kilencvenes években a tagjelöltekkel aláírt csatlakozási megállapodások jogi kapcsolatokat alapoztak meg, amelyek ezek elmélyítését, azaz a teljes tagság ígérését hordozták magukban. A jövőbeni tagság kilátása a jogállamiság hasznát az egyes polgárok számára is könnyen érthető formában tette világossá.

Az érett Iljin elvetette a jogállamiságot¹²⁴ a fasizmus önkénye, a *proizvol* javára. Miután feladta a reményt, hogy Oroszországban a jog uralkodjon, hazafias erénnyé emelte a törvénytőlküliséget, a *proizvolt*. Putyin ugyanezt az utat követte, és Iljint idézte tekintély gyanánt. Amikor 2000-ben először indult az elnökválasztáson, a „jog diktatúrájának” szükségességéről beszélt. Mivel a két gondolat – jog és diktatúra – ellentmond egymásnak, az egyik idővel fel is szívódott. A 2012-es elnökválasztásra készülve Putyin visszautasította az európai Oroszország gondolatát, amihez el kellett vetnie a jogállamiságot előnyben részesítő külső ösztönzőket. Ehelyett a

proizvolt állította be megváltó hazafiasságként. A mai orosz gyakorlat erre a *bezpregyel* („korlátoknélküliség”) szót használja, ami a korlátoktól való mentesség, a vezető azon képessége, hogy bármit megtehet. A szó maga a bűnözői szlengből ered.

Ebben a logikában Putyin nem kudarcot vallott államfő, hanem a nemzet megváltója. Amit az EU netán kormányzási hibának minősítene, azt az orosz ártatlanság virágzásának kell megélni.

Putyin integráció helyett a birodalmat választotta. Ha az EU nem fogadja el Oroszország javaslatát az Oroszországgal való integrációra, magyarázta Putyin 2011-ben és 2012-ben, Oroszország majd segít Európának eurázsiaivá és önmagává válni. 2010. január 1-jén Putyin miniszterelnöksége alatt elindult az Eurázsiai Vámunió két posztszovjet diktatúrával, Fehéroroszországgal és Kazahsztánnal. Elnökjelöltként Putyin 2011-ben és 2012-ben az ennél ambiciózusabb „Eurázsiai Unió” megalapítását javasolta, az EU egy alternatíváját, amely magában foglalja annak tagállamait, és ezzel leáldozását segíti elő. Az Eurázsia-gondolatot Putyin egy új ideológia és új geopolitika kezdetének minősítette.

Az orosz kormányfő nagyszabású Eurázsia-projektjét¹²⁵ az *Izvesztyijában* mutatta be 2011. október 3-án. Tanulmánya szerint Oroszország összehozza majd azokat az államokat, amelyek nem bizonyultak meggyőző tagjelölteknek az Európai Unió számára (és hallgatólagosan azokat az államokat is, amelyek a süllyedő Európai Unió hajójáról távoznának) – vagyis

a jelen és a jövő diktatúráit. A *Nyezaviszimaja Gazeta* 2012. január 23-i számában Putyin Iljint idézve azt állította, az integráció nem a közös teljesítményről szól, ahogyan azt az európaiak gondolják, hanem arról, amit ő maga „civilizációnak” nevezett. Putyin logikájában a jogállamiság megszűnik általános célnak lenni, és az idegen nyugati civilizáció elemévé válik. A putyini értelemben vett integráció nem a másokkal való közös munkáról, hanem önmagunk dicsőítéséről, nem a cselekvésről, hanem a létezésről szól. Nincs ok Oroszországot európaibbá tenni, Európának kellene oroszabbá válnia.

Az EU-nak az oroszabbá válás¹²⁶ természetesen visszalépést jelentett volna. Putyin egy harmadik cikkben, 2012. február 27-én a *Moszkovszkije Novosztyi*ban pontosan ezt a következtetést vonta le. Oroszország soha nem lehet az EU tagja „a politikai világtérképen elfoglalt különös helye, valamint a történelemben és a civilizáció fejlődésében betöltött szerepe” miatt. Eurázsia ezért jövőbeni tagjait az EU-hoz kapcsolódó zavaró terhek nélkül fogja „integrálni” Oroszországgal. Egyik diktátornak sem kell lemondania, nem kell szabad választásokat tartani, nem kell törvényeket betartatni. Eurázsia a csábításra alapoz azzal a céllal, hogy az államokat megakadályozza az EU-hoz való csatlakozásban, és társadalmaikat abban, hogy ezt lehetségesnek képzeljék. Hosszú távon Eurázsia az EU-t egy szélesebb szövetségbe, „Európa Uniójába” kebelezi be Putyin szerint, az Atlanti- és a Csendes-óceán, a „Lisszabon és Vlagyivosztok” közötti „térbe”. Nem csatlakozni Eurázsiahoz „a szó legszélesebb értelmében vett szeparatizmus támogatása”, fejtette ki Putyin.

Putyin elnökjelöltként 2011-ben¹²⁷ és 2012-ben Oroszországnak az általános normáktól való megszabadítását és az orosz sajátosságok másokra való kiterjesztését ígérte. Ha Oroszország olyan civilizációs értékek ősi forrásaként írható le, amelyeket mások elvesztettek, akkor irrelevánssá válik az orosz kleptokrácia reformálásának kérdése. Oroszországot a többieknek utat mutató fáklyavivőként kell ünnepelni, nem megváltoztatni. Putyin összehangolta szavait cselekedeteivel, hiszen népe számára elképzelhetetlen lett az európai integráció. Az a mód, ahogyan elfoglalta az elnöki hivatalt, visszafordíthatatlanná tette országa eurázsiai fordulatát. A demokratikus eljárások felszámolása 2011-ben és 2012-ben az EU-tagság egyik alapfeltételéből űzött gúnyt. A tiltakozók erőszakos eltávolításával az utcákról, majd azok európai ügynököknek való beállításával Oroszország az EU-t végérvényesen ellenségnek minősítette.

Az utódlás kérdése nem volt egyértelműen¹²⁸ szabályozva, az orosz állam jövője pedig bizonytalan, de ezt kimondani nem lehetett. Putyin ellenőrzése alatt tudta tartani az államot, de megújítani nem, ezért a külpolitikának kellett átvennie a belpolitika helyét, és a diplomáciának a biztonság helyett a kultúráról kellett szólnia. Ez a gyakorlatban az orosz káosz exportálását jelentette, miközben az orosz rendről beszéltek, és a szétesést terjesztették integráció címen. Miután 2012 májusában beiktatták, Putyin az EU felosztatásának eszközeként mutatta be Euráziát, hogy leegyszerűsödjön a világrend, és hogy a birodalmak újra versenghessenek területekért. A rendszer közepén tátongó fekete lyukat nem

lehet ugyan kitölteni, de magába tudja szívni a szomszédokat. Beiktatásakor Putyin azt javasolta, hogy Oroszország váljon „Eurázsia egészének vezetőjévé és gravitációs centrumává”. Ugyanannak az évnek a decemberében a parlament előtt fenyegető katasztrófáról, a gyarmati erőforrásokért induló háborúk új korszakának a kezdetéről beszélt. Ilyen pillanatban léhaság lenne reformokat követelni vagy fejlődést képzelni. Ebben az állandó vészhelyzetben Oroszország a „nagy orosz térben” a veleszületett géniuszára hagyatkozik.

A Carl Schmitt náci jogtudóstól kölcsönzött „nagy terek” elméletének előkerülése még csak nem is a beszéd legfeltűnőbb része volt. A furcsa „passzionaritás” szó használatával Putyin egy a globális káoszban való virágzás sajátos orosz képességére utalt. Ez a „passzionaritás” fogja Putyin szerint meghatározni, „ki veszi át a vezér szerepét, ki marad kívülálló és fogja szükségszerűen elveszíteni függetlenségét”. A furcsa kifejezés Lev Gumiljov orosz gondolkodó találmánya. Az újrafelfedezett Iljinnel ellentétben Gumiljov szovjet polgár volt, és az ő jellegzetes kifejezését, ha mások nem is, de az oroszok felismerték, és ők azt is tudták, hogy Gumiljov az Eurázsia-gondolat modern képviselője.

Jóval mielőtt Putyin bejelentette volna¹²⁹ Eurázsia-politikáját, az Eurázsia-gondolat jelképezte a specifikusan orosz igényt Európa dominálására és átalakítására. Ez a jelentős szellemi irányzat az 1920-as években keletkezett válaszul a „szlavofilek” és a „nyugatosítók” között kialakult ellentétre. A tizenkilencedik századi nyugatosítók azt gondolták, a történelem egyetemes, és

egyetlen útja a fejlődés. Számukra Oroszország problémája az elmaradottsága volt, ezért a modern európai jövő megteremtéséhez reformokra vagy forradalomra van szükség. A szlavofilek abban hittek, a fejlődés illúzió, és Oroszország különös géniusszal van megáldva. Az ortodox kereszténység és a népi miszticizmus szerintük egy mély, Nyugaton ismeretlen szellemet fejez ki. A szlavofilek számára az orosz történelem Kijevben, az ezer évvel korábbi keresztény megtéréssel vette kezdetét. Iljin nyugatosítóként indult és szlavofilként végezte, ami abban az időben gyakori életpálya volt.

Az első eurázsianisták¹³⁰ az 1920-as években emigrált orosz tudósok voltak, Iljin kortársai, akik mind a szlavofil, mind a nyugatosító irányzatot elvetették. Egyetértettek a szlavofilekkel abban, hogy a Nyugat dekadens, de tagadták a szlavofil mítoszt a kereszténységnek az ősi Kijevvel való folytonosságáról. Az eurázsianisták nem láttak érdemi kapcsolatot Vlagyimir ősi Ruszja és koruk Oroszországa között. Ehelyett a mongolokra vetették szemüket, akik az 1240-es évek elején könnyedén legyőzték a Rusz maradványait. Az ő víziójukban a mongol uralom tette lehetővé az új város, Moszkva megalapítását az Európa romlottságaitól, azaz például a görög és a római klasszikus örökségtől, a reneszánsztól, a reformációtól és a felvilágosodástól mentes környezetben. A modern Oroszország sorsfeladata Európa Mongóliává alakítása.

Az 1920-as évek eurázsianistái¹³¹ hamar szétszóródtak, és néhányan közülük elvetették korábbi nézeteiket. A Szovjetunióban azonban maradt egy hű tanítványuk Lev Gumiljov (1912–1992) személyében, akinek élete tragikus és

eklatáns példája a lehetséges szovjet életutaknak. Szülei Nyikolaj Gumiljov és Anna Ahmatova költők. Gumiljov kilencéves korában a Cseka kivégezte az apját, anyja ekkor írta a modern Oroszország egyik leghíresebb versét: „Orosz földanyánk a vért / Mohón issza fel.”^[5] Ilyen szülőkkel Levnek nehéz volt az 1930-as években belemerülni egyetemi tanulmányaiba, miközben a titkosszolgálat szoros megfigyelés alatt tartotta és kollégái feljelentgették. 1938-ban a nagy tisztogatások idején öt év Gulagra ítélték Norilszkban. Ez ihlette anyja híres, *Rekviem* című versét, amelyben így ír fiáról: „Fiam! Iszonyatom!”^[6] 1949-ben ismét kényszermunkára ítélték Gumiljovot, ezúttal tíz évre küldték Karaganda közelébe. Sztálin halála után, 1953-ban kiengedték, de a Gulag évei nyomot hagytak rajta. Gumiljov meglátta az elnyomásban az ihlet forrását, és abban hitt, hogy az alapvető biológiai igazságok szélsőséges helyzetekben tárulnak fel.

A Szovjetunió értelmiségének tagjaként¹³² a hatvanas-hetvenes években az eurázsiai hagyományt élesztette fel írásaiban. Egyetértett tanáraival abban, hogy Mongólia az orosz jellem forrása és a romlott Nyugat elleni menedéke. Az 1920-as évek emigráns tudósaihoz hasonlóan Euráziát a világ büszke közepének látta, mely a Csendes-óceántól a nyugati végek jelentéktelen és beteges európai félszigetéig terjed.

Míg az eredeti Eurázsia-kutatók komoly, az Orosz Birodalom egyetemerein szerzett szakirányú tudással rendelkező kutatók voltak, Gumiljov tipikus szovjet autodidaktaként és lelkes amatőrként több szakterületen is ügyködött. Az Eurázsia és Európa közötti határvonal meghatározásához például a klímára

hagyatkozott: a januári átlaghőmérséklet alapján vonalat húzott Németországon keresztül, melynek egyik oldalán Eurázsia, a másikon Európa terült el. Ebben az időben Kelet-Németország szovjet befolyás alatt állt, Nyugat-Németország viszont nem.

Gumiljov hozzájárulása¹³³ az eurázsianizmushoz az etnogenezisért alkotott elképzelése volt: annak magyarázata,

hogyan keletkeztek a nemzetek. Az asztrofizika és a humánbiológia sajátos értelmezésével Gumiljov arra jutott, az emberi közösségeket a kozmikus sugárzás hozza létre. Egyes emberi organizmusok jobban képesek elnyelni az űrből érkező energiát és azt másoknak továbbadni. Ezek a különleges vezetők a Putyin 2012-es beszédében említett „passzionaritás” birtokában vannak, és ők teremtik meg az etnikai csoportokat. Gumiljov szerint ezért minden nemzet keletkezése a kozmikus energia egy-egy meghatározott robbanására vezethető vissza, amely egy ezer évnél is tovább tartó ciklust indított el. A nyugati nemzeteket létrehozó kozmikus sugárzás a régmúltban áradt ki, ezért a Nyugat halott. Az orosz nemzetet az 1380. szeptember 13-án kibocsátott kozmikus sugárzás hozta létre, ezért ifjú és életerős.

Gumiljov az antiszemitizmus¹³⁴ egy sajátos formájával egészítette ki az Eurázsia-hagyományt, ami lehetővé tette, hogy az oroszok kudarcukért egyszerre hibáztassák a zsidókat és a Nyugatot. Ez a koncepciója a „kiméra”, avagy hamis nemzet fogalma volt. Az oroszhoz hasonló egészséges nemzeteknek óvakodniuk kell a „kiméra”-csoportoktól, amelyek az életet nem a kozmikus sugárzásból, hanem más csoportokból nyerik, figyelmeztetett Gumiljov, aki itt a zsidókra gondolt. Gumiljov számára a Rusz történelme nem Oroszország ősi jellegét igazolja, hanem azt, hogy a zsidók örök fenyegetést jelentenek. Azt állította, a zsidók a középkori Ruszban rabszolgákkal kereskedtek és „katonai-kereskedelmi polipként” hozták magukat helyzetbe. Ezek a zsidók Gumiljov szerint az örökké ellenséges Nyugat ügynökei, akik a Ruszt gyengíteni és lejáratni

akarják. Elképzeléseiben a Rusznak véradót kellett fizetnie a zsidóknak. Gumiljov a modern antiszemitizmus három alapvető motívumát népszerűsítette: a zsidót mint lélektelen kereskedőt, a zsidót, aki keresztények vérért issza, és a zsidót mint idegen civilizáció ügynökét.

A Gulagon töltött évek ellenére¹³⁵ Gumiljov a Szovjetunióval orosz hazájaként azonosult. Barátságokat kötött és tanítványokat szerzett, befolyása 1992-es halála után is fennmaradt. A közgazdász Szergej Glazijev, Jelcin és Putyin tanácsadója előszeretettel hivatkozott Gumiljovra és használta fel elméleteit, amikor egy „az eurázsianizmus filozófiájára épülő”, tervgazdaság-alapú uniót képzelt el. Gumiljov jó barátságban volt Jurij Borodaj filozófussal és annak Alekszandr nevű fiával. Az ifjabb Borodaj „fegyveres passzionáriusokról” álmodozott, olyan emberekről, akik az „Eurázsia teljes területét” felszabadító „jelentős pillanatok katalizátorai”.

Elnökként Vlagyimir Putyin nemcsak Gumiljovot idézte Eurázsia-projektjével, hanem megtette Szergej Glazijevet Eurázsia-tanácsadójának. Nem sokkal később Alekszandr Borodaj fontos szerepet vállalt Ukrajna orosz megtámadásában.

A 2010-es évek Oroszországában¹³⁶ „Eurázsia-áról” beszélni két különálló, de egymástól nem független eszme felidézését jelentette: a Nyugat romlottságát és a zsidók gonoszságát. A 2010-es évek eurázsianizmusa a Gumiljov által kidolgozott orosz hagyomány és a fiatal (1962-ben született) fasiszta, Alekszandr Dugin által közvetített náci gondolatok durva keveréke volt. Dugin nem volt sem az eredeti eurázsianisták

követője, sem Gumiljov-tanítvány. Egyszerűen arra használta „Eurázsia” és az „eurázsianizmus” fogalmát, hogy oroszabbnak állítson be náci gondolatokat. A Gumiljov után fél évszázaddal született Dugin a (szovjet) hetvenes–nyolcvanas évek rendszerellenes gyerekeként lázadt, gitározott és milliók kemencékben való elégetéséről énekelt. Életműve a fasizmus importálása Oroszországba.

A Szovjetunió megszűnésekor¹³⁷ Dugin Nyugat-Európába utazott, hogy elvbarátokat szerezzen. Az európai integráció idején is könnyen akadtak marginális gondolkodók a szélsőjobbon, akik náci eszméket ápoltak, a nemzet tisztaságát ünnepelték, és a gazdasági, politikai, jogi együttműködést valamely globális konspiráció elemének kiáltották ki. Velük beszélgetett Dugin. Korán befolyást gyakorolt rá Miguel Serrano, az *Adolf Hitler, el Ultimo Avatāra* (Adolf Hitler, az utolsó avatar) című könyv szerzője, aki szerint az árja rassz földönkívüli eredetének köszönheti felsőbbrendűségét. Gumiljovhoz hasonlóan Dugin is a Földön kívül találta meg Oroszország megváltóját. Ha a vezetőnek a valós eseményektől érintetlennek kell maradnia, valahonnan a történelmen túlról kell érkeznie. Iljin ezt úgy oldotta meg, hogy egy erotikus-misztikus trükkel elővarázsolta a meséből kilépő megváltót. Az érett Gumiljov és a fiatal Dugin a csillagokra tekintettek.

Az 1990-es évek elején Dugin¹³⁸ Jean Parvulesco francia konteós (összeesküvéselmélet-hívő) köreibe került, aki a tenger (atlanticisták) és a föld (eurázsianisták) népei közötti ősi konfliktusról beszélt. Parvulesco elképzelésében az amerikaiak és a britek azért engednek absztrakt zsidó elméleteknek, mert

tengeri gazdaságuk elválasztja őket az emberi természet földi tapasztalatainak valóságától. A *Nouvelle Droite* néven ismert neofasiszta mozgalom képviselője, Alain de Benoist elmagyarázta Duginnak az Egyesült Államok mint az absztrakt (zsidó) kultúra képviselőjének központi szerepét az ilyesféle tervekben. Ezek felfrissített náci gondolatok voltak, amivel Dugin tisztában volt. Ebben az időben Dugin „Sievers” álnéven írt, Wolfram Sievers német nácira utalva, akit 1947-ben háborús bűnök miatt kivégeztek, és aki arról volt ismert, hogy megölt zsidók csontjait gyűjtötte.

Európai kapcsolatai¹³⁹ lehetővé tették Dugin számára, hogy náci gondolatokat szállítson Oroszországba. 1993-ban Dugin Eduard Limonovval, aki Dugin „a fasizmus szent Cirill és Metódjának” nevezte, megalapította a Nemzeti Bolsevik Pártot. Tagjai a magasba emelték öklüket, miközben a halált éltették. 1997-ben Dugin „határtalan és vörös fasizmust” követelt. Szokványos fasiszta eszméket vallott: a demokrácia üres, a középosztály gonosz, az oroszokat „a sors férfiának” kell vezetnie, Amerika rosszindulatú, Oroszország ártatlan.

Dugin Iljinnel együtt Carl Schmitt¹⁴⁰ adója volt, aki törvények és államok nélküli világpolitikai víziót fogalmazott meg, amelynek alapja különféle kulturális csoportok szubjektív vágya egyre nagyobb területekre. Schmitt elutasította az „államterület üres koncepcióját”, és a nemzetet „alapvetően élő szervezetnek” tekintette. Nézetei szerint Eurázsia földje egy „nagy tér”, amelyet az ural, aki meg tudja szerezni. Schmitt szerint az olyan tengeri hatalmak, mint Nagy-Britannia és az Egyesült Államok, a jog absztrakt zsidó fogalmának a hordozói.

Schmitt a nemzetközi jogról olyan koncepciót dolgozott ki, amelyben a világot néhány „nagy térre” osztja fel, amelyekből ki kell zárni a „téridegen hatalmakat”, azaz megoldani, hogy az Egyesült Államoknak ne legyen befolyása Európában. Dugin megőrizte ezeket a gondolatokat, és csak azt az entitást cserélte le, amelyet a zsidók, Amerika és a jog fenyeget: a náci Németország helyébe a mai Oroszország lépett.

Dugin elvetette Iljint¹⁴¹ mint alacsonyabb rendű filozófust, aki csupán „technikai funkciót” töltött be Putyin rezsimjében. Írásainak nagy része mégis Iljin-paródiának tűnik. „A Nyugat – állítja Dugin egy rá jellemző kirohanásban – az a hely, ahova Lucifer esett a magasból. Ez a globális kapitalizmus polipjának a központja.” A Nyugat „a romlott kulturális perverzió és bűn, a gonoszság és a cinizmus, az erőszak és a képmutatás mátrixa”. Azaz annyira dekadens, hogy bármikor összeomolhat, de mégis folyamatos fenyegetést jelent. A demokrácia nem a megújulás, hanem a közelgő kataklizma jele. Dugin a következő szavakkal reagált Barack Obama amerikai elnök 2012-es újraválasztására: „Hadd tegye tönkre azt az országot, hadd győzzön végre az igazság, hogy ez az agyaglábakon álló szörnyű kolosszus, ez az új Karthágó, amely világszerte terjeszti undorító gazdasági és politikai hatalmát, amely mindenki ellen harcolni akar, mielőbb eltűnjön.” A Nyugat e leírása axióma, nem megfigyelés. A jelen tényei mellékesek, ahogy a múlt tényei is. Dugin számára, ahogyan Iljinnek is, a múltnak csupán „archetípusoknak” nevezett jelképek tárházaként van jelentősége. A múlt ellátta Dugint azzal, amit az oroszok „spirituális forrásnak” neveznek, vagyis a jelen

megváltoztatásához használandó képek tárházával.

A huszonegyedik század elején Duginnak¹⁴² az Európai Unió sikerével kellett szembenéznie, egy hiper jogi entitással, amely a birodalmi korszak utáni államokat mentett meg. Dugin soha ki nem ejtette az Európai Unió nevét, és amikor az EU-ról kérdezték, csak annyit közölt, bukásra van ítélve. Jóval azelőtt, hogy Putyin az Ukrajnát mint az orosz civilizáció részét magában foglaló Euráziát kezdte volna emlegetni, Dugin a független ukrán államot Oroszország eurázsiai sorsának akadályaként határozta meg. Dugin 2005-ben egy államok feletti ifjúsági mozgalmat alapított, amelynek tagjai Ukrajna felosztását és russzifikációját sürgették. 2009-ben előre látta a „Krímért és Kelet-Ukrajnáért” vívott csatát. Ukrajna léte Dugin nézetei szerint „Eurázsia egésze számára óriási veszélyt” jelent.

Az orosz fasizmus három összefonódó áramlatának eszméi – Iljin keresztény totalitarizmusa, Gumiljov eurázsianizmusa és Dugin „eurázsiai” náciizmusa – jelentek meg Putyin szövegeiben, amikor kiutat keresett a dilemmából, melyet 2012-ben ő maga teremtett országa számára. A fasiszta gondolatok akkor törtek be az orosz közéletbe, amikor az Obama-kormányzat megkísérelte új alapokra helyezni kapcsolatait az Orosz Föderációval. Az Oroszország orientációjában bekövetkezett drámai változást nem valamely kívülről érkező, új, barátságtalan lépés idézte elő. A Nyugat ellenségessége nem azon múlt, mit *tesz* valamely nyugati szereplő, hanem azon, *milyennek ábrázolják*.

A fasiszta gondolkodókat 2012-ben¹⁴³ a mainstreambe emelő

orosz elnök valamiért azt gondolta, épp rájuk van szükség. Iljin olyan nagyszabású újrafelfedezésben részesült, amelyet állam egy filozófusnak csak nyújtani tud; Putyin legfontosabb beszédeiben Gumiljovot idézte; Dugin gyakori vendég lett Oroszország legnagyobb tévécsatornáján. Az Eurázsia-gondolat egy új politikai tanácsadó szervezet, az Izborszki Klub nevű *think tank* fő témájává vált. Ennek tagjai között találjuk Dugint, Glazijevet és Tyihon Sevkunovot, Putyin kedvenc szerzetesét és partnerét Iljin sírjánál. Sevkunov annak a ciklikus eszmének a kiötlője, amely szerint Putyin a Rusz Vlagyimirjének a reinkarnációja; a szerzetes egyben 2012 legsikeresebb orosz könyvének szerzője.

Az Izborszki Klub alapítója és éltető szelleme¹⁴⁴ Alekszandr Prohanov fasiszta regényíró. Ő volt Putyin beszélgetőtársa abban a 2011. decemberi rádióműsorban, amelyben Putyin Iljint idézte. Duginhoz hasonlóan Prohanov is az Eurázsia-fogalmat használta a szovjethatalom fasiszta felélesztésére. Szintén Duginhoz hasonlóan, Carl Schmitt nézeteit ismételte; ha Prohanovnak van központi gondolata, akkor az az üres és absztrakt tengeri népek vég nélküli harca a mély lelkű és igaz szárazföldi népek ellen. Adolf Hitlerhez hasonlóan Prohanov a világ zsidóságát hibáztatta azoknak az eszméknek a megteremtéséért, amelyek hazáját rabigába hajtották, ahogyan a holokausztot is az ő bűnüknek rótták fel. Duginhoz hasonlóan Prohanov nyíltan elfogadta a politikai fikciót, és olyan drasztikus képi világ megteremtésére törekedett, amelyből csak úgy zúdul az emberekre az üzenet, mielőtt esélyük lenne gondolkodni. Teremtő szellemének egyik példája a Barack

Obama amerikai elnök újraválasztására adott reakciója. Obamának az oroszokkal való találkozásáról nyilatkozva Prohanov panaszosan jegyezte meg: „mintha kéjjel és csámcsogva csüngtek volna a szájukba nyomott fekete csöcsön... Megalázottnak éreztem magam.”

Prohanov publikációinak végeláthatatlan tintafolyamában különösen lényegre törő a Kijevben, 2012. augusztus 31-én, közvetlenül az Izborszki Klub megnyitója előtt adott interjúja. Ukrajna és az Európai Unió az év márciusában kezdeményezte a társulási szerződés előkészítését, melynek részeként az ukrán kormány akciótervet dolgozott ki az ország felkészítésére, hogy a következő évben aláírassák a megállapodást. Kérdezőjét zavarba hozta Prohanov Európával kapcsolatos álláspontja, és olyan kérdéseket tett fel neki, amelyek az Eurázsia-eszme alapvonásait fedték fel: a kitalált történetek dominanciáját a tények felett, azt a meggyőződést, hogy Európa sikere a gonosz jele, a zsidó világkonspirációba vetett hitet és a bizonyosságot, hogy Ukrajna sorsa orosz sors.

Amikor az EU magas életszínvonaláról¹⁴⁵ kérdezték, Prohanov ezt válaszolta: „Ússz át a Dnyeperen, és elefánt méretűre nőnek a gombák!” Az ősi szláv tapasztalat pillanatnyi víziója fontosabb volt, mint az évtizedes munkával emberek százmilliói javára teremtetett fenntartható életmód. Prohanov következő lépésében azt állította, a ténytudás képmutatás: „Európa egy féreg, amely utálatos és undorító dolgokat tanult meg szépnak nevezni.” Bármilyen cselekszenek vagy mondanak is az európaiak, „nem látod az arcukat az álarcuk alatt”. Akárhogyan is, Európa haldoklik: „A fehér faj pusztul:

melegházasságok és pederaszták uralják a várost, a nők férfiakat keresnek, és nem találnak.” Európa Oroszországot gyilkolja: „Nem mi fertőződünk meg AIDS-szel, hanem ők fertőztek meg bennünket.”

Az alapprobléma a zsidók¹⁴⁶ – szögezte le Prohanov az interjúban. „Az antiszemitizmus nem annak az eredménye, hogy a zsidóknak horgas az orruk és nem tudják rendesen kiejteni az »r« hangot. Annak eredménye, hogy a zsidók elfoglalták a világot, és hatalmukat rossz célokra használják.” Az orosz fasisztákra jellemző módon Prohanov a holokausztt szimbolikáját vonultatta fel, hogy a világ zsidóságát kollektív bűnösneként, mindenki mást áldozatnak mutasson be: „A zsidók egyesítették az emberiséget, hogy a liberális rend tüzébe dobják, amely most katasztrófát szenved.” Az egyetlen védekezés a nemzetközi zsidó összeesküvés ellen az orosz megváltó. Az eurázsianizmus Oroszország messiási küldetése az emberiség megmentésére, amelynek „az egész világot magába kell foglalnia”.

Ez a nagy megváltó projekt¹⁴⁷ Oroszország, Ukrajna és Fehéroroszország egyesülésével indul. „Amikor Oroszországról beszélek – folytatta Prohanov –, szem előtt tartom az Ukrajnában és Fehéroroszországban élő embereket is.” Ukrajna „kolosszális messianisztikus küldetésnek” néz elébe, mert Kijev sorsa fejet hajtani Moszkva előtt, és ezzel útnak indítani Oroszországot a világ meghódítására. „Az első birodalom itt keletkezett – utalt Prohanov az ezer évvel korábbi Ruszra –, a jövőbeni birodalmat pedig már kihirdette Putyin. Ez az Eurázsiai Unió, és Ukrajna hozzájárulása ehhez hatalmas lehet.”

„Végül is, kérdezte Prohanov, miért akarna Ukrajna London perifériája lenni, ha Eurázsia közepe is lehetne?” Prohanov aggódott, hogy Ukrajna elnöke, Viktor Janukovics nem lesz képes teljesíteni ezt a megbízatást. Talán változtatni kell Ukrajna kormányán – gondolkozott.

Az Izborszki Klubot, az új orosz nacionalizmus¹⁴⁸ intellektuális platformját néhány nappal később, 2012. szeptember 8-án avatták fel. Programcikke egy Iljintől ismert állítással kezdődött, miszerint a ténszerűség a Nyugat Oroszország elleni fegyvere:

Az orosz állam ismét ki van téve a liberális központok halálos fenyegetésének, olyan fenyegetésnek, amely egyszerre érkezik az orosz társadalmon belülről és a határain kívülről. A halálos ideológiai és információs „gépezet”, amely a „fehér” Romanov-birodalom minden alapját és értékét, majd a „vörös” szovjet birodalom alapjait is megsemmisítette, mindenhol munkálkodik. Ezeknek a birodalmaknak a bukása a nagy eurázsiai teret egymás ellen véres csatamezőkön hadakozó népek, hitek és kultúrák káoszává tette. Ez a liberális „gépezet” antropológusok és történészek, társadalomtudósok és a „káoszelmélet” szakembereinek, közgazdászok és az információs háború mestereinek a segítségével épült. Szétbomlasztja azokat az alapvető elveket, amelyeken az egységes eurázsiai állam alapul. Elnyomja a nemzeti tudatosság mélyben rejlő kódjait, amelyekre a

nemzetnek szüksége van ahhoz, hogy győzedelmeskedjen és létét kiterjessze a történelemben. Ez a harci „gépezet” az ortodox egyházat, a nemzet spirituális alapját ostromolja. Megakadályozza a nemzetbiztonsági apparátus megteremtését, így Oroszország erősödő katonai konfliktusok idején fegyvertelen marad. Ellentétet szít Oroszország főbb vallási felekezeteinek harmóniájában, és megakadályozza Oroszország történelmi korszakainak egymással való kibékítését. Meghosszabbítja az orosz zűrzavarok korát, és démonizálja az orosz vezetőt és minden tekintéllyel bíró intézményt.

A programcikk¹⁴⁹ nem nevezett meg egyetlen specifikus európai vagy amerikai intézkedést sem. A probléma nem az amerikaiak vagy az európaiak tényleges tevékenysége, hanem az Európai Unió és az Egyesült Államok pusztta léte. Ahogyan Prohanov korábban már egyértelművé tette, adottnak kell venni, hogy a Nyugat ellenséges, akkor is, amikor a nyugati szereplők barátságos politikát követnek Oroszországgal szemben. A programcikk szerzői a történelmet az örökkévalósággal helyettesítették: a nyugati álnokság és az orosz ártatlanság örök ciklikusságával. Meglátásuk szerint a korábbi eurázsiai birodalmak úgy virágoztak,

ahogyan előttük egyetlen birodalom sem, majd belezuhantak egy „fekete lyukba”, ahonnan a jelek szerint nincs visszatérés. De az állam újjászületett egy másik formában, más történelmi központtal, és újból

felvirágzott, mielőtt hanyatlásnak indult és megszűnt volna. Ez a ciklikusság, az állam halála, majd a halál feletti győzelme az orosz történelemnek feltámadásos jelleget kölcsönöz, amelyben az orosz civilizáció elkerülhetetlenül feltámad poraiból. Az első birodalom a kijevi-novgorodi volt. Ezt másodikként a Moszkvai Nagyfejedelemség követte. A harmadik a Romanov-dinasztiáé, a negyedik birodalom pedig a Szovjetunió. Ma az orosz állam a nagy területi veszteségek ellenére is tovább viseli magán a birodalmiság jegyeit. Az eurázsiai kontinens geopolitikája ismét erővel gyűjti az elvesztett területeket. Ez a Putyin által indított „Eurázsia-projekt” legitimációja.

Ahelyett, hogy az orosz történelmet az orosz társadalom érdekeinek meghatározására vagy perspektíváinak felmérésére használták volna, Eurázsia korábbi vérontásokból költői frázisokkal kreált lírai egységet kínált. Ha a szovjet terror számtalan ortodox pópát gyilkolt is le az 1930-as években, minden jól van, hiszen szellemük feltámadt az 1940-es években, hogy megáldják a Vörös Hadsereget.

A két történelmi korszak egyesítése, a „vörösök” és a „fehérek” stratégiai szövetsége a liberális veszedelemmel szemben – ez az igazi államférfiak roppant világnézeti küldetése. Egy ilyen szövetség az 1945-ös misztikus orosz győzelem fényében válik lehetségessé, amikor a „vörös” rendszer az egyházüldözések idején megölt valamennyi szent

hathatós imájával bírt, és a „vörös győzelem” fegyverei szent orosz fegyverekké váltak. A jövő Orosz Győzelme a „vörösök” és a „fehérek” egységét követeli, egy olyan állam létrehozását, amelyben, ahogy Putyin fogalmazott, a „vörös” komisszárok egymás mellett élhetnek a „fehér” tisztekkel.

A múlt szélsőbaljának és szélsőjobbának egyidejű ünneplése megkerülte Oroszország jelen idejű problémáját: a központ, a politikai horgony és az utódlás szabályozásának hiányát, amely lehetővé tenné a hatalom átadását balról jobbra vagy jobbról balra az állam megőrzése mellett. Mivel minden politikai tevékenységet idegennek minősítettek, a véleménykülönbségek és az ellenzéki megnyilvánulások szükségszerűen az európaiak és amerikaiak rosszindulatú ármányainak következménye, akik Oroszország szeplőtlen ártatlanságát zokon veszik:

Az orosz messianisztikus tudat, amely a „földi paradicsom” tanítására, az ideális létre, az isteni igazságszolgáltatás ortodox álmára épül, megköveteli, hogy Oroszországot a világnézet szintjén tagadják, és hogy vallását, kultúráját, történelmi jelképeit támadják. Ennek az intoleranciának és mély ellenségességnek a következménye csak Oroszország katonai megtámadása lehet. Így az orosz fegyverek témája szent ügy Oroszország számára. Az orosz fegyverek nem egyszerűen városokat, területeket és a föld végtelen gazdagságát védik, hanem Oroszország egész vallási és kulturális rendjét, Oroszország minden világi és vallási

szentélyét.

Ezek a sorok az új fegyverkezési program idején láttak napvilágot, amely 2011 és 2013 között megduplázta Oroszország fegyvervásárlásra szánt éves keretét. A programcikk szerzői egy totalitárius, felfegyverkezett Oroszországot álmodtak meg, amely folyamatos mozgósításban tartja az egész lakosságot, és semmi mást, csak áldozatvállalást hirdet:

Oroszországnak nincsen szüksége elhamarkodott politikai reformokra. Fegyvergyárakra és oltárookra van szüksége. A történelmi lendület elvesztése a „vörös” birodalom összeomlása után és a stratégiai visszamaradottság a „liberális” Nyugathoz képest ugrásszerű fejlődést követel meg Oroszországtól. Ez az ugrás nem más, mint a „mozgósításprojekt”, amely a nemzet minden erőforrását a szuverenitás megőrzésére és a nép megvédésére irányítja.

Ennek az indító sortűznek¹⁵⁰ a nyomán az Izborszki Klub tagjai további cikkekben fejtették ki álláspontjukat. A tények tiszteletét, a tényszerűséget előállító liberális rend, írta az egyik tag, a „világ színfalai mögött készül, amelynek középpontjában a cionista vezetők állnak”. Az Izborszki Klub más tagjai azt magyarázták, hogy Putyin Eurázsiai Uniója „Oroszországnak mint eurázsiai birodalomnak a visszaállítására irányuló projekt”. Az EU-t Oroszország egzisztenciális fenyegetéseként jellemezték, mert a jogot érvényesíti és gyarapodást tesz lehetővé. Az orosz külpolitikának ezért az EU tagállamaiban a

szélsőjobbot kell támogatnia, amíg az EU, ahogyan azt Prohanov elragadtatottan jósolta, össze nem omlik „európai fasiszta államok halmazává”. Az Izborszki Klub egyik szakértőjének megfogalmazásában Ukrajna „a miénk, és végül teljesen vissza fog térni hozzánk”. Dugin szerint az ukrán területek Oroszország általi annektálása az eurázsiai birodalmi projekt „szükséges feltétele”.

Az Izborszki Klub eurázsianistái¹⁵¹ számára a tények az ellenség, Ukrajna az ellenség, és az Ukrajnáról való tények a legfőbb ellenség. A klub egyik szellemi feladata azoknak a narratíváknak a megteremtése, amelyek a tényeket feledésbe taszítják. Mi több, az Izborszki Klub küldetése fenntartani a ténytyszerűséget. Azért választották ennek a *think tank*nek az „Izborszki” nevet, mert itt található a Moszkvai Nagyfejedelemség azon erődje, amely ellenállt – ahogyan a klub honlapja emlékeztet – „a líveknek, a lengyeleknek és a svédeknek”. Most a ténytyszerűség „liberális gépezete” az ostromló erő.

Oroszország egyik nagy hatótávolságú¹⁵² Tu–95 bombázóját, amelyet az Egyesült Államokat megcélzó atombombák ledobására építettek, a klub tiszteletére átkereszteltek „Izborszki” névre. Hogy biztosan mindenkinek feltűnjön a Kreml támogatása, meghívták Prohanovot egy körre a pilótafülkébe. Az elkövetkező években ez és más Tu–95-ös repülő rendszeresen megközelítették az EU tagállamainak a légterét, arra kényszerítve az országokat, hogy indítsák be légvédelmi rendszereiket és kísérjék ki a bombázót. Az „Izborszki”-ra keresztelt Tu–95-ös 2015-ben Szíriát bombázta,

amivel megnövelte az Európába igyekvő menekültek számát.

Az Eurázsia-elméletet Szergej Glazijev – Putyin tanácsadója¹⁵³, Gumiljov olvasója, Schmitt követője, az Izborszki Klub tagja – kötötte össze a gyakorlattal. Miután Glazijevet 1993-ban korrupció miatt eltávolították Jelcin kormányából, a vele hasonló nézeteket valló, összeesküvés-elméleteket gyártó amerikai Lyndon LaRouche nyújtott neki segítő kezet. LaRouche 1999-ben megjelentette Glazijev *Genocide: Russia and the New World Order* (Népirtás. Oroszország és az új világrend) című könyvét angolul, amelyben a szerző azt állítja, egy szűk (zsidó) neoliberális klikk szándékosan tönkretette Oroszországot az 1990-es években. Más orosz fasisztákhoz hasonlóan Glazijev is a holokauszthoz kapcsolódó fogalmakkal, így például a „népirtással” operált, hogy azt sugallja, a zsidók az igazi elkövetők, és az oroszok az igazi áldozatok. Kommunistaként választották a parlamentbe 1999-ben, majd 2003-ban közreműködött a *Rogyina* (Haza) nevű radikális nacionalista párt megalapításában. Ez nem akkora ellentmondás, mint amilyennek látszik. Oroszország „irányított demokráciájában” a *Rogyina* célja kommunista szavazatok átirányítása volt egy olyan csoporthoz, amelyben Putyin megbízott. Glazijev úgy gondolta, a tervgazdaságnak az orosz nemzet érdekeit kell szolgálnia, ami az ő értelmezésében magában foglalta Ukrajnát: „Nem feledkezhetünk meg arról a történelmi jelentőségről, amellyel Kis-Oroszország [Ukrajna] számunkra bír. Lelkünkben soha nem választottuk szét

Oroszországot és Ukrajnát.”

Az orosz külpolitika Glazijev¹⁵⁴ írásai szerint „az eurázsianizmus filozófiájára” épül. Schmitt nyomán Glazijev is úgy véli, az állam idejétmúlt. Az Eurázsia-projekt „alapjaiban más térkonceptióra” épül: Schmittnek az egy-egy nagyhatalom által dominált „nagy terek”-gondolatára. Amerikának távol kell maradnia, jelentette ki Glazijev, mert nem része az eurázsiai nagy térnek. Mivel az EU szuverén államok bástyája, buknia kell, és a tagállamok polgárai számára meg kell adni azt a fasiszta totalitást, amelyre vágnak. „Az európaiak elvesztették az irányérzőküket – írta Glazijev. – Mozaikszerű, fragmentált, közös kapcsolatok nélküli világban élnek.” Szerencsére azonban az orosz hatalom vissza tudja téríteni ahhoz, amit ő „realitásnak” tartott. Glazijev arra már nem tért ki, hogy az Európai Unió polgárai maguk mit szeretnének.

Vajon az európaiaknak tényleg első kézből kellene megismerniük az orosz rendszer mélységeit, amely a várható élettartamot illetően 2012-ben a világ 111. helyén állt; ahol a rendőrségben nem lehet megbízni; ahol a kenőpénz és a zsarolás mindennapos; és ahol a börtönt a középosztály tapasztalja meg? A vagyon elosztását tekintve Oroszország a világ legegyenlőtlenebb országa, míg az EU jóval nagyobb vagyona sokkal igazságosabban oszlik meg a polgárai között. Glazijev segített mesterének megőrizni az orosz kleptokráciát azáltal, hogy témát váltott, és a gyarapodás helyett az értékekről kezdett beszélni – arról, amit Putyin „civilizációnak” nevezett.

2013-tól az Eurázsia-elvek szerint irányították az Orosz Föderáció külpolitikáját. A 2013. évi hivatalos külpolitikai

koncepció, amelyet február 18-án Szergej Lavrov külügyminiszter aláírásával és Vlagyimir Putyin elnök különös jóváhagyásával tettek közzé, a változatlan szabványszöveg mellett egy sor olyan változást tartalmazott, amely Iljin és az eurázsianisták eszméinek, valamint a fasiszta hagyományoknak felelt meg.

Ez a külpolitikai koncepció Putyin jövőképét¹⁵⁵ ismételte: a zavaros káoszt és az erőforrásokért való marakodást. Az államok gyengülésével újra felbukkannak a „nagy terek”, és ebben a világban nincsenek a „globális turbulenciáktól” mentes „oázisok”, így az EU bukásra van ítélve. A jog átadja helyét a civilizációk harcának. „A globális verseny a kortárs történelemben először követeli meg a civilizációs léptéket.” Oroszország nem a polgárai jólétéért felelős, hanem a pontosabban meg nem határozott határon túli „honfitársak” biztonságáért. Eurázsia az „egyesülés modellje”, amely a Szovjetunió volt tagköztársaságai és a jelenlegi Európai Unió tagjai előtt is nyitva áll. Az együttműködés alapja „a közös kulturális és civilizációs örökség megőrzése és kiterjesztése”.

A koncepció világossá tette,¹⁵⁶ hogy az EU Euráziával való helyettesítésének folyamata azonnal, 2013-ban megkezdődik, akkor, amikor Ukrajna az EU-val a társulási szerződés feltételeiről tárgyalt. A koncepció szerint Ukrajnának Moszkva közbenjárását kell kérnie az EU-val való tárgyalásokhoz. Euráziában az orosz dominancia a dolgok rendje. Eurázsia hosszú távon legyőzi az EU-t, ami „egy az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig terjedő egységes humanitárius tér megteremtéséhez” vezet. Lavrov később megismételte ezt a

célkitűzést, és Iljint idézte forrásnak.

Mivel az EU konszenzus alapján szerveződik, az érzelmekre ható kampányokkal szemben sérülékeny. Tekintve, hogy demokratikus államokból áll, gyengíthető olyan pártok által, amelyek az EU-ból való kilépést szorgalmazzák. És mivel az EU-t sosem érte érdemi bíráló, fel sem merül az európaiakban, hogy megkérdézzék, az internetes vitákat vajon nem manipulálják-e kívülről ellenséges szándékkal. Az EU megsemmisítésére irányuló orosz politikai intézkedések több, egymással összekapcsolt formát kaptak: európai vezetők és pártok toborzása az Európa bomlasztására irányuló orosz szándék képviselésére; digitális és televíziós beavatkozás a közbeszédbe az EU-val szembeni bizalmatlanság felkeltésére; szélsőséges nacionalisták és fasiszták toborzása az Eurázsia-gondolat nyilvános terjesztésére; valamint mindenféle szeparatista mozgalom támogatása.

Putyin olyan európai politikusokkal¹⁵⁷ kezdett barátkozni és támogatta őket, akik hajlandók voltak az orosz érdekeket védeni. Gerhard Schröder nyugalmazott német kancellárt a Gazprom orosz földgázvállalat foglalkoztatta. Miloš Zeman egy részben a Lukoil nevű orosz olajvállalat által finanszírozott kampányt követően választották meg 2013-ban a Cseh Köztársaság elnökévé, és 2018-ban egy ismeretlen forrásokból finanszírozott kampány után újraválasztották. Silvio Berlusconi az olasz miniszterelnöki posztról való 2011-es lemondása előtt és után is Putyinnal nyaralt. 2013 augusztusában Berlusconit elítélték adócsalás miatt, és 2019-ig eltiltották a közügyektől.

Putyin szerint Berlusconi problémája az, hogy a heteroszexuálisokat üldözik: „Ha meleg lenne, senki nem nyúlna hozzá.” Az orosz elnök ezzel kinyilatkoztatta eurázsiai civilizációja alaptételét: ha egyenlőtlenségről beszélnek, válts témát, és térj át a szexualitásra. 2018-ban Berlusconi előkészült visszatérésére a politikába.

Az Európai Unió kelet-európai posztkommunista tagállamaiban¹⁵⁸, a Cseh Köztársaságban, Szlovákiában, Magyarországon és Lengyelországban Oroszország internetes vitaportálokat hozott létre és finanszírozott, amelyek az EU-tagság értékét kérdőjelezik meg. Ezek a honlapok különböző témákról közölnek híreket, de minden esetben azt sugallják, hogy az EU dekadens és nem biztonságos. A nagyobb nyugat-európai médiapiacokon a Russia Today (RT) nevű, angol, spanyol, német és francia nyelven sugárzó nemzetközi orosz tévéhálózat játszik jelentősebb szerepet, és ez lett azoknak az európai politikusoknak az otthona, akik az EU-t ellenzik, például a brit függetlenségpárti Nigel Farage-é és a francia *Front National*-os Marine Le Pené.

Farage és Le Pen¹⁵⁹ egy sosem létezett múltba való visszatérést szorgalmaznak, amelyben az európaiak bevándorlók nélküli nemzetállamokban éltek. Az örökkévalóság politikusai ők, akik polgártársaikat arra biztatják, tekintsék aranykornak az 1930-as éveket. Valójában mind Nagy-Britannia, mind Franciaország tengeri birodalom volt, amelyek az európai integrációs projekthez csatlakoztak, amikor gyarmataik elnyerték függetlenségüket. Egyik sem létezett a történelem egyetlen pillanatában sem különálló

nemzetállamként. A bölcs nemzet meséjének tulajdoníthatóan ezeknek az országoknak a polgárai általában nem látják át saját történelmüket, így nem mérik fel, mi az EU-tagságról való vita tétje. Mivel Nagy-Britanniának és Franciaországnak nincs önálló történelme mint nemzetállam, az EU-ból való kilépés nem a nacionalizmus által ígért megnyugtató hazatérés lenne, hanem ugrás az ismeretlenbe, amellyel Oroszországhoz, mint az európai integráció által el nem ért birodalom maradványállamához csatlakoznának. Farage és Le Pen így természetes partnerei annak az Oroszországnak, amely a történelmet felszámolásra ítélte.

A melegek szexuális életével kapcsolatos¹⁶⁰ megszállottság hozta össze 2013-ban az örökkévalóság orosz és francia politikusait. A francia parlament 2013 májusában kibővítette az azonos nemű párok jogait. Marine Le Pen és *Front National*ja ekkor csatlakoztak orosz aktivistákhoz az általuk globális szodomita összeesküvésnek nevezett ügy elleni ellenállásra. Le Pen júniusban Oroszországba látogatott, és lelkesen csatlakozott Oroszországnak a „civilizáció” érdekében hirdetett új kampányához. Azt az orosz érvelést vette át, miszerint a melegjogok az ártatlan nemzetek elleni globális neoliberális összeesküvés lándzsahegye. Az ő szavaival: „a homofília a globalizáció egyik eleme”, és Oroszországnak és Franciaországnak együtt kell ellenállnia „az új nemzetközi birodalomnak, amelyet megfertőzött az elpiacosodás vírusa”. Ez a sajátos szófordulat egy gesztus az orosz nacionalistáknak, akik hite szerint az oroszok túl ártatlanok ahhoz, hogy megfertőződjenek AIDS-szel, ezért a HIV vírus oroszországi

jelenléte csak biológiai hadviselés eredménye lehet. Le Pen boldogan egyetértett abban, hogy az oroszok egy „új hidegháború áldozatai, melyet az EU folytat Oroszország ellen”. Le Pen külpolitikai tanácsadója, Aymeric Chauprade orosz hallgatóságának azt ígérte, ha a *Front National* hatalomra kerül, megsemmisíti az EU-t.

Ugyanebben az időben¹⁶¹ néhány megbízható amerikai is meghívtak Oroszország új genderpolitikájának a megvédésére. Az RT Richard Spencert, a fehér faji felsőbbrendűséget hirdető vezetőt kérdezte az amerikai–orosz kapcsolatokról. Spencer történetesen Dugin fordítójának, Nina Kouprianovának a férje. Mivel Spencer Putyin csodálója, és azt vallja, Oroszország „az egyedüli fehér hatalom a világban”, nem meglepő módon gyorsan megvádolta az Obama-kormányt egy „hidegháború” elindításával Oroszország szodómia elleni kampánya miatt. Három évvel később Spencer a követőivel a „Heil Hitler!” köszöntésből adaptált náci rigmust skandáltatta: „Heil Trump, Heil a nemzetünknek, Heil a győzelemnek!”

Történetesen Donald Trump¹⁶² volt a második közismert amerikai, aki kiállt Putyin mellett azon a nyáron, amikor a hivatalos Oroszország a heteroszexualitás védelmezőjeként állította be magát. Trump akkor egy hosszú kampány közepén tartott, amelynek célja saját országa elnökének delegitimálása volt azzal a hamis állítással, hogy Barack Obama nem az Egyesült Államokban született. Az RT igyekezett ezt a kijelentést hihetővé tenni. Trump eközben egy másik ország elnökének akart a kedvében járni, amikor 2013. június 18-án egy tweetjében felvetette, vajon Putyin „lesz az új legjobb

barátom?”.

Trump azzal járult hozzá a globális heteroszexualitás¹⁶³ védelmezéséhez, hogy szépségversenyt hozott Moszkva külvárosába. Papíron ő volt a szervező, valójában azonban húszmillió dollárt fizettek neki, hogy orosz kollégái munkáját felügyelje. Az oroszok és Trump közötti kapcsolatoknak ez ekkor már bevált formája volt. Trumpot megfizették, hogy a nevével segítse azokat az oroszokat, akiknek volt fogalmuk pénzről és hatalomról. Csupán néhány héttel korábban, 2013 áprilisában az FBI huszonkilenc férfit tartóztatott le, akiket azzal vádoltak, hogy a Trump Towerben két szerencsejáték-csoportot működtettek. A nyomozók szerint az üzelmeket Alimzsan Tohtahunov orosz állampolgár felügyelte, aki a Trump lakása alatti ingatlanban pénzmosodát is üzemeltetett. Amikor az FBI kereste, Tohtahunov is épp a Miss Universe szépségversenyt nézte, néhány széknnyire Trumptól. (Mihelyt elnök lett, Trump menesztette Preet Bhararát, az Egyesült Államoknak azt az ügyészét, aki engedélyezte a razziát a Trump Towerben.)

Trump partnere a szépségverseny oroszországi megszervezésében¹⁶⁴ Araz Ağalarov orosz ingatlanvállalkozó volt. Ağalarov, akinek apósa a KGB főnöki posztját töltötte be Azerbajdzsánban a szovjet időkben, más oligarchákkal való kapcsolattartásra specializálódott oligarcha. Bevásárlóközpontokat, zárt lakóparkokat és később Putyin számára két stadiont épített a 2018-as futball-világbajnokságra. A Miss Universe versenyt is az ő tulajdonát képező épületben rendezték, az eseményen felesége zsűritagként működött közre,

a fia énekelt. Trump közölte, a szépségversenyen „az összes fontos emberrel találkozott”. Akárhogy is, kapcsolata az Ağalarov családdal folytatódott: Trump születésnapjára videót küldött Ağalarov fiának, a popcsillag Eminnek, és az Ağalarov család is felajánlotta segítségét, amikor Trump úgy döntött, indul az elnökválasztáson. A Trump kampánystábja és prominens oroszok közötti számos találkozás egyike 2016 júniusában zajlott a Trump Towerben. Ennek alkalmával egy orosz ügyvéd, akit az Orosz Föderáció főügyésze készített fel, Trump stábjának Hillary Clintonnal kapcsolatos anyagokat ajánlott fel. A megbeszélést az Ağalarov család kezdeményezte és hozta össze. Amikor az ifjabb Donald Trump meghallotta, hogy egy idegen hatalommal működhet együtt Clinton kampánya ellen, csak annyit mondott: „Imádom!”

Imádata 2013 nyarán kezdődött.¹⁶⁵ Putyin ekkor, nem sokkal a Miss Universe szépségverseny előtt tüntette ki Ağalarovot a becsületrenddel. Azon a napon, amelyen Trump azon tűnődött, vajon Putyin lesz-e az ő „új legjobb barátja”, Le Pen éppen az orosz parlamentet járta körbe. Az elkövetkező években Le Pen és Trump egymás elnöki ambícióit támogatták. 2013-as moszkvai látogatásuk, amelyek a felszínen homoszexualitásról és heteroszexualitásról szóltak, elmélyítették az Oroszországgal szembeni politikai és pénzügyi adósságaikat. 2013 végén és 2014 elején mind Marine Le Pen, mind apja, a párt alapítója, Jean-Marie Le Pen bejelentették, hogy a *Front National* Oroszország finanszírozza. Az Oroszország és a *Front National* közötti pénzügyi ügyletek közvetítője Aymeric Chauprade volt, aki szolgálataiért Jean-Marie LePen nyilatkozata szerint 400 000

eurós kölcsönt vehetett fel.

Bár a *Front National*¹⁶⁶ örömmel vett részt a Kreml antiszodómia-kampányában, otthon, Franciaországban a bevándorlás és az iszlám voltak a fő beszédtema. Ennek megfelelően orosz szereplők az iszlám terrorizmustól való félelem terjesztésével próbálták a választókat a *Front National*hoz terelni. 2015 áprilisában orosz hackerek átvették az irányítást egy francia tévéadó műsora felett, az ISIS terroristáinak állították be magukat, és üzenetükkel igyekeztek félelmet kelteni a francia szavazókban. Novemberben, amikor Párizsban egy igazi terrortámadás során 130 ember meghalt és 368 megsérült, Prohanov azt jósolta, a terrorizmus Európát a fasizmus és Oroszország felé tereli.

A 2017-es francia¹⁶⁷ elnökválasztási kampányban Marine Le Pen patrónusát, Putyint dicsérte, és a hagyományos pártok minden jelöltjét legyőzve második lett az áprilisi első fordulóban. A második fordulóban Emmanuel Macron volt az ellenfele, akiről az orosz propaganda azt sugallta, a „meleglobbi” homoszexuális jelöltje. Le Pen a szavazatok 34%-át szerezte meg, és bár a választást Macron nyerte, Le Pen jobban szerepelt, mint bármely szélsőjobboldali jelölt Franciaország háború utáni történelmében.

A *Front National* támogatása¹⁶⁸ egyben az Európai Unió elleni támadás. Németország után Franciaország az EU legfontosabb tagja, és Le Pen az EU legjelentősebb bírálója. 2013-ban úgy tűnt, a *Front National* orosz finanszírozása sokkal inkább

befolyásolja az EU jövőjét, mint Nigel Farage-nak és a Nagy-Britannia EU-ból való kilépését szorgalmazó „brexit” nevű projektjének a támogatása. Le Penhez, Spencerhez és Trumphoz hasonlóan Farage is támogatta Putyint eurázsiai fordulatában. 2013. július 8-án kijelentette az RT-n: „az európai projekt gyakorlatilag haldoklik”.

Az orosz külpolitika első számú projektje¹⁶⁹ Nagy-Britanniában egyébként a skót szeparatizmus volt. A Skót Nemzeti Párt a függetlenség melletti szavazásra buzdította a skótokat. A 2014. szeptember 18-án rendezett népszavazás előtti hetekben az orosz média hamisan állította, hogy Skócia elveszíti egészségügyi rendszerét és focicsapatát, ha Nagy-Britanniában marad. Miután a skót szavazók többsége a maradás mellett döntött, az interneten videók bukkantak fel, amelyek mintha kétségbe akarnák vonni a szavazás érvényességét. Ezek egyike egy tényleges szavazatmanipulációt mutatott be – csak hogy ezt Oroszországban vették fel, miközben azt állították, Skóciában történt. Ezeket a videókat aztán Oroszországból működő Twitter-fiókokon keresztül terjesztették. Egy orosz hivatalnok azt állította, a skót választási eredményt „teljesen meghamisították”. Bár egyetlen tényleges szabálytalanságot sem jelentettek be, a skót szavazók nagyjából harmadának az volt a benyomása, hogy valami hamisítás történt. Oroszország számára győzelem lett volna, ha Skócia elhagyja Nagy-Britanniát, de az is orosz siker, ha Nagy-Britannia lakosai nem bíznak intézményrendszerükben. Miután 2015 májusában a Konzervatív Párt megnyerte a parlamenti választást Nagy-Britanniában, az RT honlapján egy véleménycikket publikált,

amely szerint a brit választási rendszer torzítja az eredményeket.

Bár a brit Konzervatív Párt¹⁷⁰ egymagában alakíthatott kormányt a választásokat követően, a párt megosztott volt Nagy-Britannia európai uniós tagságának kérdésében. Hogy véget vessen a párton belüli vitának, David Cameron miniszterelnök beleegyezett egy nem ügydöntő népszavazás megtartásába – Moszkva számára kedvező, de nem meglepő hír. Oroszország egy ideje már készült egy ilyen lehetőségre. Az orosz titkosszolgálat 2012-ben Nagy-Britanniában fedőszervezetet alapított Oroszország Konzervatív Barátai névvel. Egyik alapító tagja, a brit lobbista Matthew Elliott a „Vote Leave”, a Nagy-Britannia EU-ból való kilépését szorgalmazó hivatalos szervezet ügyvezetőjeként dolgozott. Nigel Farage, annak a pártnak a vezetője, amelyet az EU-ból való kilépés programjára alapoztak, rendszeresen megjelent az RT-n, és kifejezte a Putyin iránti csodálatát. Egyik vezető beosztottja részt vett a Putyint bíráló litván elnök elleni orosz rágalomhadjáratban.

Az összes jelentősebb orosz tévécsatorna,¹⁷¹ az RT-t is beleértve, a 2016. június 23-án rendezett népszavazás előtti hetekben az EU-ból való kilépést szorgalmazta. Az interneten folytatott kampány valószínűleg nagyobb jelentőséggel bírt, bár akkoriban nem figyeltek fel rá. Orosz internettrollok, valós személyek, akik brit szavazókkal léptek kapcsolatba, és orosz Twitter-botok, azaz célzott üzenetek millióit kiküldő számítógépes robotprogramok nagy erővel támogatták a kilépésre irányuló kampányt. Négyszáztizenkilenc brexitről

posztoló Twitter-fiókról állapították meg, hogy az orosz Internet Research Agencyből üzemeltetik – később minden egyes közülük Donald Trump elnökségi kampánya mellett is posztolt. A brexitről való Twitter-beszélgetések harmadát botok generálták – és a politikai anyagokat tweetelő botok 90%-a nem Nagy-Britanniából működött. A választási lehetőségeket mérlegelő briteknek akkoriban fogalmuk sem volt, hogy botok által terjesztett anyagokat olvasnak, sem arról, hogy ezek a botok az országuk gyengítésére irányuló orosz külpolitika eszközei. A szavazók 52%-a a kilépés, 48%-a a maradás mellett döntött.

Ezúttal egyetlen orosz hang sem vonta kétségbe az eredményt, minden bizonnyal azért, mert a kimenetel megfelelt az orosz kívánságoknak. A brexit az orosz külpolitika diadala volt, és annak a jele, hogy egy Moszkvából irányított kiberkampány képes megváltoztatni a valóságot.

Orosz politikusok egy ideje¹⁷² már sürgették Nagy-Britanniát az Európai Unió elhagyására. Konsztantyin Koszacsov, az orosz дума nemzetközi kapcsolatokért felelős bizottságának elnöke 2015-ben kioktatta a briteket azzal a „mítosszal” kapcsolatban, miszerint az Európai Unió „tévedhetetlen és sebezhetetlen”. A népszavazás után Vlagyimir Putyin azzal vigasztalta a briteket, hogy a többiek úgyis kizsákmányolták őket. Ténylegesen azonban számos, az EU által leginkább támogatott brit régió szavazott a kilépés mellett. Putyin finoman megerősítette a dezintegrációhoz vezető félreértéseket és előítéleteket: „Senki nem akar gyengébb gazdaságokat etetni és finanszírozni, más államokat, egész népeket támogatni – ez nyilvánvaló tény.”

Moszkva az EU ellen fordította a bölcs nemzet meséjét. Valójában Nagy-Britannia sosem volt mások támogatásáról döntő állam, hanem egy összeomlófélben lévő birodalom, amelynek államiságát az európai integráció mentette meg. A Pervij Kanál, a legjelentősebb orosz tévécsatorna megnyugtatóan megerősítette azt a mítoszt, hogy Nagy-Britannia egymaga is megállja a helyét, mert mindig is ezt tette: „E nemzet számára az a fontos, hogy egyetlen szövetsége vagy vállalása se legyen kötelező érvényű.” Abban az alaptalan hiszemben, hogy van nemzetállami múltjuk, a britek (és azon belül főleg az angolok) olyan szakadékba szavazták magukat, amelynek mélyén Oroszország várt rájuk.

Látványosan támogatták az oroszok¹⁷³ az EU osztrák ellenségeit. Nagy-Britanniához és Franciaországhoz hasonlóan Ausztria is egy régi európai birodalom központja volt, amely az integrációhoz csatlakozott. Ausztria a Habsburg Birodalom szíve volt, majd az 1920-as, 1930-as évek alatt bukásra ítélt nemzetállamként próbált fennmaradni, hogy aztán hét évig a náci Németország részeként létezzen. A *Szabadságpárt* egyes vezetőit családi, ideológiai vagy mindkét fajtabeli kötelékek fűzték a náci korszakhoz, például Johann Gudenust is, aki Moszkvában tanult és oroszul is beszél.

A 2016-os osztrák elnökválasztási kampány¹⁷⁴ alatt a *Szabadságpárt* együttműködési megállapodásról tárgyalt Oroszországban Putyin pártjával, a jelek szerint jelöltjük, Norbert Hofer győzelmében bízva. Aki majdnem meg is nyerte a választást. Hofer az áprilisi első fordulóból győztesként került ki, de kis különbséggel elvesztette a második fordulót, amelyet

választási csalás vádja miatt megismételték. 2016 decemberében Hofer ismét elvesztette a második fordulót, megszerezte azonban a szavazatok 46%-át, ami a legjobb eredmény, amelyet a *Szabadságpárt* osztrák szövetségi választásokon valaha elért.

Franciaországhoz hasonlóan¹⁷⁵ az orosz jelölt itt sem nyert, de ahhoz képest sokkal jobban szerepelt, mint amennyire azt az EU felszámolására indított orosz kampány kezdetén várták. 2016 decemberében a *Szabadságpárt* vezetői Moszkvába repültek a Putyin pártjával letárgyalt együttműködési megállapodás aláírására. 2017 októberében a *Szabadságpárt* a szavazatok 26%-át szerezte meg az osztrák parlamenti választásokon, majd decemberben a kormánykoalíció tagja lett. Vagyis egy Moszkvával nyíltan szövetséges szélsőjobb párt innentől kezdve részt vett egy EU-tagállam kormányzásában.

Integráció vagy birodalom?¹⁷⁶ Megsemmisíti-e Oroszország új eurázsiai imperializmusa az EU-t, vagy eléri-e az európai integráció azokat a területeket, amelyek 1992-ben a Szovjetunióhoz tartoztak? Ez volt a 2013. év nagy, európai kérdése. Miközben Moszkva kitartóan az EU lerombolásán munkálkodott, Kijev a társulási szerződését véglegesítette. Ez a gazdasági megállapodás Ukrajnában népszerű volt: az oligarchák az EU piacaira akartak jutni, a kisvállalkozások tulajdonosai jogállamiságot kívántak, hogy ezekkel az oligarchákkal versenyezzenek, a diákok és a fiatalok európai jövőre vágytak. Bár Viktor Janukovics próbált erről nem

tudomást venni, válaszút előtt állt: Ha Ukrajna társulási szerződést köt az EU-val, nem csatlakozhat Putyin Euráziájához.

Az eurázsianisták egyértelmű¹⁷⁷ álláspontot foglaltak el. Dugin régóta szorgalmazta Ukrajna felszámolását; Prohanov 2013 júliusában javasolta Janukovics menesztését; Glazijev 2013 szeptemberében kijelentette, Oroszország elfoglalhatja Ukrajnát, ha az nem csatlakozik Euráziához. 2013 novemberére mindenki csalódott Janukovicsban: nem írta alá a társulási szerződést, és nem vitte Ukrajnát Euráziába sem. 2014 februárjában Oroszország bevonult Ukrajnába: örökkévalóság-politikája harcra hívta a szükségszerűség európai politikáját. Az európaiak tanácstalanok voltak: az EU sosem tapasztalt ellenállást, harcot meg pláne nem. Kevesen ismerték fel, hogy az integráció elleni támadás egyben az ő gyenge államaikat ért támadás is. Moszkva az EU elleni kampányát egy olyan területen folytatta, amelyről azt gondolta, engedni fog: Ukrajnában.

Mivel nem értették, mi az ukrajnai konfliktus tétje, az európaiak sebezhetőbbnek bizonyultak az orosz támadásokkal szemben, mint az ukránok. Az ukránok tudatában voltak államuk gyengeségének, ezért sokuknak nem okozott nehézséget felismerni, hogy annak a jövőnek, amelyet a jog és a gyarapodás jellemez, az EU az előfeltétele. Az orosz beavatkozásban a hazafias forradalom indokát látták, mert megértették, hogy az EU-tagság az ukrán állam megteremtésének egyik lépése. Más európaiak megfélekeztek erről az összefüggésről, és az Oroszország ukrajnai háborúja

által felvetett politikai problémát kulturális különbségnek élték meg. Sebezhetőnek bizonyultak azzal a kábító orosz propagandával szemben, amely azt sugallta, Ukrajna problémái jól mutatják az ország európai mainstreamtől való távolságát.

Az örökkévalóság orosz politikája könnyedén megtalálta a szükségszerűség európai politikájának vakfoltját. Az oroszoknak csak ki kellett nyilatkoztatniuk – ahogy azt 2014-ben és 2015-ben is tették –, hogy az ukrán nem bölcs nemzet, mert nem tanulták meg a második világháború leckéjét. Azok az európaiak, akik erre helyeslően bólogattak és semmit sem tettek, saját történelmük egy alapvető félreértését erősítették meg, és ezzel saját államuk szuverenitását is veszélybe sodorták.

A szükségszerűség és az örökkévalóság közötti dilemmából egyetlen kiút van: a történelem, annak megértése, és annak saját kézbe vétele. Az ukránoknak, akik helyzetüket helyesen mérték fel, valami újszerű dolgot kellett cselekedniük.

NEGYEDIK FEJEZET

MEGÚJULÁS VAGY ÖRÖKKÉVALÓSÁG (2014)

A kezdet, mielőtt még történelmi eseménnyé válna,
az ember legfőbb képessége; politikailag az ember
szabadságával azonos.^[7]

HANNAH ARENDT (1951)

Az örökkévalóság orosz politikája¹⁷⁸ ezer évvel korábbra nyúlt vissza, hogy megtalálja az ártatlanság mitikus pillanatát. Vlagyimir Putyin szerint Vlagyimir kijevi nagyfejedelem megkeresztelkedése egyetlen néppé olvasztotta az orosz és az ukrán népet. Kijevi látogatása során Putyin 2013 júliusában a lelkekben olvasott és Isten geopolitikájáról beszélt: „Spirituális egységünk a Szent Rusz 1025 évvel ezelőtti megkeresztelésével indult. Azóta sok minden történt népeink életében, de spirituális egységünk olyan erős, hogy nem függ semmilyen tekintély semelyik tettétől: sem a kormányhatalomtól, de még azt is mondanám, az egyház hatalmától sem. Mert függetlenül minden, a népek felett gyakorolt hatalomtól, nincs az Úr hatalmánál nagyobb – nála semmi nem lehet hatalmasabb. És ez a legbiztosabb alapja népeink lelki egységének.”

2013 szeptemberében Putyin vízióját¹⁷⁹ világi

megfogalmazásban is előadta Valdajban, hivatalos nemzetközi külpolitikai csúcstalálkozóján. Iljin „organikus modelljét” idézte az orosz államiságról, amelyben Ukrajna a szűzi orosz test elválaszthatatlan része. „Közösek a hagyományaink, közös a mentalitásunk, a történelmünk és a kultúránk – mondta Putyin. – Nagyon hasonló a nyelvünk. Ebben az értelemben, ismétlem, egy nép vagyunk.” Az EU és Ukrajna közötti társulási szerződés aláírására két hónappal később került volna sor. Oroszország ezt a folyamatot arra hivatkozva próbálta megakadályozni, hogy az ő spirituális érdekszférájában – az „orosz világban”, ahogyan Putyin nevezni kezdte – semmi új nem történhet. Moszkva arra irányuló kísérletének, hogy az örökkévalóság politikáját kiterjessze Oroszország határain túlra, váratlan következménye lett: az ukránok újfajta politika megteremtésével válaszoltak.

A nemzet új jelenség,¹⁸⁰ amely régi dolgokra hivatkozik, de nem mindegy, hogyan teszi. Lehet úgy, ahogyan az orosz vezetők tették, rituális ráolvasással a hazai status quót megerősítve és a külföldi birodalmi igényeket alátámasztva. Azt mondani, „a Rusz azonos Oroszországgal”, vagy azt, hogy a 980-as évek Ruszjának Vlagyimirja a 2010-es évek Oroszországának Vlagyimir Putyinja, annak a sok évszázadnyi, értelmezésre váró történelmi anyagnak a megsemmisítését jelenti, amely lehetővé tenné a történelmi gondolkodást és a józan politikai ítélőképességet.

A Vlagyimir kijevi nagyfejedelem óta¹⁸¹ eltelt évezredet tekinthetjük történelemnek is, nem csak időtlen mesének. A történelmi szemlélet nem azt jelenti, hogy az egyik nemzeti

mítoszt lecseréljük egy másikra, nem azt, hogy Oroszország helyett Ukrainát állítjuk be a Rusz örökösének, vagy hogy Vlagyimirt ukránnak tekintjük, és nem orosznek. Ezzel csupán lecserélnénk az orosz örökökévalóságot annak ukrán változatára. A történelmi szemlélet azt jelenti, megvizsgáljuk, hogyan lehetséges Ukrajna léte és Oroszország léte, azt jelenti, látjuk a rendszerek korlátait, a határozatlanságokat és a szabadság lehetőségeit.

Azok az együttállások,¹⁸² peremfeltételek, amelyek a mai Ukrajna létét lehetővé teszik, már a középkorban és a korai újkorban is megtalálhatók. Vlagyimir Ruszja jóval az 1240-es évek, a mongolok győzelme előtt zilálódott szét. A mongol invázió után, a tizenharmadik és tizennegyedik században a Rusz nagy része a Litván Nagyfejedelemséghez került. A Rusz keresztény hadurai ekkor a pogány Litvánia vezető szereplőivé léptek elő.

A Litván Nagyfejedelemség a Rusz politikai nyelvét vette át törvényei és bíróságai számára. 1386-tól a litván nagyfejedelmek általában Lengyelország felett is uralkodtak.

Az az elképzelés, hogy „Ukrajna” az ősi Rusz területének egy részét jelöli, 1569 után merült fel, amikor megváltozott a Litvánia és Lengyelország közötti viszony. Ebben az évben a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség nemzetközösséget alapítottak, a két királyság alkotmányos unióját. Az alkudozás során a jelenlegi Ukrajna területének

nagy része a litván részből az új közös entitás lengyel részéhez került. Ez konfliktusokat vont maga után, amelyek megteremtették Ukrajnát mint politikai entitást.

1569 után az éppen¹⁸³ a termékeny átalakulások korát élő nyugati kereszténység megkérdőjelezte Ukrajna mai területének keleti keresztény hagyományait. Katolikus és protestáns lengyel gondolkodók nyomtatott röpd- és egyéb iratok segítségével megkérdőjelezték a keleti kereszténységnek a Rusz területei feletti uralmát. A Rusz ortodox hadurai közül némely a protestáns vagy katolikus felekezetbe tért be, és lengyelül kezdtek kommunikálni egymás között. Ezek a helyi nemesek lengyel mintákat (és a kelet felé mozgó lengyel nemesség példáját) követve a termékeny ukrán sztyeppét nagy ültetvényekké kezdték alakítani. Ezek megműveléséhez a helyi lakosságot röghöz kötötték, hogy ki tudja használni a jobbágyság munkaerejét. A jobbágyság előtt menekülő ukrán parasztok nemegyszer csöbörből vödörbe estek, ugyanis a szomszédos, a mai Ukrajna legdélebbi területén élő muszlimok eladták őket rabszolgának. Ezek a muszlimok – a tatárok – az Oszmán Birodalom fennhatósága alá tartoztak.

A jobbágyság a kozákoknál kerestek menedéket,¹⁸⁴ akik szabadok voltak, és portyázásokból, vadászatból és halászatból éltek a sztyeppe délkeleti csücskén, a lengyel és az oszmán hatalom közötti senki földjén. A Dnyeper folyó közepén, a mai Dnyipro város közelében található szigeten építették fel fő erődjüket, szicsüket. Háború idején a kozákok ezerszám harcoltak zsoldosként a lengyel hadseregben. A kozák gyalogosok és a lengyel nemesek lovassága együtt harcolva

ritkán vesztett. A korai tizenhetedik században a Lengyel–Litván Nemzetközösség Európa legnagyobb állama volt, és rövid időre még Moszkvát is elfoglalta. A nemesek köztársaságaként működött, ahol minden nemes férfi képviseltette magát a parlamentben. A gyakorlatban persze egyes nemesek befolyásosabbak voltak másoknál, és Ukrajna gazdag mágnásai a nemzetközösség legfontosabb polgárai közé tartoztak. A kozákok nemességet követeltek maguknak, vagy legalább jogaik rögzítését a nemzetközösségen belül, de követeléseiket nem teljesítették.

Ezek a feszültségek 1648-ban¹⁸⁵ zendüléshez vezettek. A Lengyel–Litván Nemzetközösség hadjáratra indult az Oszmán Birodalom ellen, de az oszmánok ellen készülő kozákok vezetője, Bohdan Hmelnickij meggyőzte népét, hogy lázadjanak fel ellengyelesedett földesuraik ellen. Annak tudatában, hogy szövetségesekre lesz szüksége, Hmelnickij tatárokat toborzott, akiknek helyi ukrán keresztényeket ajánlott fel rabszolgának. Amikor a tatárok cserben hagyták őt, új szövetségesre volt szüksége, és Moszkva volt az egyetlen, akit talált. Semmi sorsszerű nem volt ebben a szövetségben: a kozákok és a Moszkvai Nagyfejedelemség egyaránt a Rusz örökösének tartották magukat, de nem beszéltek közös nyelvet, a kommunikációhoz tolmácsokra volt szükségük. Bár lázadó volt, Hmelnickij a reneszánsz, a reformáció és az ellenreformáció gyermekének számított, aki ukránul, lengyelül és latinul beszélt (ám oroszul nem). A kozákok a mindkét fél számára kötelező szerződésekhez voltak szokva, és ideiglenes megállapodásnak tekintették, amit a nagyfejedelemség a cárnak való örökös

behódolásnak tartott. A Moszkvai Nagyfejedelemség 1654-ben megtámadta a Lengyel–Litván Nemzetközösséget, majd 1667-ben felosztották a mai Ukrainát képező területeket a Dnyeper folyó mentén úgy, hogy a kozák központok Moszkvához kerültek. Kijev kezdetben bizonytalan státusza eldőlt, amikor végül szintén Moszkvához sorolták.

Moszkva hosszú ázsiai pályafutása után¹⁸⁶ most a Nyugat felé fordult. Kijev városának közel nyolcszáz évig nem volt politikai

kapcsolata Moszkvával. Európai fővárosként élte meg a középkor, a reneszánsz, a barokk, a reformáció és az ellenreformáció korszakát. Miután Moszkvához került, akadémiaja a magasabb oktatás legfőbb intézményévé vált a királyságban, amelyet 1721-től Orosz Birodalomként ismertek. Kijev tanult emberei Moszkva, majd Szentpétervár értelmiségét adták. A kozákokat az Orosz Birodalom fegyveres csapataiba integrálták. Katalin cárnő kozák szeretőt választott, és a kozákokat vetette be a Krím félsziget meghódítására. A tizenkilencedik század végén az Orosz Birodalom Poroszország és a Habsburg Birodalom segítségével úgy osztotta fel a Lengyel–Litván Nemzetközösséget, hogy semmi nem maradt belőle. Így vált a régi Rusz csaknem teljes területe az Orosz Birodalom részévé.

Az orosz birodalmi integráció¹⁸⁷ hazafias válaszra készítette az ukránokat a tizenkilencedik században. A harkivi orosz birodalmi egyetem volt a helyi parasztságot és annak kultúráját idealizáló romantikus mozgalom első központja. A század közepén Kijevben a régi nemesi családok néhány tagja inkább az ukránul beszélő parasztsággal kezdett azonosulni, mintsem az orosz, illetve lengyel hatalommal. Az orosz vezetők ebben eleinte dicséretes érdeklődést láttak a „délorosz” vagy „kisorosz” kultúra iránt. Miután Oroszország az 1853–1856 közötti krími háborúban és az 1863–1864-es lengyel felkelésben alulmaradt, az orosz birodalmi hatóságok az ukrán kultúrát politikai kockázatnak minősítették, és megtiltották az ukrán nyelven való publikálást. A Litván Nagyfejedelemség Statútuma, amely a Rusz ősi törvényeire emlékeztetett, hatályon

kívül került. Kijev helyett Moszkva lett az ortodox kereszténység központja. Megszüntették az 1596-ban keleti liturgiával, de nyugati hierarchiával alapított unitus (keleti katolikus) egyházat.

A Rusznak egyetlen területe¹⁸⁸ maradt az Orosz Birodalmon kívül: Galícia. Amikor a tizennyolcadik század végén

felosztották a Lengyel–Litván Nemzetközösséget, ez a terület a Habsburg uralkodókhoz került. A Habsburg korona országaként Galícia megőrizte a Rusz néhány jellegzetességét, mint például a keleti katolikus unitus egyházat, amelyet a Habsburg Birodalom „görögkatolikusra” nevezett át, és amelynek papjait Bécsben képezte. Ezeknek a férfiaknak a gyermekei és unokái ukrán nemzeti aktivisták, lapkiadók és parlamentképviselő-jelöltek lettek. Amikor az Orosz Birodalom korlátozta az ukrán kultúrát, számos ukrán író és aktivista Galíciába költözött. 1867 után a Habsburg Birodalom liberális alkotmánnyal és szabad sajtóval rendelkezett, így ezek a politikai bevándorlók folytatni tudták az ukrán nemzetépítést. Ausztria demokratikus választásokat tartott, így a pártpolitika monarchiaszerte nemzeti politikává lett. Az Orosz Birodalomból érkezett menekültek az ukrán politikát és az ukrán történelmet nem birodalmi hatalomként, hanem kulturális és nyelvi folytonosságként értelmezték. Ami a parasztokat illette, az ukránul beszélő lakosság zömét elsősorban a földbirtoklás érdekelte.

Az 1917. novemberi bolsevik¹⁸⁹ forradalom után az akkori ukrán kormány kikiáltotta a függetlenséget. Más kelet-európai népekkel ellentétben azonban az ukránoknak nem sikerült államot alapítaniuk. Az első világháború győztes hatalmai egyetlen ukrán igényt sem ismertek el. Kijevben tucatszor váltotta egymást a Vörös Hadsereg, annak fehér ellenfele, valamint az ukrán és a lengyel hadsereg. A megostromolt ukrán hatóságok az újonnan függetlenné vált Lengyelországgal szövetkeztek, majd a lengyel és az ukrán hadsereg együtt 1920 májusában elfoglalta Kijevet. Amikor a Vörös Hadsereg

visszatámadt, az ukránok egészen Varsóig harcoltak a lengyelek mellett. De amikor Lengyelország és a bolsevik Oroszország Rigában 1921-ben aláírták békemegállapodásukat, felosztották azokat a területeket, amelyeket az ukrán aktivisták sajátjuknak tekintettek: majdnem minden, ami az Orosz Birodalomhoz tartozott, a most keletkező Szovjetunióhoz került, míg Galícia és egy másik nyugati terület, Volhínia Lengyelországnak jutott. Akkoriban ez nem kivételes, hanem teljesen megszokott eljárás volt. Az ukrán nemzetállam néhány hónapig maradt fenn, míg nyugati szomszédjai évekig, de a tanulság ugyanaz, és legjobban az ukrán példán tanulmányozható: a nemzetállam nehéz ügy, és többnyire fenntarthatatlan.

Ukrajna történelme a modern¹⁹⁰ európai történelem központi kérdését példázza: Mi jön a birodalom után? A bölcs nemzet meséje szerint az európai nemzetállamok megtanulták a háború leckéjét, és nekiláttak integrálódni. Hogy ennek a mesének értelme legyen, nemzetállamokat kell elképzelni olyan korszakokban, amelyekben ezek az országok valójában nemzetállamként léteztek, és figyelmen kívül kell hagyni a huszadik század közepének legjelentősebb eseményeit: az Európán belüli birodalmak létrehozására irányuló kísérleteket. Ezek kulcseménye Németország 1941-es megghiúsult kísérlete Ukrajna gyarmatosítására. Ukrajna zsíros fekete földjének megszerzésére irányult a huszadik század két nagy európai neoimperialista projektje: a szovjet, majd a náci. Ukrajna történelme ebből a szempontból is több mint jellemző, és épp ezért megkerülhetetlen: egyetlen európai terület sem vonzotta

ennyire a birodalmi törekvéseket. Itt mutatkozik meg a szabályszerűség: az európai történelem két fordulópontja a gyarmatosítás és a dekolonizáció.

Sztálin a szovjet projektet¹⁹¹ öngyarmatosításként értelmezte. Mivel a Szovjetunióknak nem voltak tengerentúli birtokai, saját hátországát kellett kiaknáznia. Ukrajnáknak ezért az 1928–1933 közötti első ötéves tervben át kellett adnia bőséges mezőgazdaságát a központi szovjet tervezőknek. A mezőgazdaság állami ellenőrzés alá vonása szovjet-Ukrajna három-négymillió lakosát ítélte éhhalálra. Adolf Hitler szintén Ukrajnáknban látta azt a termékeny területet, amely Németországot világhatalommá teszi, ezért háborús célul tűzte ki gazdag földjének a megszerzését. Az 1941-ben kezdődött német megszállás következtében szovjet-Ukrajna újabb hárommillió lakosa pusztult el, köztük hozzávetőlegesen 1,6 millió zsidó, akiket a németek, a helyi rendőrség és helyi fegyveresek öltek meg. Ezeken a veszteségeken felül további hárommillió ukrán lakos a Vörös Hadsereg tagjaként veszlette életét a harcokban. Mindent összevéve egy évtized alatt körülbelül tízmillió ember halálát okozta két rivális hatalom egyazon ukrán terület gyarmatosítására irányuló törekvése.

Miután a Vörös Hadsereg¹⁹² 1945-ben legyőzte a Wehrmachtot, a Szovjetunió határai nyugatra tolódtak, és Lengyelországtól elvett körzeteket, valamint Csehszlovákiától és Romániától megszerzett kisebb területeket foglaltak magukba. 1954-ben a Krím félszigetet elvették az Orosz SZSZK-tól, és az Ukrán SZSZK-hoz csatolták. Ez volt az utolsó a két szovjet tagköztársaság közötti határkiigazítások sorozatában. A Krím

félsziget szárazföldön Ukrajnához kapcsolódik (és Oroszország felől nézve sziget), és ennek a lépésnek az volt az értelme, hogy a félszigetet bekössék az ukrán víz- és elektromos hálózatba. A szovjet vezetés megragadta az alkalmat, hogy Ukrajna és Oroszország sorsközösségét hangoztassa. 1954-ben, a kozákok és a Moszkvai Nagyfejedelemség Lengyel–Litván Nemzetközösség ellen kötött szövetségének háromszázadik évfordulóján a szovjet gyárok „300 év” feliratú cigarettásdobozokat és hálóruhákat nyomtattak. Ez az örökkévalóság szovjet politikájának egy korai példája: a hatalmat nem a jelen teljesítményével vagy a jövő ígéretével legitimálják, hanem egy kerek évszámmal teremtettnoszalgikus időhurokkal.

Az orosz tagköztársaság után¹⁹³ az ukrán volt a legnépesebb a SZSZKSZ-ben. Szovjet-Ukrajna nyugati részein, amelyek a második világháború előtt Lengyelországhoz tartoztak, az ukrán nacionalisták ellenálltak a szovjeturalomnak. Őket és családjukat az 1940-es és 1950-es évek deportációiban száz- és ezerszámmra hurcolták el a Gulag szovjet koncentrációs táborába. 1947 októberében például mindössze néhány nap alatt 76 192 ukránt deportáltak a „nyugati művelet” keretében. Az 1953-ban, Sztálin halálakor még életben lévők zömét Sztálin utódja, Nyikita Hruscsov szabadon engedte. A hatvanas-hetvenes években az ukrán kommunisták orosz elvtársaikhoz csatlakoztak a világ legnagyobb országának irányításában. A hidegháború idején Ukrajna délkeleti része szovjet katonai központként működött. Dnyipropetrovszkban (a mai Dnyipróban), nem messze a kozákok erődjétől, rakétákat

gyártottak.

Bár az ukránokra nézve halálos¹⁹⁴ politikát folytattak, a szovjet vezetők sosem tagadták, hogy Ukrajna nemzet. Az uralkodó elképzelés szerint a nemzetek a szovjeturalom alatt tudnak kibontakozni, és majd a kommunizmus megvalósulását követően feloldódnak. A Szovjetunió kezdeti évtizedeiben az ukrán nemzet létezése magától értetődött, Joseph Roth újságírói tevékenységétől a Nemzetek Szövetségének statisztikáiig. Az 1932–1933 között generált éhínség egyben háború is volt az ukrán nemzet ellen, amennyiben szétrombolta a falvak társadalmi összetartozását, és amennyiben időben egybeesett az ukrán nemzeti aktivisták körében végzett véres tisztogatásokkal. Mégis tartotta magát az a ködös elképzelés, hogy az ukrán nemzetnek szocialista jövője lesz. Ezzel a törekvéssel igazából csak Brezsnyev idején, a hetvenes években hagyott fel hivatalosan is a szovjet politika. A „Nagy Honvédő Háború” mítoszában, a fasizmus elleni harcban összeolvasztották az oroszokat és az ukránokat. Amikor Brezsnyev lemondott a szocialista utópiáról a „létező szocializmus” javára, ezzel azt sugallta, a nem orosz nemzetek fejlődése véget ért. Brezsnyev szorgalmazta, hogy a szovjet elit minden tagja számára az orosz legyen a kommunikáció nyelve, és egyik bizalmasa irányította az ukrán ügyeket. Russzifikálták az iskolákat, majd egy következő lépésben az egyetemeket is. A szovjet rezsim ukrán ellenzői a hetvenes években az ukrán kultúra melletti kiállással a börtönbe vagy elmegyógyintézetbe zárást kockáztatták.

Igaz, az ukrán kommunisták¹⁹⁵ lelkesen és nagy számban

csatlakoztak a szovjet projekthez, és segítettek az orosz kommunistáknak az SZSZKSZ ázsiai területeit irányítani. Őket 1985 után elidegenítette Gorbacsov törekvése a kommunista párt megkerülésére, míg a *glasznosztj*, vagyis a nyílt vita politikája a szovjet polgárokat nemzeti sérelmeik megfogalmazására biztatta. Az 1986-os csernobili nukleáris baleset utáni hallgatásával Gorbacsov sok ukrán szemében elvesztette hitelét. Szovjet-Ukrajna lakosainak millióit tették ki feleslegesen nagymértékű sugárzásnak. Nehéz volt megbocsátani Gorbacsov azon parancsát, hogy a május elsejei felvonulást a halálos felhő alatt is tartsák meg. Az 1986-os, értelmetlen áldozatokat követelő szennyezés hatására az ukránok az 1933-as éhínségről kezdtek beszélni.

A Gorbacsov elleni sikertelen puccs 1991 nyarán megnyitotta az utat Borisz Jelcin előtt, hogy kivezesse Oroszországot a Szovjetunióból. Az ukrán kommunisták és az ellenzék egyetértettek abban, hogy Ukrajnának is ezt az utat kell követnie. Szovjet-Ukrajna lakosságának 92%-a voksolt a népszavazáson a függetlenség mellett, és minden ukrán régióban többségben voltak a függetlenségpártiak.

Ahogy az „új” Oroszországban,¹⁹⁶ Ukrajnában is a szovjet vagyon megszerzése és az ügyes arbitrázsügyletek határozták meg a kilencvenes éveket. Oroszországgal ellentétben azonban az új oligarchák Ukrajnában tartós klánokká szerveződtek, amelyek egyike sem uralta az államot egyszerre néhány évnél tovább. És Oroszországgal ellentétben Ukrajnában demokratikus választásokkal történt a hatalomváltás. Mind

Oroszország, mint Ukrajna elszalasztotta a gazdasági reform lehetőségét a 2008-as pénzügyi válság előtti viszonylag jó években. Oroszországtól eltérően Ukrajna a társadalmi fejlődést és a vagyon igazságosabb felosztását akadályozó korrupció ellenszerét látta az Európai Unióban. Az ukrán vezetők legalább a szavak szintjén következetesen szorgalmazták az EU-tagságot. Viktor Janukovics, aki 2010-ben lett Ukrajna elnöke, még akkor is az európai jövő gondolatát hangoztatta, amikor politikája ezt a jövőt egyre valószínűtlenebbé tette.

Janukovics pályája illusztrálja az ukrán oligarchapluralizmus és az orosz kleptokrata centralizmus közötti különbséget. Először 2004-ben indult az elnöki posztért. A szavazatszámlálást az ő javára manipulálta patrónusa, a távozó elnök, Leonyid Kucsma. Az orosz külpolitika támogatta Janukovics jelöltségét, és őt kiáltotta ki nyertesnek. Miután a Majdanként ismert kijevi Függetlenség téren három hétig tüntettek, az ukrán legfelső bíróság ítéletet hozott és új választásokat tartottak, Janukovics elismerte vereségét. Fontos pillanata volt ez Ukrajna történelmének, hiszen megerősítette a demokráciát mint szabályrendszert a hatalom átadásában. Amíg működik a jogállamiság a politika csúcsán, mindig marad remény, hogy a jogállamiság egyszer a mindennapokba is leszivárogoz.

Veresége után Janukovics Paul¹⁹⁷ Manafort amerikai politikai tanácsadót fogadta fel imázsa javítására. Bár Manafort megtartotta székhelyét a New York-i Trump Towerben, sok időt töltött Ukrajnában. Gyámkodása alatt Janukovics jobb fodrászra és jobb öltönyökre tett szert, és testbeszéde is javult. Manafort a „déli stratégiát”^[8] javasolta alkalmazni Ukrajnában is, amelyet a

Republikánus Párt az Egyesült Államokban már kipróbált: a kulturális különbségek hangsúlyozását és a cselekvés helyett a létezésről való politizálást. Az Egyesült Államokban ez a stratégia a fehérek sérelmeinek kiszolgálását jelentette, holott ők a többség, és ők birtokolnak majdnem minden vagyont; Ukrajnában mindezt az oroszul beszélők nehézségeinek eltúlzására fordították le, holott az orosz nyelv mind a gazdaság, mint a politika fontos nyelve, és az ország erőforrásait ellenőrzők anyanyelve is. Manafort következő ügyfeléhez, Donald Trumphoz hasonlóan Janukovics is egy olyan kampány nyomán került hatalomra, amely a kulturális sértettségekre és arra a reményre alapozott, hogy egy oligarcha majd megvédi a népet az oligarchák ellen.

Janukovics 2010-es elnöki győzelme¹⁹⁸ után személyes vagyonára összpontosított. Úgy tűnt, orosz gyakorlatot importál, amikor az oligarchaklánok rotációja helyett állandó kleptokrata elitet alakít ki. Fogorvos fia Ukrajna egyik leggazdagabb emberévé lett. Janukovics aláasta a hatalmi ágak szétválasztását, például azzal, hogy épp azt a bírót tette meg az ukrán legfelső bíróság elnökévé, akinél elkallódott az ő bűnügyi aktája. Orosz módra próbálta a demokráciát irányítani: két legfontosabb ellenfele közül az egyiket börtönbe záratta, és olyan törvényt hozatott, amellyel a másiknak ellehetetlenítette a választásokon való indulást. Helyettük egy gondosan kiválasztott nacionalista ellenféllel szemben indult a második ciklusért. Biztos volt a győzelmében, amely után majd elmondhatja az európaiaknak és az amerikaiaknak, hogy megmentette Ukrajnát a nacionalizmustól.

Új államként Ukrajnának¹⁹⁹ óriási problémákkal kellett szembenéznie, legfőképpen a korrupcióval. Az EU-val való társulási szerződés aláírása, amelyet Janukovics korábban megígért, az ukrán jogállamiság megerősítésének eszköze lett volna. Az EU történelmi szerepe éppen az európai államok megmentése a birodalmi lét után. Ezt Janukovics talán nem értette meg, számos ukrán azonban tisztában volt vele, és számukra csak a kilátásba helyezett társulási szerződés tette volna elfogadhatóvá Janukovics kormányzását. Így amikor az elnök 2013. november 21-én váratlanul bejelentette, hogy Ukrajna nem írja alá a megállapodást, személye elfogadhatatlanná vált. Ezt a döntését Janukovics egy Putyinnal folytatott beszélgetés után hozta meg. Az örökkévalóság orosz politikája, amellyel az ukránok többsége addig nem találkozott, hirtelen a küszöbükön állt.

Az oknyomozó újságírók tárják elénk az oligarchiát és az egyenlőtlenségeket. Korunk krónikásaiként elsőnek ők reagálnak az örökkévalóság politikájára. A huszonegyedik század oligarchia uralta Ukrajnájában az oknyomozó újságírók adtak esélyt polgártársaiknak az önvédelemre. Musztafa Najjem is egy volt közülük. November 21-én elege lett, és a Facebook-oldalán arra biztatta barátait, vonuljanak az utcára tiltakozni. A lájkok nem számítanak – írta Najjem –, személyesen kell megmozdulni. És sokan így is tettek: diákok és fiatalok ezrei vonultak ki a főtérre Kijevből és vidékéről, azok a polgárok, akik a legtöbbet veszítenek a jövő befagyasztásával.

Nemcsak eljöttek a Majdanra, hanem ott is maradtak. Ezzel pedig valami újat hoztak létre: nemzetet teremtetek.

Bármilyen torz is²⁰⁰ az ukrán politikai rendszer, az ország polgárai 1991 után magától értetődőnek vették, hogy a vitákat erőszak nélkül rendezzék. A kivételek, mint a népszerű oknyomozó újságíró, Giorgi Gongadze meggyilkolása 2000-ben tiltakozásokhoz vezettek. Büszkeségre okot adó teljesítmény a huszonegyedik századi polgári béke egy olyan országban, amely a huszadik században bármely más országnál több erőszakot tapasztalt. A rendszeres választások és a háborúktól való mentesség mellett az ukránok a békés gyülekezéshez való jogban látták az alapvető különbséget hazájuk és Oroszország között. Ezért sokként érte őket, amikor november 30-án a Majdanon rohamrendőrök támadtak tüntetőkre. Kijev-szerte elterjedt a hír, hogy verik „a gyerekeinket”. Az „első csepp vér” cselekvésre készítette az embereket.

Ukrán polgárok Kijevbe siettek²⁰¹ a diákok segítségére, mert felzaklatta őket az erőszak. Egyikük, Szerhij Nihojan oroszul beszélő örményként érkezett Kijevbe az Ukrajna délkeleti részén található Donbasz területéről. Munkás létére kifejezte szolidaritását „a diákokkal, Ukrajna polgáraival”. A jövő melletti kiállás reflexét a diákokból az Európa elvesztésétől való félelem váltotta ki, másokból pedig az, hogy elveszíthetik az egyetlen generációt, amely a független Ukrajnában nevelkedett. A diákok védelmére a Majdanra érkező idősebb nemzedékek képviselői között ott voltak az „afgánok” is, a Vörös Hadsereg afganisztáni hadjáratának veteránjai. A 2013. decemberi tiltakozások már nem annyira Európáról szóltak, mintsem a politika helyes formájáról Ukrajnában, a „tisztességről” és a „méltóságról”.

2013. december 10-én újból kivezényelték²⁰² a

rohamrendőrséget a Majdan kiürítésére. Ennek híre terjedt, és a mindenféle rendű-rangú kijevek úgy döntöttek, testükkel állnak a gumibotok elé. Egy fiatal üzletasszony emlékezése szerint a barátai „megborotvátkoztak és tiszta ruhát öltöttek arra az esetre, ha éjszaka meghalának”. Egy középkorú irodalomtörténész egy idősebb párral, egy szerkesztővel és egy orvossal haladt a tömegben: „Barátaim egy jóval hatvan feletti pár, egy rokkant férfi és a felesége – hozzájuk képest eléggé fiatalnak, erősnek és egészségesnek tűntem (53 éves nő vagyok, és persze az én koromban elég nehéz elképzelni, hogy fegyveres férfiaknak álljak ellen fizikailag). Barátaim mindketten zsidók, én pedig lengyel polgár vagyok, de együtt vonultunk mint ukrán hazafiak, abban a meggyőződésben, hogy életünk hiábavaló, ha a tiltakozást elfojtják. Nem minden nehézség nélkül, de eljutottunk a Majdanra. Lena barátnőm orvos, a világ leggyengédebb és leggyengébb embere, csak százötven centi – igyekeztem távol tartani a rendőröktől, mert tudtam, pontosan kifejtené nekik, mit gondol róluk és az egész helyzetről.” December 10-én a rohamrendőrök nem tudták elmozdítani a tömeget.

2014. január 16-án Janukovics²⁰³ visszamenőlegesen bűncselekménnyé nyilvánította a tiltakozásokat, és legalizálta az erőszak alkalmazását. A hivatalos parlamenti jegyzőkönyv egy rakás jogszabályt tartalmaz, amelyeket a tiltakozók csak „diktatúratörvényeknek” neveztek. Az intézkedések súlyosan korlátozták a véleménynyilvánítási és gyülekezési jogot, betiltották a pontosan meg nem határozott „extremizmust”, és arra kötelezték a külföldi támogatásban részesülő

civilszervezeteket, hogy „külföldi ügynökként” regisztrálják magukat. Ezeket a jogszabályokat orosz kapcsolatokkal rendelkező képviselők terjesztették be, és orosz jogszabályok másolatai voltak. A szavazás előtt nem tartottak sem társadalmi, sem parlamenti vitát, sőt valódi szavazás sem történt: elektronikus számlálás helyett a képviselők szabálytalanul, kézfeltartással szavaztak, és a feltartott kezek száma nem érte el a többséget. A törvényeket mégis kihirdették. A tiltakozók megértették, hogy bűnözők módjára bánnak velük, ha letartóztatják őket.

Hat nappal később²⁰⁴ lelőttek két tiltakozót. Az Egyesült Államokból vagy Oroszországból, vagyis az ukránnál sokkal erőszakosabb társadalmakból nézve nehéz felmérni, mekkora súlya volt ennek a két halottnak az ukránok számára. A négy héttel később mesterlövészek által végrehajtott tömegmészárlások mégis háttérbe szorították a két gyilkosságot. Az Ukrajna ellen öt héttel később indított orosz támadás pedig már annyi vérontással járt, hogy szinte lehetetlennek tűnt felidézni, hogyan is kezdődött az öldöklés. Az ukrán társadalom számára mégis konkrét pillanatok vannak, amelyekben elfogadhatatlan módon hágták át a legalapvetőbb tisztesség szabályait. Január utolsó hetében már olyan ukrán polgárok is érkeztek nagy számban az ország minden részéről a térre, akik korábban nem támogatták a Majdan-tüntetések. Mivel úgy tűnt, Janukovics vérrel szennyezte be a kezét, sok ukrán elfogadhatatlannak tartotta, hogy tovább kormányozzon.

A tiltakozók ezt a pillanatot saját politikai terük megvetemedéseként élték meg. Az európai jövő védelmében

indult tüntetés az ukrán jelen néhány vívmányának megóvásába fordult. Februárra a Majdan kétségbeesett állásfoglalássá vált Eurázsia ellen. Addig az ukránok kevés figyelmet fordítottak az örökkévalóság orosz politikájára, ám innentől a tiltakozók nem kértek abból, amit most kínáltak nekik: egy a jövőjétől megfosztott, elszalasztott lehetőségek emlékeibe révedő életet, és az ahhoz vezető erőszakot.

Február elején Janukovics még²⁰⁵ hivatalban tartotta magát, Washington és Moszkva pedig azon ötletelt, hogyan maradhatna hatalmon. Egy az orosz titkosszolgálat által felvett és február 4-én kiszivárogtatott beszélgetés egy amerikai külügyi osztályvezető és a kijevi amerikai nagykövet között nyilvánvalóvá tette, hogy az amerikai külpolitika új ukrán kormány létrehozását támogatná Janukovics vezetésével. Ez a javaslat ellentétben állt a Majdan követeléseivel, mi több, teljesen életszerűtlen volt. Janukovics elnöksége véget ért, legalábbis azok szemében, akik kockára tették életüket a Majdanon a 2014. január 22-i mézárclást követően. Egy felmérés szerint a tiltakozók mindössze 1%-a fogadott volna el olyan kompromisszumot, amelyben Janukovics posztján maradna. Február 18-án parlamenti tárgyalások kezdődtek azzal a reménnyel, hogy kompromisszumot köthetnek. Ehelyett a következő nap véres összecsapást hozott, amely még valószínűtlenebbé tette Janukovics rezsimjének folytatását.

A Majdan 2013. november és 2014. február közötti története, amely több mint egymillió, a hideg köveken kitartó ember teljesítményének eredménye, nem azonos a tüntetések sikertelen leverésének történetével. Ukrajnában a vérontás

elképzелhetetlennek tűnt a tiltakozók számára, de éppen a vérontás hívta fel az amerikaiak és az európaiak figyelmét az országra, és ez szolgált Moszkvának ürügyként arra, hogy további vérontást hozó orosz katonákat küldjön a városba. Erős a kísértés, hogy úgy emlékezzünk Ukrajnára, ahogyan kívülről látták: ahol a történet íve a golyók ívét követi.

Azok számára, akik részt vettek a Majdan tiltakozásain, a még mindig megvalósíthatónak gondolt ügyért, az ország tisztességes jövőjéért folyt a küzdelem. Az erószak az elfogadhatatlan határát jelezte számukra. S bár az erószak csak pillanatokra vagy órákra lángolt fel, a tüntetők nem pillanatokra vagy órákra érkeztek a Majdanra, hanem napokra, hetekre, hónapokra. Állhatatosságuk új időszámítást, a politika új formáit hozta meg. Azok, akik kitartottak a Majdanon, csak azért tudták ezt megtenni, mert megtalálták a szervezkedés új módozatait.

A Majdan a politikai cselekvés négy formáját teremtette meg: a civil társadalmat, az ajándékgazdaságot, az önkéntes jóléti államot és a Majdan-barátságot.

Kijev Európában szokatlan módon kétnyelvű főváros, ez Oroszországban és az Egyesült Államokban pedig egyenesen elképzелhetetlen. Az európaiak, az oroszok és az amerikaiak ritkán látják a mindennapos kétnyelvűségben a politikai érettség jelét, ehelyett azt képzelik, hogy Ukrajna a két nyelv mentén két csoportra és két félre kell hogy szakadjon. Szemükben az „ukrán nemzetiségűeknek” egy egységesen cselekvő csoportot kell képezniük, az „orosz nemzetiségűeknek”

pedig egy másik ugyanilyen csoportot. Ez körülbelül annyira igaz, mint azt állítani, az „amerikai nemzetiségűek” a republikánusokra szavaznak. Olyan politika összefoglalása ez, amely az embereket nemzetiségük alapján skatulyázza be, és a jövő politikája helyett a sérelmek örökkévalóságát kínálja számukra. Ukrajnában a nyelv sokkal inkább spektrum, mintsem választóvonal. Illetve ha mégis választóvonal, akkor inkább az egyénen belül fut, mintsem emberek között.

A Majdanon az ukrán polgárok²⁰⁶ úgy beszéltek, ahogyan mindennapjaikban, és úgy használták az ukrán és az orosz nyelvet, ahogy jólesett. A forradalmat elindító újságíró oroszul instruálta társait, hova állítsák a kamerát, majd ukránul szólalt meg a kamera előtt. Híres Facebook-bejegyzése („A lájkok nem számítanak”) oroszul íródott. A Majdanon nem volt jelentősége annak a kérdésnek, ki milyen nyelven beszél. Ivan Szurenko így emlékezett erről (oroszul): „A tömeg a Majdanon toleráns a nyelvi kérdést illetően. Sosem hallottam erről vitát.” Az egyik felmérésben a Majdanon tüntetők 59%-a ukrán nyelvűként, 16% orosz nyelvűként és 25% kétnyelvűként határozta meg magát. A lakosok úgy váltottak nyelvet, ahogy a helyzet megkövetelte. A Majdanon felállított színpadon ukránul beszéltek, mert az ukrán a politika nyelve. De a színpadról lelépve a szónok akár oroszul is szólhatott barátaihoz. Ez volt egy új nemzet mindennapos magatartása.

Az ország politikája²⁰⁷ a jogállamiságról szólt: először annak reményéről, hogy az Európai Unióval való társulási szerződés csökkenti a korrupciót, majd arról az elhatározásról, hogy megakadályozzák a jogállamiság teljes eltűnését a mindent

elárasztó állami erőszakban. A felmérésekben a tüntetők legtöbbször a „jogállamiság megőrzését” jelölték be fő céljuknak. Politikai elméletük egyszerű: az államnak szüksége van a civil társadalomra, hogy Európába vezesse azt, és az államnak szüksége van Európára, hogy kiszabadítsa az országot a korrupcióból. Az erőszak kezdete után ezt néhányan költőibb szavakkal fejezték ki. Volodimir Jermolenko filozófus azt írta: „Európa többek közt a fény az alagút végén. Mikor van szükséged erre a fényre? Amikor vaksötét vesz körül.”

A civil társadalomnak mindeközben²⁰⁸ rejtve kellett munkálkodnia. Az ukránok horizontális, politikai pártokhoz nem kötődő hálózatokat építettek. Ihor Bihun tüntető visszaemlékezésében: „Nem volt formális tagság. Hierarchia sem volt.” A Majdan 2013. december és 2014. február közötti politikai és társadalmi tevékenysége szándékon és cselekvőképessegen alapuló ideiglenes szövetségekre épült. A legfontosabb gondolat az volt, hogy a szabadság felelősségvállalást jelent. Így sikerült megszervezni az oktatást (könyvtárakat és iskolákat), a biztonsági szolgálatot (a *szamoobronát*, azaz önvédelmet), a külügyet (a Majdan tanácsát), a segítséget az erőszak áldozatainak és azoknak, akik eltűnt hozzátartozókat kerestek (Euromaidan SOS), valamint a propagandaellenes szolgálatot (InfoResist). Andrij Bondar tüntető visszaemlékezése szerint az önszerveződés komoly kihívást jelentett a diszfunkciós ukrán államnak: „A Majdanon az elképesztő önszerveződés és szolidaritás civil társadalma virágzik. Ez a társadalom egyfelől belsőleg tagolt: ideológiai, nyelvi, kulturális, vallási és osztály szerinti vonalak alapján,

másfelől azonban bizonyos alapvető érzések egyesítik. Nincs szükségünk az engedélyedre! Nem fogunk szívességet kérni! Nem félünk tőled! Mindent magunk végzünk el!”

A Majdan gazdasága²⁰⁹ az ajándékgazdaságra épült. Natalija Sztelmah emléke szerint a kijeviek az első napokban bőkezűen adakoztak: „Önkénteseinkkel két óra alatt negyvenezer dollárnak megfelelő *hrivnyát* gyűjtöttünk össze egyszerű kijeviektől.” Sztelmah sikertelenül próbált lebeszélni egy idős nyugdíjast arról, hogy havi nyugdíjának a felét odaadományozza. A készpénzadományokon túlmenően ételt, ruhát, fát, gyógyszereket, szögesdrótot és sisakokat is hoztak az emberek. A látszólagos káosz közepette a Kijevbe érkező rendet találhatott és azt tapasztalhatta, hogy ami elsőre nézve kivételes vendégszeretet, valójában egy spontánul alakult jóléti állam. Sławomir Sierakowski lengyel politikai aktivistára mély benyomást tett a látvány: „Átsétálsz a Majdanon, és étellel, ruhával, alvóhellyel, egészségügyi ellátással kínálnak.”

2014 elején a tüntetők zöme,²¹⁰ a megjelent százezrek 88%-a Kijeven kívülről érkezett. Csak 3%-uk jelent meg valamely politikai párt képviselőjeként, és mindössze 13%-uk civilszervezet tagjaként. Az akkoriban végzett felmérések szerint csaknem az összes tüntető – 86%-uk – maga döntötte el, hogy kivonul akár egyedül, akár családdal vagy baráti társaság tagjaként. Vaszil Cserepanin ezt „testpolitikának” nevezte: a polgárok elmozdultak a képernyők elől, és hús-vér valójukban megjelentek a többi ember között.

A növekvő kockázat²¹¹ mellett folytatott türelmes tiltakozás megteremtette a „Majdan-barátság” fogalmát: azt a bizalmat,

amely a közös megpróbáltatás folytán épül. Jaroszlav Hricak történész így írta le az új kapcsolatok létrejöttét: „A Majdanon egy pixel vagy, és a pixelek mindig csoportban működnek. A csoportok többnyire spontán módon szerveződnek: te vagy a barátod belebotlotok valakibe, akit te vagy a barátod ismertek, és akibe belebotlotok, az sem egyedül van, hanem őt is egy vagy több barátja kíséri. Így aztán együtt sétáltok tovább. Egyik éjszaka jómagam szerencselovagok furcsa csoportjával sétáltam: filozófus barátommal, mellette egy ismerős üzletemberrel, akit egy bánatos szemű aprócska ember kísért. Amolyan szomorúbohóc-arca volt, és kiderült, hogy korábban valóban bohócként dolgozott, illetve jótékony csoportot szervezett, amelynek tagjai rákos gyerekekkel foglalkoznak.”

Egyénként érkeztek a polgárok²¹² a Majdanra, de új intézményekhez csatlakoztak. A „testpolitika” gyakorlásával saját testi épségüket kockáztatták. A filozófus Jermolenko megfogalmazásában: „Olyan forradalmakkal van dolgunk, amelyekben az emberek saját magukat ajánlják fel ajándékként.” Sokan ezt egyfajta személyes átalakulásként élték meg, újfajta döntésnek. Hricak másokkal együtt Albert Camus francia filozófus gondolatát idézte: lázadás az, amikor a halált választjuk a behódolás helyett. A Majdan plakátjain az amerikai alapító atyák egyike, Benjamin Franklin 1755-ös leveléből idéztek: „Azok, akik az alapvető szabadságot egy kis átmeneti biztonságért feladják, nem érdemelnek sem szabadságot, sem biztonságot.”

Egy ukrán jogászcsoporth²¹³ napi rendszerességgel hirdette magát „A MAJDAN JOGÁSZAI” feliratú transzparencssel. Akiket

az állam fizikailag vagy más módon bántalmazott, itt kaptak segítséget, hogy jogorvoslatért folyamodhassanak. A jogászokat és társaikat a Majdanon nem foglalkoztatta az orosz politikai filozófia alapproblémája, vagyis hogy miként lehet egy autokrata rendszerben megteremteni a jog szellemiségét. A jogról való felfogásuk szerint cselekedve azt a problémát oldották meg, amely Iljint kísértette.

Száz évvel korábban, az Orosz Birodalom utolsó éveiben Iljin egy a jog által uralt Oroszországot kívánt, de nem tudta, hogy ennek szellemisége miként juthat el valaha is a néphez. Az orosz forradalom után belenyugodott abba, hogy a szélsőbalról érkező jognélküliségre a szélsőjobbról érkező jognélküliséggel kell válaszolni. Éppen akkor, amikor Putyin Iljin jogfelfogását alkalmazta Oroszországra, az ukránok megmutatták, hogy útjába lehet állni a tekintélyelvűségnek. Az ukránok bebizonyították a jog iránti elkötelezettségüket azzal, hogy együttműködtek másokkal és saját maguk testi épségét tették kockára.

De ha az ukránok meg tudták oldani Iljin talányát azzal, hogy Európára és a szolidaritásra hivatkoznak, vajon az oroszok nem képesek-e ugyanerre? Az orosz vezetők nem engedhették meg, hogy polgáraik feltegyék maguknak ezt a kérdést. Két évvel a moszkvai tüntetések után tehát ugyanazt a taktikát alkalmazták Kijevre: a tüntetést homoszexuálissá nyilvánították, hogy megidézzék az örök civilizációt, majd erőszakot alkalmaztak, hogy a változás lehetetlennek tűnjön.

Amikor az oroszok 2011 végén²¹⁴ tiltakoztak a választási

csalások ellen, a vezetők a tiltakozókat összekötötték a homoszexualitással. Ugyanezt tették a Kreml emberei 2013 végén, amikor az ukrán Majdan-tüntetésekkel szembesültek. Kétévi oroszországi melegellenes propaganda után az ideológusok és a műsorvezetők biztosak voltak a dolgukban. Kiindulási pontjuk az az állításuk volt, hogy az Európai Unió homoszexuális, ezért Ukrajna közeledése Európához is az. Az Izborszki Klub közölte: az EU „nyög az LMBT-lobbi dominanciájának súlya alatt”.

A Majdanról tudósító orosz média²¹⁵ 2013 novemberében és decemberében mindannyiszor előhozakodott az oda nem tartozó melegszezzel. Amikor az orosz média az ukrán diákoknak a társulási szerződés melletti tiltakozás legelső napjáról számolt be, azzal próbálták elkábítani az olvasókat, hogy az ukrainai politikába csinos férfiakat és melegszezt kevertek. Vitalij Klicsko, a nehézsúlyú bokszból lett pártvezér honlapját feltörték, és meleg tartalmakat töltöttek fel rá. Ezt hír gyanánt oroszok milliói számára tálalták egy nagyobb tévécsatornán, az NTV-n. Mielőtt az oroszok egyáltalán felfoghatták volna, hogy egy szomszédos országban Európa mellett tüntetnek, arra ösztökölték őket, foglalkozzanak tabusított szexszel.

Amint a diákok tiltakozni kezdtek a Majdanon,²¹⁶ az NTV orosz tévécsatorna azonnal az ukrán „homodiktatúrától” óvott. Viktor Sesztakov az *Odna Rogyinának* írt cikkében azzal riogatott, „kísértet járja be a Majdant, a homoszexualitás kísértete. Régóta ismert az a tény, hogy Ukrajnában az első és legelszántabb integrálók a helyi szexuális perverzek.”

Dmitrij Kiszeljov, az orosz televízió vezéralakja²¹⁷ is „belemelegedett” a témába. 2013 decemberében megbízták az új, Rosszija Szevodnya, vagyis a Russia Today („Oroszország ma”) néven alapított médiaügynökség igazgatásával. Célja az orosz állami hírgyártás átvezetése a hasznos kitaláció műfajába. Új beosztottjait „Az objektivitás mítosz” jelmonddal köszöntötte, és szerkesztői irányvonalnak az „Oroszország iránti szeretetet” tűzte ki.

2013. december 1-jén a világsajtó²¹⁸ beszámolt az Ukrajnában előző este történt diákverésekről. Míg az ukrán diákok egy templomba vonultak vissza, hogy sebeiket ellássák, Kiszeljov megtalálta a módját, hogy követelésüket szexuális geopolitikának állítsa be. Aznap este a *Vesztyi Nyegyeli* nézőit a tizennyolcadik század eleji nagy északi háborúra emlékeztette, és az Európai Uniót határozta meg mint új, Oroszország ellen fordult szövetséget. Ezúttal azonban, állította Kiszeljov, a svéd, a lengyel és a litván ellenség a szexuális perverzió harcosa. Lengyelország és Litvánia egyébként nem volt Oroszország ellenfele a nagy északi háborúban. A saját történelem nem ismerése nélkülözhetetlen az örökkévalóság politikájához.

Kiszeljov egy másik adásban²¹⁹ örömmel újságolta, hogy talált egy magazint egy Klicskóról készült, tíz évvel korábbi meztelen fotóval. Míg a kamera ráközelített, Kiszeljov megsimogatott egy fekete rohomegyenruhát, amit az ukrán rendőrség viselt. Eközben a *Szevodnya* című újság szenzációként talált egy fotót, amelyen Klicsko egy meleg ukrán íróval szerepelt. Ukrajna felől nézve a képen két aktivista látható egy sajtótájékoztatón – az orosz sajtóban az egyik férfi szexuális irányultsága és a másik

szépsége volt a hír.

Az európai integrációt²²⁰ az orosz politikusok az azonos neműek párkapcsolata legalizálásaként (amely nem volt része Ukrajna EU-társulási szerződésének) és ezzel a homoszexualitás terjesztéseként értelmezték. Amikor a német külügyminiszter december 4-én Kijevbe látogatott, a *Komszomolszkaja Pravda* „Meleg tűzifa a Majdan-tűzre” címmel tudósított.¹⁹

A hazai tiltakozások elfojtásával 2011-ben és 2012-ben a Putyin-rezsim a politikát átértelmezte cselekvésből ártatlanságra. Ahelyett, hogy megvizsgálták volna, a múlt tapasztalatai milyen tanulságokkal szolgálnak a jelen reformerei számára a jövő lehetőségeit illetően, az oroszokat arra ösztönözték, alkalmazkodjanak olyan hírciklusokhoz, amelyek ártatlanságukat mutatják be. Az orosz civilizáció egyik örök igazságának a szexuális szorongások bizonyultak. Ha Oroszország valóban a világ értetlen rosszindulata által fenyegetett szűzi test, ahogyan Iljin tételezte, akkor az orosz erőszak jogos védelem a behatolás ellen. Putyin számára, ahogyan Iljinnek is, Ukrajna ennek a nemzettestnek a részét képezte. Hogy Eurázsia létrejöhessen, az ukrán belpolitikának az orosz belpolitikához kell hasonulnia.

Amikor Janukovics 2013 novemberében bejelentette,²²¹ hogy nem írja alá a társulási megállapodást az EU-val, az orosz kormány ezt győzelemként ünnepelte. Csakhogy Janukovics valójában nem vállalta az Eurázsiahoz való csatlakozást sem, ami még népszerűtlenebb lett volna az ukránok körében. 2013 decemberében és 2014 januárjában a Kreml a Janukovicsnak a

tiltakozás elnyomásában nyújtott segítséggel igyekezett lehetővé tenni Ukrajna számára az EU-tól való el- és az Eurázsia felé való odafordulást. Janukovics úgy látta, mind Európa, mind Oroszország Ukrajnát akarja, tehát mindkettőnek ki kell fizetnie őt. Míg az EU ezt megtagadta, Putyin kész volt Janukovicsnak pénzt ajánlani.

2013. december 17-én Putyin²²² kötvényvásárlásból és kedvezményes földgázból álló 15 milliárd dolláros csomagot ajánlott Janukovicsnak. A segély a jelek szerint feltételekhez volt kötve: ahhoz az orosz követeléshez kapcsolódott, hogy takarítsák ki a tüntetőket Kijev utcáiról. Addigra az ukrán rohamrendőrség kétszer is kudarcot vallott ebben, november 30-án és december 10-én, elvittek viszont egyes vezetőknek tartott tüntetőket, és megverték őket. Mivel mindez nem vezetett célra, az oroszok Janukovics segítségére siettek. Egy a tiltakozások leverésében jártas huszonhét fős, az FSZB és a belügyminisztérium instruktoraiból álló orosz csapat érkezett Kijevbe. 2014. január 9-én az ukrainai orosz nagykövet arról tájékoztatta Janukovicsot, hogy az ukrán rohamrendőröknek orosz állampolgárságot adnak a Majdan felszámolására irányuló művelet után. Ez nagyon fontos ígéret volt, mert azt jelentette, hogy ezeknek a rendőröknek nem kell tartaniuk tetteik következményeitől. Még ha végül az ellenzék nyer is, ők biztonságban lesznek.

Moszkva 2014 januárjában nyilván úgy számolt, hogy az erőszak szakszerűbb alkalmazása megtöri a tiltakozókat, és Janukovicsot bábjává teszi. Az orosz számítások azonban nem vették figyelembe, hogy az ukrán polgárok saját hazafias

indítékból mentek a Majdanra. Amikor a Janukovics-rezsim elfogadta a 2014. január 16-i orosz stílusú diktatúratörvényeket, várható volt, hogy erőszakot alkalmaznak. Az Oroszországtól átvett jogszabályok nem ugyanazokkal a következményekkel jártak Ukrajnában, mint Oroszországban, az ukrán tiltakozók ugyanis rájuk erőszakolt külföldi intézkedésnek látták a törvényeket. Amikor január 22-én két tüntetőt megöltek, a Majdan-tüntetés addig nem látott méretűvé nőtt. A távirányításos forradalomleverés kudarcot vallott. Moszkva hiába segítette Janukovicsot az ellenzék elnyomásában, képtelen volt Ukrajnát Eurázsiaába vinni. Elérkezett a stratégiaváltás ideje: 2014. február elején úgy tűnt, Moszkva felhagy azzal, hogy Ukrajnát és Janukovicsot Eurázsiaába manőverezze. Ehelyett feláldozták Janukovicsot az egész országra kiterjedő káosz megteremtésére irányuló műveletben.

Ennek az új politikának²²³ fontos szereplője volt Igor „Sztrelkov” Girkin, az orosz katonai felderítés, a GRU ezredese, akit Konsztantyin Malofejev alkalmazott. Az Oroszországban „ortodox oligarchaként” ismert Malofejev szodómiaellenes aktivista és szókimondó orosz imperialista volt. Álláspontja szerint „Ukrajna Oroszország része. Nem tudom az ukrán népet nem orosznak tekinteni.” Oroszországnak meg kell mentenie Ukrajnát Európától, mert e nélkül az ukrán polgároknak „a szodómiát kellene normaként terjeszteni a hagyománykövető ukrán társadalomban”. A tények szempontjából ez nem volt igaz. Malofejev csupán az orosz politikai irányultságot foglalta össze azáltal, hogy Európát civilizációs ellenségnek, a

homoszexualitást mint a háború tétjét, és Ukrajnát mint csatamezőt tüntette fel.

Malofejev beosztottja,²²⁴ Sztrelkov-Girkin tapasztalt katona volt az irreguláris hadviselésben. Orosz önkéntesként harcolt a jugoszláv háborúk szerb oldalán, ahol olyan bosnyák városokban és az ENSZ által „biztonsági övezetnek” deklarált területeken folyó cselekményekben vett részt, amelyekben etnikai tisztogatásokra és tömeges nemi erőszakra került sor. A transznisztriai és a csecsenföldi orosz háborúkban is harcolt, ezekről a tapasztalatairól a fasiszta Alekszandr Prohanov által kiadott sajtótermék számára írt is. A 2014. január 22. és február 4. közötti napokat Kijevben töltötte, és úgy tűnik, ekkor javasolta a Kremlnek, szállja meg Ukrajnát és darabolja fel.

2014. február elején²²⁵ az orosz elnöki hivatalban körözött egy a jelek szerint Sztrelkov-Girkin munkáján alapuló feljegyzés, amely megelőlegezte az orosz politikában bekövetkezett változást. Az irat abból a premisszából indult ki, hogy „a Janukovics-rezsim teljes csődöt mondott. Orosz állami diplomáciai, pénzügyi és propagandatámogatása immár értelmetlen.” Oroszország ukrajnai érdekeit Délkelet-Ukrajna katonai-ipari komplexumában és a „gázszállítási rendszer felett gyakorolt kontrollban” határozták meg. Oroszország fő célkitűzésének „az ukrán állam dezintegrációját” javasolták. A javasolt taktika célja mind Janukovics, mind az ellenzék erőszak általi hiteltelenítése, Ukrajna déli részének ezzel egy időben történő megszállása és az ukrán állam destabilizálása. A feljegyzés három propagandastratégiát tartalmazott a fenti orosz beavatkozás igazolására: 1. Ukrajna föderációvá

alakításának követelését az állítólagosan elnyomott orosz kisebbség érdekében; 2. az orosz megszállás ellenzőinek megbélyegzését fasisztának; és 3. a megszállás polgárháborúként való beállítását, melyet a Nyugat szított.

Az Izborszki Klub a 2014. február 13-i²²⁶ állásfoglalásában a bizalmas Kreml-feljegyzés tartalmát ismételte meg. A Majdan cselekvésre ihlethetné az oroszokat, a tüntetés ezért nem tolerálható, Janukovicsnak vége, ezért Oroszországnak meg kell szállnia Ukrajnát és meg kell szereznie, amit tud. Az elnöki feljegyzés és az izborszki szakpolitikai dokumentum vezérgondolata az volt, hogy Oroszország szerezzen meg valamennyit Ukrajna területéből, majd várja meg az állam összeomlását. Az Izborszki Klub azt is javasolta, az orosz tévécsatornák az ukrajnai beavatkozást azzal az előre átgondolt kitalációval igazolhatják, hogy „fasiszta hatalomátvétel fenyeget” – és valóban ez lett az orosz propaganda egyik fő csapásiránya a háború megindítása után.

Azon a napon, amelyen az Izborszki Klub²²⁷ ezzel az általánosságban megfogalmazott gondolattal állt elő, Vlagyiszlav Szurkov, Putyin propagandagénusza a Krímre, Ukrajna egyik déli régiójába érkezett. Másnap Szurkov a Krímről Kijevbe repült. Szergej Lavrov külügyminiszter éppen ezt a napot, 2014. február 14-ét választotta annak a gondolatnak a kinyilvánítására, miszerint Oroszország ártatlan test, amely a nyugati perverziótól védi meg magát. A *Kommerszant* című újságban Lavrov megismételte Iljin azon gondolatát, hogy „a társadalom élő szervezet”, amelyet meg kell védeni „a hagyományos értékek” Európa általi hedonista elutasításától.

Lavrov az ukránokat, akik az európai jogfelfogásért küzdöttek, és ekkor már haltak is, az európai szexuális politika prédájának állította be. Még akkor is Oroszországot állította be áldozatnak, amikor az orosz csapatok Ukrajna megtámadására és kormányának megdöntésére gyülekeztek. Az igazi agresszor Lavrov szerint a nemzetközi meleglobbi, amely „hittérítő kitarással terjeszkedik mind saját országaiban, mind szomszédjai között”. Szurkov február 15-én hagyta el Kijevet. Február 16-án kiosztották az ukrán rohamrendőröknek az éles lőszert. Február 18-án az ukránok várakozással figyelték a parlamenti képviselők alkotmányos kompromisszumról szóló vitáját. A Majdan tüntetőit váratlanul érte a masszív és halálos erőszak.

Végre megmozdultak²²⁸ az európai szereplők is. Bár a tiltakozások jellege elejétől fogva Európa-barát volt, azokat sem az Európai Unió, sem annak tagállamai, sem bármilyen egyéb nyugati szereplő nem támogatta érdemben. Az európai közvélemény alig figyelt a Majdanra, míg el nem szabadult az erőszak. A politikusok erőtlen és semmitmondó felszólalásokat intéztek mindkét oldalhoz az erőszak mellőzésére. Miután megkezdődött az erőszak alkalmazása, a diplomáták hivatalosan is kifejezték aggodalmukat. A diplomáciai beszédek gúny tárgyává lettek a Majdanon, amikor azok, akik ott életüket kockáztatták, úgy érezték, magukra hagyták és elszigetelték őket. Az erőszak súlyosbodásával a gúny pátosszá vált. A Majdan ukrán tüntetői egy elképzelt „Orosz Egyesült Államok” zászlaját lengették annak jeléül, hogy szerintük a két nagyhatalom egyaránt semmibe veszi őket és ellenségesen

viszonyul hozzájuk.

A legjelentősebb kezdeményezés²²⁹ egy európai diplomatától érkezett. Radosław Sikorski lengyel külügyminiszter meggyőzte francia és német kollégáját, hogy február 20-án vele együtt utazzanak Kijevbe Janukovicshoz. A csoporthoz egy orosz diplomata is csatlakozott. A hosszú és nehéz tárgyalásokkal töltött nap zárásaképp Janukovics beleegyezett abba, hogy 2014 végén, hivatali idejének lejárta előtt lemond. Akármilyen felemelőnek tűnt is ez a diplomáciai megállapodás, már az aláírásakor idejét múlta. Az orosz illetékesek már döntöttek Janukovics végéről, és az orosz megszálló erők már úton voltak. A dokumentum aláírása lehetővé tette Oroszországnak, hogy másokat hibáztasson kudarcáért, még ha a négy nappal későbbi orosz katonai támadás drasztikusan átértelmezte is az aláírás körülményeit.

Elmúlt a pillanat,²³⁰ ameddig a tiltakozók még elfogadhatták volna Janukovicsot elnöknek. Ha február 20-án reggel még voltak is kétségek afelől, hogy mennie kell, ezek estére eloszlottak. Február 20-án Vlagyiszlav Szurkov vezetésével egy orosz delegáció is Kijevbe érkezett, aminek Szergej Beszeda, az FSZB tábornoka is tagja volt. Az oroszok nem tárgyalni jöttek. Míg a többiek tárgyaltak, a Majdannál elrejtett mesterlövészek közel száz embert meglőttek és megöltek; zömük tiltakozó volt, néhányan rohamrendőrök. Nem világos, hogy az ukrán kormánynak valamely része tudott-e erről, és ha igen, melyik.

A vérengzés után a Janukovicsot²³¹ támogató parlamenti képviselők és az őt védő rendőrök is elhatárolódtak tőle. Az elnök elmenekült hivalkodó rezidenciájából, ahol

dokumentumok gyűjteményét hagyta hátra – köztük a tanácsadójának, a két évvel később Donald Trump kampányában újra felbukkanó Paul Manafortnak juttatott nagy készpénzösszegekről szóló feljegyzéseket.

A mesterlövész-vérengzés és Janukovics²³² szökése jelezték Oroszország váltását az első Eurázsia-tervről a másodikra. Az orosz vezetők tudomásul vették, hogy Janukovics haszontalan számukra. Véres bukása, amelyet Moszkvában előre láttak, megteremtette a káoszt, amely fedezéknek szolgált a második stratégiához: az állam egészének dezintegrálását célzó katonai beavatkozáshoz. A február 20-i mesterlövész-vérengzés és az Ukrajna február 24-i megtámadása között eltelt néhány napban döbbenetes, ám fiktív tudósítások jelentek meg a Krím félszigeten elkövetett ukrán atrocitásokról és a félsziget sürgősen segítségre szoruló menekültjeiről. Az orosz katonai hírszerzés fiktív szereplőket kreált a történetek terjesztésére. Az ukrán és a nemzetközi közvélemény összezavarásán a szentpétervári Internet Research Agency, netes trollok egy csoportja dolgozott. A valós háborút kísérő kiberkampány taktikája ekkorra az orosz külpolitika jellegzetességévé vált.

Mire Janukovics felbukkant²³³ Oroszországban, Ukrajna inváziója már folyamatban volt. A megszállás a Krímről indult, az Ukrajna déli részén lévő félszigetről, ahol Oroszország szerződéses alapon haditengerészeti támaszpontot tartott fenn. Csak Szevasztopolban kétezer fős tengeri gyalogság állomásozott. Ezeket a csapatokat december óta megerősítették az Orosz Föderációból érkező katonákkal. Az Oroszországból

idevezényelt 22 000 fő közt voltak az orosz 27777., a 73612., a 74268. és az 54607. számú egységek. Sztrelkov-Girkin januárban látogatott a Krímre. Februárban barátja, Alekszandr Borodaj eurázsianista, Gumiljov csodálója, Prohanov lapjának szerzője és Malofejev PR-vezetője is elkísérte a félszigetre.

2014. február 14-étől tízezer főt kitevő²³⁴ orosz speciális erők egyenruhában, de felségjelzés nélkül északi irányban áthaladtak a Krím félszigeten. Abban a pillanatban, amikor elhagyták támaszpontjukat, illegálisan megszállták Ukrajnát. Kijevet ez meglepetésként érte egy olyan pillanatban, amikor bizonytalanul működött a parancsnoki lánc, a fő törekvése pedig a további erőszak elkerülése volt. Az ideiglenes ukrán hatóságok azt a parancsot adták az ukrán erőknek, ne álljanak ellen. Február 26-án éjszaka az orosz katonák elfoglalták a regionális parlament épületét Szimferopol városában, és felhúzták az orosz zászlót. Sztrelkov-Girkin szerint ő volt a parancsnoka a szimferopoli reptér elfoglalására irányuló párhuzamos műveletnek. Szergej Glazijev, Putyin Eurázsia-tanácsadója február 24-én a Krímbe telefonált, hogy az új kormányról intézkedjen. A Krím miniszterelnökévé egy a szervezett bűnözéssel kapcsolatba hozott üzletembert, Szergej Akszjonovot nevezték ki, médiatanácsadója Borodaj lett. Február 28-án az orosz parlament jóváhagyta az ukrán terület beolvasztását az Orosz Föderációba. Azon a napon az Egyesült Államok elnöke kijelentette, „mélyen aggasztják az Orosz Föderáció Ukrajnán belüli katonai mozgásairól szóló hírek”. Ez volt Barack Obama első nyilvános állásfoglalása a válságról.

Az orosz megszállás színjátékát²³⁵ a nyilvánosság számára az

Éjjeli Farkasok biztosították, egy orosz motorosbanda, amely Putyin rezsimjének paramilitáris és propagandaszervezeteként működött. Február 28-án, azon a napon, amikor az orosz parlament megszavazta az annexiót, az Éjjeli Farkasok a Krímre indultak. A motorosok évek óta szerveztek felvonulásokat a Krím félszigeten, és 2012-ben Putyin személyesen kísérte őket. (Putyin nem tud motorozni, így háromkerekűt kapott.) Most az Éjjeli Farkasok mutatták be Oroszországnak azt az arcát, amelyet Oroszország mutatni akart. Néhány hónappal korábban az egyik Éjjeli Farkas így határozta meg világképüket: „Meg kell tanulni meglátni a mindennapok mögött a szent háborút. A demokrácia bukott állam. A »bal« és a »jobb« megkülönböztetése szétválasztást jelent. Isten királyságában csak fent és lent van. Minden egy. Ezért szent az orosz lélek. Mindent egyesíteni tud. Mint egy ikon. Sztálint és Istent.” Íme, Iljin filozófiája, Szurkov geopolitikája és Putyin civilizációja néhány szóban összefoglalva.

Az Éjjeli Farkasok tömör megoldásokat²³⁶ találtak a szexuális szorongások geopolitikára való lefordítására, és viszont. Mint fekete bőrruháknak hódoló, kizárólagosan férfiakból álló klub, az Éjjeli Farkasok természetesen határozott álláspontot képviseltek a homoszexualitásról, amelyet Európa és az Egyesült Államok támadásaként határoztak meg. Legfőbb vezérük, Alekszandr Zaldosztanov egy évvel később az orosz megszállást ünnepeelve így emlékezett krími felvonulásukra: „Először mutattunk ellenállást a globális sátánizmussal szemben, Nyugat-Európa növekvő barbarizmusa, a minden

spiritualitást tagadó fogyasztásroham, a hagyományos értékek lebontása, a homoszexuális beszéd és amerikai demokrácia ellen.” Zaldosztanov szerint az Ukrajna elleni orosz háború jelszava voltaképp a „halál a buzikra”. A demokráciának a meleg sátánnal való összekapcsolása egy lehetséges módja volt, hogy idegennek és elképzelhetetlennek állítsák be a jogot és a megújulást.

Ukrajna invázióját követően az orosz vezetők²³⁷ arra az álláspontra helyezkedtek, hogy szomszédjuk nem szuverén állam. Ez a birodalom nyelve. Putyin március 4-én kifejtette, Ukrajna problémája az, hogy vezetőváltást eredményező demokratikus választásokat tartott. Az ilyesféle működő választások, sugallta, egy amerikai típusú idegen test. Ukrajna szerint ugyanabban a helyzetben van, mint Oroszország az 1917-es forradalom idején, ám Oroszország ki tudja javítani a múltbeli hibákat. Alekszandr Dugin március 8-án kijelentette: „Ukrajna abban a formában, amelyben történelmének huszonhárom éve alatt fennállt, értelemszerűen megszűnt létezni.” Azok az orosz nemzetközi jogászok, akik a megelőző huszonhárom év alatt kényszeresen hangoztatták a területhatárok és az állami szuverenitás tiszteletben tartásának a fontosságát, most úgy érveltek, hogy az ukrán állam eltűnése – azaz az orosz megszállás által okozott káosz – igazolja a megszállást és az annektálást. Dugin megítélésében az ukrán állam felszámolására irányuló háború az Európai Unió elleni háború: „El kell foglalnunk és meg kell semmisítenünk Európát.”

A Krím ukrán polgárainak egy része²³⁸ március 16-án

szavazási színjátékban vett részt, amelyet az orosz megszállók referendumnak neveztek. A szavazás előtt minden nyilvános tájékoztatás ugyanabba az irányba mutatott. Plakátok hirdették, hogy a választási lehetőség Oroszország vagy a nácizmus. A szavazók nem értek hozzá nemzetközi vagy ukrán médiákhoz. A szavazólapokon két lehetőség szerepelt, amelyek közül mind a kettő a Krím orosz annexióját legitimálta. Az első lehetőség az annexió elfogadása, a második a krími hatóságok autonómiájának a visszaállítása volt, azoké a hatóságoké, amelyeket Oroszország iktatott be, és amelyek az orosz annexiót követelték. Az orosz elnöki hivatal belső információi szerint a részvétel kb. 30%-ot tett ki, és a szavazatok egyenlően oszlottak meg a két lehetőség között. A hivatalos eredmények szerint a részvétel hozzávetőlegesen 90%-os volt, és szinte minden szavazat a gyorsabb annexiót eredményező lehetőség mellett szólt. A hivatalos részvételi arány Szevasztopolban 123% volt. A szakértő megfigyelők távol maradtak, bár Moszkva meghívott néhány európai politikust a szélsőjobbról, hogy igazolják a hivatalos eredményeket. A *Front National* Aymeric Chauprade-ot küldte a Krímre, Marine Le Pen személyesen üdvözölte az eredményt. Az orosz elnöki hivatalban felhívták a munkatársak figyelmét, hogy „köszönjék meg a franciáknak”.

Putyin egy nagy moszkvai szertartás²³⁹ keretében fogadta el, amit a krími nép „kívánságának” nevezett, és kiterjesztette az Orosz Föderáció határait. Ez a nemzetközi jog legalapvetőbb normáit sértette, az ENSZ Alapokmányát, minden egyes, a független Ukrajna és a független Oroszország közötti szerződést, valamint egy sor biztosítékot, amelyet Oroszország Ukrajnának

a határok védelmét illetően nyújtott. Ezek egyike az 1994-es budapesti memorandum, amelyben az Orosz Föderáció (Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal együtt) garantálta az ukrán határokat, ha Ukrajna lemond nukleáris fegyvereiről. A történelem talán legnagyobb lefegyverzésében Ukrajna vagy ezerháromszáz interkontinentális ballisztikus rakétát adott át. Azzal, hogy megtámadott egy teljes nukleáris leszerelést végrehajtó országot, Oroszország megtanította a világnak, hogy a nukleáris fegyverkezést folytatni kell.

Az orosz média márciusban²⁴⁰ és áprilisban azokat a propagandatémákat közvetítette, amelyeket februárban az elnöki hivatal és az Izborszki Klub vitatott meg. Hirtelen lelkesedés tört ki Ukrajna „föderalizációja” iránt abból a megfontolásból, hogy a Krím „önkéntes” leválása Ukrajnától megköveteli, hogy Kijev a többi régiónak is hasonló mozgásteret biztosítson. Az orosz külügyminiszter gondosan kiemelte, hogy a „föderalizáció” egy specifikusan az ukrán államra vonatkozó orosz javaslat, nem egy akár Oroszországra is alkalmazható általános elv. Március 17-én az orosz külügyminiszter kijelentette, „az ukrán állam mély válsága fényében” Oroszországnak jogában áll Ukrajnát „soknemzetiségű népnek” tekinteni, és az ország számára „új, föderális alkotmányt” javasolni. A „föderalizáció” szó áprilisban 1412 alkalommal jelent meg az orosz tévében. Még a nemzeti eufória közepette is hamar meglátták azonban az orosz vezetők a „föderalizáció” kockázatát. Az orosz állam neve ugyan „Orosz Föderáció”, és egységekre oszlik, de ezeknek korlátozott a jogi jelentőségük, és az elnök kinevezettjei vezetik őket. Három hónapon belül szinte

el is tűnt a „föderalizáció” szó az orosz közbeszédből.

Vlagyimir Putyin a Krím annexióját²⁴¹ misztikus személyes átalakulásként mutatta be, az örökkévalóságba való ujjongó átmenetként. A Krímnek Oroszország részének kell lennie, magyarázta Putyin, mert az ősi Rusz vezetője, Vlagyimir ezer évvel korábban ott vette fel a kereszténységet. Druszája aktusát Putyin egy időtlen superhős hatalmas tettének ábrázolta, aki „meghatározta a kultúra, a civilizáció és az emberi értékek általános alapjait, amelyek egyesítik Oroszország, Ukrajna és Fehéroroszország népeit” (amelyek akkoriban nem létező fogalmak voltak). Ha a mi korunk eseményeit ezeréves mítoszok „határozzák meg”, akkor nincs szükség a múlt ismeretére, és nincs jelentőségük az emberi döntéseknek. Az orosz Vlagyimir a kijevi Vlagyimir, és Oroszország a Rusz, a politika pedig a kevés gazdag örök játéka – és semmi tenni- vagy mondanivaló nincs ezzel kapcsolatban.

Tatyjana Szajenko parlamenti képviselő²⁴² Iljint idézte annak igazolására, hogy a Krím annektálása Oroszország „feltámadását és újjászületését” jelenti. A Nyugat tiltakozása Ukrajna orosz megszállása ellen szerint csupán a „kettős mérce” következménye. Ez az elterjedt orosz érv a jogot nem általános érvényű elvnek tekinti, hanem a nem orosz népek kulturális műtárgyának. Mivel a nyugati államok nem mindig tartanak be minden törvényt, mondogatták, a jog nem érvényes. Oroszország is sérthet jogot ugyan, de mivel Oroszország nem fogadja el a jogállamiságot, ebben nincs semmi képmutatás. Mivel Oroszország nem képmutató, ártatlan. Ha nincsen mérce, érveltek, akkor nincsenek kettős

mércék sem. Ha az európaiak vagy az amerikaiak a nemzetközi joggal hozakodnak elő Oroszország olyan ártatlan pillanataiban, mint amilyen Ukrajna megszállása, akkor spirituális fenyegetést jelentenek. Ezért a nemzetközi jogra való hivatkozás csak a Nyugat álnokságát igazolja.

Ez Iljin örökkévalóság-politikája:²⁴³ a múltba nyúló hurok helyettesíti az idő előrehaladását, a jog az, amit Oroszország vezetője annak mond, és Oroszország erőszakkal megjavítja Isten kudarcot vallott világát. Putyin a történelmen túlról érkezett megváltó, aki megjelent, hogy az időt megváltoztassa. Putyin maga április 17-én vezette elő ezt a motívumot, amikor Ukrajna Oroszország általi megtámadását a Nyugat folyamatos támadásai elleni spirituális védekezésnek minősítette: „A szándék, hogy kettéválasszák Oroszországot és Ukrajnát, hogy szétválasszák azt, ami sok tekintetben egyetlen nemzet, évszázadokon keresztül képezte a nemzetközi politika célját.” Malofejev számára az orosz megszállás az örök gonosz elleni harc: „azoknak, akik ott harcolnak, ez a háború olyannak tűnik, mint egy sátáni harci kiáltásokat üvöltő, az Antikrisztus zászlója alatt küzdő hordák elleni harc”. Mi lehetne örökkévalóbb, mint a Szodoma elleni hadjárat?

A Krím elesése²⁴⁴ az orosz vezetőket arra bátorította, hogy ugyanezt a forgatókönyvet Ukrajna más déli és keleti részein is megismételjék. Március 1-jén Glazijev telefonon beszélt szövetségeseivel Ukrajna déli és délkeleti régióiban, hogy segítsen nekik puccsokat szervezni. Putyin Eurázsia-tanácsadója utasítást adott a krími forgatókönyv megismétlésére Ukrajna más régióiban: egy tömeg

„megrohamozza a regionális állami közigazgatási épületeket”, majd az új nemzetgyűlést a függetlenség kikiáltására és orosz segítségkérésre kényszerítik. Harkivban helyiek és (Oroszországból busszal odaszállított) orosz polgárok valóban betörték a regionális állami közigazgatás épületébe, miután először tévedésből az operát rohanták meg. Ezek az emberek az épületet védő ukrán polgárokat vertek és aláztak meg. Szerhij Zsadan ukrán író nem volt hajlandó letérdelni, így fejbe verték.

Putyin áprilisban nyilvánosan²⁴⁵ elővezette a februári memorandumban felsorolt orosz politikai célokat. Az elképzelés továbbra is az ukrán állam orosz érdekekből történő dezintegrációja volt. Ukrán állami intézmények és vállalatok tucatjai szembesültek hirtelen kibertámadásokkal, ahogy az EU legfontosabb intézményei is. Ukrajna délkeleti régiójában, Donyeckben egy Pavel Gubarev nevű neonáci május 1-jén kikiáltotta magát „a nép kormányzójának” azon az alapon, hogy „Ukrajna soha nem is létezett”. Malofejevnek a két, Krímre küldött beosztottja, Igor Sztrelkov-Girkin és Alekszandr Borodaj áprilisban visszatért Ukrajnába. Borodaj kikiáltotta magát miniszterelnöknek egy délkelet-ukrajnai képzeletbeli új népköztársaságban. Igazolás gyanánt Gubarevhoz hasonlóan érvelt: „Ukrajna nincs többé.” Barátja, Sztrelkov-Girkin hadügyminiszternek nevezte ki magát, és felkérte Oroszországot, szállják meg a Donbaszt, és létesítsenek katonai támaszpontokat.

A donbaszi orosz beavatkozást²⁴⁶ „orosz tavasznak” nevezték el – kétségtelen, tavaszidő volt az orosz fasizmus számára. 2014.

március 7-én Alekszandr Dugin örömét fejezte ki, hogy „a(z Amerikától való) felszabadulás ideológiája megérkezett Európába. Ez a teljes eurázsianizmus célja: egyetlen Európa Lisszabontól Vlagyivosztokig.” Vagyis látótávolságba került a fasiszta nemzetközösség, dicsekedett egy fasiszta. Néhány nappal később Dugin kijelentette, hogy visszacsinálták a történelmet: „A modern kor mindig is lényegileg elhibázott volt, és most elértük e kor végét. Azok számára, akik összekötötték a sorsukat a modernitással, vagy akik ezt tudat alatt engedték, elérkezett a vég.” Az eljövendő harc „a nyílt társadalomtól és annak haszonélvezőitől való igazi felszabadulást” jelenti. Dugin szerint a zsidó származású amerikai diplomata „mocskos disznó”, a zsidó származású ukrán politikus pedig „vámpír” és „fattyú”. Az ukrán káosz a „Moszad” műve. Alekszandr Prohanov március 24-én Evelina Zakamszkajával beszélgetett az orosz televízióban, és az ukrán zsidókat hibáztatta Ukrajna orosz megszállásáért – és a holokausztért.

Ez a fasizmus új válfaja,²⁴⁷ amelyet elnevezhetnénk *skizofasizmusnak*: valódi fasiszták az ellenfeleiket nevezik „fasisztának”, a holokausztért a zsidókat okolják, és a második világháborút érvnek tekintik a még több erőszak mellett. Magától értetődő lépés volt ez az orosz örökkévalóság-politikában, hiszen Oroszország ártatlan, ezért egyetlen orosz sem lehet fasiszta. A második világháborúban a szovjet propaganda az ellenséget a „fasisztával” azonosította. A szovjet ideológiában a fasizmus a kapitalizmusból fakad. A náci Németország elleni harc idején az oroszok azt képzelhették, hogy a szovjet győzelem egy szélesebb körű történelmi változás

része, amely során eltűnik a kapitalizmus, és minden ember testvérré válik. A háború után Sztálin a nemzeti győzelmet ünnepelte, de nem annyira a Szovjetunióét, mint inkább Oroszországét. Ezzel azt sugallta, hogy a „fasiszta” ellenség inkább kívülálló, mint a kapitalista, így ez a konfliktus állandóbb. Sztálin örököse, Brezsnyev a hetvenes években a szovjet (és orosz) történelem jelentőségét a Vörös Hadsereg második világháborús győzelmében látta. Ezzel Brezsnyev véglegesen megváltoztatta a „fasizmus” szó jelentését, amely már nem a kapitalizmus egyik meghaladható fázisát jelentette, hiszen a történelemtől már nem vártak változást. A „fasizmus” a Nyugatról érkező örök fenyegetést jelenti, amelynek egyik példája a második világháború.

Ennélfogva a hetvenes években²⁴⁸ nevelkedett oroszok, köztük a 2010-es évek vezetői és háborús propagandistái már azt tanulták, a „fasiszta” az „oroszellenes” szinonimája. Az orosz nyelvben majdhogynem nyelvtani hibának számít azt mondani, hogy egy orosz fasiszta is lehet. A kortárs orosz közbeszédben egyszerűbb egy tényleges orosz fasisztának egy nem fasisztát lefasisztáznia, mintsem egy nem fasisztának egy valóságos orosz fasisztát annak nevezni, ami. Így egy Dugin-féle fasiszta autentikus fasiszta nyelvezettel ünnepelheti a fasizmus győzelmét, miközben ellenfeleit „fasisztának” bélyegzi. A hazájukat védő ukránok „az ukrán fasiszta disznók soraiból verbuválódott zsoldos junta”. Ugyanígy egy Prohanov-féle fasiszta fizikai anyagnak írhatja le a fasizmust, amely a Nyugatról ömlik és az orosz szüzességet fenyegeti. Júniusban Prohanov a fasizmusról mint „fekete ondóról” írt, amely

„Eurázsia arany istennőit” fenyegeti. A faji és szexuális szorongásnak ez a lényegre törő kifejezése tökéletes fasiszta szöveg. Glazijev is a skizofasiszta protokollt követte, amikor a náci geopolitikát helyeselve szabállyá tette Oroszország ellenségeinek lefasisztázását. Az Izborszki Klub számára készült 2014. szeptemberi írásában Glazijev Ukrajnát „a fasizmus minden tudományosan ismert jellemzőjével rendelkező fasiszta államnak” nevezte.

A skizofasizmus a 2014 tavaszán²⁴⁹ mutatkozó számos ellentmondás egyike volt. Az orosz propaganda szerint az ukrán társadalom tele van nacionalistákkal, miközben nem is nemzet; az ukrán állam elnyomó, miközben nem is létezik; az oroszokat az ukrán nyelv használatára kényszerítik, de ilyen nyelv nincs is. Glazijev az ellentmondásokon a Nyugat felemlegetésével próbált túllépni. Az amerikaiak, bizonygatta, magas államadósságuk miatt harmadik világháborút akarnak. Ukrajnának össze kellett volna omolnia az ő néhány telefonhívásától, s hogy ez nem történt meg, csak azt mutatja, hogy Ukrajna kormánya amerikai nyúlvány, „náci junta, amelyet az amerikaiak iktattak be Kijevben”. Az általa amerikai megszállásnak nevezett képződmény legyőzésére Glazijev szerint „szükséges minden hajtóerőt kiiktatni: az amerikai uralkodó elitet, az európai bürokráciát és az ukrán nácikat. Az első a legfontosabb, a másik kettő másodlagos.” Putyin Eurázsia-tanácsadója szerint tehát Eurázsiahoz nélkülözhetetlen az amerikai politika megsemmisítése. Az Ukrajnáért és Európáért vívott harcot Glazijev szerint Washingtonban kell megnyerni.

Tanácsadójához hasonlóan²⁵⁰ Putyin is fasisztának nevezte azokat az ukránokat, akik az orosz inváziónak ellenszegültek. Arról a káoszról szólva, amelyet Oroszország okozott szomszédja megszállásával, Putyin március 18-án megerősítette, hogy „nacionalisták, neonácik, oroszfóbiások és antiszemiták hajtották végre ezt a puccsot. Mindmáig ők határozzák meg a hangot.” Ennek az állításnak is megvan a skizofasiszta zöngéje. 2014-ben az orosz külpolitika nem csak halvány hasonlóságot mutatott az 1930-as évek egyes hírhedt pillanataival. A törvények, a határok és az államok ártatlanságra, igazságra és nagy terekre való lecserélése fasiszta geopolitika. Szergej Lavrov külügyminiszter külügyi koncepciója, amelyre Ukrajna megszállása során hivatkoztak, azt az elvet hangoztatta, hogy egy állam beavatkozhat bárkinek a védelmében, akit saját kultúrája részeként határoz meg. Ezt az érvet használta Hitler 1938-ban és 1939-ben az Anschlusshoz, Csehszlovákia feldarabolásához és Lengyelország megszállásához, és ezt használta Sztálin, amikor 1939-ben megszállta Lengyelországot és 1940-ben annektálta Észtországot, Lettországot és Litvániát.

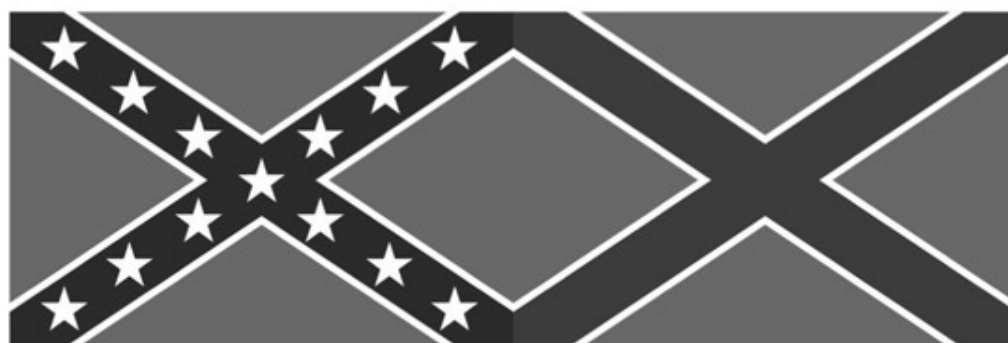
Amikor 2014. március 14-én Donyeckben²⁵¹ oroszok öltek meg egy ukránt, Lavrov ezt igazolásnak használta arra, hogy Oroszország beavatkozik egy szomszédos szuverén állam életébe: „Oroszország tisztában van az Ukrajnában élő honfitársai és nemzettársai iránti felelősségével, és fenntartja a jogot, hogy ezeket az embereket megvédje.” Ugyanezt mondta Putyin április 17-én: „A lényegi kérdés az, hogyan biztosítjuk az orosz nemzetiségűek és oroszul beszélők legitim jogait és

érdekeit Ukrajna délkeleti részén.” Nem említette azt a tényt, hogy az ukrán polgárok valójában szélesebb körű véleményszabadságot élveznek, mint az oroszok. Putyin később azt ígérte, a rendelkezésre álló „összes fegyvert” beveti az orosz „honfitársak” megvédésére.

A „honfitársak” szóhasználatával abban a kontextusban, amelyet „orosz világnak” nevezett, Putyin ukrán polgárokat szolgáltatott ki egy idegen uralkodó szeszélyeinek. Ezzel a személy feloldódik egy fogalmi közösségben, amelyet nagy távolságról, egy másik ország fővárosában határoznak meg. Az orosz civilizáció vagy „orosz világ” retorikájában az ukrán polgárok elvesztik egyéniségüket, és egy olyan közösségbe olvadnak bele, amelynek kultúrája az oroszok meghatározásában Ukrajna orosz megszállását igazolja. Az egyén feloldódik az örökkévalóságban.

Abban a háborúban,^{[252](#)} amelyet állítólag fasiszták ellen vívtak, Oroszország számos szövetségese fasiszta volt. Putyint és háborúját a fehér felsőbbrendűséget hirdető Richard Spencer, Matthew Heimbach és David Duke ünnepelték és védelmezték, míg Oroszország fizetség gyanánt az amerikai konföderációs zászló hasonmását tette meg a Délkelet-Ukrajnában megszállt területek jelképének. Az európai szélsőjobb is ünnepelte Oroszország háborúját. Konrad Rękas lengyel fasiszta általánosságban támogatta Putyin Eurázsia-konceptióját, és konkrétan Ukrajna orosz megszállását. 2013 szeptemberében előrevetítette Oroszország invázióját Ukrajnában, és egy orosz támogatású lengyel kormány vezetéséről álmodott. Robert

Luśnia, a lengyel kommunista titkosrendőrség egykori kollaboránsa, aki anyagilag támogatja Antoni Macierewiczet, a lengyel jobboldal jelentős szereplőjét, Rękasszal együtt az orosz propagandának azt a szálát terjesztette, amely szerint Ukrajnát a zsidók uralják.

Konföderációs katonai zászló

Novorosszija-zászló

A Jobbik magyar fasiszta párt²⁵³ vezetője Dugin meghívására érkezett Moszkvába, és Eurázsia-t dicsérte. Bulgária fasiszta pártjának a vezetője Moszkvában indította választási kampányát. A görög Arany Hajnal neonáciái magasztalták Oroszországot, amiért Ukrajnát megmentette a „nemzetközi uzsora karvalyaitól”, ami alatt a nemzetközi zsidó összeesküvést értették. Az olasz *Fronte Nazionale* Putyin „bátor kiállását” dicsérte a „hatalmas meleglobbi ellen”. A fehér felsőbbrendűséget hirdető amerikaiak vezetője, Richard Spencer összejövetelt próbált szervezni az európai szélsőjobb számára Budapesten (nem járt sikerrel). A meghívottak között lettek volna Dugin és a német neonáci Manuel Ochszenreiter, aki az orosz médiában védte Ukrajna orosz megszállását.

A francia szélsőjobb²⁵⁴ néhány tucat aktivistája harcolni ment

Ukrajnába az oroszok oldalán. Az orosz hadsereg ellenőrizte, majd a harctérre engedte őket. Érkezett még körülbelül száz német polgár, hogy az orosz hadsereg és az orosz paramilitáris csoportok mellett harcoljanak, illetve néhány más európai ország polgára. Oroszország háborúja egyben kiképzőbázist teremtett Ukrajnában a terrorizmus számára. 2016 őszén letartóztattak egy szerb nacionalistát, mert fegyveres államcsínyt tervezett Montenegróban. Az illető korábban az orosz oldalon harcolt Ukrajnában, és azt állította, orosz nacionalisták szervezték be. 2017 januárjában orosz paramilitáris csoportok által Oroszországban kiképzett svéd nácik bombát dobtak Göteborgban egy menekültotthonra.

2014-ben a Kremlhez közel álló²⁵⁵ intézmények és személyek szervezetet hoztak létre Oroszország fasiszta barátainak. 2014 áprilisában a *Rogyina* párt egyik ága megalapította a „Nemzeti-konzervatív Világmozgalmat” (World National-Conservative Movement). Iljint idézték, amikor az EU-ra mint „globális klikkre”, azaz a nemzetközi zsidó összeesküvés részére hivatkoztak. Aljakszandr Uszovszkij fehérorosz polgár és az *Bozse, Sztalina hranyi! Car SZSZSZR Joszif Velikij* (Isten óvja Sztálint! Az SZSZKSZ cárja, Joszif Velikij) című könyv szerzője segített Malofejevnek koordinálni az európai fasiszták akcióit. Uszovszkij lengyeleket fizetett le, akik hajlandók voltak ukránellenes tiltakozást rendezni, amikor Oroszország megszállta Ukrajnát.

Malofejev személyesen²⁵⁶ hívta meg az európai szélsőjobb vezetőit egy bécsi palotába 2014. május 31-én. Ezen az összejöveten Franciaországot Aymeric Chauprade és Marion

Maréchal-Le Pen, Marine Le Pen unokahúga képviselték. Dugin vitte a prímet szenvedélyesen előadott tézisével, miszerint csak egy egységes szélsőjobb tudja megmenteni Európát a meleg sától.

A skizofasiszta hazugságok átértelmezik az ukrainai eseményeket és az ukránok tapasztalatait. Ki képes még meglátni a 2014 tavaszáról napvilágot látott ellentmondó koncepciók és hallucinációk súlya alatt a Majdan hétköznapi hőseit az ő valóságukkal, szenvedélyeikkel, céljaikkal és azzal a törekvésükkel, hogy a történelem részesei legyenek és történelmet csináljanak?

Az oroszokkal, európaiakkal és amerikaiakkal²⁵⁷ el akarták feledtetni a hideg novemberi éjszakán megvert diákokat, akik jövőt akartak maguknak. El akarták feledtetni az anyákat, apákat, nagyszülőket és veteránokat, akik kivonultak az utcára megvédeni „a gyermekeiket”. El akarták feledtetni a Majdan jogászait és a tanácsadóit, és azt a százezernyi embert, akik felkeltek a tévé és a számítógép mellől, hogy Kijevbe utazzanak és kockára tegyék testi épségüket. El akarták feledtetni azokat az ukránokat, akik nem Oroszországra, a geopolitikára vagy az ideológiára szavaztak, hanem a következő nemzedékre; a fiatal holokausztkutatót, családja egyetlen eltartóját, aki a mesterlövész-vérengzéskor visszament a Majdanra kimenteni egy sérültet; vagy azt az egyetemi oktatót, akit mesterlövész lőtt fejbe azon a véres napon.

Megállapíthatjuk, hogy ezek az emberek nem fasiszták, nácik vagy a nemzetközi meleg vagy zsidó összeesküvés – esetleg

meleg-zsidó-náci összeesküvés – tagjai voltak, ahogy azt az orosz propaganda próbálta különböző célcsoportokkal elhitetni, és felismerhetjük a kitalációkat és az ellentmondásokat. De mindez nem elég. Ezek a szövegek nem logikán alapuló érvelések vagy ténszerű értékelések, hanem a logika és a ténszerűség felszámolására irányuló megtervezett erőfeszítések. Miután kilazultak a szellem horgonyai a valóság talajából, könnyű volt az oroszoknak (az európaiaknak, az amerikaiaknak) ráharapniuk a televízió által szolgáltatott narratívákra, de odáig már nem juthattak el, hogy a saját kontextusukban értsék meg, kik ezek az ukránok, honnan jöttek, mit gondolnak, mit csinálnak, és milyen jövőt képzelnek maguknak.

Az európai jövőért küzdő ukránok a propagandával és az erőszakkal szembesülve jöttek rá, azért harcolnak, hogy legyen múltjuk, jelenük és jövőjük. A Majdan azzal kezdődött, hogy ukrán polgárok ukrán problémákra kerestek megoldást, és azzal végződött, hogy az ukránok próbálták emlékeztetni az európaiakat és az amerikaiakat arra, hogy az érzelmileg felfokozott pillanatok józan gondolkodást követelnek meg. A távoli megfigyelők a történetek árnyékaira ugrottak, hogy a tudatlanságnál is sötétebb űrbe essenek. Nagy kísértés volt a 2014-es orosz vádak forgatagában valamiféle kompromisszumot kötni, és ahogy számos európai és amerikai tette, elfogadni azt az orosz állítást, miszerint a Majdan „jobboldali puccs”.

Az ukrán történetet alakító „puccsra” azonban korábban került sor, mégpedig Oroszországban: 2011-ben és 2012-ben,

amikor Putyin saját országának törvényeit megsértve szerzett parlamenti többséget és tért vissza az elnöki hivatalba. Annak a vezetőnek, aki ilyen módszerekkel került hatalomra, a figyelmet, a problémák okát és a felelősséget külföldi ellenségekre kell hárítania. Putyin számára Ukrajna orosz megszállása csupán epizód Oroszország örök önvédelmében egy olyan Európa ellen, amelynek a pusztta létezése a bűne. Azt állítani, hogy Ukrajnában „puccs” történt, a Kreml legcinikusabb megnyilvánulásainak egyike, hiszen éppen azok az oroszok állítják ezt, akik Janukovicsot erőszakkal akarták elmozdítani, és akik (részben sikeres, részben sikertelen) államcsínyeket szerveztek kilenc ukrán régióban.

A probléma Ukrajnában a gyenge jogállamiság és ezzel összefüggésben a vagyoni egyenlőtlenség, valamint a mindennapos korrupció. A tiltakozó ukránok előtt nyilvánvaló volt, hogy a jogállamiság az egyetlen útja az oligarchák által felhalmozott erőforrások egyenlőbb társadalmi szétosztásának és annak, hogy mások is sikeresek lehessenek a gazdaságban. A Majdan egész időszaka alatt a társadalmi haladás egy kiszámítható és igazságos feltételrendszerben volt a fő tét. A 2013. novemberi első tüntetők Ukrajna európaizálása révén a jogállamiságot akarták erősíteni. Az utánuk következők a jogállamiság addig elért szintjét akarták megvédeni egy korrump oligarchától, aki Moszkva befolyása alá került. 2014 januárjában és februárjában az emberi jogok eszméit hangoztatták a tüntetők.

Kétségkívül jelen voltak jobboldali,^{[258](#)} sőt szélsőjobboldali csoportok képviselői is a Majdanon, és ezek fontos szerepet

játszottak a forradalom megvédésében, amikor a kormány kínzásokhoz és gyilkosságokhoz folyamodott. A *Szvoboda* jobboldali párt azonban sok támogatót veszített a Majdan idején. A Jobb Szektor, egy új csoport, mindössze háromszáz embert tudott a Majdanra küldeni. Miután Oroszország megszállta Ukrajnát, újabb jobboldali csoportok alakultak, amelyek keleten az orosz hadsereg és a szakadárok ellen harcoltak. Mindent összevéve azonban az volt a különleges, hogy a háború csak ilyen kis mértékben vitte a közvéleményt a radikális nacionalizmus felé, sőt jóval kisebb mértékben, mint az őket megtámadó országban. Nem a szélsőjobb kezdte a mozgalmat a Majdanon, sosem ők képezték a többséget, és nem ők döntötték el a hatalomváltást.

Bár természetesen a sokféle ember sokféle véleményt képviselt, a tiltakozásokat általában támogatták Ukrajna legnagyobb zsidó közösségei, a kijevi és a dnyiprói is. A Majdanon önvédelmi csapatokat szervezők egyike, az izraeli védelmi erők veteránja arról emlékezett meg, hogy kijevi emberei „testvérnek” szólították. A két első, januári halálos áldozat egyike, Szerhij Nihojan örmény nemzetiségű, a másik, Mihail Zsiznyevszkij fehérorosz állampolgár volt. A februári mesterlövész-vérengzésben meggyilkolt személyek Ukrajna és a tiltakozások sokszínűségét tükrözték. Köztük volt Jevhen Kotljev orosz nyelvű környezetvédő az Ukrajna északkeleti részében található Harkivból. Három fegyvertelen ukrán zsidót is megöltek a vérengzés során, egyikőjük a Vörös Hadsereg veteránja volt. Ukrán, orosz, fehérorosz, örmény, lengyel és zsidó kötődésű emberek haltak meg egy olyan forradalomban,

melyet egy muszlim menekült családból származó, soknyelvű fiatalember indított Európa nevében.

Az államcsíny fogalma magában foglalja a hadsereg, a rendőrség vagy mindkettő szerepvállalását. Az ukrán hadsereg ezzel szemben a laktanyákban maradt, a rohamrendőrség pedig végig a tüntetők ellen harcolt. Még Janukovics elmenekülésekor sem próbálta senki, sem a hadseregből, sem a rendőrségből, sem valamely befolyásos minisztériumból megszerezni a hatalmat, ahogyan ez államcsínyeknél pedig lenni szokott. Janukovics szökése Oroszországba szokatlan helyzetbe hozta az ukrán polgárokat és törvényhozókat: mindaddig nem volt precedens arra, hogy egy államfő az országa megtámadása idején a támadó országban keres tartós menedéket.

Ukrajnában az átmenetet egy jogszerűen megválasztott²⁵⁹ parlament bonyolította le. Az ügyvezető elnök és az ideiglenes kormány tagjai messze álltak az ukrán nacionalizmustól, lévén hogy zömmel Kelet-Ukrajnából való orosz anyanyelvű polgárok voltak. A parlament szóvivője, akit megválasztottak ügyvezető elnöknek, baptista lelkész volt Délkelet-Ukrajnából. A honvédelmi, a belügyi és a nemzetbiztonsági tárcát az átmenet idején orosz anyanyelvűek vezették. Az ügyvivő honvédelmi miniszter roma származású, a belügyminiszter félig örmény, félig orosz, a két miniszterelnök-helyettes közül az egyik zsidó volt. Az orosz megszállás által fenyegetett délkeleti régió, Dnyipropetrovszk (2016 óta Dnyipro) kormányzója szintén zsidó volt. Bár a nacionalista *Szvoboda* párt emberei három miniszteri posztot töltöttek be a 2014. tavaszi tizenhét fős ideiglenes kabinetben, ez nem nevezhető érdemben jobboldali

kormánynak.

Azok, akik államcsínyt hajtanak végre,²⁶⁰ nem követelik a végrehajtó ág hatalmának korlátozását, Ukrajnában viszont ezt tették. Puccsisták nem szerveznek választásokat, hogy továbbadhassák a hatalmat, Ukrajnában azonban épp ez történt. A 2014. május 25-én tartott választásokat Petro Porosenko nyerte, egy orosz anyanyelvű centrista Dél-Ukrajnából, akit addig leginkább csokoládégyárosként ismertek hazájában. Ha valami puccsnak tekinthető, akkor az Oroszország kísérlete, hogy feltörjék Ukrajna központi választási bizottságának honlapját és ott az egyik szélsőjobboldali jelölt győzelmét hirdessék ki, és az orosz tévében ezt be is jelentsék.

2014 májusában két szélsőjobb²⁶¹ politikus indult az ukrán elnökválasztáson, de egyikőjük sem kapott többet a szavazatok 1%-ánál, ami kevesebb, mint amennyit a zsidó platform képviselőjében indult jelölt szerzett. A győztes Porosenko parlamenti választásokat akart, amelyeket szeptemberben meg is tartottak. Ez megint csak az ellentéte annak, amit egy puccsnál várnánk, és ismét meglehetősen szűkösnek bizonyult a szélsőjobb népszerűsége Ukrajnában. Egyetlen ukrán szélsőjobboldali párt sem ugrotta meg az 5%-os parlamentbe jutási küszöböt, sem a *Szvoboda*, sem a Jobb Szektor elnevezésű paramilitáris csoportból kinőtt új párt. A *Szvoboda* elvesztette három miniszteri tárcáját, és az új kormány a jobboldal nélkül alakult meg. Az új parlament szóvivője zsidó volt, és később miniszterelnök lett.

Az EU-val való társulási szerződést 2014 júniusában írták alá,

és 2017 szeptemberében lépett hatályba. A történelem folytatódhat.

Nem mindegy, hogy fiatalok vonulnak-e az utcára, hogy jövőjüket megvédjék, vagy tankok érkeznek-e a jövő eltiprására.

Sok ukrán számára a jövő nem jöhetett elég gyorsan. Hogy a Majdan megtörténhetett, az azt jelenti, a politikai nemzet, a civil társadalom, az ajándékgazdaság és az egyéni áldozathozatal lehetséges és újra megjelenhet. Mivel az ukrán civil társadalom megvédte magát, és az ukrán állam fennmaradt, Ukrajna politikai történelme folytatódhatott. Ukrajna nem esett szét az első csapásra, ezért az örökkévalóság orosz politikusai nem hátrálhattak.

A Krímen, majd az Ukrajna más részein²⁶² folytatott háború vezetésére küldött orosz tisztek az örök orosz ártatlanság kronotoposzában, időtájképében léteztek. Borodaj szerint Ukrajna és Oroszország ugyanahhoz a „közös civilizációhoz” tartoznak, a „nagy, évezred alatt alakult orosz világhoz”. Az ukrán állam létét tehát Oroszország elleni agressziónak fogták fel, hiszen kívülről érkezettek „el akarják távolítani Ukrajnát a mi orosz világunktól”. Borodaj olvasta Gumiljovot és Malofejevnek dolgozott, de olyan ukránok és oroszok is hasonló nézeteket vallottak, akik nem olvastak fasiszta gondolkodókat és nem dolgoztak szodómiamániás befektetési bankároknak.

Ukrajna orosz megszállása²⁶³ egybeesett az időutazó orosz sci-fi műfajának népszerűségi csúcsával. Ezekben a történetekben személyek, csoportok, fegyverek és egész hadseregek oda-vissza utaznak az időben, hogy kijavítsák az

összképet. Mint az örökkévalóság politikájában, itt is eltűnnek a tények és az idő folyamatossága, amelynek helyébe a történelmi pillanatok közötti ugrások lépnek. A történetek csomópontján mindig az ártatlan Oroszország tartóztatja fel a bűnös Nyugatot. Így például Sztálin kapcsolatba lép Putyinnal, hogy segítsen neki statáriumot hirdetni Oroszországban és háborút indítani az Egyesült Államok ellen, vagy az oroszok visszautaznak 1941-be, hogy segítsenek a Szovjetuniónak megállítani a német inváziót.

Hivatalos orosz politikai állásponttá vált²⁶⁴ – ahogy korábban a szovjet politika is tette – a második világháború kezdetének 1941-et megjelölni 1939 helyett. Az 1941-es év azonban csak akkor tekinthető az orosz ártatlanság nagy pillanatának, ha elfelejtjük, hogy a Szovjetunió a háborút 1939-ben kezdte Németország szövetségeseként, és hogy 1939 és 1941 között olyan intézkedéseket hajtott végre az általa megszállt területeken, amelyek nem sokban különböztek Németországitól. Putyin még 2010-ben is hajlandó volt a lengyel miniszterelnökkel a kor leghírhedtebb szovjet büntettéről, a katyíni vérengzésről beszélni. 2014-re azonban teljes fordulatot hajtott végre. Putyin helytelenül csupán megnemtámadási megállapodásnak minősítette az 1939-es Molotov–Ribbentrop-paktumot, ami visszalépést jelentett a szovjet hagyományokba. Ha „a Szovjetunió nem akart harcolni”, ahogy Putyin 2014-ben állította, akkor miért is szállta meg 1939-ben a szovjet hadsereg Lengyelországot, miért ejtett foglyul lengyel tiszteket, és miért ölt meg a szovjet titkosrendőrség 1940-ben több ezret közülük Katyńban? 2014-

ben egy orosz törvény bűncselekménnyé nyilvánította azt állítani, hogy a Szovjetunió megszállta Lengyelországot, elfoglalta a balti államokat, valamint hogy 1939 és 1941 között háborús bűnöket követett el. Az orosz legfelső bíróság később megerősítette, el lehet ítélni orosz polgárokat amiatt, hogy a közösségi médiában alapvető tényeket posztolnak az orosz történelemből.

A tökéletes ártatlanság²⁶⁵ axiómája korlátlaná tette az orosz képzelőerőt. Igor Sztrelkov-Girkin, aki együttműködött Borodajjal a Krím félszigeten és az ezt követő orosz beavatkozásokban Délkelet-Ukrajnában, szintén megrögzötten kalandozott a kronotoposzokban. Amellett, hogy az orosz katonai hírszerzés tisztje és Malofejev alkalmazottja volt, jutott ideje sci-fiket írni gyerekek számára. Ukrajna megszállása előtt szerepjátékokon vett részt, amelyeken korabeli egyenruhákba öltözve történelmi csatákat játszanak el újra. Ukrajnában egy régiségekről szóló blogon kommentált egy valódi háborút. Az első világháború és az orosz polgárháború rajongójaként a 2014-ben harcoló orosz katonákat régi kitüntetésekkel remélte jutalmazni. A második világháborút vöröskatonaként újra eljátszó Sztrelkov-Girkin Sztálin 1941-es parancsait idézte, amikor a 2014-es tényleges orosz invázió során valódi embereket végzett ki.

Az ukrajnai beavatkozás sok fiatal orosz²⁶⁶ férfi számára egy elképzelt 1941-ben történt, dédapáik dicsőségének emlékétől beragyogva, akik megvédték az SZSZKSZ-t a náci Németországtól. A televízió is ráerősített erre a látásmódra azzal, hogy folyton a nagy honvédő háborúhoz kapcsolódó

szófordulatokat használt. A Pervij Kanalon több mint ötszáz alkalommal hangzott el a „megtorló műveletek” kifejezés ukrán katonák vonatkozásában. Ez a második világháború német hadműveleteire használt kifejezés 1941-re állította a naptárt, és az ukránokat a nácik szerepébe helyezte. Amikor a Krím félszigeten az orosz katonáktól megkérdezték, mit csinálnak ott, a második világháborúra terelték a szót. A Délkelet-Ukrajnában végrehajtott beavatkozások után az oroszok nyilvánosan felvonultatták hadifoglyaikat, ahogyan annak idején Sztálin tette a német katonákkal, hogy megalázza őket. Az oroszok melletti harcot választó ukrán polgárok elkötöttek egy második világháborús tankot egy emlékműről (a motorja működött, mert az azt megelőző évben megszerelték egy felvonuláshoz). Egy partizán nő azt mondta, nem tud ukrán győzelmet elképzelni, mert az „1942-t” jelentene. Amíg tart a harc, mindig és örökké 1941-et írunk. Egy 2014 nyarán történt nagyobb betöréskor fiatal oroszok a SZTÁLINNAK! feliratot festették tankjaikra.

Oroszországban 52%-ra nőtt Sztálin²⁶⁷ (nem Putyin, hanem *Sztálin*) elfogadottsága, ami a legmagasabb valaha feljegyzett arány. Leonyid Brezsnyev elfogadottsága is történelmi csúcspontot ért el. Ő volt az, aki megteremtette Sztálin kultuszát mint Oroszország megmentőjét a nagy honvédő háborúban. Sztálinnak és Brezsnyevnek nemcsak a kultusza, de a hatása is erősödött, és egyre több orosznak volt véleménye róluk. Sztálin és Brezsnyev nem a múlt kódéba tűnt, hanem az örök jelenbe kanyarodott vissza. Már az az egyszerű tény is sokatmondó, hogy az oroszok a huszonegyedik század második évtizedében rendszeres politikai felmérések keretében nyilatkoztak

huszadik századi vezetőkről. Az örökkévalóság politikájában nem csak egy fuvallat erejéig kísértének az élőhalottak.

Az ukrainai háború nem egyszerűen²⁶⁸ eltérő történelmi emlékezetek versengése volt. Az orosz megszállás megtörte a közös orosz és ukrán múltból szóló szovjet mítoszt. A kijevi hivatalos háborús múzeum nevét „Nagy Honvédő Háború” múzeumáról átnevezték „A Második Világháború Ukrán Történelmének” múzeumára, amikor a 2014-es háborúban az oroszoktól megszerzett tankokat helyezték a pázsitra.

Az Ukrajna elleni orosz háború mélyebb: az örökkévalóság hadjárata a megújulás ellen. De szükségszerű-e, hogy a megújulás minden kísérlete az erő közhelyeivel és a közhely erejével találja szembe magát? Vagy lehetséges-e a Majdan ukránjaival együtt újat teremteni?

ÖTÖDIK FEJEZET

TÉNYEK VAGY HAZUGSÁGOK (2015)

Akit megvezetnek, az dologgá válik.

MIHAIL BAHTYIN, 1943

A hajnal fekete tejét isszuk este
isszuk délben és reggel, isszuk éjjel
isszuk és isszuk
sírt ásunk a szelekbe ott nem vagyunk szűken^{10}

PAUL CELAN, 1944

Elsőnek Oroszország merült alá az örökkévalóság politikájában. A kleptokrácia megvalósíthatatlanná, a politikai fikció pedig elképzelhetetlenné tette a szabályozott hatalomátadás, az integráció és a megújulás politikai erényeit.

Ivan Iljin gondolatai²⁶⁹ formát adtak az örökkévalóság politikájának. A saját ártatlanságának áligazságában lubickoló orosz nemzet könnyen merült nyakig a totális önimádatban. Vlagyiszlav Szurkov megmutatta, hogy az örökkévalóság miképp képes éltetni a modern médiát. Miközben Putyinnak dolgozott, 2009-ben *Okolonolja* (Közel a nullához) címmel megjelentetett egy politikai vallomásként értelmezhető regényt.

A történet szerint az egyetlen igazság, hogy szükségünk van a hazugságra, és az egyetlen szabadság ennek elfogadása. A történeten belüli történetben a főhős lakótársa miatt aggódik, aki csak alszik. Egy szakértő jelentést készített: „Mindannyian megszűnünk létezni, mihamarabb ő kinyitja a szemét. A társadalom kötelessége, és legfőképp a tiéd, hogy folytasd az ő álmát.” Az álomállapot időtlenné emelése volt Szurkov munkaköri feladata. Ha az egyetlen igazság az igazság hiánya, akkor a hazugok Oroszország tisztességes szolgái.

Az örökkévalóságba a tényszerűség felszámolásával²⁷⁰ léphetünk át. Ha a polgárok mindenben kételkednek, akkor képtelenek alternatív modelleket találni Oroszország határain túl, képtelenek érdemi vitát folytatni reformokról, és nem bízhatnak meg kellőképp egymásban ahhoz, hogy politikai változások érdekében szövetkezzenek. Bármiféle jövő elképzeléséhez tényekre épülő jelenre van szükség. Iljin nyomán Szurkov az „egész szemléléséről” beszélt, ami lehetővé teszi a „geopolitikai realitás” vízióját: vagyis azt, hogy a külföldiek állandó támadásaikkal próbálják az oroszokat megfosztani velük született ártatlanságuktól. Az oroszokat a tudatlanságukért szeretni kell, és a szeretetük a tudatlanságuk beteljesítését jelenti. A jövő csak a tudatlanságot növeli a még távolabbi jövőt illetően. Ahogyan Szurkov az *Okolonojja* (Közel a nullához) című regényében írja: „A tudás csak tudást ad, de a bizonytalanság reményt nyújt.”

Ahogy előtte Iljin, Szurkov is úgy kezelte a kereszténységet, mint a saját magasabb rendű teremtményéhez vezető kaput. Szurkov Istene egy korlátokkal bíró, a világtól visszavonult

„kolléga”, társ teremtmény, akit pár férfias pofonnal magához kell téríteni. Ahogy egykor Iljin, Szurkov is ismert bibliai verseket idézett, hogy aztán kiforgassa őket értelmükből. Regényében egy apácával így foglaltatja össze a Korinthusiaknak írt első levél 13. részét: „A bizonytalanság reményt ad. Hitet. Szeretetet.” Ha a polgárokat bizonytalanságban lehet tartani rendszeres válságok előállításával, akkor érzelmeik uralhatók és irányíthatók. Ez pontosan az ellentéte annak a bibliai szövegnek, amelyre Szurkov hivatkozik: a remény, a hit és a szeretet az erények olyan háromsága, amely a világ megismerése nyomán tárul elénk. Közvetlenül ezt a sort előzi meg a Bibliában az a rész, amely szerint az érettség jele az a képesség, hogy a másik szemével lássunk: „Ma még csak tükörben, homályosan látunk, akkor majd színről színre. Most még csak töredékes a tudásom, akkor majd úgy ismerem mindent, ahogy most engem ismernek.” Amikor a másik szemszögéből nézünk, az első dolog, amit megtudunk, az, hogy nem vagyunk ártatlanok. Szurkov arról akart gondoskodni, hogy a tükör homályos maradjon.

A 2010-es évek Oroszországában²⁷¹ a tévéképernyő volt ez a homályos tükör. Az oroszok 90%-a a televízióra hagyatkozott mint információforrásra. Szurkov a Pervij Kanal, az ország legfontosabb tévécsatornája PR-vezetője volt, mielőtt Borisz Jelcin, majd Vlagyimir Putyin médiamenedzsere lett, Ő felügyelte az orosz tévé átalakulását a különféle érdekeket bemutató valódi pluralizmusból hamis pluralitássá, amelyben a képek különböznek ugyan, de az üzenet azonos marad. A 2010-es évek közepén a Pervij Kanal állami költségvetése évi 850

dollárt tett ki. Alkalmazottai más állami csatornák munkatársaival együtt megtanulták, hogy a hatalom valós, de a világ tényei nem azok. Oroszország kommunikációs miniszterhelyettese, Alekszej Volin így írta le a csatorna munkatársainak szakmai pályáját: „A Férfinak dolgoznak majd, és A Férfi megmondja nekik, mit írjanak, mit ne írjanak, és hogyan írják meg ezt vagy azt. És A Férfinak joga van ehhez, mert ő fizeti őket.” A tényszerűség nem jelentett korlátot: Gleb Pavlovszkij, egy vezető politikai technokrata azt magyarázta: „Bármit mondhatsz. Teremts valóságokat.” Az országos és regionális hírek szinte eltűntek a képernyőről, helyüket nemzetközi híradások vették át. Ezek a nyugati korrupció, álszentség és ellenségeskedés örökös folyamat hozták napi bontásban: Európában és Amerikában semmi nincs, amit érdemes lenne átvenni. A valódi változás lehetetlen – ez volt az üzenet.

Az RT, Oroszország külföldieknek szóló²⁷² propagandacsatornája ugyanezt a célt szolgálta: az esetleg cselekvésre készítő tudás elfojtását és az érzelmek tétlenségre cserélését. Teljesen kiforgatta a híradás formátumát, ahogy fapofával tálaltak barokkos ellentmondásokat, például az „emberi jogi aktivistaként” bemutatott holokauszttagadó meghívásával, vagy amikor egy neonácit „közel-keleti szakértőnek” neveztek. Az RT-t Vlagyimir Putyin szavaival „a kormány finanszírozza, így nem is tükrözhet mást, mint az orosz kormány hivatalos álláspontját”. Ez az álláspont a tényekhez való hűség mellőzése. Az RT finanszírozásának mértéke évi 400 millió dollárra rúgott. Az amerikaiak és az

európaiak a saját vezetőik hitelességével és médiájuk életképességével szemben támasztott – néha jogos – kételyeik megerősítését találták a csatornában. Az RT szlogenje – „Kérdőjelezz meg többet!” – a bizonytalanság iránti étvágyat növelte. Nincs értelme az RT műsorainak valóságtartalmát kétségbe vonni, hiszen amit sugároz, magának a ténytyszerűségnek a tagadása. Ahogyan a csatorna igazgatója fogalmazott: „Nincs olyasmi, hogy objektív tudósítás.” Az RT azt kívánja közvetíteni, hogy minden média hazudik, csak az RT őszinte, hiszen nem is állítja, hogy hű lenne a tényekhez.

A ténytyszerűségen alapuló híradást²⁷³ tudatos cinizmus váltotta fel, amely semmi mást nem kért a nézőtől, mint egy bólintást az álomba szenderülés előtt.

„Ma az információs háború a háború fő formája.”²⁷⁴ Dmitrij Kiszeljov a megmondhatója. Ő volt a nemzetközi hírek orosz állami hírügynökségének koordinátora és a *Vesztyi Nyegyeli* című népszerű vasárnap esti műsor házigazdája, amely az Ukrajna elleni információs támadást vezette.

A Kreml által²⁷⁵ az orosz megszállás előőrseként Ukrajnába küldött férfiak politikai technokraták voltak. Azt a háborút, amelynek Szurkov a parancsnoka, a valótlanágban vívják. 2014 februárjában Szurkov a Krím félszigeten és Kijevben tartózkodott, és ezt követően Putyin Ukrajna-tanácsadója lett. Alekszandr Borodaj orosz politikai technokrata a Krím annektálása idején sajtófőnök volt. Az Ukrajna délkeleti részén 2014 nyarán újonnan feltalált „népköztársaság” „miniszterelnökei” orosz médiaigazgatók voltak.

Katonai értelemben Ukrajna déli, majd délkeleti részének megszerzése szerény vállalkozás volt, de a hadviselés történetének legkifinomultabb propagandakampánya társult hozzá. A propaganda két szinten működött: először a tévnyerűség ellen indított közvetlen támadásként, amely a legnyilvánvalóbb dolgokat, sőt magát a háborút is tagadta, másodszor az ártatlanság feltétel nélküli hangoztatásaként, amely elvetette, hogy Oroszország bármi rosszért felelős lehetne. Nincs is háború, de a háború indokolt.

Amikor Oroszország 2014. február 24-én²⁷⁶ megkezdte Ukrajna megszállását, Putyin elnök szándékosan hazudott. Február 28-án kijelentette: „Nem áll szándékunkban karddal csörömpölni és csapatokat küldeni a Krímre.” Csapatait ekkor már a Krímre vezényelte. Már négy napja meneteltek szuverén ukrán területeken. Ami a menetelést illeti, az Éjjeli Farkasok a Krímen a média számára a látványt biztosítva hangos motorbőgetéssel követték az orosz katonákat, hogy ne lehessen szemet hunyni az orosz jelenlét felett. Putyin úgy döntött, nevetségessé teszi az újságírókat, akik az alapvető tényeket rögzítik. Március 4-én azt bizonygatta, hogy az orosz katonák ukrán polgárok, akik helyi boltokban vásárolták egyenruháikat. „Miért nem néz körül a posztszovjet államokban? – javasolta Putyin. – Sok egyenruha van ott, ami mind hasonló. El lehet menni egy boltba, és akármilyen egyenruhát meg lehet venni.”

Putyin abban a posztszovjet világban senkit²⁷⁷ nem próbált meggyőzni arról, hogy Oroszország nem szállta meg Ukrajnát. Sőt, biztos volt abban, hogy az ukrán vezetők nem hinnék el ezt a hazugságát. Az ukrán ideiglenes kormány megértette, hogy

Oroszország megtámadta Ukrajnát, ezért nemzetközi fellépést sürgetett katonai válaszcsapás helyett. Ha a kijevi vezetők hittek volna Putyinnek, mindenképp elrendelték volna az ellenállást. Putyin célja nem az volt, hogy az ukránokat átverje, hanem hogy a készségesen vállalt tudatlansággal köteléket teremtsen az oroszokkal, akiktől azt akarta, értsék, hogy hazudik, de ettől függetlenül higgyenek neki. Charles Clover újságíró ezt így fogalmazta meg a Lev Gumiljovról írt tanulmányában: „Putyin helyesen mérte fel, hogy a hazugság inkább egységbe kovácsolja, mintsem szétválasztja az orosz politikai elitet. Minél nagyobb és nyilvánvalóbb a hazugság, alattvalói annál jobban bizonyítják lojalitásukat azzal, hogy elfogadják, és annál erősebben kötődnek a Kreml szakrális-misztikus hatalmához.”

Putyin közvetlen támadása²⁷⁸ a ténszerűség ellen a nem hihető tagadhatóság^[11] fogalmával írható le. A mindenki számára nyilvánvaló tények tagadásával Putyin a hazájában egységbe kovácsoló fikciót, az európai és amerikai hírszerkesztőségekben pedig tanácstalanságot teremtett. A nyugati újságírók azt tanulták, hogy tényekről tudósítsanak, és március 4-ére megsemmisítő tárgyi bizonyítékok támasztották alá, hogy Oroszország megszállta Ukrajnát. Orosz és ukrán riporterek a Krímen menetelő orosz katonákat filmeztek le. Az ukránok az orosz különleges erőket „apró zöld embereknek” nevezték, fanyar utalásként arra, hogy jelzés nélküli egyenruháikban nyilván a Földön kívülről érkeztek. A katonák nem beszéltek ukránul, és a helyi ukránok hamar észrevették az orosz városokra jellemző, Ukrajnában nem használt

kifejezéseket. Ahogyan Jekatyerina Szergatszkova riporter rámutatott: „az »apró zöld emberek« nem rejtegetik, hogy Oroszországból jöttek”.

A nyugati újságírók azt is megtanulták, hogy a tények különböző értelmezéseiről tudósítsanak. Az a közhely azonban, hogy minden történetnek két oldala van, csak akkor állja meg a helyét, ha mindkét oldal képviselője elfogadja a tények tiszteletben tartásának az elvét, és ugyanazt a tényállást értelmezi. A nem hihető tagadhatóság stratégiájával²⁷⁹ Putyin visszaélt ezzel a megegyezéssel, és felszámolta annak alapját. A történet egyik szereplőjeként állította be magát, miközben gúnyt űzött a ténszerűségből. „Nyíltan hazudok neked, és ezt mindketten tudjuk” – ez nem a történet egyik oldala. Ez csapda.

Bár a nyugati hírszerkesztők²⁸⁰ asztalain február utolsó és március első napjaiban ott feküdtek az orosz megszállásról tudósító beszámolók, mégis úgy döntöttek, közreadják Putyin tagadásáradatát. Ezzel Ukrajna orosz megszállásának története finoman, de mélyrehatóan eltolódott: nem arról szólt, ami Ukrajnában történik, hanem arról, amit Putyin látott jónak a témában nyilatkozni. Egy valódi háborúból valóságshow lett, Putyin mint főhőssel. A sajtó nagy része elfogadta a szerepet, hogy asszisztáljon a színjátékhoz. Hiába lettek a nyugati hírszerkesztők idővel skeptikusabbak, kritikájukat saját kételyeikként fogalmazták meg a Kreml állításaival szemben. Amikor Putyin utóbb bevallotta, hogy Oroszország valóban megtámadta Ukrajnát, ezzel bebizonyította, hogy a nyugati sajtó az ő színjátékának egy szereplője volt.

A nem hihető tagadhatóság módszere után a

propagandastratégia²⁸¹ következő lépése az ártatlanság kihirdetése lett. A megszállást eszerint nem úgy kell érteni, mint egy erősebb ország támadását a gyengébbel szemben annak egy nagyon sebezhető pillanatában, hanem mint egy elnyomott nép igaz lázadását egy hatalmas globális összeesküvéssel szemben. Ahogyan Putyin március 4-én fogalmazott: „Néha az az érzésem, hogy a nagy tó túloldalán, Amerikában mintha patkányokkal kísérleteznének egy laborban, anélkül, hogy felfognák tetteik következményeit.” A háború meg sem történt, de ha megtörténne, Amerika a hibás, és mivel Amerika nagyhatalom, minden eszköz megengedett mindenható rosszakaratával szemben. Ha Oroszország megszállta volna szomszédját (amit valahogy egyszerre meg is tett is meg nem is), bármi jogos lett volna, amit tesz vagy nem tesz.

A megszálláshoz választott taktika²⁸² ezt az ártatlanságstratégiát szolgálta. Sem az orosz egyenruhákról hiányzó rangjelzések, sem a felségjelek hiánya az orosz fegyvereken, páncélzatokon, felszerelésen és járműveken nem győztek meg senkit Ukrajnában. A cél egy tévéjáték látszatának a megteremtése volt, amelyben hős oroszok szokatlan intézkedéseket foganatosítanak az óriási amerikai haderővel szemben. Az oroszoktól azt várták, higgyenek el egy teljesen abszurd mesét: hogy a katonák, akiket tévéképernyőjükön látnak, nem saját hadseregükből valók, hanem belevaló ukrán lázadók szedett-vedett csapata, akik népük becsületét védik a mindenható amerikai hatalom által támogatott náci rezsimmel szemben. A rang- és felségjelzések hiányát nem bizonyítéknak szánták, hanem kulcsnak az orosz nézők számára a történet

értelmezéséhez. Nem az volt a cél, hogy a felségjelzések hiánya a ténszerűség értelmében bizonyítékként szolgáljon, hanem az, hogy a történet befogadását irányítsa.

Igazi katonák, akik dramaturgiai okokból²⁸³ helyi partizánként tűnnek fel, immár partizánmódszereket is alkalmazhattak, és ezzel valódi civileket veszélyeztethettek. Ezt a háborús taktikát *fordított aszimmetriának* nevezhetjük. Normális esetben az „aszimmetrikus hadviselés” valamely partizán- vagy terroristacsoport által az erősebb reguláris hadsereg ellen használt nem konvencionális taktikát jelenti. Az orosz megszállás alatt az erősek használták a gyengék – a partizánok és a terroristák – eszközeit, hogy gyengébb félnek állítsák be magukat. Az önmagában is illegális megszállás alatt az orosz hadsereg szándékosan és a kezdetektől fogva megszegte a háború legalapvetőbb szabályait. Putyin a hadviselésnek ezt a módját még akkor is támogatta, amikor tagadta, hogy orosz megszállás zajlana. Március 4-én megígérte, hogy orosz katonák civilek közt fognak elrejtőzni. „Majd meglátjuk, hogy azok a[z ukrán] csapatok saját embereikre fognak lőni, míg mi mögöttük állunk – nem előttük, hanem mögöttük. Hagyjuk csak őket nőkre és gyerekekre lőni!”

A Krímért vívott csatát Oroszország könnyedén megnyerte 2014 márciusára. Az ezt követő délkelet-ukrajnai orosz beavatkozás folytatódott. Ebben a második hadjáratban ismét próbára tették az oroszok hűségét és az újságírók bátorságát a *nem hihető tagadhatósággal*, és a *fordított aszimmetria* ismét az áldozatiság glóriájával ragyogta be az illegális háborút. Ez a két taktika

megerősítette az örökkévalóság politikáját, amelyben a tények jelentéktelenné válnak annak bizonygatásával szemben, hogy soha semmi nem történik a külföld rosszakaratán és a legitim ellenálláson kívül. Szurkov segédkezése mellett Putyin az oroszokat egy körkörös örökkévalóságba csábította, amelyben Oroszország folyamatosan megvédi magát, ahogyan mindig is tette.

Az örökkévalóság politikája kiragad néhány²⁸⁴ pillanatot a múltból, és ezeket az erkölcsi igazság momentumainak állítja be, miközben az egyes pillanatok közt eltelt időről nem vesz tudomást. Ebben a háborúban az orosz vezetők már két ilyen vonatkozási pontot jelöltek ki: Vlagyimir kijevi nagyfejedelem 988-as megtérését, amely örökre egyébe kovácsolja az ukrán és az orosz nemzetet, és a Szovjetunió 1941-es német megszállását, amely az ukrán tiltakozási mozgalomból valahogyan fasiszta fenyegetést csinált. Az Ukrajna délkeleti részén zajló terjedelmes beavatkozás igazolására Putyin 2014 áprilisában a múlt egy harmadik pillanatára hivatkozott: 1774-re. Ez volt az az év, amikor az Orosz Birodalom legyőzte az Oszmán Birodalmat és annektálta a Fekete-tenger északi partjain fekvő területeket, amelyek ma részben Ukrajnához tartoznak. Ezeket a területeket a tizennyolcadik században „Novorosszijának” nevezték, azaz „Új-Oroszországnak”. Putyin újjáélesztette az elnevezést, félresöpörte ezzel a létező orosz és ukrán államot, és ősi jogokra terelte a szót. A „Novorosszija” logikája szerint Ukrajna az agresszor, mert olyan területeket foglalt magába, amelyeket egykor „orosznak” neveztek, és amelyek ezért örökké oroszok. A kérdés értelmezési keretének gyökeres

megváltoztatása lehetővé tette az oroszoknak és a megfigyelőknek, hogy megfelelkezzenek a jelen egyszerű tényeiről, például arról, hogy Moszkva az Orosz Föderáció és Ukrajna önálló létének huszonkét éve alatt egyetlenegyszer sem tett formális panaszt az Ukrajnában élő oroszokkal való bánásmód miatt.

Az Orosz Föderáció legtöbb polgára²⁸⁵ nem is hallott „Novorosszijáról”, amíg 2014 márciusában–áprilisában Szurkov és Dugin terjeszteni nem kezdték a fogalmat, Putyin pedig politikává emelte. A tizenennyolcadik századi birodalmi területek nem azonosak azzal a kilenc ukrán régióval, amelyekkel Putyin, majd az orosz média azonosították: a Krím, Donyeck, Luhanszk, Harkiv, Dnyipropetrovszk, Zaporizzsja, Mikolajiv, Odessza és Herszon. Történelmi fogalomként a szónak más vonatkozása is volt, mint amire Putyin gondolt. Katalin cárnő nagyjából úgy beszélt „Új-Oroszországról”, ahogyan a brit gyarmatosítók „Új-Angliáról”, „Új-Dél-Walesről”, és így tovább. A birodalmak korában a más népek által lakott területek „újak” voltak a gyarmatosító szempontjából. Az „új” azt jelentette, hogy az adott régió nem tartozott mindig is a birodalomhoz. Ezek a területek nem maradtak meg feltétlenül a gyarmatosító hatalom alatt. Új-Anglia és Új-Dél-Wales ma nem képezik Nagy-Britannia részét, ahogy Új-Oroszország sem része Oroszországnak.

Miközben Szurkov és Glazijev²⁸⁶ 2014 márciusában fegyveres ellenállást próbáltak szervezni Ukrajna délkeleti részén, a tévéképernyőket elárasztották a „Novorosszija”-térképek. Ha Oroszország a térképen ábrázolt területeket elfoglalta volna,

elválasztotta volna Ukrajnát a fekete-tengeri kikötőitől, és összekötötte volna a Krímet (amelynek nincsen szárazföldi kapcsolata Oroszországgal) az Orosz Föderáció területével.

Az orosz hadsereg márciusban összegyűlt Oroszország két, Ukrajnával határos körzetében, Belgorodban és a Don menti Rosztovban. A Moszkva februári terveivel megegyező alapötlet az volt, hogy a regionális közigazgatási épületek erőszakos elfoglalásával Ukrajna nyolc további régiójában kikiáltassák a leválást, és Ukrajnát így belülről oszlassák fel.

2014 tavaszán az orosz politikai technokraták²⁸⁷ hozzáfogtak második missziójukhoz: a Krím után Délkelet-Ukrajna sokkal ambiciózusabb és csak vázlatosan meghatározott megszerzéséhez. Alekszandr Borodaj lett az Oroszország által támogatandó közigazgatási egységek felelőse. Ahogy Borodaj elmondta, Ukrajna megtámadásával „a globális orosz eszméért harcolunk”. Barátja, Sztrelkov-Girkin a délkeleti harci

műveletek kezelését kapta feladatnak; ő 2014 áprilisában Szlovjanszkban bukkant fel. Moszkva tagadta, hogy Borodaj és Sztrelkov-Girkin az ő emberei lennének, illetve hogy Ukrajnában tartózkodnának, vagyis mindkettőt. Sztrelkov-Girkin ukrán terepen dolgozó katonai felderítői, a GRU emberei ezt idővel megelégtették. Amikor április 17-én Szlovjanszkban berendezték hadiszállásukat, az orosz katonákat bosszantotta, hogy a helyiek elhitték az orosz propagandát, ami alapján önkénteseknek tartották őket, és kihirdették: „A GRU különleges erőitől vagyunk”.

Az ukrán állam közben nagy nyomás²⁸⁸ alatt volt. A Krímet Oroszország elfoglalta, délkeleti részén orosz katonák állomásoztak, mindemellett egyes ukrán polgárok magas elvárásokat támasztottak a mások által ellenzett forradalom után, és elnökválasztásokat is kellett szervezni. Ennek ellenére az orosz kísérlet „Novorosszija” megszerzésére nyárra összeomlott. Az ukrán régiók fővárosaiban márciusban és áprilisban szervezett orosz puccsok nagy része kudarcot vallott. Amikor az oroszok helyi szövetségeseikkel próbálták megrendezni a régiók közigazgatási épületeinek elfoglalását, nem sok eredménnyel jártak. Bár az ukrán polgárok ezekben a délkeleti régiókban nagyobb valószínűséggel nevezték meg az orosz nyelvet anyanyelvként, mint az ukránt, nagyobb arányban szavaztak Janukovicsra 2010-ben, és kisebb valószínűséggel voltak jelen a Majdanon, ez még nem jelentette azt, hogy támogatják az orosz hatalmat vagy a külső erők általi rezsimváltást.

A Krím annexiója után²⁸⁹ a Novorosszijaért folytatott

hadjárat a nyolc tervezett régióból csak kettőben járt sikerrel, és itt is csak részben: Luhanszkban és Donyeckben. Ebben a két, együttesen Donbaszként ismert régióban jelentős a szénbányászat, amire Oroszországnak azonban nincs sok szüksége. Viszont mindkettő határos az Orosz Föderációval, és a helyi oligarchák a döntő pillanatokban haboztak. Oroszországnak nem sikerült megvetnie a lábát az olyan jelentősebb régiókban, mint Harkiv, Odessza és Dnyipropetrovszk. Harkivot és Odesszát az oroszok az orosz kultúra központjának tartják, Dnyipropetrovszk pedig a két ország közös katonai-ipari komplexumának a csomópontja volt. Éppen Dnyipropetrovszk vált az orosz invázióval szembeni ellenállás központjává új kormányzója, Ihor Kolomoiszkij alatt, aki vérdíjat tűzött ki az orosz katonák fejére. Bár Harkiv fölött rövid időre kitűzte az orosz zászlót egy fiatal orosz, aki szeretett épületekre mászni és szelfizni, a regionális közigazgatás épülete még aznap visszakerült ukrán ellenőrzés alá. Odesszában szintén kudarcot vallott a kísérlet.

Az odesszaiak²⁹⁰ márciusban–áprilisban felkészültek az orosz támadásra. Ismert helyi polgárok felhívást intéztek Putyinhoz, amelyben közölték, nincs szükségük orosz védelemre. Mások paramilitáris kiképzésben vettek részt, hogy az orosz különleges erőkkel szemben ellenállást tudjanak tanúsítani, amikor majd megérkeznek. Az orosz televízió kitartóan ragaszkodott ahhoz, hogy az ukrán nacionalisták meg fogják rohamozni a vidéket és rombolni fognak, bár semmi ilyesmi nem történt sem akkor, sem később. Néhány odesszai (orosz polgárokkal együtt) május elsején felvonult, hogy a

„Novorosszija” iránti támogatásukat hirdessék. Másnap orosz- és ukránbarát csoportok csaptak össze az utcán, mindkét oldal fegyverrel és Molotov-koktélokkal felszerelve, az ukránok valamivel többen. Amikor néhány oroszbarát harcos visszavonult a Szakszervezetek Házába, a Molotov-koktélok csatája ott folytatódott. Az épületben tűz tört ki, amely néhány oroszbarát tüntető halálát követelte. Ezzel véget ért az orosz kísérlet az Ukrajnán belüli lázadások szítására.

Prohanov a kudarcot vallott²⁹¹ odesszai orosz puccsot a holokauszthoz hasonlította – egy antiszemita idézte fel a zsidók tömeges meggyilkolását egy támadó hadjárat igazolására. Az örökkévalóság politikája felemésztí a múlt kézzelfogható anyagiságát, és csak a mindent igazoló, képlékeny ártatlanságot hagyja meg belőle.

2014 májusára Oroszország kísérletei²⁹² katasztrófába torkollottak még Luhanszk és Donyeck azon területein is, amelyek orosz ellenőrzés alatt álltak. Az apró ukrán hadsereg megalázóan verte vissza Sztrelkov-Girkin GRU-felderítőkkel végrehajtott szlovjanszki misszióját, és legyőzte az általa toborzott orosz önkénteseket és ukrán szeparatistákat. Sztrelkov-Girkin helyi segítséget kért: „Bevallom, nem vártam, hogy az egész régióban nem lehet találni még ezer embert sem, akik hajlandók kockára tenni életüket a saját városukért.” Úgy tűnt, a donyecki és luhanszki régió hamarosan visszatér ukrán ellenőrzés alá. Az ukrán előretörésre adandó érdemi válaszhoz nagyobb orosz segítségre volt szükség. Ezért a főleg csecsenekből álló Voszток zászlóalj átlépte az orosz–ukrán

határt, és emberei május 26-án orosz önkéntesekkel együtt megrohamozták a donyecki repülőteret. Az ukrán védők visszaverték őket, az oroszok számottevő veszteséget szenvedtek.

Legalább harmincegy²⁹³ orosz önkéntes halt meg a kudarcot vallott támadásban. Ők a „Novorosszijában” tapasztalt „fasizmusról” és „népirtásról” szóló orosz médiamesék miatt hagyták hátra családjukat és barátaikat Oroszországban. Halálukra az orosz média nem vesztegetett szót. Marija Turcsenkova orosz újságíró, aki elkísérte a holttesteket az Ukrajnából Oroszországba tartó útvonalon, így foglalta össze tömören a helyzetet: „A hazai tévéállomások közül, amelyek hónapokon keresztül azt sugallták, Kelet-Ukrajnában genocídiumot követnek el oroszok ellen, egyetlenegy sem számolt be arról, hogy május 26-án 31 orosz meghalt.”

A harmincegy orosz egyike,²⁹⁴ Jevgenyij Korolenko azért indult háborúba, mert pénzre volt szüksége, és a feleségének azt mondta, „kilátásai” vannak a Donbaszban. A felesége aztán az interneten látta meg a férfi holttestéről készült fényképet. Elsőre nem hitt a szemének. „Nem is hasonlít rá” – gondolta. De aztán jobban megnézte: a lánc, amit viselt... az orra formája... Korolenko holttestét a többivel együtt Rosztovba szállították. Az egyik temetkezési vállalkozó megtagadta a holttest átvételét, mert attól tartott, provokációnak tekinthetik: „Kérem, értsen meg: ez egy orosz polgár, aki harcban esett el. De a mi országunk nem áll háborúban.” Korolenko felesége a következő magyarázatot kapta egy hatósági személytől: „Ön felnőtt ember. Oroszország nem hajt végre szervezett katonai tevékenységet.

Az ön férje önként sétált bele a lövöldözésbe.”

2014. június végére a moszkvai hatóságok²⁹⁵ szinte teljesen felhagytak „Novorosszija” emlegetésével, és áttértek arra a stratégiára, hogy a Donbasz általuk megszállt területeit instabilitás forrásává tegyék az ukrán állam számára. A Vosztok zászlóalj elesett csecsenjeinek egy részét oszétokkal pótolták, akik a jelek szerint azt gondolták, az Egyesült Államokba küldték őket harcolni. A „Vosztok” nevet megtartották akkor is, amikor helyi ukrán polgárokat vettek fel, akik okot találtak az ukrán állam elleni harcra. Néhányan közülük korábban biztonsági szolgálatoknak dolgoztak, és ideológiájuk motiválta őket, például Alekszandr Hodakovszkijt, aki szerint „nem magunkért harcolunk itt, hanem Oroszországért”. Úgy tűnik azonban, hogy az orosz oldalon harcoló ukrán polgárokat az erőszak tapasztalata, a városok ágyúzása – mely a partizánháborút választó orosz döntés következményeként kezdődött – vonta bele a konfliktusba.

Július 5-én Sztrelkov-Girkin²⁹⁶ az ukrán hadsereggel szemben várható vereség láttán megtette azt a lépést, amelyet Putyin korábban javasolt: a helyi lakosságot emberi pajzsnak használta. A többi GRU-parancsnokkal együtt ő is visszavonta embereit Donyeckbe. Ahogyan Sztrelkov-Girkin feljegyezte, ezzel biztosították, hogy a civilek legyenek a háború fő áldozatai. Az ukrán oldal az oroszok és szövetségeseik ellen tüzérségi lövedékekkel lőtte a városokat, és az oroszok ugyanezt tették. A partizánháború terminológiájában ezt nevezik a „pozitívról” a „negatív” mozgósításra való áttérésnek: ha senki nem akar a partizánok ügye mellett harcolni (ez a pozitív

motiváció), akkor a partizánparancsnok olyan helyzetet teremt, amelyben az ellenség civileket öl meg (negatív motiváció). Ez volt Sztrelkov-Girkin taktikája, ahogy ő maga is magyarázta. Az őt interjúvoló orosz riporterek egyike joggal jellemezte Sztrelkov-Girkint olyan embernek, aki szemrebbenés nélkül áldoz fel nőket és gyerekeket katonai célok előmozdítása érdekében. A toborzási célú városrombolás lett Girkin védjegye.

A Donbasz ukrán polgárai²⁹⁷ természetesen nem a teljes képet látták, amikor a lövedékek robbantak. Sokan az ukrán hadsereget hibáztatták, mert nehézfegyverekkel támadtak ukrán városok ellen. Szülők interjúkban számoltak be arról, hogy gyerekeik megtanulták hang alapján megkülönböztetni a különböző lövedékeket. Az egyik anya azután csatlakozott az oroszok harcához az ukrán hadsereg ellen, miután találat érte az udvart, ahol a gyermeke játszani szokott. A 2014 nyarán a szakadárokhöz csatlakozó ukrán polgárok újra és újra elmondták, hogy a nők, a gyerekek és az idősek tűzérségi támadásokban lelt halála készítette őket arra, hogy fegyvert ragadjanak. Egy felmérés szerint sokkal inkább ez a tapasztalat motiválta az ukrán hadsereg elleni harc mellett döntő ukránokat, mintsem a „szeparatizmus”, az „orosz nacionalizmus” vagy egyéb ideológiák.

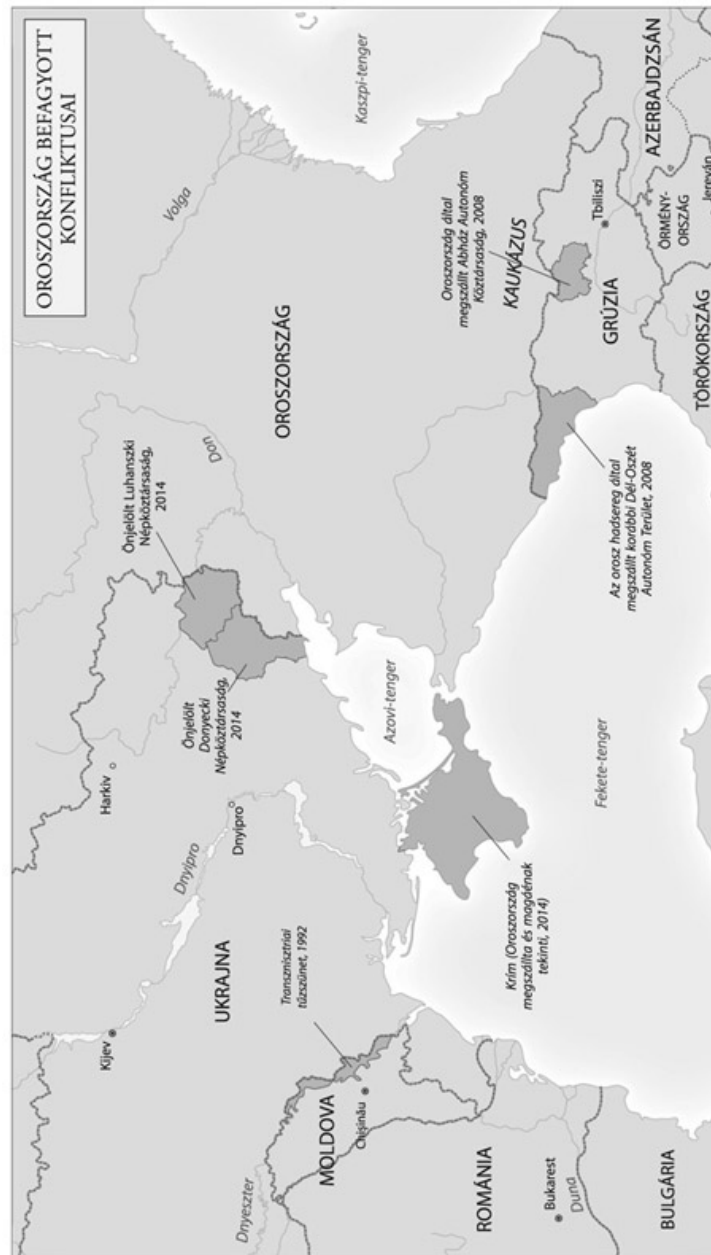
Az erőszakos halál látványa²⁹⁸ fogékonnyá tette az embereket olyan történetek iránt, amelyek ezeknek a haláleseteknek mélyebb értelmet adtak. Ilyen történeteket az orosz televízió szolgáltatott. Lehetetlen volt megállapítani, ki lőtte ki azt a lövedéket, amely a szomszédban csapódott be, az orosz tévé azonban, amely Ukrajna Oroszország által ellenőrzött területein

az egyedül fogható adás volt, az ukrán oldalt hibáztatta. Egy az orosz oldalon harcoló ukrán polgár elmondta, azok az utasítások, amelyek az ukrán hadsereget népiertő csapatként jellemezték, megkönnyítették, hogy az egyedi ukrán katonát olyan „emberalakú lénynek” tekintsék, akit le lehet és le is kell lőni. Miután a szeparatisták nagyjából azt a halált küldték másokra, amelynek maguk is tanúi voltak, az ártatlanság történetei kétségbevonhatatlan igazsággá váltak. Nehéz ellenállni azoknak a hazugságoknak, amelyekért gyilkoltunk.

Miután idejuttatta a Donbaszt,²⁹⁹ Sztrelkov-Girkint 2014 nyarán visszaparancsolták Oroszországba. Az új biztonsági főnök, Vlagyimir Antyufejev a „befagyott konfliktusnak” nevezett orosz geopolitikai színjáték fő szakértője lett. A befagyott konfliktus forgatókönyvében³⁰⁰ Oroszország megszállva tartja egy közeli ország apró területét (Moldovában 1991 óta, Grúziában 2008 óta, Ukrajnában 2014 óta), majd a megszállást belső problémának állítja be, amely szomszédját megakadályozza abban, hogy szorosabbra fűzze kapcsolatait az Európai Unióval vagy a NATO-val.

A befagyott konfliktusban a helyiek érzelmei kizárólag politikailag kiaknázható erőforrást jelentenek. A helyieket ölni és meghalni bátorítják, de saját törekvéseiket nem valósíthatják meg, hiszen a konfliktus befagyasztásának a lényege éppen az, hogy bármilyen megoldás ellehetetlenüljön. Antyufejev pályája előző szakaszát „Transznisztríában”, Moldovában egy orosz katonák által elfoglalt területén töltötte, ahol az el nem ismert „Dnyeszter Menti Köztársaság” biztonsági felelőse volt. Donyeckbe való megérkezése hasonló sorsot vetített előre a

„Donyecki Népköztársaság” lakosai számára. A népköztársaságról Antyufejev kijelentette, örökké függő állapotban marad. „Független államnak” nevezte, és közben azt mondta, Oroszországot is beleértve senki nem fogja ilyennek elismerni. Az Oroszországgal való egyesülés pedig „nem a jelen kérdése”.

Antyufejev számára³⁰¹ a Donbasz lakosainak kívánságai mellékesek voltak az általa sátáninak jellemzett Nyugat, azaz az Európai Unió és az Egyesült Államok elleni, sokkal nagyobb szabású küzdelemhez képest. Olyan támadást ígért, amely megfordítja ezt a globális háborút. A Szovjetunió nem a saját problémái miatt omlott össze, jelentette ki Antyufejev, hanem mert a Nyugat titokzatos, „romboló technológiákat” vetett be – ezen itt, ahogyan az Izborszki Klub programnyilatkozatában is, a „tények” értendők. Ukrajna orosz megszállását Antyufejev szerint az ártatlan oroszok önvédelmének kell tekinteni az „Európa és az Egyesült Államok szabadkőművesei” és „Ukrajna fasisztái” közötti szövetséggel szemben. Antyufejev a skizofasizmus mestere: Oroszország háborúban áll a „fasisztákkal”, de ezek valahogyan szövetségben állnak a nemzetközi „szabadkőművesekkel”. A szabadkőműves-világösszeesküvés gondolata a fasizmus része. Antyufejev a világnak ezt a fasiszta jellemzését arra használta, hogy magát antifasisztának állítsa be.

Mivel Ukrajna került a globális³⁰² oroszellenes konspiráció erőfeszítéseinek középpontjába, egy itteni győzelem megváltoztathatja a világot, gondolta Antyufejev. Az ukrajnai orosz beavatkozás Antyufejev magyarázata szerint Oroszország földgáz- és édesvízkincseinek a megvédeése a mohó Egyesült Államoktól. Mindez egyetlen nagy harc, amely azonban megnyerhető. Antyufejev álláspontja szerint „Ukrajna széteső állam. Éppúgy, mint az Egyesült Államok.” Az Egyesült Államok megsemmisítése kívánatos és elkerülhetetlen. „Ha a világot megmenthetnénk az olyan démoni képződményektől, mint az

Egyesült Államok, mindenkinek egyszerűbb lenne az élete. És ez a közeljövőben meg fog történni.”

Az ukrán hadsereg elleni³⁰³ orosz támadást az Orosz Föderáció területéről indították 2014 júliusában, amely a határ orosz oldaláról erős tüzérségi zárótűzzel kezdődött. A július 11-i első tüzérségi zárótűz következményeit Jevgenyij Zsukov, a luhanszki területen határőrizetet ellátó ukrán katonák egyike jegyezte fel. Aznap este Facebook-oldalán kiírta, helyesbíteni szeretné azokat a beszámolókat, amelyek szerint ő és társai csatában vettek volna részt. Nem ez történt. Valójában célba vették őket, ahogyan helyesen állította, egy „az orosz oldalról a luhanszki határnál lévő katonai bázisunk ellen gondosan előkészített, precízen begyakorolt és sikeres tüzérségi támadásban”. Zsukov a hetvenkilenc áldozat közül felsorolt, akit csak tudott. Bejegyzése végén „mély tisztelettel” búcsúzott tőlük.

Zsukov az ukrán hadsereg elleni³⁰⁴ súlyos orosz tüzérségi támadás első csapását írta le. A támadás négy hétig tartott. Az orosz tüzérség augusztus 8-ig rendszeresen lőtt a határ orosz oldalán lévő legalább hatvanhat állásból. Az olyan egységek, mint Zsukové, tehetetlenül állták a támadásokat. Ukrajna folyamatos hátrányban volt az információs háborúban – egyes európai és amerikai megfigyelők még mindig bizonytalanok voltak, hogy folyik-e háború, és hogy Oroszország-e az agresszor. A döbbenet ködében egy orosz területre irányuló ukrán támadás politikai katasztrófa lett volna. Így az információs háború határozta meg a szárazföldi harc feltételeit.

Oroszország saját területéről minden következmény nélkül lőhette Ukrajnát, de Ukrajna számára fel sem merülhetett, hogy ugyanezzel válaszoljon. Egyes ukrán katonák a tüzérségi támadás elől átszöktek Oroszországba, mert tudták, az orosz terület biztonságos. Az orosz–ukrán határról tudósító orosz újságíróknak mindeközben nem okozott gondot megállapítani, hogy „Oroszország orosz területről ágyúzza Ukrajnát”. Orosz polgárok művelet közben videóztak le orosz katonákat a határsávbán. Az oroszországi Matejovo-Kurganban állomásozó Vagyim Gregorijev büszkén kipoztolta: „egész éjszaka pofoztuk Ukrajnát”.

A hadseregek általában evakuálják³⁰⁵ a civileket a tüzérség hatósugarából, hogy az ellenség válaszcsapása ne találja el őket. Az orosz hatóságok nem adtak ilyen parancsot, feltehetőleg azért, mert biztosak voltak abban, hogy nem lesz ellencsapás. A határ orosz oldalán élő gyerekek – az ukrán oldalon élő gyerekekkel ellentétben – megtanultak az ágyúzás alatt is aludni: nem nekik szólt. Néhány helyi orosz kellemetlenül érezte magát az egyirányú háború miatt, amelyben az ő földjükről hullatták a halált olyan emberekre, akik nem nagyon különböznek tőlük. De a biztonságérzet a televíziós propagandával együtt segítette feloldani a bűntudatot: „Borzalmas, de már megértettük, hogy nem ránk, hanem tőlünk lőnek.” És ha „tőlünk” lőnek, akkor annak helyesnek és rendjén valónak kell lennie: „A mieink megtisztítják a határt a fasisztáktól.” Elvégre, mondta egy helyi orosz, ha „a nácik emberirtást végeznek” az ukrán oldalon, akkor az ilyen szokatlan intézkedések jogosak.

Az ágyúzásról tudósító³⁰⁶ orosz újságírók veszélyes helyzetekbe hozták magukat. Egyikük, Jelena Racseva az FSZB tisztjeivel beszélt Kujbisevóban, amikor a napi ágyúzás elkezdődött. „Ez egy Grad?” – kérdezte, miután mindenki elhallgatott az említett tüzérségi löveg sajátos hangjára. Az FSZB-sek csak mosolyogtak. „Mennydörgés volt” – mondta az egyik. „Én nem hallottam semmit” – így a másik. „Hívott a feleségem” – viccelt a harmadik. „Katonai tiszteletadás” – szólt a szellemes konklúzió. „Ugye tisztában vannak vele, hogy erről akár írhatok?” – fordult hozzájuk Racseva. Mire a válasz: „Majd jönnek a kollégáink, és meggyőzőbben magyarázzák el, hogy ez tiszteletadás volt.”

Az ukrán hadsereg nem ágyúzhatta³⁰⁷ Oroszországot, de az Ukrajnán belüli orosz katonákat és szövetségeseiket tűz alá vehette. Az orosz tüzérségi támadás csak hat nappal azután kezdődött, hogy Sztrelkov-Girkin visszavonta embereit Donyeck városából, utána pedig még három hétig tartott. Míg az ukrán katonákat Gradokkal lőtték szét Oroszországból, társaik nem haboztak saját Gradjákat ukrán városok ellen fordítani, amelyekben orosz katonák, orosz önkéntesek és ukrán szövetségeseik rejtőztek. „Az eddigi ágyúzásért Donyeckben én vagyok felelős” – vallotta be Sztrelkov-Girkin. Natalja Telegyina orosz újságíró tisztában volt a különbséggel az általa látott tüzérségi harc és a televíziós mese között, amelyben hősi katonák civileket védenek: „De ez a valóság csak a tévéképernyőn létezik, nem körülöttünk. Körülöttünk csak háború van, ahol mindkét oldal lő, és egyik sem sajnálja a polgári lakosságot.”

Ez pedig tény volt.

Egy nappal azután, hogy Oroszország³⁰⁸ ágyúzni kezdte Ukrajnát, az orosz televízió az ártatlanság hangoztatásában lenyűgöző szintre hágott. A Pervij Kanál 2014. július 12-én közölt egy felzaklató – és teljes egészében kitalált – történetet egy hároméves kisfiúról, akit ukrán katonák keresztre feszítettek Szlovjanszkban. Bizonyítékot nem mutattak be, és független orosz újságírók felsorolták a történettel kapcsolatos furcsaságokat: a szereplők egyike sem létező személy, ahogyan a „Lenin tér” sem, ahol a szörnyűség állítólag megtörtént. Amikor ezzel szembesítették, Alekszej Volin közölte, csak a nézettség számít. Nézni pedig nem kevesen nézték ezt a keresztre feszítéses rémmesét.

Úgy tűnik, Alekszandr Dugin³⁰⁹ személyesen találta ki a történetet, amiről már korábban előkészített egy verziót a közösségi médiában. A meggyilkolt, ártatlan gyermek képe ebben a történetben Oroszországból a nemzetek Krisztusát, támadó hadjáratából pedig az ördögi kegyetlenségre adott választ csinált. Az orosz beavatkozás célja névlegesen az oroszul beszélők, avagy Putyin megfogalmazásában az „orosz világ” védelme volt. Mivel a konfliktus mindkét oldalán mindenki tudott oroszul, az orosz beavatkozás oroszul beszélő embereket ölt, ahelyett hogy megvédte volna őket. A tények kellemetlenségein túltették magukat annak a felemlegetésével, amit Dugin „archetípusnak” szeretett nevezni: Jézus megölésének történetével. Egy gyarló orosz vezetők által indított véres és zavaros háború, amely oroszul beszélők ezreit

gyilkolta le, az ártatlan orosz test mártíromságává vált.

Az orosz televízió volt a nem hihető tagadhatóság³¹⁰ eszköze. Letagadta az orosz különleges erők, a titkosszolgálatok, parancsnokok, önkéntesek és az orosz fegyverek jelenlétét. Közismert orosz polgárok, mint Sztrelkov-Girkin, Borodaj és Antyufjev az orosz tévéképernyőkön mint „Novorosszija”-aktivisták és a „Donyeck-i Népköztársaság” tisztviselői jelentek meg. Ugyanazok a tévécsatornák, amelyek azt állították, hogy az orosz katonák ukrán önkéntesek, olyan videókat mutattak be, amelyekben férfiak szemlátomást korszerű orosz fegyverrendszerekkel háborúznak Ukrajnában. A legújabb orosz tankok, amelyekből nem adnak el külföldre, és amelyeket korábban sosem látták külföldön, most ukrán területeken bukkantak fel. Az oroszoktól nem azt várták, hogy döntsék el, hadseregük Ukrajnában tartózkodik-e, ami nyilvánvalóan így volt, hanem azt, hogy a tévéjáték utasításait kövessék: ha a narrátor azt mondja, az oroszok és fegyvereik helyiek, akkor ehhez kell tartaniuk magukat.

Döntő fontosságú szerepet³¹¹ játszottak az Oroszországból szállított és orosz katonák által használt légvédelmi ütegek, amelyek 2014. május–júniusban megváltoztatták a háború folyását. Akármilyen kicsi volt is az ukrán hadsereg, addig tudta kordában tartani az oroszokat és helyi szövetségeseiket, amíg megőrizte a légtér feletti ellenőrzést. Májusban Oroszország légvédelmi fegyvereket és az ezeket kezelő csapatokat kezdett szállítani, majd hamarosan négy helikoptert lelőve gyengítette az ukrán légierőt. Júniusban két merev szárnyú repülőgépet

lőttek le, júliusban négyet. Az ukrán parancsnokság kénytelen volt leállítani a repülést a Donbasz felett, ami új lehetőségeket nyitott az oroszoknak.

A számos orosz katonai konvoj³¹² egyike 2014. június 23-án hagyta el a kurszki támaszpontot. Ez az orosz 53. számú légvédelmi dandár Donyeckbe tartó különítménye volt a 332-es számmal jelölt Buk légvédelmi rakétarendszerrel. Július 17-én ezt a Buk rendszert Donyeckből Sznyizsnyébe szállították, ahonnan saját hajtóművével egy a várostól délre elterülő tanyára vitték. Eközben a Malaysia Airlines 17-es, Amszterdamból Kuala Lumpurba tartó járata Délkelet-Ukrajna fölött haladt el. Engedélyezett útvonalon, normális magasságban repült, és folyamatos kapcsolatban volt a légi irányítókkal, amikor egy föld-levegő rakéta hirtelen megsemmisítette.

A Malaysia Airlines 17-es járatát³¹³ az egyezményes koordinált világidő (UTC) szerint 13 óra 20-kor egy 9N314M típusú, a Sznyizsnyében felállított orosz Buk rendszerből kilőtt robbanófejből származó nagy energiájú fémrepeszek százai találták el. A lövedékek behatoltak a pilótafülkébe és azonnal megölték a pilótákat, akiknek holttestéből később kiszedték a fém egy részét. A repülő tíz kilométerrel a föld felett szétesett, utasai és holmijaik ötven kilométeres körzetben szóródtak szét. Sztrelkov-Girkin azzal büszkélkedett, hogy emberei újabb gépet lőttek le „a mi légterünkben”, és más parancsnokok is hasonló megjegyzéseket tettek. Alekszandr Hodakovszkij közölte a sajtóval, hogy egy orosz Buk aktív volt abban az időben a hadszíntéren. A Bukot Ukrajnából gyorsan visszavonták

Oroszországba, útközben pedig lefotózták üres rakétasilóval. Egyértelmű volt, mi történt.

A nehézségi erő³¹⁴ 2014. július 14-én néhány rövid órára legyőzni látszott az örökkévalóság törvényeit. Az áldozatok nyilvánvalóan a repülőgép utasai voltak, nem az orosz katonák, akik kilőtték a rakétát. Még Oroszország ENSZ-nagykövete is kizökkent egy pillanatra és a „zavart” hozta fel mentségnek, amikor azt magyarázta, hogyan lőhetett le egy orosz fegyver egy polgári utasszállítót. Szurkov stábja gyorsan nekilátott az orosz ártatlanságérzet helyreállításának. Taktikai zsenialitásának jellemző példájaként az orosz televízió egy pillanatig sem cáfolta a tényleges eseményeket: hogy egy malajziai utasszállítót Ukrajna inváziójában részt vevő orosz fegyverek lelőttek. A nyilvánvalót az igazság tagadásával csak megerősítjük; a nyilvánvalót hátba kell támadni, hogy legyőzzük. Az orosz médiairányítók a stresszhelyzetben is elég lélekjelenlétet mutattak, témát váltottak, és fiktív változatokat gyártottak arról, mi történhetett.

Azon a napon, amelyen lelőtték³¹⁵ az utasszállítót, az összes nagyobb orosz tévécsatorna egy „ukrán rakétát”, esetleg „ukrán repülő” okolt az MH17 lezuhanásáért, azt állítva, „Oroszország elnöke” volt az „igazi célpont”. Az orosz média szerint az ukrán kormány Putyin meggyilkolását tervezte, de tévedésből rossz repülő lőttek le. Ez még csak távolról sem lehetett igaz, hiszen a két repülő nem egy helyen járt. A kudarcot vallott gyilkossági kísérlet története annyira tarthatatlan volt, hogy az RT, miután külföldi közönségén tesztelte, felhagyott vele. Ám Oroszországon belül fordítva mentek a dolgok: annak a napnak

a végére, amelyen Ukrajna orosz inváziója során orosz katonák 298 idegen civilt öltek meg, Oroszországot tekintették áldozatnak.

Másnap, 2014. június 18-án³¹⁶ az orosz tévé az esemény újabb verzióját kezdte terjeszteni. A sok kitalációt számtalan mozzanattal egészítették ki, nem azért, hogy koherensebbé tegyék őket, hanem hogy újabb kételyeket ébresszenek az egyszerűbb és hihetőbb beszámolókkal kapcsolatban. Így például három orosz tévécsatorna azt állította, hogy az ukrán légi irányítók a repülési magasság csökkentésére utasították az MH17 pilótáit. Ez hazugság volt. Az egyik csatorna ekkor azzal állt elő, hogy Dnyipropetrovszk regionális kormányzója, Igor Kolomojszkij ukrán zsidó oligarcha személyesen felelős a légi irányítóknak kiadott (nem létező) parancsért. Később egy másik csatorna a náci fajelméleteket felidézve megszólaltatott egy „fiziognómus szakértőt”, aki szerint Kolomojszkij arca azt mutatja, bűnös.

Eközben öt orosz tévécsatorna,³¹⁷ köztük néhány olyan, amely korábban a légi irányítás történetét tálalta, azzal hozakodott elő, hogy egy ukrán vadászrepülő is a helyszínen volt. Nem tudtak megegyezni abban, milyen fajta repülőről lett volna szó, különféle, különböző helyeken és időpontokban lefényképezett gépekről mutattak fotókat, és olyan repülési magasságokat társítottak ezekhez, amire az adott gép nem képes. A vadászgépek jelenlétéről szóló állítások hamisak voltak. Egy héttel a katasztrófa után az orosz tévé egy harmadik történetet talált ki az MH17 lezuhanásáról: e szerint az ukrán erők lelőtték egy hadgyakorlat során. Ennek sem volt

semmilyen valóságalapja. Sztrelkov-Girkin ekkor egy negyedik verzióval járult hozzá a ködösítéshez, mégpedig azzal, hogy Oroszország valóban lelőtte az MH17-et – de ez nem bűncselekmény, mert a CIA holttestekkel töltötte meg a gépet és Ukrajna fölé küldte, hogy Oroszországot provokálja.

Ezeket a képtelen történeteket³¹⁸ Oroszország külpolitikává emelte. Amikor az MH17-ről kérdezték, Szergej Lavrov külügyminiszter megismételte az orosz médiában a légi irányítókról és a közelben repülő vadászgépekről elhangzottakat. Egyik állítását sem támasztotta alá bizonyítékokkal, hiszen mindkettő hamis volt.

Az orosz médiabeszámolók nemcsak újságírásként abszurdak, hanem szépirodalomként is. Ha egyesével elfogadnánk is az orosz televízió állításait, az így létrejött fiktív történet nem állna össze lehetséges világgá, mert különböző elemei nem létezhetnek egyszerre egymás mellett. Képtelenség, hogy a repülőt a levegőből is és a földről is lelőtték. Ha a levegőből lőtték le, akkor nem lőhette le egy MiG is és egy Szu-25 is. Ha a földről lőtték le, akkor az nem lehet egyszerre egy gyakorlat során elkövetett hiba és egy gyilkossági kísérlet. Mi több, a Putyin meggyilkolásáról alkotott elmélet ellentmondott minden más verziónak, amivel az orosz média előállt. Értelmetlenség azt állítani, hogy az ukrán légi irányítók az MH17 malajziai pilótáival kommunikáltak egy olyan terv részeként, amely az orosz elnöki repülőgép lelövésére irányult.

De ha mindezek a hazugságok³¹⁹ nem szervültek is egybe összefüggő történetté, arra jók voltak, hogy egy másik történetet szétzúzzanak – azt, amely igaz volt. Bár egyes oroszok minden

bizonnyal felfogták, mi történt, és sajnálták is, az orosz lakosság egészétől megtagadták azt a lehetőséget, hogy a háborúval és annak bűneivel kapcsolatos felelősségéről elgondolkodjon. Oroszország egyetlen megbízható társadalomkutató intézetének a felmérése szerint 2014 szeptemberében az oroszok 86%-a az ukránokat tartotta felelősnek az MH17 lelövéséért, és 2015 júliusában, amikor az események tényleges lefolyását már kivizsgálták, 85% továbbra is ezt hitte. Az orosz média az oroszokat arra biztatta, háborodjanak fel, amiért őket hibáztatják.

A tudatlanság ártatlanságot nemzett, és az örökkévalóság politikája töretlenül virágzott.

Azok az oroszok, akik 2014 nyarán³²⁰ a televízióból tájékozódtak, semmit nem tudtak meg sem arról, hogy az orosz tüzérség továbbra is ukrán állásokra lő, sem arról, hogy orosz megszálló erők gyülekeznek az ukrán határnál. Ahogy februárban a Krím félszigeten, a nyári hadjárat arca is egy motoroscsapat lett. 2014. augusztus 9-én, egy nappal az után, hogy az ukrán hadsereg elmenekült az orosz ágyúzás elől a határról, az Éjjeli Farkasok motoros show-műsort szerveztek Szevasztopolban, egy az oroszok által a Krímmel együtt elfoglalt ukrán városban. Az RT európai és amerikai nézői számára az eseményt „az Éjjeli Farkasok eposzi méretű motorostalálkozójaként” jellemezte. A motorostrükkök valójában közepszerűek és mellékesek voltak, az eseményen a legfontosabb szerepet a tévében közvetített hosszú bevezető játszotta, amely fasiszta motívumokkal töltötte meg oroszok

millióinak a nappaliját.

A szevasztopoli „motorostalálkozó” sötétben kezdődött egy óriási csarnokban. Spotlámpa vetült Alekszandr Zaldosztanovra, az Éjjeli Farkasok vezetőjére, miközben egy teherdaru a magasba emelte őt. Szűk fekete ruhája fölött bőrdzsekiben, fején bandanával megszólalt: „Anyaországom tíz sztálini csapást mért a fasizmus szőrös testére. Amikor még ülepedett a föld a harmincmillió hős sírján, amikor a felgyújtott falvak zsarátnoka még izzott, Sztálin már parancsot adott gyümölcsöskertek ültetésére. És a virágzó gyümölcsösök közepette újraépítettük elpusztított városainkat, és azt hittük, a virágzás soha nem ér véget.” Zaldosztanov Prohanov néhány hónappal korábbi, „Győzelmünk új napja” című kiáltványából szavalt.

Prohanov ebben a szövegben³²¹ a sztálinizmust rehabilitálja azzal, hogy a második világháborús győzelemhez kapcsolja, majd Ukrajna orosz megtámadását azzal igazolja, hogy azt a Szovjetuniónak a náci Németországgal szembeni ellenállásával azonosítja. Ukrajna immár nem a németek által megtámadott szovjet tagköztársaság, nem Hitler gyarmati terveinek fő célpontja, nem a második világháború legnagyobb csatamezője, nem az az ország, amely hárommillió katonát és további hárommillió civilt veszített a német megszállás alatt, hanem hirtelen Oroszország háborús ellensége lett. Prohanov az orosz ártatlanság és a nyugati dekadencia közötti háborút nyíltan szexuális jelleggel ruházza fel, amikor defloráció – azaz a „virág”, a „szüzesség” elvesztése – nélküli örök virágzásról álmodik. Zaldosztanov szónoklatának ennél a pontjánál a

fények Oroszország terhes szüzeit világították meg: nők egy csoportját párnával a ruhájuk alatt, másokat üres babakocsival.

Prohanov Oroszország problémáiért³²² a külföldieket hibáztatta, akik az általa „rémálomszerű 1990-es éveknek” hívott időszakban beavatkoztak. Kiáltványában könyörgött az oroszoknak, hogy felejtsek el az őket körülvevő valóságot, és ehelyett essenek transzba a „vörös virág” „ikonja” előtt. Szerinte a második világháborús szovjet győzelem örök időkre minden bűntől mentes ártatlanokká teszi az oroszokat. Ukrajna megcsonkítása közben az oroszoknak érzéki imádatban kell leborulniuk a virág előtt. „És ezen az ikonon a piros virág, a csodálatos piros bimbó újból kinyílt. Magunkba szívtuk illatát, és ittuk csodálatos nedűjét.” A Krím elfoglalása képezte a tetőpontot. „Türelmünk és állhatatosságunk, erőfeszítéseink és hitünk jutalmául Isten a Krímet adta nekünk. Az egykoron ellenségek által szétszakított orosz nép újraegyesült diadalmas ölelésben.”

Zaldosztanov motorosvezér – Prohanov szavait közvetítve – egybegyűltek tízezreinek és tévénezők millióinak ecsetelte a behatolástól való félelmét, amelyben az orosz idill ellensége a sátán óriási fekete pénisze. (Ebben az időben Barack Obama volt az Egyesült Államok elnöke.) Prohanov igaznak fogadta el azt a mítoszt, miszerint Kijev Oroszország szeplőtlen fogantatásának a helyszíne, székesegyháza pedig Oroszország legszentebb szentélye. Majd az ördög orgazmusáról fantáziált: „A fasizmus fekete ondója fröcsköli be Kijevet, minden orosz város anyját. A Szent Szófia-székesegyház arany apszisában, a szentélyek és oltárok közt megfogant egy torz magzat szőrös

arccal és fekete szarvakkal, amilyennek a templomi freskók az ördögöt ábrázolják.”

Prohanov képzeletében a fasizmus nem ideológia vagy esztétika. Ha a fasizmus ez volna, akkor egy fekete bőrbe öltözött, a nemzet ártatlanságát és a háború szükségességét hirdető férfi ennek tökéletes leképezése lenne. A skizofasiszták számára a fasizmus a léha külvilágból érkező anyag, amely a szúzi orosz testet fenyegeti: „Mint oszlásnak indult tészta, kifolyt a kijevi edényből, és egész Ukrajnára ömlött.” A kimondhatatlan agresszióért Barack Obama és Angela Merkel a felelős, „akik égett emberhústól bűzlenek” – fejezi be szövegét Prohanov a skizofasiszta retorikában gyakori záró szóvirággal. Ebben a hódító háború igazolására írt fasiszta szövegben egy antiszemita a holokaust szimbolikáját – itt konkrétan Auschwitz-Birkenau krematóriumait – használja, hogy a hibákat másra hárítsa. A kifigurázás szándékos volt: A „fekete ondó” megidézésével Prohanov a holokaust méltán leghíresebb versét, Paul Celan *Halálfűgáját* profanizálja.

Kiáltványának minden sora tagadja³²³ vagy elsikkasztja az ukrán történelmet – és ezt Zaldosztanov éppen akkor adta elő, amikor orosz tüzérségi lövedékek robbantak Ukrajnában, az orosz katonák pedig az ukrán határ átlépésére készülve leadták telefonjaikat és ellenőrizték fegyvereiket. Kijev nem ukrán város, holott Ukrajna fővárosa, Ukrajna ellenség, holott az ukránok többet szenvedtek a második világháború során, mint az oroszok, a Majdan nem civil tüntetés, hanem a fekete sátán által a szűz Oroszországon elkövetett erőszakból született démoni fattyú. A drasztikus képeknek el kellett nyomniuk a

jogállamiságra vágyó emberek prózai valóságát.

A „motorosbemutató” politikai felvezetése folytatódott: „A fasizmus elleni újabb harc elkerülhetetlen – jelentette ki Zaldosztanov. – Elkerülhetetlen a tizenegyedik sztálini csapás.” Ekkor a hangszórókból Obama, Merkel – és Hitler hangja szólalt meg. A színpadon egy ponyva alatt mozogni kezdett egy alak: a tészta, amely túlfolyik az edényen. A ponyva alól fekete figurák tűntek elő, akik horogkereszt alakban táncoltak. Majd óriási mechanikus kezek jelentek meg a színpad felett, az egyik ujjon egy gyűrű sassal: az amerikai bábjátékos. A fekete alakok ukrán tüntetőkké váltak, akik megtámadják a tehetetlen rohamrendőröket. Zaldosztanov elítélte „Európa örök lakárait, spirituális rabszolgáit”. Aztán meglincselték a fekete tüntetők vezetőjét.

Ezután következett a 13 Szozvezgyije nevű együttes, hogy előadják a nacionalista ska slágert: „Miért ölnek ukránok más ukránokat?” A szöveg azt kérdezi, miért adták el a Ruszt Európának, ami furcsa kérdés, hiszen a Rusz középkori európai királyság volt. Ahogy az együttes mutatja, a popkultúra is képes megidézni az örökkévalóság politikáját: Oroszország a Rusz, a történelem nem történt meg, a támadás önvédelem. Az együttes határozott, bár művészietlen előadásában a mai ukránok nem választhatták Európát, mert Ukrajna a Rusz, és a Rusz Oroszország. Az ukránokat tehát manipulálták: „Ki hazudott neked ma, Ukrajna?” A dal odacsábított két páncélozott járművet ukrán felségjelzéssel a színpad közepére, ahol egy újabb jelenetben embereket égettek halálra. Hősi orosz önkéntesek gépfegyversorozatok ezreit lőtték a járművekre,

miközben a szarufákról lógó köteleken ereszkedtek le. A győzedelmeskedő orosz önkéntesek elfoglalták a járműveket, és a „Donyeck-i Népköztársaság” zászlóit lengették.

Ekkor újból Zaldosztanov szólalt meg. Ukrajna létét a Szovjetunió német megszállásához kapcsolta azzal, hogy bocsánatot kért a Vörös Hadsereg katonáitól, akik „tömegsírokban nyugszanak, ők, akik a parancsnak engedelmeskedve szívük vérével öntözték a Ruszt”. Az nem számított, hogy azok a vöröskatonák jelentős számban ukránok voltak. Oroszországnak a mártíromságból monopóliumra volt szüksége. Hogy ezt megőrizze, háborút vívott egy messze nagyobb szenvedésleltárral bíró nemzettel (az ukránokkal), miközben egy még annál is többet elszenvedett népet (a zsidókat) gyalázott. Ahogyan a soron következő Opasznye együttes „Donbasz” című számában elmagyarázta, az ukránoknak „baráti segítségnyújtásra” van szükségük orosz bátyjuktól. A „baráti segítségnyújtás” Brezsnyev kifejezése volt azokra a katonai beavatkozásokra, melyeket a kommunista rezsim támogatására vetettek be más országokban.

A dal után Zaldosztanov további ukrán területek elfoglalását követelte. Végre megkezdődött a motorosbemutató. A korábbi ska- és rapszámokhoz hasonlóan a mutatványok is egy észak-amerikai művészeti ág jellegtelen példái voltak. A „motorosbemutató” csupán annyiban említésre méltó, hogy egy régen elfeledett európai művészeti formát rehabilitált: a náci *Gesamtkunstwerk*-ét, a totális műalkotását, amely a világot világnézettel, a történelmet pedig az örökkévalóság mítoszával váltja fel.

A július 10-i keresztre feszítő mese, az MH17-es körüli zűrzavar és az augusztus 9-i „motorosbemutató” csak három példája a 2014 nyarán az oroszokra zúdított propagandaáradatnak. Ez a kreatív tudatlanság az ártatlanságuk bűvöletébe csábította őket. Nehéz megítélni, milyen hatása volt ennek az orosz polgárookra általánosságban, de az biztos, hogy egyes férfiakat arra biztatott, utazzanak Ukrajnába harcolni.

Miután az orosz tűzérség augusztus 8-ára³²⁴ egyes határszakaszokból kiűzte az ukrán csapatokat, nyitva állt az út még több orosz önkéntes (és fegyver) bevetéséhez. Az orosz toborzók szerint (még ha az orosz szóvivők ezt külföldön tagadták is) az orosz kormány jelzés nélküli fehér („humanitáriusnak” nevezett) teherautókat használt a csapatok szállítására. Az orosz önkéntesek amiatt indultak útnak, amit az ukrán háborúról az orosz tévében láttak. Az egyik toborzó, a különleges erők veteránja így magyarázta a megmozdulást: „Sajtónk és televíziónk a drámai tényeket mutatja.”

Az orosz önkéntesek egy része³²⁵ azt feltételezte, hogy Ukrajna nem létezik. Egy a távoli Ázsiából – onnan, ahol Oroszország, Kína, Mongólia és Kazahsztán találkozik – érkezett orosz kijelentette, hogy az oroszok és az ukránok egyetlen nép. Valós volt ellenben számukra „Novorosszija”, amely az önkéntesek Ukrajnába érkezésekor már el-elűnt az orosz tévéképernyőkről. Egyes önkéntesek azt képzeltek, az Egyesült Államokat egy világháború kirobbantásában akadályozzák meg, mások, hogy a globális Szodomát állítják meg. Amikor megkérdezték tőlük, miért harcolnak, az orosz önkéntesek

„fasizmust” és „népirtást” emlegettek. A keresztre feszítő mese felejthetetlennek bizonyult. Fiatal férfiak arról beszéltek, „szívük szólította” őket a gyermekek megmentésére.

A határra érkező orosz önkéntesek³²⁶ számát messze meghaladta a rendes orosz katonák száma. 2014 júliusában és augusztusában huszonhárom, az ukrán határ közelében létesített táborban adtak ki parancsokat orosz katonáknak. Augusztus elejére az orosz fegyveres erők körülbelül harminc egysége táborozott a határnál és készült Ukrajna megtámadására. Az orosz falusiak megszokták az ország minden tájáról érkező fiatal újoncok jelenlétét, ahogyan megszokták az ágyúzás hangját is.

A katonák időnként³²⁷ azért felhívták magukra a figyelmet. A bevetés előtti napokban a fiatal férfiak néha szokatlan dolgokat művelnek. Augusztus 11-én éjszaka például a határ orosz oldalán fekvő Kujbisevo lakosai számukra különös táncokat néztek végig. A táncosok a 136. számú motorizált gyalogsági dandár katonái voltak a dagesztáni Bujnaszkszból – az Orosz Föderáció egyik muszlim többségű kaukázusi körzetéből Csecsenföld határán, ahol a lakosság kevesebb, mint 5%-a orosz. Az Orosz Föderációból Ukrajnába ölni és meghalni küldött sok más katonával együtt ezek a férfiak is a nem orosz kisebbségek tagjai voltak, olyanok, akiknek a halálára nem figyelnek fel a médiapiacon. A 136. számú motorizált dandár nem sokkal augusztus 11. után átlépte az orosz–ukrán határt, és harci érintkezésbe lépett az ukrán hadsereggel. Augusztus 22-re a táncosok holtteste megérkezett Dagesztánba.

A Csecsenföldön állomásozó³²⁸ 18. számú önálló motorizált

lövészdandár az elsőik egyike volt, amely a nyári támadás során átlépte a határt. A dandár zöme Oroszország csecsen háborúja idején menekült férfiakkól állt, és nemrég a Krímen volt bevetésen. Július 23-án, hat nappal az után, hogy Oroszország lelőtte az MH17-est, emberei parancsot kaptak, hogy jelenjenek meg csecsenföldi támaszpontjukon. Három nappal később úton voltak egy az orosz–ukrán határon elterülő táborba. Az egység egyik katonája, Anton Tumanov augusztus 10-én anyjának azt mondta, „Ukrajnába küldenek minket”. Másnap lőszert és gránátokat kapott. A VKontaktyén, a Facebook orosz változatán ezt posztolta: „Elvették a telefonomat, és Ukrajnába mentem.” Tumanov egyike volt a 18. számú önálló motorizált lövészdandár 1200 bajtársának, akik augusztus 12-én ukrán földre léptek.

Augusztus 13-án a lövészdandár³²⁹ emberei Sznyizsnyében állomásoztak, ahonnan négy héttel korábban orosz katonák lelőtték az MH17-es járatot. Az ukrán tüzérség felgyújtotta lőszerraktárukat, aminek során százhuszan meghaltak és további négyszázötvenen megsérültek. Anton Tumanov családja jelentést kapott: a halál helyszíne az „egység helye”, a halál időpontja „a katonai szolgálat ideje”, a halál oka „a lába elvesztése utáni vérvesztés”. Anyja végül többet is megtudott fia halálának körülményeiről, mert a bajtársak egyike vállalta a kockázatot, hogy elmondja, mi történt. „Nem értem, miért kellett meghalnia – nyilatkozott később Tumanov anyja. – Nem lehetett volna hagyni, hogy Ukrajnában az emberek maguk rendezzék el dolgaikat?” A fájdalmát csak fokozta, hogy a fia olyan háborúban vesztette életét, amely hivatalosan nem is

létezett. „Ha odaküldik a katonáinkat, vallják is be.” Amikor fia halálának körülményeit kipoztolta a közösségi médiában, letámadták mint árulót.

Konsztantyin Kuzmin, a lövészdandár egy másik³³⁰ katonája valószínűleg ugyanakkor halt meg. Augusztus 8-án még felhívta a szüleit: „Anya, apa, szeretlek benneteket. Gondolok rátok! Pusziljátok meg a lányomat helyettem.” Anyját kilenc nappal később az orosz katonaság megbízottja tájékoztatta, hogy fia az ukrán határnál végzett gyakorlatok során életét vesztette. Amikor az asszony megkérdezte a megbízottat: „Maga elhiszi, amit most mond nekem?”, annyi tisztesség azért volt a katonában, hogy nemmel válaszoljon.

Kuzmin egyik bajtársa,³³¹ Rufat Oronjazov harckocsivezető túlélte az augusztus 13-i tűzéségi csapást. Barátnője a közösségi médián keresztül követte egysége előrehaladását, és tudott a tűzéségi támadásról, illetve a veszteségekről. Másnap Oronjazov felhívta a barátnőjét, hogy elmondja, „a mieink közül sokan a szemem láttára haltak meg”. Augusztus 14-e után nem telefonált többet. „Esküvőre készültünk – emlékezett a barátnője. – Bármit mondtam, mindig mosolygott.”

2014. augusztus 17-én vagy a körül³³² a Pszkovban állomásozó 76. légideszantos hadosztály egységei lépték át az ukrán határt. Az egységnek az ukrán hadsereg ellen bevetett hozzávetőlegesen kétezer katonájából körülbelül száz esett el. Augusztus 24-én kezdődtek a temetések Pszkovban. Elzavarták azokat, akik a sírokat fényképezni próbálták. Augusztus 19-én a 106. számú légi gárda 137. számú ejtőernyősezerde Rjazanyból csatlakozott a támadáshoz. Szergej Andrianov nem sokkal

később esett el. „Bocsáss meg, fiam – írta az anyja egy közösségi oldalra –, hogy nem tudtalak megvédeni ettől a gonosz háborútól.” Barátja a VKontaktyén ezt posztolta: „Legyen átkozott az, aki idegen országba küldött téged harcolni.”

Az Uljanovszkban állomásozó³³³ 31. légideszantos dandárt augusztus 3-ára hívták be gyakorlatozásra. A katonák tudták, hogy Ukrajnába küldik őket, hiszen minden a közelmúltbeli krími bevetésük mintáját követte. Egyikük, Nyikolaj Kozlov ukrán rendőrségi egyenruhában töltötte krími idejét, minden bizonnyal Oroszország megtévesztési kampányának szereplőjeként. Augusztus 24-re a 31. légi dandár ukrán területre lépett. Azon a napon Kozlov egy ukrán támadásban elvesztette a lábát. Legalább két bajtársa, Nyikolaj Busin és Ilnur Kilcsenbajev elesett a harcokban. Az ukrán hadsereg az egység tíz katonáját foglyul ejtette, köztük Ruszlan Ahmedovot és Arszenij Ilmitovot.

Ugyanabban az időben, augusztus 14-e körül³³⁴ Oroszország 6. számú önálló harckocsidandárja a Nyizsnyij Novgorod-i területről is belépett a harcokba. Katonái ukrán útjelző táblák előtt fényképezkedtek. Vlagyiszlav Barakov harckocsijában halt meg ütközet közben, és az ukrán hadsereg legalább két bajtársát foglyul ejtette.

Valamikor augusztusban a Pecsengában³³⁵ állomásozó 200. számú motorizált gyalogsági dandár belépett a Luhanszkért (a Donbasz Donyeck utáni második legfontosabb városáért) vívott csatába. A 200. számú motorizált dandár fiatal katonái sarlóstul-kalapácsostul a SZTÁLINÉRT! SZSZKSZ feliratot festették tankjaikra, tarackjaikra pedig a HALÁL A

FASIZMUSRA! szöveget. Egy önjáró tüzérségi löveget SZTÁLIN ÖKLÉ-nek kereszteltek, a Prohanov által ígért tizenegyedik sztálini csapás tiszteletére. Egy Grad típusú tüzérségi eszközre A GYEREKEKÉRT ÉS AZ ANYÁKÉRT felirat került, egy másikra a DONYECK GYERMEKEI. Az ukrán hadsereg által ágyúzott városok nagyon is valós civil áldozatai éppen ennek a fegyvernek, a Gradnak estek áldozatul. Az oroszok által A GYEREKEKÉRT ÉS AZ ANYÁKÉRT felirattal ellátott Gradok valószínűleg szintén gyerekeket és anyákat öltek.

Jevgenyij Trundajev,³³⁶ a 200. számú motorizált dandár katonája Ukrajnában esett el, és posztumusz kitüntették az Oroszország hőse díjjal. Bajtársai részt vettek a luhanszki reptérért vívott sikeres csatában, majd más orosz egységekhez csatlakoztak a döntő ilovajszki ütközetben, ahol az ukrán hadseregnek egy jelentős részét bekerítették és megsemmisítették az orosz páncélosok. Annak ellenére, hogy biztonságos áthaladást ígértek nekik, megölték az ostromból kimenekülő ukrán katonákat.

Ez az orosz győzelem vezetett a szeptember 5-én, Minszkben kötött fegyverszünethez. A megállapodás csak annyit rögzített, hogy az „idegen erőknek” vissza kell vonulniuk. Mivel Moszkva tagadta, hogy orosz katonák Ukrajnában tartózkodnak, ezt úgy értelmezte, hogy nincs teendője. Az orosz katonák a minszki jegyzőkönyv után is Ukrajnában maradtak, és újabb erőket is bevetettek. Az augusztusi támadás során harcba küldött néhány alakulatot kivonták az orosz–ukrán határnál lévő táborokba vagy támaszpontokra, hogy majd néhány hónappal később visszatérjenek az ukrán háborúba.

2015 elején orosz fegyveres³³⁷ egységek egy harmadik nagyobb offenzívát hajtottak végre ukrán területen. Az eredeti cél a donyecki repülőtér volt. Nyolchavi harcok és ostrom után a repülőtér mint olyan már nem létezett. De az ukrán katonák (és paramilitáris csoportok) kitartása a határ mindkét oldalán szimbolikus jelentőséggel bírt. Az ukránok a kitartó védőket „kiborgnak” nevezték, mert mintha mindent túléltek volna. Ezért Moszkvában úgy döntöttek, meg kell halniuk. Amikor február közepén az orosz erők végül elfoglalták a repülőteret, az ukrán hadifoglyokat kivégezték.

A 2015. januári orosz offenzíva³³⁸ másik célja Debalceve volt, a donyecki és a luhanszki régiót összekötő vasúti csomópont. Ez a terület a „Donyecki Népköztársaság” és a „Luhanszki Népköztársaság” elnevezésű orosz támogatású pseudoállamok működése szempontjából volt fontos. A Debalcevénél harcoló orosz egységek között ott volt a 200. számú önálló motorizált dandár, amely a 2014. augusztusi támadásban is részt vett. Két egység, amely az Ukrajnától hatezer kilométerre, az orosz–mongol határnál fekvő, zömmel buddhisták lakta Burjátföldről érkezett, csatlakozott hozzájuk. Ezek a 37. számú motorizált gyalogsági dandár Kjahtából és az Ulan-Udeban állomásozó 5. számú önálló harckocsibrigád voltak.

Bato Dambajev,³³⁹ a 37. számú motorizált dandár katonája a közösségi médiában fényképeket posztolt az útjukról Burjátföldről Ukrajnába, és vissza. A donyecki régió lakosai a „benszülött donbaszi burjátokról” viccelődtek. A Donbaszban a háborúval kapcsolatos állásponttól függetlenül mindenki tisztában volt az orosz hadsereg részvételével, és aki ilyen

vicceket mesélt, akár az oroszok, akár az ukránok mellett is állást foglalhatott, akár közömbös is lehetett. Széles körben terjedtek az Ukrajnában kutyakölyköt ölelgető vagy focizó burjátokról készült fényképek. A burjátok a maguk részéről kinevették az orosz propagandát, amely ukrainai jelenlétüket tagadta. Más propagandát viszont igaznak fogadtak el. Küldetésüket abban látták, amit az orosz média mutatott nekik: hogy legyőzzék „a gyerekgyilkosokat”.

Bár a felek 2015. február 12-én³⁴⁰ aláírtak egy második tűzszüneti megállapodást, a Debalceve elleni orosz támadás folytatódott. A jegyzőkönyv ismét „idegen erőkről” beszélt, Oroszország pedig tagadta, hogy katonái Ukrajnában lennének. A harcok folytatódtak, amíg a város meg nem semmisült és az ukrán hadsereg fel nem adta. „Kitörtek, meg akarták tisztítani az utat, menekültek, nekünk meg el kellett taposnunk őket” – emlékezett Dorzsi Batomunkujev, az 5. számú önálló harckocsidandár harckocsivezetője, aki súlyos égési sérüléseket szenvedett, amikor tankját találat érte. Az orosz oldalon harcoló oroszok és ukrán civilek is megsebesültek és elesetek a debalcevei harcokban, de a sebesültek és halottak zöme bekerített ukrán katona volt. Így a legújabb orosz beavatkozás a Donbaszban nem meglepően katonai győzelemmel ért véget.

Az orosz hadsereg egyes egységei³⁴¹ Ukrajnában maradtak, helyieket képezték ki, és harcokban vettek részt. A katonai felderítés, a GRU 16. számú önálló különleges dandárja például 2015-ben Ukrajnában állomásozott. Legalább három katonája, Anton Szaveljev, Timur Mamajuszupov és Ivan Kardopolov Ukrajnában esett el május 5-én. Egy asszony, Kardopolov földije

így vázolta a helyzetet: „Nem tudom, a tévében azt mondják, nem vagyunk háborúban, de folyton holtan hozzák vissza fiainkat.” Ő képes volt bátran szembeállítani azt, amit a saját szemével látott, azzal, amit a televízió mutatott.

A legtöbb orosz számára a háború³⁴² lényegi mozzanatai majdnem végig rejtve maradtak Szurkov homályos tükre mögött. Az oroszoknak azt sulykolta a média, hogy a „Donyeck-i Népköztársaság” és a „Luhanszki Népköztársaság” független entitások, miközben a szakadárok bevallották, hogy az orosz adófizetőktől függnék. Ez azt jelentette, ahogy egy szakadár később megfogalmazta, hogy „a Moszkvából érkező utasítást magának az Úristennek a hivatalából érkező utasításnak tekintették”. „Moszkva” alatt Szurkovot értette. A két „népköztársaság” médiája a Moszkvából érkező útmutatásokat követve Amerikát a fasiszta gonosz forrásaként ábrázolta, Duginnal és Glazijevvel konzultált, és médiatámogatást adott az európai fasisztáknak. Az ukrán polgárok szenvedése folytatódott, tízezrek haltak meg, és körülbelül kétmilliónyi menekülésre kényszerültek.

Oroszország Ukrajna elleni háborúját „hibrid háborúként” szokták emlegetni. Amikor a „háború” szó valamilyen jelzőt kap, mint például a „hibrid”-et, ez azt sugallja, mintha kevesebből lenne szó, mint „igazi” háborúról, holott valójában több is annál. Ukrajna orosz megszállása egyszerre volt reguláris háború és egyben partizánhadjárat azzal a céllal, hogy feltüzeljék az ukrán polgári lakosságot az ukrán hadsereg ellen. Ezen túlmenően az Ukrajna elleni orosz hadjárat a történelem

eddiggi legszélesebb körű kibertámadása volt.

2014 májusában feltörték³⁴³ Ukrajna központi választási bizottságának a honlapját, hogy kitegyenek egy képet, amely az elnökválasztás győzteseként tüntet fel egy olyan nacionalista politikust, aki a szavazatoknak valójában kevesebb mint 1%-át szerezte meg. Az ukrán hatóságok az utolsó pillanatban állították meg a támadást. Nem tudván, hogy a támadást észlelték, az orosz televízióban ezt a képet mutatták, amikor hamisan azt híresztelték, hogy a nacionalista politikust választották meg Ukrajna elnökévé. 2015 őszén ukrán médiavállalatokat és az ukrán vasúti hálózatot érte hackertámadás. Decemberben hackerek az ukrán villamos hálózat három állomását kapcsolták le, amivel ötven alállomást iktattak ki és negyedmillió embert fosztottak meg az áramszolgáltatástól. 2016 őszén az ukrán vasúti hálózatot, a kikötői hatóságot, a kincstárt, valamint a pénzügyi, az infrastruktúra- és a védelmi minisztériumot törték fel. Az ukrán villamos hálózat egy második, jóval kifinomultabb támadásnak is áldozatául esett, ennek során a kijevi állomást kapcsolták le.

Ez a kiberháború³⁴⁴ akkoriban nem került a nyugati média címlapjaira, holott a hadviselés jövőjét vetítette előre. 2014 végétől Oroszország az amerikai Fehér Ház, a külügyminisztérium, az elnök katonai tanácsadó testülete és számos amerikai civilszervezet e-mail-hálózatába hatolt be. Az Ukrajnában áramszünetet okozó vírusokat az amerikai villamosenergia-hálózatba is bejuttatták. Az amerikaiak erre csak 2016-ban kezdtek felfigyelni, amikor az orosz hackerek elérték az amerikai elnöki politika szintjét.

Oroszország 2014-es, Ukrajna elleni támadásának³⁴⁵ legfigyelemreméltóbb eleme az információs háború volt, amely a ténytudás aláásására és az orosz ártatlanság bizonygatására irányult. Ez a fajta hadviselés később az Egyesült Államokban folytatódott, kifinomultabb módon és komolyabb eredményekkel, mint Ukrajnában. Ukrajna elvesztette az Oroszországgal szemben vívott információs háborút, amennyiben mások nem értették meg, az ország milyen szorult helyzetben van. Az ukrán polgárok általában tisztában voltak ezzel, amit az amerikaiakról viszont nem mondhatunk el.

Az ukrán háború során³⁴⁶ az orosz vezetés a nem hihető tagadhatósággal operált, és nyilvánvaló hazugságokkal traktálta a világot, miközben a nyugati médiától a tények felderítését követelte. Putyin 2014. április 17-én a következő szavakkal határozottan tagadta az orosz jelenlétet Délkelet-Ukrajnában: „Ostobaság. Nincsenek orosz egységek Kelet-Ukrajnában – sem különleges erők, sem taktikai tanácsadók. Mindent a helyiek csinálnak, és ezt az bizonyítja, hogy ezek az emberek a szó szoros értelmében levették az álarcukat.” Az a sajátos ebben, hogy az orosz különleges erők épp aznap, április 17-én Szlovjanszkban valóban levették maszkjaikat, és pontosan az ellenkezőt hirdették: „A GRU különleges erőitől vagyunk.” Augusztus 23-án, a nyári hadjárat csúcspontján, amikor az orosz egységek Ilovajszkban kezdték bekeríteni az ukrán katonákat, Lavrov ezt nyilatkozta: „Minden ilyen történetet [az orosz csapatok jelenlétéről] egy információs háború részének

tekintünk.” Augusztus 29-én Lavrov azt állította, hogy az orosz katonákról készült fotók „számítógépes játékokból kimásolt képek”.

Lavrov valójában³⁴⁷ nem a tényeket akarta helyesbíteni, hanem azt akarta mondani, hogy a ténszerűség az ellenség. Ez szerepelt az Izborszki Klub programnyilatkozatában, illetve ez volt Antyufejev orosz parancsnoknak a nyári támadás előtt felhozott érve: a tények csupán a Nyugat „információs technológiája”, és a ténszerűség felszámolása a Nyugat megsemmisítését jelenti. A közvélemény-kutatások arra utalnak, hogy a realitás tagadása valóban elfojtotta az oroszok felelősségérzetét: 2014 végén az oroszoknak csak a 8%-a érzett bármilyen felelősséget az ukrajnai eseményekért. A nagy többség, 79%-uk azzal az állítással értett egyet, hogy „a Nyugatnak úgysem tetszik, amit Oroszország csinál, úgyhogy nem érdemes foglalkozni azzal, amit mondanak”.

Miután hangosan buzdították³⁴⁸ az oroszokat, hogy harcoljanak Ukrajnában, a hazaszállított holttesteket csendes rettegés köszöntötte. A halottak és a sebesültek családjával közölték, hogy nem kapnak állami juttatásokat, ha a sajtóval beszélnek. A Katonaanyag Bizottságának szentpétervári szervezetét, amely listát vezetett az orosz háborús halottakról, „külföldi ügynöknek” nyilvánította az orosz kormány. A Katonaanyag Bizottságának pjatigorszki vezetőjét, egy hetvenhárom éves cukorbeteg asszonyt letartóztatták. Az orosz veszteségekről beszámoló újságírók nagy részét megverték. 2014 végére az orosz újságírók nem tudósítottak, illetve nem tudósíthattak a történeteikről. A halottak listája elsikkadt. A

háború folytatódott, de a sötétben.

Az Ukrajna, Európa és Amerika elleni³⁴⁹ orosz háború mögött meghúzódó logika a *stratégiai relativizmus*. A bennszülött kleptokrácia és a nyersanyagkivitel-függőség miatt az orosz államhatalom nem volt képes tovább növekedni, és az orosz technológia képtelen volt felzárkózni Európához és Amerikához. Volt viszont lehetőség a hatalom viszonylagos növelésére mások gyengítése révén: például Ukrajna megtámadásával, hogy távol tartsák Európától. A párhuzamos információs háború célja az EU és az Egyesült Államok gyengítése volt. Az oroszokkal ellentétben az európaiak és az amerikaiak integrált kereskedelmi térséggel és kiszámítható, a hatalomváltást is szabályozó politikai rendszerrel bírtak. Ha ezeket gyengíteni lehet, az orosz veszteségek elfogadhatók, mert az ellenség veszteségei nagyobbak. A stratégiai relativizmus lényege a nemzetközi politika negatív összegű játékká alakítása, amelyben az ügyes játékos kevesebbet veszít, mint mindenki más.

Bizonyos tekintetben Oroszország elvesztette ukrainai háborúját. Azok, akik száz és ezer kilométereket utaztak a Kaukázusból vagy Szibériából Ukrajnába, hogy oroszul náluk jobban beszélő ukránokat öljenek, nem jelentettek meggyőző érvet az orosz kultúra mellett. A Krím orosz annexiója és a két „népköztársaság” – a luhanszki és a donyecki – támogatása valóban megterhelte Ukrajna nemzetközi kapcsolatait. Ám a befagyott konfliktus ettől még messze nem érte el Ukrajna „dezintegrációját”, amelyről az orosz politikai dokumentumok

szóltak, és igencsak elmaradt a „Novorosszija” fogalmával sugallt masszív expanziótól. Miközben Ukrajna területén orosz hadsereg állomásozott, szabad és igazságos választásokat szerveztek, míg Oroszország hadsereget tartott fenn választások helyett.

Az ukrán társadalmat az orosz támadás³⁵⁰ konszolidálta. Ukrajna főabbijának a megfogalmazásában: „Egy Oroszország nevű külső fenyegetéssel nézünk szembe. Ez mindenkit összehozott.” Ez a sarkítás egy fontos igazságra mutat rá: az ukrán történelemben először vált oroszellenessé a közvélemény. A 2001-es népszámláláskor az ország lakosságának 17,3%-a határozta meg magát orosz nemzetiségűként, 2017-re ez a szám 5,5%-ra esett. A csökkenés egy része annak a következménye, hogy a népszámlálás nem jutott el a Krímre és a Donbasz régió egyes területeire, nagyobb része mégis az orosz megszállás következménye volt. Egy az oroszul beszélők védelmére indított támadás ezrével ölte meg az embereket, arra készítette az életben maradottakat, hogy milliósámra ukránnak vallják magukat.

Azzal, hogy megtámadta Ukrajnát,³⁵¹ annektálta a Krímet és lelőtte az MH17-es járatot, Oroszország válasza kényszerítette az Európai Uniót és az Egyesült Államokat is. Az EU és az USA szankciói meglehetősen enyhe reakciót jelentettek Oroszország kinyilvánított szándékára, hogy új „világrendet” teremtsen, ahogy Lavrov fogalmazott, ám mégis elszigetelték Oroszországot főbb partnereitől, és elmélyítették gazdasági válságát. Putyin Kínát állította be alternatívának, míg Peking azzal világított rá Oroszország gyengeségére, hogy kevesebbet

fizetett az orosz szénhidrogénekért. Oroszország hatalmának az alapja a Nyugat és a Kelet közötti egyensúlyozás képessége, Ukrajna megtámadása viszont Oroszországot Kínától tette függővé, anélkül hogy a kínaiak bármilyen ellenszolgáltatásra kényszerültek volna.

Oroszország Eurázsia-ideológusai azt állítják,³⁵² az Egyesült Államok Oroszország erőforrásait akarja ellopni. Antyufejev például Oroszország ukrajnai háborúját védekező hadjáratnak állította be, amely megakadályozza, hogy az Egyesült Államok elloppja Oroszország földgáz- és édesvízkincseit. Ez inkább élénk képzelőerőről tesz tanúbizonyságot, mintsem az amerikai energiatermelés ismeretéről. Sőt, az erőforrásokra való összpontosítás inkább csúsztatásnak tűnik. Oroszország szomszédja, Kína az, amely nem rendelkezik földgázzal és édesvízzel, nem az Egyesült Államok. Azzal az állításával, hogy a nemzetközi jog nem védi az államhatárokat, Moszkva megnyitotta az utat Peking számára, hogy a kínai–orosz határral kapcsolatban hasonló igényeket fogalmazzon meg. Az orosz–ukrán háborúban szinte mindenki veszített: Oroszország, Ukrajna, az EU és az Egyesült Államok. Az egyetlen nyertese Kína.

2014. augusztus 29-én, azon a napon, amelyen Lavrov Oroszország Ukrajna elleni háborúját számítógépes játékhoz hasonlította, orosz és európai fasiszták és szélsőjobboldali politikusok Ukrajnától szerzett területen találkoztak, hogy egyszerre tagadják és ünnepeljék a folyamatban lévő orosz támadást.

Konferenciájukat Szergej Glazijev az „antifaszizmus”³⁵³ jelszavával nyitotta meg Jaltán. A program szerint Glazijev megnyitóját követően Alekszandr Dugin és Alekszandr Prohanov orosz fasiszták kaptak szót. A vendégek az európai szélsőjobb vezetői voltak: Roberto Fiore Olaszországból, Frank Creyelman Belgiumból, Luc Michel szintén Belgiumból, Bulgáriából Pavel Csernev, Magyarországról Gyöngyösi Márton és Nick Griffin Nagy-Britanniából. Orosz és európai fasiszták gondolkoztak egy „Antifasiszta Tanács” létrehozásán. Letagadták, hogy Oroszország megtámadta volna Ukrajnát, miközben egy Oroszország által annektált városban találkoztak, és tagadták, hogy Oroszország az adott időpontban is harcolt volna Kelet-Ukrajnában, pedig a díszvendégek között egyenesen a csatamezőről érkezett orosz katonai parancsnokok is ültek.

Az Európai Unióban ritka az a politikai párt,³⁵⁴ amely ilyen álláspontot képvisel. Németországban bukkant fel egy lehetséges partner, amely haszonélvezője is lett az orosz támogatásnak: az AfD (*Alternative für Deutschland*, azaz „Alternatíva Németországért”) nevű jobboldali párt. Valahol a Jaltában megjelent radikálisok és a hagyományosabb pártok között helyezkedett el, és Moszkva kedvence lett. Vezetője, Alexander Gauland, a CDU kereszténydemokrata néppárt korábbi tagja elfogadta Oroszország álláspontját a Krímről, és pártját oroszbarát alternatívaként pozicionálta – még akkor is, amikor Moszkva a német establishmentet támadta. Oroszország 2014 őszén kibertámadásokat intézett a német parlament és német biztonsági szolgálatok ellen, majd 2015 májusában ismét megtámadták a Bundestagot. 2016 áprilisában a CDU,

Németország legnagyobb, Angela Merkel által vezetett pártja szintén támadás célpontjává vált. A német szélsőjobb támogatására és a német hagyományos pártok ellen indított legfontosabb orosz kampány viszont nyilvános volt. Az akcióterv oroszok és németek közös félelemforrását, az iszlámot használta ki Moszkva és az AfD közös ellensége, Angela Merkel kancellár ellen.

A szíriai háború elől³⁵⁵ (és Afrikából) menekülők növekedő számát látva Merkel váratlan álláspontra helyezkedett: Németország nagyszámú menekültet fogad be, többet, mint a szomszédos országok, és többet, mint amennyit a német választók szerettek volna: 2015. szeptember 8-án a német kormány bejelentette, hogy évente félmillió menekültet engednek be az országba. Nem volt véletlen egybeesés, hogy Oroszország három héttel később bombázni kezdte Szíriát. Az ENSZ előtt 2015. szeptember 28-án megtartott beszédében Putyin Eurázsia és az Európai Unió „harmonizálását” javasolta. Oroszország Szíriát bombázta, hogy menekülteket generáljon, majd az európaiakat pánikolásra ösztönözte. Ezzel akarta segíteni az AfD-t és oroszosabbá tenni Európát.

Az orosz bombák³⁵⁶ Putyin beszéde után egy nappal kezdtek hullani Szíriára. Az orosz repülőkből nagy magasságból ledobott nemprecíziós („buta”) bombák katonai célpontokat támadtak, de a nem precíziós bombázás szélesebb körű pusztítást és ezzel több Európába tartó menekültet generált. Oroszország azonban rendszerint nem is az ISIS támaszpontjait vette célba. Emberi jogi szervezetek arról számoltak be, hogy Oroszország mecseteket, orvosi rendelőket, kórházakat,

menekülttáborokat, víztisztító üzemeket és általában városokat bombázott. Merkel döntését, hogy szír menekülteket fogad be, nem kis mértékben motiválta a harmincas évek történelme, amikor Németország saját zsidó polgáraiból csinált menekültet. Az orosz válasz lényegében ez volt: ha Merkel menekülteket akar, hát adjunk neki, és használjuk ezt ki arra, hogy szétverjük a kormányát és a német demokráciát. Sőt, Oroszország nemcsak magukat a menekülteket szállította, hanem azt a rémképet is, hogy a menekültek terroristák, és megerősözik az európai nőket.

2016. január 11-én egy orosz származású tizenhárom éves lány, Lisa F. nem akart hazamenni berlini otthonába. Sokadszorra akadtak gondjai az iskolában, és az Oroszországból áttelepült család már korábban felkeltette a hatóságok figyelmét. Egy tizenkilenc éves fiú lakására ment, hogy meglátogassa őt és anyját, ott maradt éjszakára is. Lisa F. szülei bejelentették a rendőrségnek lányuk eltűnését. Másnap Lisa hazament, hátizsákja és mobiltelefonja nélkül. Anyjának drámai történetet adott elő arról, hogy elrabolták és megerősözték. A rendőrség az eltűnés bejelentése után kivonult a lány barátja lakására, ahol megtalálták Lisa holmiját. Kihallgatták a fiút és annak anyját, és a vallomások, illetve az előkerült hátizsák és a telefon alapján megállapították, hol tartózkodott előző éjjel a lány. Amikor kikérdezték, Lisa F. bevallotta a rendőrségnek, hogy nem akart hazamenni, egy orvosi vizsgálat pedig megerősítette, hogy az a történet, amelyet anyjának előadott, hamis volt.

A berlini család drámája³⁵⁷ világhírként folytatódott az orosz

televízióban. 2016. január 16-án a Pervij Kanal a Lisa F. által az anyjának előadott történet egyik verzióját mutatta be: muszlim menekültek rabolták el a lányt, és egész éjszaka sorozatos erőszakot követtek el rajta. Ezzel az első számú orosz csatornán kezdetét vette egy nem kevesebb mint negyven részből álló sorozat, amely egy a rendőrségi vizsgálat szerint meg nem történt esetről szólt. Az anyagokba más helyeken és más időpontokban felvett képeket vágtak be, hogy a valóság látszatának elemeivel dúsítsák a történetet. A Szputnyik nevű orosz propagandacsatorna azt az általános spekulációt terjesztette, hogy menekült erőszakolók járják Németország utcáit. Január 17-én a szélsőjobb Nemzeti Demokrata Párt tüntetést szervezett, hogy Lisa F. számára igazságot követeljen. Bár mindössze tucatnyi ember jelent meg, ezek egyike egy RT-operatőr volt, és felvétele még aznap megjelent a YouTube-on.

Az orosz információs háború³⁵⁸ már zajlott egy ideje, de a legtöbb német nem figyelt fel rá. A Lisa F.-féle történet így védtelen célpontot érő kemény csapás volt. A berlini rendőrség egy tapintatos sajtóközleményt adott ki, amelyben elmagyarázta a vizsgálati eredményeket, a család védelmében kihagyta a neveket, és a közösségi média felelős használatára szólított fel. Ilyesmivel képtelenség feltartóztatni az orosz propaganda-hadjáratot. Az orosz média most azt kiáltotta, hogy „eltussolták a berlini orosz lány megerőszakolását”, és „a rendőrség megpróbálja eltitkolni” a történeteket. A történet a Pervij Kanaltól indulva végigfutott az orosz televíziós és nyomtatott sajtón, mindenhol ugyanabban a formában: a német állam befogadja a muszlim erőszakolókat, nem védi meg az ártatlan

lányokat, és hazudik. Az orosz média egy bevándorlásellenes csoport által január 24-én szervezett tiltakozásról tudósított „Lisa, veled vagyunk!” címmel, „A németek Merkel ablaka alatt gyülekeznek a migráns erőszakolók ellen” szöveggel.

A Merkel elleni³⁵⁹ információs háborút az orosz állam nyíltan folytatta. A londoni orosz nagykövetség azt twitterezte, hogy Németország vörös szőnyeggel fogadja a menekülteket, és bűneiket szőnyeg alá söpri. Szergej Lavrov külügyminiszter január 26-án felejtetetlen módon „a mi Lisánk”-nak nevezett egy német állampolgárt, akinek érdekében az Orosz Föderáció nevében avatkozott be. Lavrov azt állította, cselekedni kényszerül, mert a Németországban élő oroszok izgatottak – valóban, hiszen felzaklatta őket, amit az orosz állami tévében láttak. Ahogyan Ukrajna esetében is tette, az orosz állam ismét azt állította, hogy egy másik ország lakói és polgárai érdekében cselekszik. És ahogy Ukrajnában is, egy fiktív igazságtalanságot használt fel az orosz áldozatiság érzékeltetésére és az orosz erő kimutatására. A keresztre feszített fiú történetéhez hasonlóan a megerőszakolt lány meséje is arra szolgált, hogy minden mást felülírjon.

Nem sokkal a „Lisa-ügy” előtt³⁶⁰ az Amnesty International első beszámolóját tette közzé az oroszok támadásairól szíriai polgári célpontok ellen. Az Orvosok az Emberi Jogokért (Physicians for Human Rights, PHR) civilszervezet szintén dokumentált orosz támadásokat rendelőintézetek és kórházak ellen. 2015. december 8-án például orosz légi csapás semmisítette meg az al-Burnasz kórházat, a Szíria nyugati részén fekvő, mezőgazdasági jellegű Idlib tartomány

legnagyobb gyerekórházát, ami során orvosok, ápolók és más személyek is megsérültek. Az orosz támadásokban ténylegesen megölt és megsérült valódi emberek, a bombázásokban odaveszett lányok, fiúk, nők és férfiak arcát elrejtették a muszlimokat mint kollektív erőszaktevőket ábrázoló képek alatt. A szír menekülteket éppúgy az orosz ártatlanságról szóló mesében oldották fel, mint az ukrán menekülteket. Egyetlen lány elképzelt megerőszakolásával az egész történet igazságértékét akarták megfordítani.

Merkel utóbb megmaradt³⁶¹ a legnagyobb német párt vezetőjének, és az egyedülinek, aki képes kormányt alakítani. Pozícióját gyengítette a menekültkérdés, bizonyos mértékben a német közbeszédbe való orosz beavatkozások következtében. A 2017-es választási kampány során a közösségi média orosz támogatással veszélyesnek ábrázolta a bevándorlást, gyávának és hazugnak a hagyományos politikai elitet, az AfD-t pedig Németország megmentőjének állították be. A 2017. szeptemberi választásokon az AfD a szavazatok 13%-át szerezte meg, és ezzel a harmadik legnagyobb párt lett. Ez volt az első alkalom a nácik 1933-as győzelme óta, hogy egy szélsőjobbaldali párt bejutott a német parlamentbe. Vezetője, Alexander Gauland azt ígérte, „levadásszuk Merkel asszonyt” és „visszaszerezzük országunkat és népünket”.

Más európai politikusok³⁶² rosszabbul jártak, mint Angela Merkel. Lengyelországban például a Polgári Platform kormánya Donald Tusk miniszterelnök vezetésével támogatta Ukrajna európai jövőjét. A Majdanon lengyel zászlók lobogtak, miután

fiatal lengyelek barátaik támogatására Kijevbe utaztak. Az idősebb generáció tagjai, akik a lengyel antikommunista ellenzékben vettek részt, a Majdanon olyasmire találtak, amiről nem hitték, hogy valaha újból látják: a társadalmi osztályokon és párthovatartozáson átívelő szolidaritást. Radosław Sikorski lengyel külügyminiszter Kijevbe utazott, hogy a tüntetők és a kormány megegyezését segítse.

Ezt a lengyel kormányt³⁶³ azonban megbuktatták. A Polgári Platform politikusainak éttermekben folytatott magánbeszélgetéseiről szivárogtattak ki felvételeket. Ezek nem annyira a feltárt botrányok által hatottak, hanem azzal, hogy a lengyelek most meghallhatták, vezetőik hogyan beszélnek egymás között. Márpedig kevés politikus van, aki túléli, ha a választói megtudják, hogyan rendel ételt és mesél viccet. Sikorski a róla készült felvételen kiváló ítélőképességgel, de nem a nyilvánosság elé való nyelvezeten mondott véleményt. A férfi, aki pincéreket bérelt fel a felvételek elkészítésére, 26 millió dollárral tartozott egy Vlagyimir Putyinnal szoros kapcsolatokat ápoló vállalatnak. Az éttermek közül kettő az orosz csőcselék fővezérének tartott Szemjon Mogiljevicshez kapcsolódó konzorciumok birtokában volt.

A nyilvánosság előtti felelősség³⁶⁴ és a magánélet közötti határ összemosása sokkal következetesebb módszer, mint amilyennek elsőre tűnik. A magánbeszélgetések nyilvánosság elé tárása ugyanis a totalitarizmus kezdőpontja, és ez épp egy olyan országban történt, amely a huszadik századi náci és szovjet totalitárius törekvések egyik célpontja volt – ezt ritkán emelik ki. A német és a szovjet agresszióról őrzött lengyel

emlékek rendszerint a hősiesség és az alávalóság szembenállása köré szerveződnek. Eközben viszont feledésbe merül, hogy a totalitarizmus hogyan maradhatott fenn a hetvenes–nyolcvanas évekig: nem gaztettek által, ahol egyértelműen elkülönül elkövető és áldozat, hanem a magán- a nyilvánosság előtti élet közötti határ eltörlésével, ami felszámolja a jogállamiságot, és a népet az ebben való közreműködésre ösztönzi. A lengyelek visszatértek a lehallgatások, a feljelentések és a folyamatos gyanú világába.

A közéletet lehetetlen fenntartani magánélet nélkül – még a legjobb demokraták sem kormányozhatnak bizalmas megbeszélések nélkül. Csak azok a politikusok védettek a pellengérre állítástól, akik mások titkait ellenőrzik, és azok, akiknek a magatartása bevallottan annyira szégyentelen, hogy zsarolhatatlanok. A szabályokat megszegő politikusok képmutatását felfedő botrányok végső soron azoknak a politikusoknak kedveznek, akik semmibe veszik ezeket a szabályokat. Az online világban zajló leleplezések azok pályájának vetnek véget, akiknek titkaik vannak, és azokét indítják el, akik cirkuszt kínálnak. Ha elfogadják, hogy a közszereplők magánélete a politikával azonos, a polgárok a közélet felszámolásában működnek közre. A totalitarizmusnak ez a csendes megjelenése, amelyet Lengyelországban a 2014-es lehallgatási botrány során láthattunk, 2016-ban az Egyesült Államokban megismétlődött.

Talán nem meglepő,³⁶⁵ hogy Lengyelországban a Polgári Platform elvesztette a 2015. októberi választásokat a Jog és Igazságosság Párttal szemben. A Polgári Platform közel egy

évtizede volt hatalmon, és a lengyeleknek a lehallgatási botrányon kívül egyéb okai is voltak a fásult szkepticizmusra. A novemberben megalakuló kormánynak mégis volt váratlan eleme: kiemelkedő szerepet biztosított Antoni Macierewicznek, a zabolátlan nacionalistának. A Jog és Igazságosság Párt a kampánya alatt azt ígérte, hogy Macierewicz, aki az évtizedek során Lengyelország nemzetbiztonságának veszélyeztetésével tett szert hírnévre, nem lesz honvédelmi miniszter. Aztán mégis az lett.

Macierewicz, aki örökké titkokkal és azok leleplezésével volt elfoglalva, a lehallgatási botrány magától értetődő nyertese volt. 1993-ban saját kormányát buktatta meg a lengyel kommunizmussal kapcsolatos levéltári anyagok rendhagyó kezelésével. Miután azzal a kényes feladattal bízták meg, hogy tekintse át a kommunista titkosszolgálat iratait és azonosítsa az informátorokat, Macierewicz megjelentetett egy önkényes lajstromot. Az 1993-as „Macierewicz-lista” a tényleges ügynökök zömét kihagyta, köztük Macierewicz politikai barátját, Michał Luśniát, szerepeltek rajta viszont olyanok, akiknek semmi közük nem volt a titkosrendőrséghez, de sokáig szenvedtek, míg tisztázták magukat.

Amikor 2006-ban a Jog és Igazságosság Párt³⁶⁶ gyakorolta a hatalmat, Macierewiczet újabb kényes feladattal bízták meg: a lengyel katonai hírszerzés reformjával. Ő erre közzétett egy beszámolót, amely feltárta a módszereket és az ügynökök nevét, és ezzel hosszú időre működésképtelenné tette a hírszerzést. Még arról is gondoskodott, hogy a jelentést gyorsan oroszra fordíttassa egy olyan fordítóval, aki egy korábbi megbízása

keretében a szovjet titkosszolgálatokkal működött együtt. Az általa alapított új katonai elhárítás szervezeteinek vezetőjeként Macierewicz 2007-ben titkos katonai iratokat továbbított Jacek Kotasnak, akit Varsóban „orosz kapcsolatként” ismertek a Szemjon Mogiljevics gengszterhez köthető orosz cégeknek végzett munkája okán. Honvédelmi miniszterként Macierewicz 2015-ben újabb látványos módon sértette meg a nemzetbiztonságot azzal, hogy illegális éjszakai razziát hajtott végre egy varsói NATO-központ ellen, amelynek feladata az orosz propaganda lenyomozása volt.

Az örökkévalóság politikájának mestereként Macierewicz³⁶⁷ Lengyelország valós szenvedéstörténetét fojtotta politikai fikcióba, amikor honvédelmi miniszteri tisztségében egy közelmúltbeli emberi és politikai tragédiát alakított át az ártatlanság meséjévé, és ezzel új ellenségeket azonosíthatott. Ez a tragédia a 2010. áprilisi szmolenszki légi katasztrófa volt. A lezuhant repülőgépen lengyel politikai és közéleti szereplők utaztak Oroszországba a katyíni vérengzés megemlékezésére. Akkoriban Donald Tusk miniszterelnök vezette a Polgári Platform kormányát, míg az elnöki tisztséget Lech Kaczyński töltötte be a Jog és Igazságosság Párttól. Míg Tusk a kormánydelegációt vezette Szmolenszkbe a hivatalos megemlékezésre, a Jog és Igazságosság Párt vezetői gyorsan megszervezték, hogy egy rivális delegáció egy külön ünnepségsorozaton vegyen részt.

Csak az élők emlékezhetnek a holtakra.³⁶⁸ A különdelegáció azzal követte el az első hibát, hogy a lengyel elit tagjait két, egy időben ugyanoda tartó repülőgépre ültették, lényegében

előzetes tervezés nélkül. A második hiba az volt, hogy a gépekkel a rossz időjárási körülmények ellenére is megkísérelték a leszállást egy olyan katonai reptéren, amelyre a pilóták nem voltak kiképezve. Az egyik gépnek sikerült megtalálnia a ködben a leszállópályát, a második azonban egy erdőben a földnek csapódott, és valamennyi utas életét veszítette. Ezen a második gépen alapvető biztonsági szabályokat hagytak figyelmen kívül: nem csukták be a pilótafülke ajtaját, és megtagadták a pilótáktól az autonóm döntés jogát. A feketedoboz átíratái felfedték, hogy a pilóták nem akartak leszállni, de az utasok, köztük a légierők parancsnoka is nyomást gyakoroltak rájuk. A feketedoboz tanúsága szerint Lech Kaczyński elnök fenntartotta magának a jogot, hogy döntsön a leszállásról: képviselője a pilótákkal az „elnök döntését” közölte. Ez nemcsak nem volt helyénvaló, hanem katasztrofálisnak bizonyult, hiszen az elnökkel együtt valamennyi utas és a személyzet életét követelte.

A katasztrófa elkerülhető emberi hibából történt, és ezzel a ténnyel nehéz volt szembenézni. „Katyń” feldúlta az érzelmeket. Még ennél is feldúltabbak voltak a Kaczyński család tagjai, hiszen a politika által is összekovácsolt Kaczyński ikreket váratlanul és szörnyű módon szakították szét. A Jog és Igazságosság Párton belül furcsa utójátéka lett ennek: miután Lech, az elnök a zavaros tragédiában életét veszítette, testvére, a túlélő Jarosław lett a Jog és Igazságosság Párt elnöke. Ráadásul a két testvér a baleset előtt néhány perccel beszélt egymással: akármi hangzott is el, egyértelműnek tűnik, hogy Jarosław nem beszélte le testvérét a leszállásról.

Macierewicz felismerte,³⁶⁹ hogy amikor egy tragédia után annak értelmét keressük, ez jól használható egy politikai fikció megteremtéséhez. Titokzatos kultuszt kreált a baleset köré, hihetetlen és ellentmondásos magyarázatokkal, amelyek azt sugallták, hogy Putyin és Tusk politikai tömeggyilkosságban működtek együtt. Macierewicz megdöbbenően hasonló módszereket használt, mint amelyekkel az orosz hatóságok az MH17 ügyét kezelték. Az MH17 esetében az oroszok egy menetrend szerinti polgári utasszállítót lőttek le, és ezt próbálták letagadni. Szmolenszk esetében az oroszok ugyan nem lőttek le repülőt, de úgy tűnt, Macierewicz ezt akarja rájuk bizonyítani. A két ügy közötti hasonlóságok nagyobbak, mint a különbségek. Mind a két esetben bőséges és meggyőző bizonyítékok álltak rendelkezésre, és a vizsgálat egyértelmű eredményekkel zárult le. Mind a két esetben az örökkévalóság egy politikusa szőtt kitalációkat a ténszerűség ellenében az ártatlanság megerősítésére.

Macierewicz azt követelte,³⁷⁰ függesszék ki a szmolenszki áldozatok névsorát nyilvános helyeken, és részt vett az áldozatokért tartott havi megemlékezéseken. Másokkal együtt ő is a háborúk és felkelések hősi halottainak lengyel megnevezését, a *polegli* szót használta a baleset áldozataira. 2015 után Szmolenszk fontosabb lett, mint maga a katyíni vérengzés, fontosabb az egész második világháborúnál, és fontosabb, mint a huszadik század. A Szmolenszkről való emlékezés olyan mélyen osztotta meg a lengyel társadalmat, ahogy erre csak a fikció képes. Elidegenítette a lengyeleket szövetségeseiktől, mert egyetlen nyugati vezető sem tudta

elhinni Macierewicz verzióját az eseményekről, vagy akárcsak úgy tenni, mintha elhinné. Lengyel történészeknek a lengyel történelem szörnyűségeit feltáró negyedszázados munkája vált semmivé néhány hónap alatt: Macierewicznek hála a lengyel szenvedések történetét nacionalista hazugságok söpörték le a színről. Tuskot az Európai Tanács elnökévé választották, ami az Európai Unió egyik legfontosabb tisztsége. Az európai vezetők nehezen tudtak mit kezdeni Macierewicz felvetésével, miszerint Tusk Putyinnal konspirált egy tömeggyilkosság kitervelésében.

Macierewicz Oroszország elleni³⁷¹ vádjai olyan elképesztők voltak, hogy úgy tűnt, ő lesz a legutolsó, aki valaha orosz ügynöknek áll. Talán épp ez volt a cél. Miközben Macierewicz a Szmolenszk-kultuszt hirdette, moszkvai kapcsolatokkal rendelkező személyeket pártfogolt. Államtitkárnak Bartosz Kownackit nevezte ki, aki 2012-ben Moszkvába utazott, hogy legitimálja Putyin elcsalt választását. A nemzeti rejtjelszolgálat vezetőjévé Tomasz Mikołajewskit tette meg, akiről keveset tudni azon kívül, hogy minden nemzetbiztonsági ellenőrzésen fennakad. Más megbízásokat illetően Jacek Kotasra, az „orosz kapcsolatra” hagyatkozott. Kotasnak volt egy *think tank*je, amely szakértői anyagokat készített Macierewicz számára, s az egyik írásos állásfoglalásukban azt javasolták, deprofesszionálják a lengyel hadsereget, és helyettesítsék egy ún. Területvédelmi Erővel, amellyel elriasztanák a kormány ellen tüntetni szándékozókat. Ennek a dokumentumnak az egyik társszerzője Krzysztof Gaj, aki az ukrán fasizmust hirdető orosz propagandát terjesztette. Macierewicz saját magának rendelte alá a Területvédelmi Erőt, amivel megkerülte a lengyel

haderő parancsnoki láncát. A Területvédelmi Erő hamarosan ugyanakkora finanszírozást kapott, mint az egész lengyel tengerészet. Macierewicz menesztette Lengyelország vezérkari és operatív tisztjeinek a zömét, és olyan tapasztalatlan emberekre váltotta őket, akik közül némely az oroszbarát és NATO-ellenes nézeteiről volt ismert.

Varsó közben felhagyott³⁷² egyetlen stratégiájával, amely kiemelte őt NATO- és EU-társai közül: az ukrán függetlenség támogatásával. A Jog és Igazságosság-kormány idején Varsó úgy döntött, a lengyel–ukrán konfliktusokból olyan epizódokat emel ki, amelyek a lengyelek teljes ártatlanságát sugallják. Ezt a lengyel politikát Malofejev 2014-ben még sikertelenül szorgalmazta; most úgy tűnt, nincs szükség támogatásra. A nyugati szövetségesek meg voltak döbbenve. A franciákkal Kownacki közölte, hogy a lengyelek tanították meg őket késsel-villával enni. A brit hírszerzés arra a következtetésre jutott, hogy Lengyelország nem megbízható partner.

Macierewicz megőrizte³⁷³ néhány amerikai kapcsolatot, de ezek is Oroszországhoz kötődtek. Amikor 2010-ben útmutatást keresett arra, hogyan reagáljon a szmolenszki légi balesetre, az Egyesült Államokba utazott. Kapcsolata az Egyesült Államok képviselőházában Dana Rohrabacher volt, aki Vlagyimir Putyin és az orosz külpolitika támogatásával tűnt ki. 2012-ben az FBI figyelmeztette Rohrabachert, hogy az orosz kémek forrásnak tekintik őt. Kevin McCarthy, a képviselőház republikánus többségének a vezetője később Rohrabachert nevezte meg (Donald Trump mellett) mint azt a republikánus politikust, akiről a legvalószínűbb, hogy az oroszok fizetik. Miután

Macierewiczet 2015-ben kinevezték honvédelmi miniszternek, Rohrabacher meglátogatta őt Varsóban. 2016-ban Rohrabacher Moszkvába utazott olyan dokumentumokért, amelyekről Moszkva úgy gondolta, segítik Trump kampányát. Érdekesmód Macierewicz megvédte Donald Trumpot, amikor azzal vádolták, kampányának orosz kötődései vannak.

Macierewicz nem cáfolta³⁷⁴ azokat a bizonyítékokat, amelyek őt Moszkvával hozták összefüggésbe, hanem magát a ténszerűséget kezelte ellenségként. Amikor egy újságíró 2017-ben könyvet jelentetett meg orosz összeköttetéseiről, Macierewicz nem vitatta az állításokat és nem is idéztette bíróság elé az újságírót, ahol annak be kellett volna mutatnia a bizonyítékait. Ehelyett kijelentette, hogy a könyv megjelenése következtében fizikai támadás érte a kormány egyik miniszterét, és eljárást kezdeményezett, hogy az újságírót terrorizmus vádjával állítsák katonai bíróság elé. 2018 januárjában Macierewiczet leváltották honvédelmi miniszteri posztjáról. Ebben az időben az Európai Unió (pontosabban annak végrehajtó testülete, az Európai Bizottság) szankciókat javasolt bevezetni Lengyelország ellen a jogállamiság alapelveinek megsértése miatt.

A politikai fikcióban semmi lényegileg³⁷⁵ orosz nincs. Iljin és Szurkov az Oroszországban szerzett tapasztalataik és az Oroszország jövőjével kapcsolatos vágyaik alapján jutottak el következtetéseikre, de más társadalmak ugyanúgy teret engedhetnek az ilyesfajta politikának – például krízishelyzetben vagy botrányok után, mint Lengyelország, vagy az

egyenlőtlenség miatt és orosz beavatkozások nyomán, mint Nagy-Britannia, illetve az Egyesült Államok. Peter Pomerantsev az orosz médiáról és az orosz társadalomról 2014-ben megjelent tanulmányát azzal a gondolattal zárta, „az itt olyan lesz, mint az ott”, azaz a Nyugat hasonlítani fog Oroszországhoz. Az orosz politika ennek a folyamatnak a felgyorsítására irányul.

Ha a vezetők képtelenek megújítani Oroszországot, akkor el kell hitetni, hogy a reform lehetetlen. Ha az oroszok azt hiszik, minden vezető és minden média hazudik, a nyugati mintákat maguktól vetik majd el. Ha Európa és az Egyesült Államok polgárai átveszik az egymással és az intézményrendszerükkel szembeni általános bizalmatlanságot, akkor Európa és Amerika várhatóan szétesik. Az újságírók képtelenek totális szkepticizmusban működni, és ha a polgárok nem számíthatnak egymásra, a polgári társadalmak szétesnek. A jogállamiság azon áll vagy bukik, hogy az emberek maguktól is betartják-e a jogszabályokat, és azon, hogy amikor a jogot érvényesíteni kell, ez pártatlanul történik-e. A pártatlanság elve feltételezi, hogy van igazság, amely állásponttól függetlenül megismerhető.

Az orosz propagandát³⁷⁶ az európai szélsőjobb protezsáltjai közvetítették, akik Oroszországgal együtt érdekeltek az európai intézményrendszer felbomlásában. Azt az ötletet például, hogy Oroszország Szodoma elleni harcát (és Ukrajna ezzel kapcsolatba hozott megszállását) „új hidegháborúnak” vagy „hidegháború 2.0”-nak nevezzék, az Izborszki Klub fogalmazta meg. Oroszországban ez hasznos ötletnek bizonyult, mert a melegverést (majd a tehetetlen szomszéd megtámadását melegverés közben) egy globális nagyhatalom elleni, kulturális

értékek alapján kirobbant nagyszabású összeütközéssé stilizálta fel. Az „új hidegháború” toposzát a *Front National* vezetője, Marine Le Pen kezdte terjeszteni, aki 2011-től használta a kifejezést az RT-n, és a 2013. júliusi moszkvai útja során is hangoztatta. A fehérek felsőbbrendűségét hirdető amerikai rasszista vezér, Richard Spencer ugyanezt a fogalmat használta, amikor az RT interjút készített vele.

Az európai és az amerikai szélsőjobb azt a hivatalos orosz állítást is terjesztette, hogy a Majdanon zajló ukrán tüntetések a Nyugat műve. Mateusz Piskorski lengyel fasiszta azt állította, az ukrán tüntetéssorozat „az USA nagykövetségének” a műve. Heinz-Christian Strache, az osztrák Szabadságpárt vezetője a nyugati titkosszolgálatokat hibáztatta. Gyöngyösi Márton a magyar Jobbiktól, akit maga az orosz sajtó nevezett antiszemitának és neonácinak még azelőtt, hogy antiszemiták és neonácik lettek az RT kommentátorai, kijelentette, hogy a Majdan-tüntetések amerikai diplomaták szervezték. A német neonáci Manuel Ochszenreiter szerint „a Nyugat erőltette rá” a forradalmat az ukránokra. Állításaik alátámasztására egyikük sem mutatott be bizonyítékokat.

Az európai szélsőjobb által³⁷⁷ terjesztett orosz összeesküvés-elméletek az amerikai jobboldal egyes részeiben is pozitív fogadtatásra találtak. A 2008-ban és 2012-ben az elnökválasztásokon is induló Ron Paul korábbi republikánus kongresszusi képviselő kijelentései roppant érdekesek. Paul, aki magát libertariánusnak határozta meg, és korábban hatásosan bírálta Amerika külföldi háborúit, ezúttal Oroszország külföldi háborúját védelmébe vette. Paul egyetértőleg idézte Szergej

Glazijevet, holott Glazijev fasiszta politikája és neokommunista gazdasági nézetei ellentmondanak Ron Paul libertarianizmusának, a háborús uszítása pedig Paul izolacionizmusának. Paul támogatta az Eurázsia-projektet, ami szintén váratlan fejlemény, hiszen annak filozófiai forrásai fasiszták, és gazdasága állami tervezésű. Európai fasiszták sorával együtt Paul is azt állította, „az USA kormánya puccsolt” Ukrajnában. Hozzájuk hasonlóan Paul sem mutatott be bizonyítékokat, hanem az RT propagandáját idézte.

Kevésbé meglepő volt,³⁷⁸ hogy Lyndon LaRouche, egy amerikai kriptonáci szervezet vezetője is a Glazijev-vonal mögé állt be. LaRouche és Glazijev két évtizeden keresztül kooperáltak a nemzetközi (zsidó) oligarchia, a liberálisok (azaz zsidók) oroszok ellen elkövetett népirtása, valamint az Eurázsia kívánatossága köré szerveződő témákban. LaRouche szerint Ukrajna egy a zsidók által Eurázsia ellehetetlenítésére mesterségesen létrehozott képződmény. Glazijevhez és más orosz fasisztákhoz hasonlóan LaRouche is a holokausztt közismert szimbolikáját vonultatta fel ahhoz, hogy a zsidókat elkövetőnek, a többieket pedig áldozatnak állítsa be. 2014. június 27-én LaRouche megjelentette Glazijevnek azt a cikkét, amely szerint az ukrán kormány az Egyesült Államok által hatalomra juttatott junta.

2014. június 30-án Stephen Cohen³⁷⁹ amerikai történészprofesszor is az orosz média szidalmazáskészletéből válogatott. LaRouche-sal együtt Cohen is elfogadta azt az orosz propagandaállítást, miszerint Ukrajna orosz megszállását az ukrán népirtás igazolja. Az az elképzelés, hogy Ukrajna

népiártást követ el, az RT révén került az angol közbeszédbe, és az amerikai szélsőjobb és szélsőbal egyes képviselői terjesztették tovább. Az RT ehhez a holokauszthoz kapcsolódó szimbolikát használta. Ezt alkalmazta LaRouche is, hogy az amerikai antiszemiták előtt az oroszokat a zsidók áldozataként mutassa be, és Cohen, amikor az amerikai baloldalnak és az amerikai zsidóknak azt sugallta, hogy 2014-ben az oroszok ugyanúgy áldozatok, mint ahogy a zsidók voltak 1941-ben. Nemcsak az ukrán eseményeket hamisították meg mindketten, hanem a holokausztot is trivializálták.

A *The Nation*ben³⁸⁰ megjelent cikkében Cohen azt állította, az ukrán miniszterelnökök ellenfeleiket „félállatnak” nevezték, ami szerint az ukrán kormány náci meggyőződését bizonyítja. Az ukrán miniszterelnök valójában részvétnyilatkozatot írt a harc közben elesett ukrán katonák családjainak, amelyben az „embertelen” (*nyeljugyi*) szót használta a támadókra. Az orosz média félrefordította az ukrán kifejezést „félállatokra” (*nyedocseloveki*), és az RT angol nyelvű műsoraiban már a *subhuman* szót használta. Cohen tehát összekötő láncszemként áthozta a becsmérést az amerikai médiába. Az RT egyik beszámolójában a fenti félrefordítást egy sor más hazugsággal együtt sugározták, ruandai tömeggyilkosságokról mutatott képek kíséretében. Az RT-részlet Nagy-Britanniában műsorkészítési elveket sértett, és levetették az internetről. A hamis „félállati” kifejezést kereső olvasók továbbra is a *The Nation*höz fordulhattak.

Amikor Oroszország 2014 júliusában lelőtte³⁸¹ az MH17-es járatot, Cohen így nyilatkozott: „Történt már ilyen. Az ilyesmi

megesik a hidegháborúban.” A civilek lelövését elintézte egy utalással valamely meg nem határozott múltbeli eseményre. Egy orosz személyzettel működtetett orosz fegyver Ukrajna Oroszország által megszállt területén lelőtt egy polgári utasszállítót és megölt 298 embert. Egy állam katonákat és fegyvereket szállított, egy tiszt tűzparancsot adott, pilóták haltak meg pilótafülkéjükben, amikor repeszek hatoltak át a testükön, egy repülő széthasadt tíz kilométerrel a föld felett, gyerekek, nők és férfiak haltak szörnyet, míg végtagjaik szanaszét szóródtak. 2014. július 18-án, amikor Cohen ezt a hidegháború járulékos áldozatának minősítette, az orosz tévé már az esemény különböző verzióit terjesztette. Ahelyett, hogy elmondták volna az amerikaiaknak, amit az újságírók tudtak – vagyis hogy ugyanitt az előző hetekben oroszok már több ukrán gépet lelőttek, és hogy az orosz katonai felderítés tisztje, Sztrelkov-Girkin eldicsekedett annak a gépnek a leszedésével, amelyről utóbb kiderült, az MH17-es járat volt –, inkább áttértek a „hidegháború” témájára.

Az Oroszország melegellenes intézkedéseit³⁸² és az Ukrajna megtámadását „új hidegháborúként” beállító mémet előbb az Izborszki Klub fasisztái terjesztették Oroszországon belül, majd később jobboldali politikusok az RT-n: előbb Marine Le Pen hangoztatta 2011-től, majd 2013-tól Richard Spencer. A kifejezés rendszeresen felbukkant a *The Nation* oldalain 2014-ben, az újság kiadójának, Katrina vanden Heuvelnek köszönhetően.

2014. július 24-én Vanden Heuvel³⁸³ a televízióban azt állította, Moszkva „tűzszünetet követel” a „polgárháborúban”. Ezzel a megfogalmazással leválasztotta Oroszországot arról a

konfliktusról, amelyben Oroszország volt a támadó fél. Ebben az időpontban a „Donyeck-i Népköztársaság” és a „Luhanszki Népköztársaság” miniszterelnökei nem ukránok voltak, hanem orosz erők által odaültetett orosz polgárok, Ukrajnával semmilyen kapcsolatban nem álló politikai technokraták. PR-feladataik keretében éppen azt a „polgárháború”-konceptiót terjesztették, amelyet Vanden Heuvel segített népszerűsíteni. Tévészereplése idején a biztonsági felelős Vlagyimir Antyufejev orosz állampolgár volt, aki a konfliktust a nemzetközi szabadkőműves-összeesküvés elleni háborúnak minősítette és az Egyesült Államok összeomlását jósolta.

Vanden Heuvel egy héttel³⁸⁴ az MH17-es járat lelövése után szólalt meg a televízióban, egy olyan időpontban, amikor széles körben beszámoltak arról, hogy oroszok fegyvereket szállítanak Ukrajnába. „Polgárháborút” emlegetett akkor, amikor orosz területről erőteljes tüzérségi támadás zajlott. Egy orosz újságíró a kilövés helyszínéről tudósított arról, hogy „Oroszország Ukrajnát a saját területéről ágyúzza”, és „Oroszország Ukrajna elleni katonai támadásáról” írt. Vanden Heuvel nyilatkozata idején orosz katonák ezrei gyülekeztek az Orosz Föderáció egész területéről az orosz–ukrán határnál. Oroszország Ukrajna elleni háborújának ezeket az elemi részleteit, amelyekről orosz és ukrán újságírók munkájának köszönhetően tudhattunk, a *The Nation*ben elmosták a propaganda toposzai.

A brit baloldal³⁸⁵ jelentősebb írói ugyanezeket az orosz szófordulatokat ismételték. John Pilger a *The Guardian*-ben 2014 májusában azt írta, „Putyin az egyetlen vezető, aki elítéli a fasizmust”. Ezt a következtetést nem volt bölcs dolog levonni az

akkori eseményekből. Csupán néhány nappal korábban Moszkva utcáin neonácik vonultak fel anélkül, hogy elnökük ezt elítélte volna. Néhány héttel azelőtt pedig egy orosz műsorvezető azt nyilatkozta az orosz állami tévében, hogy a zsidók maguk hozták a fejükre a holokausztot, amivel beszélgetőtársa, Alekszandr Prohanov lelkesen egyetértett. A műsorvezetőt Putyin kormánya fizette, és Putyin maga is megjelent Prohanovval együtt a médiában. (Prohanovot sétaútra vitték egy orosz bombázóban, ami a hivatalos támogatás meglehetősen nyílt kifejezése.) Ezeket az embereket soha nem ítélték el. Oroszország ebben az időben összegyűjtötte az európai szélsőjobbot – választási „megfigyelőnek”, katonának a csatamezőre és üzenetei terjesztésére. Moszkva találkozót szervezett az európai fasiszták számára, és Franciaország szélsőjobbaldali pártját, a *Front National*ot finanszírozta.

Hogyan csábította el Putyin,³⁸⁶ a szélsőjobb globális vezetője a baloldali véleményvezéreket? Oroszország a kiberháború szakértői által „fogékonyságnak” nevezett emberi tulajdonságra irányuló toposzokat gyártott, amelyekről az emberek megnyilvánulásai alapján feltételezni lehetett, hogy elhiszik. Egyszerre lehetett az egyik közönségnek azt állítani, hogy Ukrajna zsidó konstrukció, míg a másoknak, hogy fasiszta képződmény. A baloldaliakat a közösségi médiákban olyan ingerekkel csábították el, amelyekkel az ő értékrendjüket szólították meg. John Pilger a *The Guardian*ben publikált cikkét egy az interneten talált szöveg hatása alatt írta, amely állítólag egy orvostól származik, és amely az Odesszában állítólagosan

elkövetett ukrán szörnyűségekről szól – csak hogy sem az orvos nem létezett, sem a történet nem volt igaz. A *The Guardian* helyreigazítása mindössze annyit jelzett, hogy Pilger forrása, egy hamis oldal a közösségi médiában „utóbb törlésre került”, ami jóval gyengébb megfogalmazás, mint beismerni, hogy a 2014. év Ukrajnáról szóló legolvasottabb cikke a lapban egy orosz politikai fikciós szöveg angol fordítása.

Seumas Milne,^{[387](#)} a *The Guardian* társszerkesztője 2014 januárjában úgy vélekedett, Ukrajnában „szélsőjobb nacionalisták és fasiszták állnak a tiltakozások középpontjában”. Ez nem a *The Guardian* ukrainai tudósításaival volt összhangban, hanem az orosz propagandával. Milne úgy egymilliónyi ukrán polgár erőfeszítését érvénytelenítette, amelyet azok a jogállamiságért és az oligarchia ellen mozgósítottak, s ez sajátos fordulat egy baloldali hagyományú újságban. Milne még azután is kitartott amellett, hogy a „kicsi zöld emberek” zömmel ukránok, miután Putyin bevallotta az orosz erők ukrainai jelenlétét. Valójában, a 2013-as hivatalos elnöki csúcstalálkozón Putyin azt állította, az orosz és az ukrán „egy nép”. Putyin meghívására Milne elnökölte a 2014-es csúcs egyik ülését.

A felsoroltak közül senki – sem Milne, sem Pilger, Cohen, Vanden Heuvel, LaRouche vagy Paul – nem hozakodott elő egyetlen olyan értelmezéssel sem, amely ne hangzott volna el az RT-n. Néhányan, így Paul és LaRouche elismerték az orosz propagandával szembeni adósságukat. Még azok sem vettek tudomást a valódi orosz és ukrán riporterek oknyomozó munkájáról, akiknek írásai tényleges riportok mellett jelentek

meg a *The Nation*ben vagy a *The Guardian*ben. Ezek közül a befolyásos amerikai és brit újságírók közül egy sem látogatta meg Ukrajnát, pedig ez a bevett újságírói gyakorlat. Azok, akik ilyen szabadon áradoztak összeesküvésekről, államcsínyekről, táborokról, fasisztákról és népiirtásokról, ódzkodtak attól, hogy kapcsolatba lépjenek a való világgal. Arra használták képességeiket, hogy a távolból az irrealitásba taszítsanak egy országot, és ezzel magukat és saját országukat is elsüllyesztették.

2014 és 2015 során³⁸⁸ mind az Egyesült Államokban, mind Nagy-Britanniában és Európa más országaiban elképesztő mennyiségű időt pazaroltak arra a vitára, hogy Ukrajna létezik-e és Oroszország megszállta-e. Az információs háborúban szerzett győzelem tanulságos volt az orosz vezetők számára. Ukrajna megtámadásában az orosz győzelmek fő színterei az európaiak és az amerikaiak agya volt, nem maguk a csatamezők. Szélsőjobbboldali politikusok Oroszország üzeneteit terjesztették, és baloldali újságírók közreműködésével ezek bekerültek a politikai centrumba. A baloldaliak egyike aztán a hatalom berkeibe lépett át. Seumas Milne 2015 októberében, miután Putyin Valdaj-csúcsán elnökölt, Jeremy Corbyn, a brit Munkáspárt elnökének kommunikációs főnöke lett. Milne-nel mint sajtófőnökkel Corbyn rossz szószólója volt az EU-tagságnak – a brit szavazók a távozás mellett döntöttek, Moszkva pedig ünnepelt.

Nem sokkal a brexitszavazás után,³⁸⁹ 2016 júliusában Donald Trump kijelentette: „Putyin nem vonul be Ukrajnába, ezt írják csak le.” Ehhez képest Ukrajna orosz megszállása több mint két

évvel korábban kezdődött, 2014. februárban, a Majdanon történt mesterlövész-vérengzés után. Éppen ennek az eseménysorozatnak köszönhetette Trump a maga kampánymenedzserét, Paul Manafortot. Janukovics Oroszországba menekült, de tanácsadója, Paul Manafort Ukrajnában folytatta a munkát egy oroszbarát párt számára egészen 2015 végéig. Manafort új munkáltatója, az Ellenzéki Blokk az ukrán politikai rendszernek azt a részét képviselte, amely Oroszországgal akart üzletelni, miközben Oroszország megszállva tartotta Ukrajnát. Ez tökéletes átvezetés volt Manafort következő megbízásához: 2016-ban New Yorkba költözött, és átvette Trump kampányának az irányítását. 2014-ben Trump még jól tudta, hogy Oroszország megtámadta Ukrajnát. Manafort gyámkodása alatt viszont ártatlannak nyilvánította Oroszországot.

Lyndon LaRouche és Ron Paul ugyanezt a vonalat képviselték ekkor: Oroszország semmi rosszat nem tett, az európaiak és az amerikaiak a hibásak az orosz támadásért, amely lehet, hogy megtörtént, de lehet, hogy nem. A *The Nation*-ben Cohen 2016 nyarán és őszén Trumpot és Manafortot védte, miközben arról álmodott, hogy Trump és Putyin egy nap találkoznak és átírják a világrendet. Az Európai Unió és az Egyesült Államok elleni hazug és fasiszta jellegű orosz támadás, amelynek Trump kampánya is a része volt, jó történet lehetett volna a baloldal számára. 2016-ban azonban kevés baloldali vette komolyan Trumpot és az ő politikai fikcióját. Talán azért, mert a közírók, akikben megbíztak, nem elemzői, hanem sokkal inkább résztvevői voltak a ténytámasztás aláírására irányuló orosz

kampánynak. Mindenesetre Ukrajna volt a figyelmeztetés, amelyet senki nem vett észre.

Amikor az Egyesült Államokban felbukkant egy elnökjelölt a mese világából, az ukránok és az oroszok felhívták a figyelmet a hasonlóságokra, de az amerikaiak közül mind a jobb-, mind a baloldalon kevesen hallgatták meg őket. Amikor Moszkva ugyanazokat a technikákat alkalmazta az Egyesült Államokban, amelyeket Ukrajnában is bevetett, mind a jobb-, mind a baloldalon kevesen vették ezt észre. Az Egyesült Államokat legyőzték, Trumpot megválasztották, a Republikánus Párt elvesztette tisztánlátását, a Demokrata Párt sokkot kapott. Az oroszok szállították a politikai fikciót, de az amerikaiak szomjazztak rá.

HATODIK FEJEZET

EGYENLŐSÉG VAGY OLIGARCHIA (2016)

Semmi sem kívánatosabb, mint hogy minden elképzelhető módon megakadályozzuk az ármánykodást, az intrikát és a korrupciót. A köztársasági kormányforma eme halálos ellenségei természetesen több oldalról is közelíthetnek, de leginkább a külföldi hatalmak azon törekvésétől kell tartanunk, hogy testületeinkben nemkívánatos befolyásra tegyenek szert. Hogyan is érhetnék el céljukat jobban, mintsem azzal, hogy saját teremtményüket a Szövetség legmagasabb pozíciójába juttassák?

ALEXANDER HAMILTON, 1788

Hanyatlik, s baj prédája lesz az ország,
Ahol a vagyon nő, s az ember pusztul.

OLIVER GOLDSMITH, 1770

Vlagyimir Putyin örökkévalóságra épülő uralma kétségbe vonta a politikai erényeket: Oroszországban felszámolta az utódlás szabályozását, Európában megtámadta az integrációt, Ukrajnát

pedig megszálta, hogy megghiúsítsa a politika új formáinak kialakulását. Legnagyobb szabású hadjárata az Amerikai Egyesült Államok megsemmisítésére irányuló kiberháború volt. Az amerikai egyenlőtlenséggel összefüggő okokból az orosz oligarchia rendkívüli győzelmet aratott 2016-ban, aminek következtében Amerikában csak fokozódott az egyenlőtlenség.

Donald Trump felemelkedése³⁹⁰ „a köztársasági kormányforma halálos ellenségeinek” támadása volt, amelyről Alexander Hamilton tartott. Az orosz vezetők nyíltan és túláradón üdvözölték Trump indulását az elnöki székért. 2016-ban az orosz elitek mosollyal az arcukon hangoztatták, „Trump a mi elnökünk”. Dmitrij Kiszeljov, az orosz média vezető embere is lelkesen örvendett, hogy „új csillag születik: Trump”. Az eurázsianisták ugyanígy éreztek: Alekszandr Dugin az Egyesült Államok „In God we trust” („Istenben bízunk”) jelmondatának mintájára „In Trump we trust” („Trumpban bízunk”) címmel videót posztolt, és erőteljesen arra biztatta az amerikaiakat: „Szavazzatok Trumpra!” Alekszej Puskov, az orosz parlament alsóháza külügyi bizottságának elnöke azt az általános reményt fogalmazta meg, miszerint „Trump kisiklathatja a pályájáról a nyugati mozdonyt”. Néhány orosz figyelmeztetni próbálta az amerikaiakat: Andrej Kozirjev korábbi külügyminiszter elmagyarázta, Putyin „tisztában van azzal, hogy Trump lábbal tiporja az amerikai demokráciát és megrongálja vagy le is rombolja Amerikát mint a stabilitás egyik pillérét és mint őt sakkban tartani képes jelentősebb erőt”.

Az orosz médiagépezet³⁹¹ Trump érdekében működött.

Ahogy egy orosz újságíró később elmagyarázta: „Teljesen egyértelmű utasítást kaptunk: Trumpot pozitív fényben tüntessük fel, és ellenfelét, Clintont negatívban.” A Szputnyik Hírügynökség a #crookedhillary (kamu/csaló/tisztességtelen/ferde Hillary) hashtaget használta a Twitteren – ami Trump előtti tiszteletadás volt, hiszen ez az ő szavajárása –, és Clintont az atomháborúval hozta kapcsolatba. Trump megjelent az RT-n, hogy elpanaszolja az amerikai média hazug voltát, ami az RT számára tökéletes mutatvány volt: hiszen a csatorna létének egyetlen oka és célja ama egyetlen és legfőbb igazság bemutatása, hogy mindenki hazudik, és lám, itt egy amerikai, aki most ugyanezt mondja.

Amikor Trump novemberben megnyerte³⁹² az elnökválasztást, az orosz parlament tapssal ünnepelte őt. Trump gyorsan felhívta Putyint, hogy gratulációját fogadja. Kiszeljov, az orosz média egyik vezéralakja Trumpot mint a férfiasságnak a politikába való visszatérését ünnepelte vasárnap esti műsorában, a *Vesztyi Nyegyeliben*. Nézői előtt arról fantáziált, hogy Trump szőke nőket elégít ki, köztük Hillary Clintont. Örömmel állapította meg, hogy „a »demokrácia« és az »emberi jogok« szavak nem szerepelnek Trump szótárában”. Trump és Obama egyik találkozásáról szólva Kiszeljov közölte, Obama „úgy lengette karjait, mintha a dzsungelben lenne”, a Trump beiktatásához fűzött kommentárja szerint pedig Michelle Obama úgy néz ki, mint egy házvezetőnő.

Az örökkévalóság politikájában álmoképek,³⁹³ trollok,

internetes robotok, szellemek, zombik, holt lelkek és egyéb nem létező lények nyüzsögnek, akik hatalomra segítenek egy mesehőst. „Donald Trump, a sikeres üzletember” nem valóságos személy, hanem fantáziakép, amely abban a sajátos közegben született, ahol az örökkévalóság amerikai politikája és a zabolátlan kapitalizmus légörvényei találkoznak az örökkévalóság orosz politikájának, azaz a kleptokrata tekintélyelvűségnek felfelé szálló szénhidrogéngőzeivel. Az oroszok „saját teremtményüket” emelték az Egyesült Államok elnöki székébe. Trump egy kiberfegyver robbanófeje, amelyet a káoszteremtésre és gyengítésre használtak fel, és célt is értek.

Trump elnöki székbe ültetésének projektje három szakaszból állt, amelyek mindegyike az amerikaiak sebezhetőségére és az oroszokkal való együttműködési készségükre épült. A sikertelen ingatlanfejlesztőt az oroszoknak először tőkebefektetéseik célpontjává kellett tenniük. Második lépésként ennek a kudarchalmozó ingatlanfejlesztőnek sikeres üzletembernek kellett kiadnia magát az amerikai tévében. Végezetül Oroszország célirányosan és sikerrel beavatkozott a 2016-os elnökválasztási folyamatba a „Donald Trump, a sikeres üzletember” nevű fiktív szereplő támogatásával.

A művelet során³⁹⁴ az oroszok végig tisztában voltak azzal, mi a valóság és mi a kitaláció. Az oroszok tudták Trumpról, kicsoda: nem a tweetjeiből ismert „NAGYON sikeres üzletember”, hanem az oroszok eszközévé vált amerikai lúzer. Bár az amerikaiak álmodhattak mást, Moszkvában senki nem hitte, hogy Trump befolyásos iparmágnás. Az orosz pénz megóvta őt attól a sorstól, ami normális esetben vár azokra,

akik ennyi kudarcot halmoznak fel.

Amerikából nézve a Trump Tower hivalkodó épület New York City Ötödik sugárútján; orosz szempontból viszont a nemzetközi bűnözés vonzó helyszíne.

Az orosz gengszterek³⁹⁵ az 1990-es években kezdtek pénzt mosni a Trump Tower luxuslakásainak adásvételén keresztül. A leghírhedtebb és az FBI által sokáig keresett orosz bérgyilkos a Trump Towerben lakott. A Trump saját otthona alatti lakásban tartóztattak le szerencsejáték-hálózatot üzemeltető oroszokat. Az 1999 és 2001 között Manhattan keleti oldalán, az ENSZ közelében épült Trump World Towerben a luxuslakások harmadát a korábbi Szovjetunióból érkező személyek vagy cégek vásárolták meg. Szintén a Trump Tower lakója volt az a férfi, aki ellen az Egyesült Államok pénzügyminisztériuma pénzmosás miatt folytatott vizsgálatot (ő egyébként Kellyanne Conway, a Trump-kampány későbbi szóvivőjének az alsó szomszédja volt). Trump dél-floridai ingatlanjaiban hétszáz lakó- és irodaegységet fedőcégek vásároltak meg. Két férfit, akik kapcsolatban voltak ezekkel a fedőcégekkel, azért ítélték el, mert a Trump Towerből szerencsejáték- és pénzmosó ügyleteket irányítottak. De talán Trump egyáltalán nem is volt tisztában azzal, mi történik az ingatlanjaiban.

Az 1990-es évek végére Trumpot már hitelképtelen és bukott vállalkozóként kezelték, miután hetven különböző banknak közel négymilliárd dollárral tartozott, amelyből 800 millióra volt biztosíték személyes kezesség formájában. Trump sosem mutatkozott sem hajlandónak, sem képesnek a hitelek

visszafizetésére. 2004-es csődje után egyetlen amerikai bank sem hitelezett neki. Erre egyedülként a Deutsche Bank vállalkozott, amelynek színes botránykrónikája meghazudtolja komoly nevét. Érdekes, hogy a Deutsche Bank 2011 és 2015 körülbelül 10 milliárdnyi dollárt mosott tisztára orosz ügyfelek számára, és érdekes módon Trump megtagadta a banknak hitelei törlesztését.

Egy orosz oligarcha 55 millió³⁹⁶ dollárral fizetett többet Trumpnak egy házért, mint amennyiért Trump vásárolta azt. A vásárló, Dmitrij Ribolovljjev sosem érdeklődött a birtok iránt, és sosem lakott ott – de később, Trump jelöltsége idején Ribolovljjev mindig ott bukkant fel, ahol Trump épp kampányolt. Trump állítólagos ingatlanfejlesztő vállalkozása orosz színjátékká vált. Miután felismerték, hogy az apartmankomplexumok kiváló pénzmosodák, az oroszok Trump nevét használva további épületeket húztak fel. Ifj. Donald Trump 2008-as tájékoztatása szerint „az oroszok meglehetősen aránytalan mértékben tulajdonolják eszközeinket. Sok pénz érkezik Oroszországból.”

Az orosz ajánlatokat nehéz volt³⁹⁷ visszautasítani: dollármilliók egyenesen Trumpnak, részesedés a hozamból Trumpnak, Trump neve egy épületen – és nem kell befektetés Trumptól. Ezek a feltételek mindkét félnek megfeleltek. A korábbi Szovjetunió polgárai finanszírozták 2006-ban a Trump SoHo elnevezésű luxushotel építését, mely után Trump a nyereség 18%-át kapta meg – holott ő maga nem tett bele pénzt. Az orosz–amerikai Felix Sater esetében a lakások valutamosodák voltak. Sater a Trump-vállalat vezető

tanácsadójaként dolgozott a Trump Towerben, két emelettel Trump saját irodája alatt. Trump függött attól az orosz pénztől, amelyet Sater egy Bayrock-csoportként ismert entitáson keresztül hozott. Sater később megszervezte, hogy a posztszovjet térségből fedőcégeken keresztül ingatlanokat vásároljanak. 2007-től Sater és Bayrock Trumpot kézről kézre adták a világon, és legalább négy projektben együttműködtek. Volt, amelyik csődbe ment, de Trump ennek ellenére keresett vele.

Oroszország nem gazdag ország,³⁹⁸ és ez a vagyon kevés kézben összpontosul. Általános gyakorlat az oroszok között, hogy valakit leköteleznek könnyen adott pénzzel, és csak később közlik ennek árát. Trump elnökjelöltként évtizedes hagyományt tört meg azzal, hogy nem tette közzé adóbevallását, feltehetőleg azért, mert ebből kiderülne az orosz tőkétől való függősége. Trump az elnökjelöltség 2015. júniusi bejelentése után is folytatta az oroszokkal való kockázatmentes üzleteit. 2015 októberében, a republikánus elnökjelöltek vitájához közeledve szándéknyilatkozatot írt alá egy toronyház építéséről Moszkvában, a saját nevével a homlokzaton. A Twitteren jelentette be az örömhírt: „Putyin szereti Donald Trumpot.”

Az üzlet végül nem kötött meg,³⁹⁹ talán mert mégis kissé túlságosan nyilvánvalóvá tette volna Trump sikerének orosz forrásait, mégpedig épp akkor, amikor az elnökségért folytatott kampánya lendületet kapott. A „Donald Trump, a sikeres üzletember” elnevezésű mesebeli hősnek most fontosabb feladata volt. Felix Sater 2015. novemberi szavaival „a mi fiunk

lehet az Egyesült Államok elnöke, és mi el is tudjuk intézni”. Amikor Trumpnak 2016-ban pénzre volt szüksége, ingatlanjai roppant népszerűvé váltak különféle fedőcégek körében. A republikánus elnökjelöltsége és a választási győzelme közötti időben az épületeiben eladott egységek körülbelül 70%-át nem magánszemélyek, hanem korlátolt felelősségű társaságok vásárolták meg.

Oroszország „embere” az amerikaiak körében egy népszerű amerikai tévéműsornak, a *The Apprentice* (A gyakornok) című üzleti valóságshow-nak köszönhetően volt országosan ismert. Ebben Trump egy pénzes mogult alakított, akinek hatalmában áll bárkit tetszés szerint felvenni vagy kirúgni. A szerep nem okozott neki különösebb nehézséget, talán mert ilyennek mutatkozni eleve a főállása volt. A műsorban a könyörtelen oligarchiában élő egyének jövője egyetlen férfi szeszélyén múlik. Minden epizód csúcspontja, amikor Trump megalázza a szerencsétlen jelöltet: „Ki vagy rúgva!” Amikor Trump az elnökségért indult, arra gondolt, a világ valóban így működik: egy fikatív vagyonnal rendelkező kreált szereplő, aki semmibe veszi a jogot és az intézményeket, továbbá híján van minden empátiának, kedve szerint irányíthat embereket azzal, hogy bármikor szenvedést okozhat nekik. Trump a vitákban annak köszönhetően ragyogta túl republikánus riválisait, hogy sokéves tévés tapasztalattal rendelkezett a szerep alakításában.

Trump az álvalóságot⁴⁰⁰ tűzte műsorra, és ezt nem akkor kezdte. Az RT 2010-ben az amerikai összeesküvéselmélet-hívőknek segített annak az álhírnek a terjesztésével, hogy

Barack Obama elnök nem az Egyesült Államokban született. Ez a kitaláció azokat a rasszista amerikaiakat szólította meg, akik egy álvalóság teremtésével próbálták elhíttetni magukkal, hogy országuk megválasztott elnöke nincs is. 2011-ben Trump lett ennek az álvalóságkampánynak a szószólója. Platformmal csupán azért rendelkezett ehhez, mert az amerikaiak azzal a sikeres üzletemberrel kötötték össze, akit Trump a tévében játszott el, vagyis egy olyan szereppel azonosították, amelyet azért kaphatott meg, mert az oroszok kivásárolták az adósságait. A kitaláció egy kitaláción alapult, amely egy kitaláción alapult.

Orosz szemszögből⁴⁰¹ Trump megmentett csődtömeg volt, aki felhasználható arra, hogy felfordulást okozzanak az amerikai valóságban. Kapcsolatukat Moszkvában hozták nyilvánosságra a 2013-as Miss Universe szépségversenyen, ahol Trump Putyin előtt illegette magát, remélve, hogy Putyin lesz a „legjobb barátja”. Trump orosz partnerei tudták, hogy védencüknek pénzre van szüksége, és 20 millió dollárt fizettek neki, miközben ők maguk megszervezték a rendezvényt – magyarán megengedték számára, hogy eljátssza a gazdag és befolyásos amerikai. Egy erre az alkalomra készült zenevideóban azt az örömet is megadták neki, hogy egy sikeres fiatal popcsillagnak, a szépségverseny tényleges szervezője fiának odakiálthassa: „Ki vagy rúgva!” Azzal, hogy Trumpot nyerni hagyták, teljesen birtokba vették.

A győztes Trump egy kitaláció, amely vesztest csinált az országából.

A szovjet titkosrendőrség⁴⁰² – amelyet az idők során Cseka, GPU, NKVD, KGB néven emlegettek, és amelyet Oroszországban jelenleg FSZB néven ismernek – magas szintre fejlesztette az „aktív intézkedéseként” ismert speciális műveleteket. Míg a hírszerzés lényege a megfigyelés és a folyamatok megértése, az elhárítás feladata, hogy ugyanezt megnehezítsék mások számára. A „Donald Trump, a sikeres üzletember” elnevezésű aktív intézkedés és az ehhez hasonló műveletek lényege rábírni az ellenséget arra, hogy a saját gyengeségei ellen fordítsa saját erősségeit. Amerikát azért győzhette le Oroszország a 2016-os kiberháborúban, mert a technológia és az élet viszonya olyan irányba változott meg, ami előnyös volt az aktív intézkedések orosz szakemberei számára.

A hidegháború a hetvenes-nyolcvanas⁴⁰³ évekre a vonzó árucikkek fogyasztásáért vívott technológiai versennyé alakult a való világban. Az észak-amerikai és a nyugat-európai országok akkoriban egyértelmű előnyben voltak, a Szovjetunió pedig 1991-ben összeomlott. Amikor a 2000-es és 2010-es években a nem szabályozott internet betört a legtöbb amerikai háztartásba (de az oroszokéba nem), ismét megváltozott a technológia és az élet viszonya, és ezzel együtt a hatalmi egyensúly. 2016-ra az átlag amerikai napi több mint tíz órát töltött a képernyő előtt, többnyire az internettel összekötött eszközökkel. „Odahull az eszme / És a valóság / Odahull a mozgás / És a tett / Közé az Árnyék”^{12} – írja T. S. Eliot *Az üresek* című versében. Ez az árnyék a 2010-es évek Amerikájában az internet volt, amely elválasztotta az embereket a cselekvéstől. 2016-ra a technológia a külvilág szemében nem tette vonzóbbá

az amerikai társadalmat, ehelyett inkább betekintést kínált az amerikai társadalomba és az amerikaiak fejébe.

George Orwell *1984* című regényében közlik a főhőssel: „Üres leszel. Üresre facsarunk, aztán megtöltünk önmagunkkal.”^[13] A 2010-es években a verseny már nem fogyasztható anyagi javakról szólt, mint a hidegháborúban, hanem a fejekben megteremthető mentális állapotokról. Az orosz gazdaságnak nem kellett anyagi értékkel rendelkező dolgokat előállítani, és nem is tette ezt. Az orosz politikusoknak mások által létrehozott technológiákat kellett használniuk mentális állapotok megváltoztatására, és ezt meg is tették. Mivel a verseny tárgya immár a személyiségek láthatatlan manipulációja volt, Oroszország győzelme nem okozott meglepetést.

Putyin Oroszországa⁴⁰⁴ nem valamely ügy miatt üzent hadat, hanem azért, mert a feltételek kedvezők voltak. Iljin és más nacionalisták a Nyugatot spirituális fenyegetésként határozták meg, amelynek pusztá léte olyan tényeket hoz létre, amely az oroszok számára káros vagy megzavarja őket. Ebben a logikában a megelőző jellegű kiberháború Európa és Amerika ellen jogos, mihamarabb technikailag kivitelezhető. 2016-ra az orosz kiberháború már közel egy évtizede zajlott, bár az amerikai közbeszédben alig vettek erről tudomást. Egy orosz parlamenti képviselő úgy fogalmazott, az amerikai titkosszolgálatok „átaludták”, hogy Oroszország megválasztotta az amerikai elnököt, és van némi igazság a szavaiban.

Kiszeljov az információs háborút⁴⁰⁵ nevezte a háború legjelentősebb formájának. A túloldalon a Demokrata Párt elnök asszonya azt írta, „háború, egyértelműen, de másfajta

harctéren vívják”. Ezt szó szerint kell érteni. Carl von Clausewitz, a hadviselés tudományának legnevesebb tanulmányozója szerint „A háború tehát erőszak alkalmazása, amelynek célja, hogy az ellenfelet saját akaratunk teljesítésére kényszerítsük”^{14}. De mi a helyzet akkor, ha – ahogyan ezt a 2010-es évek orosz katonai doktrínája tételezte – a technológia lehetővé teszi, hogy az ellenség akaratát közvetlenül, erőszak alkalmazása nélkül befolyásoljuk? Lehetségesnek tűnik, ahogy egy 2013-as orosz katonai terv javasolta, „a lakosság tiltakozási potenciálját” saját érdekei ellen mozgósítani, vagy, ahogy az Izborszki Klub 2014-ben pontosította, úgynevezett „destruktív paranoiás reakciót” kiváltani az Egyesült Államokban.^{15} Ez tömör és pontos leírása Trump elnökjelöltségének. A mesebeli szereplő győzött, azoknak a szavazatoknak köszönhetően, amelyeket a rendszer elleni tiltakozásnak szántak, és azoknak a szavazóknak köszönhetően, akik elhitték a paranoiás fantáziaképeket, amelyek egyszerűen nem voltak igazak.

A 2014-es ukrainai elnöki kampány⁴⁰⁶ idején Oroszország feltörte az ukrán központi választási bizottság szerverét. Az ukrán hatóságok az utolsó pillanatban megállították a támadást. Más esetekben nem voltak ilyen szerencsések. A kiberháború legijesztőbb lehetősége az, amit a szakmabeliek „*cyber-to-physical*”-nak neveznek, azaz olyan akciók, amikor a billentyűzettel megváltoztatott számítógépes kód a háromdimenziós valóságban jár következményekkel. Orosz hackerek erre többször tettek kísérletet Ukrajnában a villamosenergia-hálózat egyes részeinek leállításával. A támadásnak ez a két formája egyesült 2016-ban az Egyesült

Államokban: az elnökválasztás elleni támadásban, ezúttal „cyber-to-physical” formában. Az orosz kiberháború célja Trumpnak az elnöki hivatalba juttatása volt egy látszólag normális eljáráson keresztül. Arra nem volt szükség, hogy Trump ezt értse, ahogyan egy villamos hálózatnak sem kell értenie, hogy lekapcsolták. A lényeg az, hogy kihunyjanak a fények.

Az Ukrajna elleni orosz háború⁴⁰⁷ mindig is egy az Európai Unió és az Egyesült Államok megsemmisítésére irányuló nagyobb szabású politika része volt. Az orosz vezetők ezt nem titkolták; az orosz katonák és önkéntesek azt hitték, az Egyesült Államok ellen vívott világháborúban harcolnak – és bizonyos értelemben igazuk is volt. 2014 tavaszán, amikor az orosz különleges erők beszivárogtak Délkelet-Ukrajnába, némely katonának egyértelműen Amerika legyőzése járt a fejében. Egyikük elmondta egy újságírónak, az az álma, hogy „a T-50-es [egy orosz lopakodó] Washington fölött repüljön!”. Hasonló víziók töltötték el az orosz oldalon harcoló ukrán polgárok képzeletét: egyikük arról ábrándozott, hogy kitűzi a vörös zászlót az amerikai Fehér Ház és a Capitolium tetejére. Amikor Oroszország 2014 júliusában megkezdte második nagyobb katonai beavatkozását Ukrajnában, Vlagyimir Antyufejev parancsnok Ukrajnát és az Egyesült Államokat egy kalap alá vette mint „széteső” államokat, és megjósolta az amerikai „démoni konstrukció” megsemmisítését. Mások mellett Alekszandr Borodaj 2014 augusztusában a közösségi médiában Oroszország amerikai beavatkozásáról tett közzé rasszista viccet az amerikai elnökről. 2014 szeptemberében Szergej

Glazijev azt írta, az ukrajnai háború megnyeréséhez „ki kell irtani” az „amerikai elitet”. Az Izborszki Klub 2014 decemberében cikksorozatot közölt az Egyesült Államok ellen irányuló új hidegháborúról, amelyet információs háborúként kell megvívni, és megelőlegezte, hogy „a tájékoztatást hamis információkkal” fogják helyettesíteni. A cél „a nyugati társadalom néhány fontos pillérének a lerombolása”.

Az orosz titkosszolgálat⁴⁰⁸ (az FSZB) és a katonai hírszerzés (a GRU), amelyek Ukrajnában is aktívan jelen voltak, szintén bekapcsolódtak az Egyesült Államok elleni kiberháborúba. A kiberhadviselésre szakosodott orosz központ, az Internet Research Agency az ukrajnai háborúról kialakuló európai és amerikai közvéleményt manipulálta. Amikor Trump 2015 júniusában bejelentette, hogy jelölteti magát, kibővítették az Internet Research Agencyt egy amerikai osztállyal. Közel kilencven új alkalmazott állt munkába a szentpétervári irodában. Az ügynökség ezenkívül közel száz amerikai politikai aktivistát szerződtetett, akik nem tudták, kinek dolgoznak. Az Internet Research Agency az orosz titkosszolgálatokkal karöltve dolgozott Trumpnak a Fehér Házba juttatásán.

Egyértelmű volt,⁴⁰⁹ hogy az oroszok 2016-ban felfokozott állapotba kerültek ezektől az új kilátásoktól. Annak az évnek a februárjában Putyin kibertanácsadója, Andrej Krutcskih így dicsekedett: „Közel kerültünk egy olyan eszközhöz az információ területén, amely lehetővé teszi, hogy egyenlőként álljunk szóba az amerikaiakkal.” Májusban az orosz katonai felderítés, a GRU tisztje azzal kérkedett, hogy szervezete Vlagyimir Putyin nevében bosszút áll Hillary Clintonon. Egy

hónappal a választások előtt, októberben a Pervij Kanál hosszú és érdekes fejtegetést közölt az Egyesült Államok küszöbönálló összeomlásáról. Az orosz győzelem után, 2017 júniusában Putyin azt állította magáról, sosem tagadta, hogy orosz önkéntesek kiberháborút vívtak az Egyesült Államok ellen. Ez pontosan az a megfogalmazás, amelyet korábban Ukrajna orosz megszállásakor használt: sosem tagadta az önkéntesek létezését. Putyin egy kacsintással bevallotta: Oroszország legyőzte az Egyesült Államokat a kiberháborúban.

Óriási biztonsági résnek⁴¹⁰ bizonyult, hogy az amerikaiak különlegesnek gondolják magukat. Az orosz szárazföldi offenzíva Ukrajnában nehezebben sikerült, mint a párhuzamos kiberháború az európaiak és az amerikaiak ellen. Miközben Ukrajna megvédte magát, európai és amerikai közírók orosz propagandát közvetítettek. Az ukránokkal ellentétben az amerikaiak nem voltak hozzászokva ahhoz a gondolathoz, hogy az internet felhasználható ellenük. 2016-ra az amerikaiak egy része kezdte felismerni, hogy az orosz propaganda félrevezette őket Ukrajnát illetően. De azt már kevesen vették észre, hogy folyamatban van a következő támadás, és még kevesebben látták előre, hogy országuk el fogja veszíteni az ellenőrzést a valóság felett.

A kiberháborúban a „támadási felület”⁴¹¹ a számítógépes program azon gyenge pontjainak az összessége, amely a hackereknek lehetővé teszi a behatolást. Ha a kiberháború célja nem egy számítógépes program, hanem a társadalom, akkor a támadási felület nagyobb: az a szoftver, amely révén a hacker

kapcsolatba kerül az ellenség elméjével. Oroszország számára 2015-ben és 2016-ban az amerikai támadási felület a Facebook, az Instagram, a Twitter és a Google összessége volt.

Minden bizonnyal a legtöbb amerikai⁴¹² ki volt téve orosz propagandának. Sokatmondó, hogy a Facebook közvetlenül a 2016-os választások előtt 5,8 *millió* álprofilt törölt, amelyeket politikai üzenetek terjesztésére használtak. 2016-ban körülbelül *egymillió* Facebook-oldal használt egy programot, amellyel mesterségesen lehet lájkok tízmillióit generálni, és így gyanútlan amerikaiak hírfolyamába juttattak konkrét, gyakran valóságalap nélküli bejegyzéseket. Az orosz beavatkozások közül az egyik legnyilvánvalóbb az orosz Internet Research Agency által létrehozott, de amerikai politikai szervezetnek vagy mozgalomnak feltüntetett 470 Facebook-oldal volt. Közülük hatnak egyenként 340 milliószor osztották meg a bejegyzéseit, ami együttevén milliárdokra rúgó megosztásszámot jelent. Az orosz kampány ezenkívül 129, legalább 336 300 főt elérő eseményoldalt foglalt magában. Oroszország közvetlenül a választások előtt háromezer különböző hirdetést tett közzé a Facebookon, és ezeket mémként terjesztette legalább 180 Instagram-fiókon. Ezt megtehetette anélkül, hogy megjelölje, ki fizette a hirdetéseket, ami azt a látszatot keltette az amerikaiakban, hogy a külföldi propaganda valójában amerikai vita. Amikor kutatók elkezdték kiszámolni az amerikaiak kitettségét az orosz propagandának, a Facebook további adatokat törölt – vagyis az orosz kampány a jelek szerint zavarba ejtően hatékonyan működött. A Facebook később úgy nyilatkozott a befektetőknek, hogy akár

hatvanmillió fiók is hamis lehet.

Az amerikaiak nem véletlenszerűen⁴¹³ voltak kitéve az orosz propagandának, hanem az internethasználatuk alapján kikövetkeztethető saját fogékonyságuknak megfelelően. Az emberek megbíznak abban, ami igaznak hangzik, és ez a bizalom utat nyit a manipulációnak. Az egyik módszer szerint az embereket még intenzívebb felháborodásra készítetik azzal kapcsolatban, amitől már eleve félnek, vagy amit eleve utálnak. A muszlim terrorizmus motívumát, amelyet Oroszország korábban Franciaországban és Németországban is sikeresen kihasznált, az Egyesült Államokban is bevetették. A választási eredményt eldöntő ingadozó államokban, mint például Michiganben és Wisconsinban, az orosz hirdetések olyan embereket vettek célba, akiket muszlimellenes üzenetekkel lehet szavazásra bírni. Azok, akiket feltehetően rá lehet bírni arra, szavazzanak Trumpa, Egyesült Államok-szerte olyan internetes hirdetésekbe botlottak, amelyekben állítólagos amerikai muszlim oldalak Clinton melletti üzeneteket hirdettek. Ahogy a németországi Lisa F.-ügy során, a Trump melletti orosz propaganda itt is a menekülteket erőszaktevőknek láttatta. Trump ugyanezt tette, amikor bejelentette indulását.

Az orosz támadók kihasználták⁴¹⁴ a Twitter óriási kapacitását az üzenetek továbbítására. Visszafogott becslések szerint a Twitter-fiókok 10%-át még „normális” időkben és semleges témákban sem emberek, hanem botok működtetik: azaz kifinomultabb vagy kevésbé kifinomult programok, amelyek bizonyos üzeneteket juttatnak el egy adott célcsoportnak. Bár a Twitteren kevesebb a bot, mint az ember, előbbiek lényegesen

hatékonyabbak. A választások előtti hetekben a botok tették ki a politikáról szóló amerikai beszélgetések 20%-át. Egy, az urnák megnyitása előtti napon közzétett fontos tudományos kutatás arra figyelmeztetett, hogy a botok „veszélybe sodorhatják az elnökválasztás tisztaságát”. A tanulmány három fő problémát azonosított: „először, rosszindulatú célokkal működtetett gyanús fiókokon keresztül újraosztható a befolyás, másodszor, tovább polarizálható a politikai vita, és harmadszor, fokozható a hamis és nem ellenőrzött információk terjesztése”. A választások után a Twitter 2752 fiókot azonosított mint az orosz politikai befolyás eszközt. Amikor a Twitter végre nekilátott, képes volt *napi egymillió fiókot azonosítani*.

A botokat eredetileg⁴¹⁵ kereskedelmi célokra használták. A Twitter rendkívüli mértékben képes befolyásolni felhasználói viselkedését olcsóbb vagy kényelmesebb ajánlatok felkínálásával. Oroszország ezt aknáztta ki. Az orosz Twitter-fiókok szavazatok leadását akadályozták meg azzal, hogy sms-ben történő szavazásra buzdították az amerikaiakat, amire valójában nincs lehetőség. Ez a gyakorlat annyira elterjedt, hogy a Twitter, amely ódzkodik a platformon folyó beszélgetésekbe való beavatkozástól, végül kénytelen volt sajtónyilatkozatban megerősíteni az sms-szavazásra buzdító manipuláció létezését. Lehetségesnek tűnik, hogy Oroszország más számítógépes módszerrel is akadályozta a szavazást: azzal, hogy döntő helyszíneken és időpontokban ellehetetlenítette a szavazatok leadását. Észak-Karolina például szűk demokrata többséggel bíró állam, és a demokrata választók többnyire városban élnek. A szavazás napján a városi szavazókészülékek

nem működtek, és így kevesebb szavazatot regisztráltak. A készülékek gyártójának szerverét feltörte az orosz katonai hírszerzés. Oroszország ezen túlmenően legalább huszonegy amerikai állam oldalait figyelte, talán sebezhető pontokat keresve, talán a befolyásolási kampányokhoz kerestek választói adatokat. Az Egyesült Államok belügyminisztériuma szerint „az orosz hírszerzés több állami és helyi választási bizottság eszközeihez szerzett hozzáférést, és azt meg is őrizte”.

Miután Twitter-botjait⁴¹⁶ a brexitszavazásban a távozás melletti kampányra használta, Oroszország most az Egyesült Államokra eresztette őket. Legalábbis több száz esetben ugyanazok a botok, amelyek az Európai Unió ellen dolgoztak, most Hillary Clintonra támadtak. A külföldi botforgalom zöme negatív híreket terjesztett a demokrata elnökjelöltről. Amikor 2016. szeptember 11-én lebetegedett, orosz botok durván eltúlozták ennek horderejét, és a Twitteren a #HillaryDown (Le Hillaryvel/Hillary kifeküdt) hashtaget futtatták. Az orosz trollok és botok döntő pillanatokban közvetlenül is támogatták Trumpot. A Twitteren őt és a Republikánus Párt országos gyűlését dicsérték. Amikor Trumpnak ki kellett állnia nyilvános vitára Hillary Clintonnal, ami számára nehéz pillanat volt, orosz trollok és botok megtöltötték az étert azzal az állítással, hogy ő nyerte a vitát, felváltva azzal, hogy a vitát valahogyan manipulálták Trump kárára. Azokban a döntő fontosságú bizonytalan államokban, amelyekben Trump nyert, a választás előtti napokban megnőtt a botok aktivitása. A szavazás napján botok a #WarAgainstDemocrats (Háború a demokraták ellen) hashtaget terjesztették. Trump győzelme után a neki dolgozó

botokból legalább 1600 áttért arra, hogy Franciaországban Macron ellen és Le Pen mellett, valamint Németországban Merkel ellen és az AfD mellett dolgozzon. Még ezen a legalapvetőbb technikai szinten is összefonódott az Egyesült Államok és az Európai Unió elleni háború.

Oroszország 2016-ban az Egyesült Államokban⁴¹⁷ e-mail-fiókokat is feltört, és proxykat használt a Facebookon és a Twitteren, hogy hasznosnak minősített kiválasztott üzeneteket terjesszenek. Első lépésként a felhasználóknak e-mailt küldtek azzal, hogy írják be jelszavukat a belinkelt honlapon. Ezután a hackerek a hitelesítési adatokkal beléptek az illető fiókjába, és ellopták annak tartalmát. Valamely, az amerikai politikai rendszert ismerő személy ezután eldöntötte, hogy ennek az anyagnak mely részét mutatják meg az amerikaiaknak, és mikor.

Az elnökválasztási év során⁴¹⁸ minden nagyobb amerikai párt nemzeti konvenciót tart, ahol egyenlő esélyekkel történik a jelölt bemutatása és kiválasztása. Oroszország 2016-ban megtagadta ezt a lehetőséget a Demokrata Párttól. Márciusban és áprilisban orosz hackerek feltörték a Demokrata Párt országos gyűlése megszervezésén és a Clinton kampánystábjában dolgozó szakemberek fiókjait (és személyesen Hillary Clinton fiókját is próbálták meghackelni). Közvetlenül a Demokrata Párt országos gyűlése előtt, július 22-én 22 ezernyi e-mailt hoztak nyilvánosságra. Ezeket gondosan kiválasztották, hogy vizsályt szítsanak Clinton és a vele az elnökjelöltségért versengő Bernie Sanders támogatói között. Az anyag közzététele épp akkor okozott széthúzást, amikor a

kampánynak meg kellett volna szilárdulnia.

Az amerikai hatóságok⁴¹⁹ akkori és mostani álláspontja szerint is ez a támadás az orosz kiberháború része volt. Donald Trump stábja viszont támogatta Oroszország erőfeszítéseit: Trump a nyilvánosság előtt kérte Moszkvát, találjanak további terhelő e-maileket Hillary Clintontól, és tegyék őket közzé. Trump fia, ifj. Donald Trump személyesen állt kapcsolatban a WikiLeaks-szel, amely az e-mailek kiszivároztatásának egy részét kezelte. A WikiLeaks arra kérte ifj. Trumpot, apja terjesszen egy linket: „Szia, Donald, jó látni, hogy apád a mi publikációnkról beszél. Javaslom, ezt a linket tweetelje, amikor minket említ” – amit id. Trump a kéréstől számított tizenöt percen belül meg is tett. Milliós nagyságrendű követőtáborával Trump az orosz feltörési művelet egyik legfontosabb terjesztési csatornája volt. A későbbi elnök azzal is segítette az orosz törekvéseket, hogy elhárította a vizsgálatot, és ismételten tagadta Oroszország beavatkozását a kampányba.

Ahányszor Trump nehézségekbe ütközött,⁴²⁰ újabb kiszivároztatott e-mailekkel siettek segítségére. Október 7-én úgy tűnt, Trump bajban van, amikor nyilvánosságra hoztak egy felvételt, amelyen az elnökjelölt közli, a befolyásos férfiaknak szexuálisan molesztálniuk kellene a nőket. Harminc perccel a felvétel nyilvánosságra kerülése után Oroszország máris közzétette John Podesta, Clinton kampányfőnökének e-mailjeit, hogy ellehetetlenítsék Trump molesztálói előéletének megvitatását. Aztán bekapcsolódtak az orosz trollok és botok is, akik trivializálták a nemi erőszak reklámozását, és a kiszivároztatott anyaghoz terelték a Twitter-felhasználókat. Ezt

követően segítettek Podesta e-mailjeiből két áltörténetet kreálni, egyet egy pizzázóban működő pedofilhálózatról és egyet sátánista praktikákról. Ezek arra szolgáltak, hogy eltereljék Trump követőinek figyelmét a szexuális molesztálói múltja büszke felvállalásáról, és hogy ehelyett másról gondolkodjanak és beszéljenek.

Ahogy 2015-ben Lengyelországban⁴²¹ sem, úgy 2016-ban az Egyesült Államokban sem gondolta át senki, milyen totalitárius vonatkozásai vannak magánbeszélgetések szelektív nyilvánosságra hozatalának. A totalitarizmus elmosza a magánélet és a nyilvánosság előtti lét közötti határokat, hogy idővel természetesnek vegyük, mindannyian teljesen átláthatóvá válunk a hatalom számára. Az Oroszország által közzétett információk valódi, az amerikai demokratikus folyamatokban fontos szerepeket betöltő hús-vér embereket érintettek, és a közzététel jelentős hatással volt mentális és politikai teljesítményükre a választások alatt. Tudni kell azt is, hogy azok, akik a Demokrata Párt országos gyűlését szervezték, halálos fenyegetéseket kaptak az Oroszország által nyilvánosságra hozott telefonszámaikon. Miután a Demokrata Párt gyűlésének szervezői elvesztették a dolgozók és jelöltek személyes adatai feletti ellenőrzést, demokrata kongresszusi jelölteket kezdtek zaklatni. Azoknak az adatai is kikerültek az internetre, akik a Demokrata Pártnak pénzt adományoztak, és őket is zaklatások és halálfenyegetések érték. Ez a politika legmagasabb szintjén fejtette ki hatását, hiszen csak az egyik nagy pártot érintette. Mindez csupán ízelítőt ad a modern totalitarizmusból: a közéletben senki nem cselekedhet félelem

nélkül, mert bármi, amit ma tesz, később nyilvánosságra kerülhet, és személyes következményekkel járhat.

A polgárok persze megtették a magukét ennek a totalitárius közegnek a megteremtéséért. Azok, akik felemelték a telefont és zaklató hívásokat indítottak, a totalitarizmus előőrseit képezték. De a kísértés ennél jóval szélesebb kört érintett. A polgárok kíváncsiak: nyilván az a legérdekesebb, ami titkos, és a leleplezés izgalma bizonyára felszabadító. Ha ezt magától értetődőnek vesszük, a vita a közismert tényekről az ismeretlen titkokra terelődik, és ahelyett, hogy a minket körülvevő dolgokat értelmeznénk, a következő leleplezést lessük. A közhivatalok viselői, akik nyilván tökéletlenek és gyarlók, olyan személyekké válnak, akikről azt hisszük, jogunk van mindent tudni. Amikor azonban megszűnik a határvonal nyilvánosság és magánszféra között, a demokrácia elviselhetetlen nyomás alá kerül. Ilyen helyzetben csak a szégyentelen politikus képes túlélni, akit képtelenség pellengérre állítani. Egy olyan fikciós műalkotás, mint „Donald Trump, a sikeres üzletember” nem szégyenülhet meg, mert nincs felelősségérzete a való világgal szemben. Egy fikciós műalkotás a leleplezésre azzal válaszol, hogy még többet követel. Jelöltként Trump épp ezt tette, amikor Moszkvát arra sürgette, keressen tovább és fedjen fel titkokat.

Ha csak azt ismerik el⁴²² ténynek, amit külföldi hackerek tárnak elénk, a polgárok ezzel kiszolgáltatják magukat ellenséges hatalmaknak. 2016-ban az amerikaiak Oroszországtól váltak függővé anélkül, hogy ezt észrevették volna. A legtöbb amerikai Putyin iránymutatását követve olvasta a feltört e-maileket. „Tényleg fontos, ki tette ezt?” –

kérdezte Putyin, és meg is válaszolta: „Nem az a fontos, ki hozta nyilvánosságra, az a fontos, ami benne van.” De mi van mindazokkal a nyilvános forrásokkal, amelyektől a leleplezés izgalma elvonja a figyelmet? És mi van mindazokkal a titkokkal, amelyeket nem leplezett le senki, mert az a hatalom, amely rendelkezik felettük, így döntött? A leleplezés drámája épp azt feledtetni el velünk, hogy más dolgok eközben rejtve maradnak. Az oroszok és megbízottjaik nem tettek közzé információkat sem a republikánusokról, sem a Trump-kampányról, sem saját magukról. Azok közül, akik hangosan keresték az igazságot és e-maileket publikáltak az interneten, senkinek nem volt mondanivalója Trump kampánystábjának az Oroszországhoz fűződő kapcsolatairól.

Ez sokatmondó mulasztás, ugyanis egyetlen amerikai elnöki kampány sem kötődött még ennyire külföldi hatalomhoz. A nyilvános forrásokból teljesen egyértelmű a kapcsolat. Az orosz kiberháború egyik sikere, hogy a titok és trivialitások csábító ereje elvonta az amerikaiak figyelmét a nyilvánvalótól és a fontostól: attól a felismeréstől, hogy láthatóan támadják az Egyesült Államok szuverenitását.

A nyilvános források rendkívüli interakciókról⁴²³ árulkodnak Trump tanácsadói és az Orosz Föderáció között. Nem volt titok, hogy Paul Manafort, aki 2016 márciusában csatlakozott Trump kampánystábjához és júniustól augusztusig vezette azt, régi és mély kapcsolatokkal rendelkezett Kelet-Európában. Meglehetősen szokatlan, hogy Manafort Trump kampánymenedzsereként nem kapott fizetést – egy olyan

embertől, aki milliárdosnak állította be magát. Lehet, hogy egyszerően szolgálni akarta a közt. Vagy máshonnan várta az igazi díjazást.

2006 és 2009 között Manafortot⁴²⁴ Oleg Gyeripaszka oligarcha foglalkoztatta azzal a céllal, hogy az Egyesült Államokat nyitottabbá tegye az orosz politikai befolyásra. Manafort egy „Putyin kormánya számára nagy hasznot jelentő modellt” ajánlott a Kremlnek, és Gyeripaszka állítólag 26 millió dollárt fizetett neki. Egy közös befektetés után Manafort körülbelül 18,6 millió dollárral tartozott Gyeripaszának. Amikor Manafort 2016-ban Trump kampánymenedzsereként dolgozott, úgy tűnt, aggasztja az adóssága. Írt hát Gyeripaszának, és „magánfeljegyzéseket” kínált Trump kampányáról. Próbálta befolyását Gyeripaszka bocsánatára váltani, azt remélve, hogy „egyesesbe jön”. Trump ügyvédje, Marc Kasowitz érdekesmód Gyeripaszkat is képviselte.

Amellett, hogy Oroszországnak dolgozott⁴²⁵ az Egyesült Államok gyengítése érdekében, Manafortnak abban is volt gyakorlata, hogy Oroszország kiszemelt jelöltjét az elnöki székbe juttassa. 2005-ben Gyeripaszka Manafortot ajánlotta a Viktor Janukovicsot támogató Rinat Ahmetov ukrán oligarcha figyelmébe. 2005–2015 közötti ukrainai megbízása alatt Manafort ugyanazt a „déli stratégiát” alkalmazta, amelyet a republikánusok az 1980-as években fejlesztettek ki az Egyesült Államokban: magyarázd be a lakosság egy meghatározott részének, hogy identitása veszélyben van, majd próbálj minden választásból nemzeti-kulturális ügyet csinálni. Az Egyesült Államokban a célcsoport a déli fehérek voltak, Ukrajnában az

orosz nyelvűek, de ugyanaz képezte a vonzerőt. Manafortnak sikerült Viktor Janukovicsot megválasztatnia, igaz, ennek következménye egy forradalom és az orosz invázió lett.

Miután amerikai módszereket importált⁴²⁶ Kelet-Európába, Manafort most kelet-európai taktikát vitt az Egyesült Államokba. Trump kampánymenedzsereként átlátta az orosz stílusú politikai fikció jelentőségét. Manafort kampányvezetői megbízása alatt történt, hogy Trump a tévénezőkkel közölte, Oroszország nem fog bevonulni Ukrajnába – két évvel azután, miután Oroszország ezt megtette. Szintén Manafort felügyelete alatt követelte Trump a nyilvánosság előtt, hogy Oroszország találja meg és tegye közzé Hillary Clinton e-mailjeit. Manafortnak be kellett nyújtania lemondását, miután kiderült, hogy bizonylatok nélkül kapott 12,7 millió dollár készpénzt Janukovicstól. Manafort a legutolsó pillanatig az igazi orosz politikai technokrata arcát mutatta, aki a tények cáfolata helyett témát vált és valamely izgalmas mesére tereli a szót. 2016. augusztus 14-én, azon a napon, amikor a készpénzes történetre fény derült, Manafort Oroszországnak segített egy újabb kitalációt terjeszteni, amelyben muszlim terroristák támadnak egy törökországi NATO-támaszpontra.

Manafortot kampánymenedzseri posztján⁴²⁷ a jobboldali ideológus és filmes Steve Bannon váltotta, akit azért tartottak rátermettnek, mert ő hozta be a fehér felsőbbrendűség képviselőit az amerikai közbeszéd mainstreamjébe. A Breitbart médiahálózat igazgatójaként Bannon szinte családtaggá tette a felsőbbrendűség szószólóit nézői körében. Amerika vezető rasszistái az utolsó emberig Trumpot és Putyint imádták.

Matthew Heimbach, aki Ukrajna megtámadása mellett érvelt, Putyinról mint „a világ antiglobalista erőinek a vezetőjéről” beszélt, az oroszokról pedig mint a fehér felsőbbrendűséget hirdető „legerősebb szövetségeseiről” és „a nacionalisták tengelyéről”. Heimbach olyan lelkes követője volt Trumpnak, hogy saját kezűleg dobott ki egy tiltakozót Trump 2016. márciusi louisville-i kampányrendezvényéről – a bíróság előtt azzal védekezett, hogy Trump utasítására cselekedett. Bannon azt állította magáról, gazdasági nacionalista, és ezért a nép képviselője. Saját karrierjét és médiavállalkozását ennek ellenére egyetlen amerikai oligarchaklánnak köszönhette, a Mercer családnak, és amellet kampányolt, hogy egy másik oligarchacsoportot, a Trump klánt a Fehér Házba juttassa – együttműködésben azzal a férfival, aki egy harmadik oligarchaklán, a Kochék által pénzelt perben küzdött azért, hogy az Egyesült Államokban korlátlanul lehessen kampányokat finanszírozni.

Bannon szélsőjobb ideológiája^{428, 429} olajozottabbá tette az amerikai oligarchia működését, ahogyan a hasonló eszmerendszerek tették ezt Oroszországban. Bannon voltaképpen Vlagyiszlav Szurkov kevésbé kifinomult és kevésbé művelt kiadása: intellektusa alulfejlett, így könnyű túljárni az eszén. Azzal, hogy alacsony szinten adta elő Oroszország játszmáját, biztosította annak győzelmét. Azokhoz az orosz ideológusokhoz hasonlóan, akik a tényszerűséget ellenséges manőverként utasítják el, Bannon az újságírókat *en bloc* „ellenzéki pártként” emlegette. Nem cáfolta a Trump kampányát támadó állítások valóságtartalmát, például azt, hogy

Trump szexuálisan zaklatott nőket. Ehelyett az ezzel kapcsolatos tényekről tudósító újságírókat a nemzet ellenségeként állította be.

Bannon filmjei együgyűek és érdektelenek Szurkov írásaihoz vagy Iljin filozófiájához képest, de lényegük ugyanaz: az örökkévalóság politikája, amelyben folyton támadják az ártatlan nemzetet. A nála különb elődökhöz hasonlóan Bannon is feledésbe merült fasisztákat rehabilitált, az ő választottja Julius Evola. Akárcsak Szurkov, Bannon is zavart és sötétséget terjesztett, habár kevésbé magasztosan: „A sötétség jó. Dick Cheney. Darth Vader. Sátán. Ez a hatalom.” Bannon úgy vélte, „Putyin kiáll a hagyományos intézmények mellett”. Holott Oroszország látványos kiállása a hagyományok mellett valójában az európai államok és az Egyesült Államok szuverenitása ellen indított támadás. Az elnöki kampány Bannon irányítása alatt ennek a támadásnak a részét képezte. Bannon ezt később felismerte: amikor megtudta, hogy kampánystábjának magas rangú tagjai 2016 júniusában oroszokkal találkoztak a Trump Towerben, „árulónak” és „hazafiatlannak” nevezte őket. Végso soron azonban Bannon egyetértett Putyinnal abban, hogy az Egyesült Államok szövetségi kormányát (és az általa „dicsőséges protektorátusnak” nevezett Európai Uniót) el kell pusztítani.

Trump a kampány során,⁴³⁰ függetlenül attól, hogy stábját papíron Manafort vagy Bannon vezette-e, végig vejére, Jared Kushner ingatlanfejlesztőre támaszkodott. Míg Manafortot múltja, Bannont pedig ideológiája, Kushnert csak a pénz és a becsvágy kötötte Oroszországhoz. Ezeket a kapcsolatokat a

legegyszerűbben az elhallgatásokon keresztül fejthetjük vissza. Apósa választási győzelme után Trump veje elfelejtette megemlíteni, hogy cégében, a Cadre-ben egy orosz állampolgár nagyobb összegű befektetéseit kezeli, akinek a cégei az orosz állam megbízásából egymilliárd dollárt fizettek a Facebooknak és 191 millió dollárt a Twitternek. Azt is érdemes megjegyezni, hogy a Deutsche Bank, amely orosz oligarchák számára mosott pénzt, és amely egyedüli pénzintézetként hajlandónak mutatkozott Trumpnak hitelezni, néhány héttel a választás előtt meghosszabbított Kushner számára egy 285 millió dolláros hitelt.

Miután apósát⁴³¹ elnökké választották, ő maga pedig széles körű megbízatást kapott a Fehér Házban, Kushnernek nemzetbiztonsági vizsgálatot kellett kérnie. Kérvényében azonban nem tett említést orosz hivatalnokokkal való kapcsolatairól, holott Manaforttal és ifj. Donald Trumpgal együtt ő maga is részt vett a 2016 júniusában a Trump Towerben tartott megbeszélésen, amelyen Moszkva (közvetítője megfogalmazásában) „Oroszország és az orosz kormány Trump számára nyújtott támogatása” részeként iratokat kínált Trump kampánystábjának.

A megbeszélésen részt vevő orosz képviselő,⁴³² Natalja Veszelnjitszkaja Aras Ağalarov ügyvédje volt, azé az emberé, aki 2013-ban Trumpot eljuttatta Moszkvába. Jelen volt még a Trump Tower-beli megbeszélésen Ike Kaveladze, Ağalarov cégének elnökhelyettese, aki saját üzleti tevékenysége keretében névtelen cégek ezreit hozta létre az Egyesült Államokban. Amikor nyilvánosságra került Trump

kampánystábja és az oroszok találkozása, Trump tollba mondott a fiának egy félrevezető sajtóközleményt, amely szerint a tárgyalások témája az örökbefogadás volt.

A megbeszélésen való részvételén túl⁴³³ Kushner a kampány alatt több alkalommal tárgyalt az orosz nagykövettel, Szergej Kiszljakkal. Egyik alkalommal egy teherliftben csempészte Kiszljakot a Trump Towerbe, hogy megbeszéljék, hogyan hozzanak létre titkos kommunikációs csatornát Trump és Putyin között.

A kampány idején Trump keveset beszélt külpolitikáról, azon kívül, hogy többször ígérte, „ki fog jönni Putyinnal” és dicsérő szavakkal nyilatkozott az orosz elnökről. Első külpolitikai beszédét április 27-én tartotta, közel egy évvel azután, hogy bejelentette indulását. A beszéd megírására Manafort Richard Burt korábbi diplomatát választotta ki, aki ekkor egy orosz földgázvállalattal állt szerződésben. Más szóval tehát a férfi, aki egy fontos oroszoknak tartozott, felbérelt egy Oroszországnak dolgozó illetőt, hogy beszédet írjon Oroszország kedvenc jelöltje számára. Burt cége ennek az évnek a tavaszán 365 ezer dollárt kapott az orosz gazdasági érdekek előmozdítására. Burt az Alfa Bank vezető tanácsadó testületének is tagja volt, amelynek szerverei többször próbáltak kapcsolatot teremteni a Trump Towerben található számítógépekkel.

Mihelyt Trump⁴³⁴ kinevezett valakit külpolitikai tanácsadónak, az azonnal oroszokkal vagy orosz közvetítőkkel zajló megbeszéléseken találta magát, melyek témája, hogy Oroszország miként tud kárt okozni Clintonnak és segíteni Trumpnak. 2016 márciusában, miután megtudta, hogy Trump

külpolitikai tanácsadója lesz, George Papadopoulos olyan személyekkel kezdett tárgyalni, akik az orosz kormány ügynökeiként mutatkoztak be neki. Április 26-án, közvetlenül miután az orosz katonai hírszerzés demokrata politikusok és aktivisták e-mail-fiókjait törte fel, orosz kapcsolata Hillary Clintonhoz köthető e-maileket és „sarat” ajánlott Papadopoulosnak. Éppen Trump első külpolitikai beszédét szerkesztette orosz kapcsolataival egyeztetve, akik le voltak nyűgözve és megdicsérték munkájáért. Nem sokkal később Papadopoulos Trumppal és más tanácsadókkal találkozott.

Amikor egy májusi estén⁴³⁵ valamelyik londoni bárban ivott, Papadopoulos elárulta egy ausztrál diplomatának, hogy Oroszországnak „sara” van Clintonról. Az ausztrálok ezt elmondták az FBI-nak, amely vizsgálni kezdte Trump kampánystábjának Oroszországhoz fűződő kapcsolatait. Papadopoulos a maga részéről folytatta eszmecseréit kapcsolattartóival, akik további lépéseket sürgettek. „Nagyon izgatottak vagyunk a lehetőségtől, hogy Trump úrral jó viszonyt tudjunk kialakítani” – írta női kapcsolattartója. Miután az FBI letartóztatta, Papadopoulos bevallotta, hogy hazudott az amerikai hatóságoknak ezekről az interakciókról.

Trump egy másik külpolitikai tanácsadója,⁴³⁶ Carter Page rövid ideig egy amerikai cégnek dolgozott, amelynek az igazgatója „Putyin-barát” és „vakbuzgó” munkatársként emlékezett rá. Page berendezett egy irodát a Trump Towerrel szomszédos épületben, ahol orosz kémekkel találkozott. 2013-ban az energiaiparról szóló iratokkal látta el őket. Page orosz energiavállalatok lobbistája lett, és miközben Trump

kampányának dolgozott, orosz ügyfeleinek azt ígérte, hogy Trump elnöksége az ő érdekeiket szolgálja. Amikor kinevezték Trump tanácsadójává, Gazprom-részvényeket birtokolt.

Page a Trump-kampány⁴³⁷ képviselőjeként utazott 2016 júliusában Moszkvába, közvetlenül a Republikánus Párt országos gyűlése előtt, amelyen Trump a párt hivatalos jelöltje lett az Egyesült Államok elnöki posztjára. Saját beszámolója szerint Page Putyin kormányzatának „vezető tagjaival” beszélt, akik egyike „erős támogatását fejezte ki Trump úrnak”. Az Egyesült Államokba visszatérve Page a republikánus platformot Moszkva kívánalmainak megfelelően alakította át. Page Trump egy másik tanácsadójával, J. D. Gordonnal együtt a republikánusok országos gyűlésén jelentősen gyengítette a platformnak azt a szekcióját, amely az Oroszország ukrajnai inváziójára adandó válaszból szólt. Page a republikánusok országos gyűlésén is, majd nem sokkal később újból beszélt az orosz nagykövettel.

A harmadik külpolitikai tanácsadó⁴³⁸ Michael Flynn nyugalmazott tábornok volt. Bár Flynn a katonai hírszerzés, a Defense Intelligence Agency vezetői posztját töltötte be, és nemzetbiztonsági tanácsadónak szánták, külföldi kormányoktól illegálisan pénzt fogadott el anélkül, hogy erről számot adott volna, miközben különböző összeesküvés-elméleteket twittelgetett. Flynn terjesztette azt a történetet, hogy Hillary Clinton a pedofíliát támogatja. Felült annak az Oroszország által lelkesen hangoztatott kitalációnak is, miszerint demokrata vezetők sátánista szertartásokon vesznek részt. Ezeket a „híreket” saját Twitter-fiókján keresztül posztolta, és így más

amerikai konteósokkal együtt ő is közreműködött az Egyesült Államok ellen irányuló orosz aktív intézkedésekben.

Flynn mentális zavarossága⁴³⁹ ködében könnyű volt elsiklani sajátos orosz kapcsolatai felett. 2013-ban például lehetősége nyílt meglátogatni az orosz katonai hírszerzés főhadiszállását, és el is ment. Egy 2014-ben Cambridge-ben rendezett hírszerzési szemináriumon összebarátkozott egy orosz nővel, akinek „Misa tábornok” aláírással jegyzett e-maileket küldött. 2015 nyarán részt vett az orosz együttműködéssel építendő közel-keleti atomerőművek terveinek népszerűsítésében, de elmulasztotta ezt bevallani. Flynn az RT vendége is volt, ahol úgy tűnt, a műsorvezetők túljártak az eszén. 2015-ben Moszkvában az RT megalapításának tizedik érfordulójára rendezett ünnepségen mint fizetett vendég vett részt (33 750 dollárral honorálták a jelenlétét), és Vlagyimir Putyinnal ült a díszvacsorán. Amikor az amerikai média arról kezdett tudósítani, hogy Oroszország demokrata aktivisták e-mail-fiókjait törte fel, Flynn válaszul továbbtweetelt egy üzenetet, amely azt sugallta, zsidó konspiráció áll a mögött a vád mögött, hogy Oroszország a felelős. Flynn Twitter-feedjén ezt olvashatták követői: „Nincs tovább, zsidók. Nincs tovább.” Flynn nem kevesebb mint öt hamis orosz fiókot követett és továbbította tweetjeiket, legalább tizenhat orosz mémet népszerűsített az interneten, és egészen a választások előtti napig osztott meg követőivel orosz tartalmakat.

2016. december 29-én,⁴⁴⁰ hetekkel Trump választási győzelme után és néhány héttel a beiktatása előtt Flynn az orosz nagykövettel beszélt, majd az FBI-t is beleértve másoknak

hazudott erről. Ebben az időben megbízása szerint gondoskodnia kellett arról, hogy Moszkva ne reagáljon komolyan az elnökválasztásba történt beavatkozás miatt kilátásba helyezett amerikai szankciókra. Flynn asszisztense, K. T. McFarland megfogalmazásában: „Ha lépésről lépésre eszkalálódik a dolog, Trumpnak nehéz lesz javítani a viszonyt Oroszországgal, amely épp most dobta meg őt a győzelemmel.” Úgy tűnik, Trump tanácsadói közül kevesen kételkedtek abban, hogy az új amerikai elnök Putyinnak köszönheti győzelmét. Flynn Kiszljakkal való telefonbeszélgetését követően Oroszország bejelentette, nem tervez válaszlépéseket a szankciókra.

Barack Obama személyesen⁴⁴¹ figyelmeztette Trumpot, ne engedje Flynnt fontos pozícióba, mire Trump nemzetbiztonsági tanácsadóvá nevezte ki, ami az egész szövetségi kormányzat talán legérzékenyebb posztja. Sally Yates ügyvivő igazságügy-miniszter január 26-án arra figyelmeztetett vezető hivatalnokokat, hogy Flynn hazugságai sebezhetővé teszik őt orosz zsarolásokkal szemben. Négy nappal később Trump menesztette őt. Konsztantyin Koszacsov, az orosz дума külügyi bizottságnak elnöke a Flynn-nel kapcsolatos tényyszerű információk közzétételét Oroszország elleni támadásnak minősítette. Flynn 2017 februárjában lemondott, majd később bűnösnek vallotta magát a szövetségi nyomozóknak tett hazugság vádjában.

Trump a kabinetjét⁴⁴² Flynnen túlmenően is olyan emberekkel töltötte meg, akik megdöbbenően bensőséges kapcsolatokat ápoltak egy idegen hatalommal. Jeff Sessions

alabamai szenátor, aki gyorsan beállt Trump mögé, 2016-ban többször is kapcsolatban állt az orosz nagykövettel. Az igazságügy-miniszteri posztjával kapcsolatos meghallgatáson Session hazudott erről a kongresszusnak, azaz hamis tanúzással szerezte meg az ország legmagasabb bűnüldözői posztját.

Trump kereskedelmi minisztere⁴⁴³ orosz oligarchákkal, sőt Putyin családjával állt pénzügyi kapcsolatban. 2014-ben Wilbur Ross a Bank of Cyprus, az orosz oligarchák offshore menedékének elnökhelyettese és egyben egyik legnagyobb befektetője lett. Olyan időben vállalta el ezt a posztot, amikor a szankciók elől bizonyos oroszok épp efféle helyekre menekítették vagyonukat. Ross Vlagyimir Sztrzsalkovszkij mellett dolgozott, aki Putyin kollégája volt a KGB-ben. A bank egyik nagy befektetője Viktor Vekszelberg, a Putyin bizalmát élvező jelentős orosz oligarcha. Vekszelberg finanszírozta Ivan Iljin 2005-ös újratemetését.

Miután kinevezték⁴⁴⁴ kereskedelmi miniszterré, Ross lemondott a Bank of Cyprusnál elfoglalt pozíciójáról, de megtartotta az orosz kleptokráciához fűződő, a nyilvánosság előtt leplezett személyes kapcsolatait. Résztulajdonosa volt például a Navigator Holdings nevű szállítmányozási cégnek, amely orosz földgázt szállított az orosz Szibur vállalat számára. A Szibur egyik tulajdonosa Gennagyij Timcsenko volt, Putyin cselgáncspartnere és közeli barátja, másik tulajdonosa Kirill Samalov, Putyin veje. Ross tehát az orosz oligarchia legbelsőbb körével állt kapcsolatban, „a családdal”. Az amerikai kabinet tagjaként pénzt szerezhetett abból, hogy Oroszország kedvében jár. Mivel az amerikai szankciók kiterjedtek a

földgázkitermelést segítő technológiák tilalmára, Ross helyzeténél fogva személyesen is haszonélvezője volt a szankciók eltörlésének.

Az Egyesült Államoknak mind ez idáig⁴⁴⁵ nem akadt olyan minisztere, akit Vlagyimir Putyin személyesen tüntetett volna ki a Barátságért érdemrenddel – Rex Tillerson azonban elnyerte ezt a kegyet. Miután elfoglalta hivatalát, Tillerson széles körű tisztogatást felügyelt az amerikai diplomaták körében – abban a csoportban, amelyet Putyin ellenségnek tartott. Azzal, hogy káoszba taszította a külügyminisztériumot, Tillerson jelentősen csökkentette Amerika képességét hatalma érvényesítésére és értékei közvetítésére. A napi eseményektől függetlenül ez egyértelmű győzelem volt Oroszország számára.

Az amerikai diplomácia gyengítése⁴⁴⁶ egybecsengett Trump általános külpolitikai orientációjával, amely a személyes hízélgésre irányult és elhanyagolta a tárgyalásokat. Ez könnyű célponttá tette őt. Tillerson már 2016 augusztusában, három hónappal az elnökválasztás előtt meggyőzte a CIA korábbi ügyvezető igazgatóját, hogy „Putyin úr beszervezte Trump urat az Orosz Föderáció mit sem sejtő ügynökének”. Egy évvel a hivatalba lépés után ebből már csak a „mit sem sejtő” tűnt kérdésesnek. Addigra Trump az amerikai hírszerzési szakértők sorát győzte meg arról, hogy az oroszok eszköze. Egyikük megfogalmazásában: „Meglátásom szerint Trump ténylegesen közvetlenül az oroszoknak dolgozik.” Hírszerzési szakértők háromfős csoportja ezt így foglalta össze: „Ha Trump kampánystábja Oroszországtól ajánlatot kapott, és nem tettek semmit ennek visszautasítására (netán bátorították), akkor

adósai lettek egy külföldi ellenségnek, amelynek nemzeti érdekei az Egyesült Államok érdekeivel ellentétesek. Egészen biztosak lehetünk abban, hogy Putyin, ha még nem tette, eljön, hogy ezt az adósságot behajtsa – és amikor a demokráciánk megvédése a tét, a kormányzat egy külföldi ellenség bábja lesz, nem országunk első védvonalá.” A Trump-kormány gúnyt űzött a kongresszus Oroszország elleni szankcióiból, megtagadta a jogszabályok végrehajtását, és meghívta az egyik orosz hírszerzési ügynökség kitiltott igazgatóját az Egyesült Államokba.

Trump maga többször⁴⁴⁷ „átverésnek” minősítette a kampánystábja és az Oroszország közötti kapcsolatokról készített összes beszámolót. A szót jól választotta meg, feltéve, hogy arra a személyre alkalmazzuk, aki használja. Az elnöki székbe kerülve a megtestesült átverésnek meg kellett védenie magát a valóságtól. Így aztán Trump menesztette Preet Bharara szövetségi ügyészt, aki 2013-ban utasítást adott a Trump Tower-beli razziára; menesztette Sally Yates ügyvezető igazságügy-minisztert, aki figyelmeztette őt Michael Flynn kinevezésének veszélyére; továbbá menesztette James Comey-t, a Szövetségi Nyomozóhivatal, az FBI igazgatóját, mert kivizsgáltatta Oroszországnak az Amerika szuverenitása elleni támadását.

Az FBI még azelőtt⁴⁴⁸ kezdte vizsgálni Carter Page-et mint az orosz hírszerzés célpontját, hogy Trump tanácsadója lett, George Papadopoulos pedig azért figyelték, mert egy külföldi diplomatának elmondta, hogy Oroszország befolyásszerzésre irányuló műveletet végez Hillary Clinton lejáratásával. Nem lehet azonban azt állítani, hogy az FBI az orosz beavatkozást

magas prioritással kezelte volna. Bár a szövetségesek 2015 végén figyelmeztették az amerikai hírszerzést, hogy Trump kampánystábjának egyes tagjai az orosz hírszerzéssel ápolnak kapcsolatokat, az amerikai ügynökségek lassan reagáltak. Az FBI még akkor sem kezelte ezt az információt sürgősként vagy időszerűként, amikor Oroszország 2016 tavaszán meghackelte a Demokrata Párt országos gyűlését. Comey nyolc nappal a novemberi elnökválasztások előtt olyan szövegkörnyezetben vetette fel, hogy Hillary Clinton magán-e-mail-szervert használt, hogy ezzel ártania kellett a kampányának – akkor találták meg néhány e-mail másolatát, amikor Clinton egyik asszisztensének férje ellen vizsgáloódtak tinédzser lányokkal folytatott tiltott szexuális kapcsolata miatt. Comey a választás előtt két nappal arra a következtetésre jutott, hogy ezeknek az e-maileknek nincs jelentőségük, de addigra már megtörtént a kár. Ez az epizód Trumpnak látszott kedvezni.

Az FBI azért folytatta⁴⁴⁹ a Trump kampánystábja és az orosz hírszerzés közötti kapcsolatok vizsgálatát. 2017 januárjában Trump magánbeszélgetés keretében „lojalitást” kért Comey-től. Februárban Trump külön kérte Comey-t, ne vizsgálják Flynnt: „Remélem, lát utat arra, hogy ezt elengedje, hogy futni hagyja Flynnt.” Mivel nem kapott biztosítékot, Trump 2017. május 9-én menesztette Comey-t. Ezzel Trump bevallotta, hogy jelöltsége átverés volt. Trump közölte a sajtóval, azért rúgta ki Comey-t, hogy az Oroszország elleni vizsgálatokat megállítsa. A Comey menesztése utáni napon Trump ugyanezt mondta a Fehér Ház két látogatójának: „Nagy nyomással néztem szembe Oroszország miatt. Most ez lekerült rólam.” A látogatók az

Egyesült Államok orosz nagykövete és az orosz külügyminiszter voltak, akik digitális eszközöket hoztak a Fehér Házba, hogy a találkozóról fényképeket készítsenek és terjesszenek. Korábbi amerikai hírszerzési tisztak ezt szokatlannak tartották. Még szokatlanabb volt, hogy Trump megragadta az alkalmat, hogy az orosz hírszerzéssel egy, az ISIS-en belül működő izraeli kettős ügynökre is kiterjedő legmagasabb bizalmi szintű információkat osszon meg.

Comey menesztését követően⁴⁵⁰ Moszkva Trump segítségére sietett. A Pervij Kanal azt állította, „James Comey Barack Obama bábja volt”. Putyin biztosította a világot, hogy az Egyesült Államok elnöke „hatáskörének, az alkotmánynak és a jogszabályoknak megfelelően intézkedett”. Ezzel nem mindenki értett egyet. Comey menesztése után Robert Mueller-t nevezték ki különleges ügyésznek a vizsgálatok folytatására. Trump 2017 júniusában rendelte el Mueller menesztését. Saját ügyvédje, a Fehér Ház tanácsadója megtagadta a rendelkezés végrehajtását, és lemondással fenyegetett. Trump hazudott a vizsgálatok leállítására irányuló kísérleteiről, és új utakat keresett az amerikai jogrend aláásására.

Oroszország lehetővé tette⁴⁵¹ és fenntartotta „Donald Trump, a sikeres üzletember” fikcióját, és ezt a kitalációt kiberfegyverek hasznos terheként juttatta célba az amerikaiaknál. Az orosz erőfeszítések azért jártak sikerrel, mert az Egyesült Államok jobban hasonlít az Orosz Föderációra, mint amennyire az amerikaiak ezt hinni szeretnék. Mivel az orosz vezetők már átléptek a szükségszerűség politikájából az örökkévalóságéba,

kellő érzékkel és eszköztárral rendelkeztek az utóbbi megvalósításához, amely, mint kiderült, megfelelt az amerikai társadalomban jelentkező tendenciáknak. Moszkva nem valami saját ideált próbált rájuk vetíteni, hanem egy óriási hazugságot használt, hogy az Egyesült Államokból kihozza a legrosszabbat.

Az amerikai média⁴⁵² fontos jellemzők tekintetében hasonlóná vált az oroszhoz, és ez sebezhetővé tette az amerikaiakat az orosz módszerekkel szemben. Tapasztalhattuk, mi történik a politikával, ha a hírek elveszítik kapcsolatukat a valósággal. Oroszországban nem létezik helyi és regionális újságírás, és az orosz média hírei alig kapcsolódnak az orosz polgárok tapasztalataihoz. Az így előállított bizalmatlanságot az orosz tévé a határon túlra, másokra irányítja. A helyi sajtó gyengesége tekintetében Amerika Oroszországhoz hasonult. Az Egyesült Államok régebben regionális lapok lenyűgöző hálózatával rendelkezett, de a 2008-as válság után senki nem akadályozta meg a korábban is gyengélkedő helyi sajtó összeomlását. 2009-ben naponta hetven ember veszítette el állását az amerikai napi- és hetilapoknál. A két tengerpart között élő amerikaiak számára ez az ő életükről szóló tudósítások végét jelentette, és valami másnak, „a médiának” a megjelenését. Ahol helyi újságírók tevékenykednek, az újságírás azokat az eseményeket dolgozza fel, amelyeknek az emberek maguk is tanúi, és amelyek foglalkoztatják őket. Amikor a helyi újságírók eltűnnek, a hírek elvontak lesznek, szórakoztatássá válnak ahelyett, hogy ismerős dolgokról számolnának be.

A hírek össznemzeti szórakoztatásként⁴⁵³ való bemutatása amerikai – nem orosz – találmány, és ebben a műfajban a hír ki

van szolgáltatva a műsorvezetőnek. Trump azért kapott esélyt 2015 második felében, mert az amerikai tévécsatornáknak tetszett a cirkusz, amit nyújtott. Az egyik csatorna ügyvezetője úgy fogalmazott: „Lehet, hogy a Trump-kampány nem jó Amerikának, de baromi jó a CBS-nek.” A Trump számára bőségesen rendelkezésre bocsátott ingyenes műsoridőben az amerikai tévéadók széles körű nézettséget biztosítottak „Donald Trump, a sikeres üzletember” mesehős számára. Sem Trump, sem orosz támogatói nem költöttek sokat a kampány alatt – a televízió ingyen reklámozta őt. Még az MSNBC, a CNN, a CBS és az NBC hírcsatornák Twitter-fiókjai is kétszer olyan gyakran említették Trumpot, mint Clintont.

Az oroszokkal ellentétben⁴⁵⁴ az amerikaiak inkább az interneten keresztül fogyasztanak híreket. Egy felmérés szerint az amerikai lakosság 44%-a egyetlen internetplatformról szerzi a híreit: a Facebookról. A világháló interaktivitása a szellemi erőfeszítés látszatát kelti, valójában azonban akadályozza az elmélkedést. Az internet figyelemgazdaság, amelyben a profitorientált platformokat úgy tervezik, hogy a felhasználók figyelmét a lehető legkisebb elemekre bontsák, amelyeket aztán hirdetési célokra felhasználnak. Ha ilyen platformon akarunk hírt megjelentetni, ezt úgy kell megszerkeszteni, hogy megfeleljen az odafigyelés rövid időtartamának és a megerősítés iránti igénynek. Az olvasókat igazán vonzó hír valahol az előítélet és felháborodás között elhelyezkedő ingert vált ki. Amikor minden egyes nap arról szól, hogy a feltételezett ellenségről szellőztetnek meg híreket, a jelen időtlenné, örökkévalósággá válik. Ilyen körülmények között egy a meséből

kilépő elnökjelölt komoly előnyt élvez.

Bár az internetplatformok⁴⁵⁵ az Egyesült Államokban fontos hírszolgáltatókká váltak, nem szabályozták őket. Két Facebook-termék, a Hírfolyam és a Népszerű témák számtalan fiktív történetet szállított. A Facebook és a Twitter felelősei a szükségszerűség amerikai politikája által kínált kényelmes álláspontra helyezkedtek: a szabadpiac az igazsághoz vezet, így semmit nem kell tenni. Ez a hozzáállás problémát okozott annak a nagyszámú amerikai internetfelhasználónak, aki elvesztette a helyi érdekű hírekhez való hozzáférést (vagy aki az ingyenesnek látszó híreket részesítette előnyben) és az internetet úgy olvasta, mint egy napilapot. Így az amerikai internet támadási felületté vált az orosz titkosszolgálatok számára, akik tizennyolc hónapon keresztül azt tehették az amerikaiak lelkivilágával, amit akartak, anélkül hogy erre bárki is reagált volna. Oroszország tevékenységének nagy része abból állt, hogy előnyükre fordítsák azt, amit készen találtak. A Fox Newson megjelent végletesen egyoldalú történetek vagy a Breitbart kifakadásai az orosz botok megosztásainak köszönhetően növelték nézettségüket. Orosz segítséggel ismertté és befolyásossá váltak az olyan marginális, jobboldali portálok, mint a Next News Network, amelynek videóit 2016 októberében körülbelül 56 milliószor tekintették meg.

A „pizzagate” és a „spirit cooking”⁴⁵⁶ („szellemfőzés”) elnevezésű kitalációk jól mutatják az orosz beavatkozás és az amerikai konteók összjátékát. Mind a két kitalált történet Clinton kampányfőnöke, John Podesta e-mailjeinek orosz feltörésével indult. Némely amerikai szereti azt képzelni, hogy

ami privát, az mindenképpen titokzatos, és Oroszország ezen az ösvényen csalogatta őket a sűrűbe. Podesta kapcsolatban állt egy pizzázó tulajdonosával – ez eddig nem eget rengető leleplezés. Csakhogy trollok és botok, köztük oroszok, azt az álhírt kezdték terjeszteni, hogy a pizzázó étlapja valójában kódrendszer gyerekek megrendelésére szexhez, és hogy Clinton a pizzázó pincéjéből pedofilhálózatot üzemeltet. Az InfoWars, Amerika egyik vezető konteós oldala szintén terjeszteni kezdte a mesét. A képtelen kitalációnak valós dráma vetett véget: egy valódi amerikai valódi fegyverrel lövöldözött egy valódi étteremben. Jack Posobiec népszerű jobboldali internetes aktivista, aki maga is terjesztette a pizzagate-hazugságot a Twitteren, azt állította, hogy az amerikai, aki lőtt, valójában színész, akit az igazság elfedésére béreltek fel. Podesta egy másik emberrel is kapcsolatban állt, aki meghívta őt egy vacsorára, amelyre nem ment el. A vacsora háziasszonya Marina Abramović konceptuális művész, aki egy korábbi projektjének a *Spirit Cooking*, azaz „Szellemfőzés” címet adta, az orosz trollok és botok pedig azt a mesét terjesztették, hogy a vacsora valójában sátánista szertartás, ahol emberi testnedveket fogyasztanak. Ezt az ötletet aztán amerikai konteósok is átvették, például Sean Hannity a Fox Newstól és a Drudge Report híroldal.

Az orosz platformok⁴⁵⁷ elképesztő nézettséggel bíró amerikai összeesküvés-hívó oldalak számára szolgáltatott tartalmakat. Egy Oroszország által ellopott és közzétett e-mailben például Hillary Clinton úgynevezett „döntési fáradtságra” panaszkodott. Ez azt a jelenséget takarja, hogy a nap végére egyre nehezebben

hozunk meg döntéseket. A „döntési fáradtság” nem betegség, hanem pszichológusok által munkahelyeken megfigyelt normális jelenség. Miután az oroszok ellopták ezt az e-mailt, a WikiLeaks közzétette, majd a Szputnyik orosz propagandaadó azt bizonygatta, hogy Clinton súlyos betegségben szenved. Ebben a formában aztán az InfoWars kapta fel a történetet.

Az oroszok visszaéltek⁴⁵⁸ az amerikaiak hiszékenységével. Bárki, aki figyelemmel követte a „Heart of Texas”, azaz „Texas szíve” nevű (nem létező) csoport Facebook-oldalát, észre kellett hogy vegye, szerzői nem anyanyelvi szinten beszélnek az angolt. A csoport fő témája, Texas kiválása az USA-ból tökéletes példája annak az orosz politikának, amely Oroszország kivételével mindenhol az elszakadást hirdeti (a délet az USA-tól, Skóciát Nagy-Britanniától, Katalóniát Spanyolországtól, a Krímét Ukrajnától, a Donbaszt szintén Ukrajnától, minden tagállamát az EU-tól stb.). A Heart of Texas pártossága rendkívül vulgáris volt: más orosz oldalakhoz hasonlóan a demokrata elnökjelöltet (az „ölni” és a „Hillary” szavakból összevont) „Killary”-nek nevezte. Mindennek ellenére a Heart of Texas Facebook-oldal 2016-ban több követővel rendelkezett, mint a texasi republikánus vagy a texasi demokrata párt oldala – sőt többel, mint a kettő együttvéve. Mindenki, aki lájkolta, követte és támogatta a Heart of Texast, az Amerikai Egyesült Államok felszámolására irányuló orosz beavatkozásban működött közre. Az amerikaiak azért kedvelték az oldalt, mert megerősítette meglévő előítéleteiket, sőt egy kicsit szélsőségesebbé tette őket. Egyszerre kínálta a tiltott dolgok izgalmát és azt az érzetet, hogy ez jogos.

Az amerikaiak megbíztak⁴⁵⁹ az oroszokban és a robotokban, akik azt mondták nekik, amit hallani akartak. Amikor Oroszország hamis Twitter-fiókot hozott létre, amely Tennessee állam republikánus pártjának tüntette fel magát, az amerikaiakat a sarkos vélemények és a szerteágazó kitalációk vonzották oda. Ez az oldal is hirdette azt az álhírt, miszerint Obama Afrikában született, és a szellemfőzés meséjét is terjesztette. A tennesseei Republikánus Párt oldala orosz verziójának tízszer több Twitter-követője volt, mint a tényleges tennesseei Republikánus Párt oldalának. Az egyik épp Michael Flynn volt, aki továbbtweetelte az oldal bejegyzéseit az elnökválasztás előtti napokban. Vagyis Trump jelöltje a nemzetbiztonsági tanácsadói posztra a befolyásszerzésre irányuló orosz művelet eszközeként szolgált. Kellyanne Conway, Trump sajtószóvivője szintén ugyanebből a forrásból származó hamis orosz tartalmakat tweetelt tovább, ezzel támogatva Oroszország beavatkozását az amerikai választásba – miközben kollégái tagadták a beavatkozás létezését. (Ezenkívül a fehérek felsőbbrendűségét hirdetőknak azt tweetelte, „viszontszeretlek titeket”.) Jack Posobiec ugyanezt a hamis orosz oldalt követte, és terjesztette tartalmait. Egy saját maga készítette videóban kijelentette, nincs orosz beavatkozás az amerikai politikába. Amikor tizenegy hónap után végre levették az orosz oldalt, megdöbbenését fejezte ki. Nem látta az orosz beavatkozást, hiszen *ő maga volt* az orosz beavatkozás.

Stephen King *I Know What You Need* (Tudom, mire van szükséged) című, 1976-os novellája egy udvarlás története. Az udvarló egy fiatal férfi, aki olvasni tud a nő gondolataiban, de

ezt nem mondja meg neki. Csupán mindig épp azzal jelenik meg, amire a nő épp akkor vágyik, például eperfagyival a tanulás egy szünetében. A férfi lépésről lépésre megváltoztatja a nő életét, függővé teszi magától azzal, hogy mindig megadja neki, amiről a nő egy adott pillanatban úgy gondolja, hogy vágyik rá, és még mielőtt esélye lenne elgondolkodni a vágyain. Legjobb barátnője érzékeli, hogy valami nincs rendben, kutakodni kezd, és megtudja az igazságot: „Ez nem szerelem – figyelmezteti a nőt. – Ez erőszak.” Az internet egy kicsit ilyen. Sokat tud rólunk, de anélkül lép velünk interakcióba, hogy ezt elárulná. Megfoszt szabadságunktól azzal, hogy legrosszabb törzsi indulatainkat táplálja, és ezeket láthatatlan tényezők szolgálatába állítja.

Sem Oroszország, sem az internet nem fog eltűnni. A demokrácia ügyét az segítené, ha a polgárok többet tudnának az orosz politikáról, és ha a „hír”, az „újságírás” és a „tudósítás” eredeti koncepcióit sikerülne megőrizni a világhálón is. Végző soron a szabadság azon múlik, képesek-e a polgárok megkülönböztetni az igazságot attól, amit hallani szeretnének. A tekintélyelvűség nem abból keletkezik, hogy az emberek ezt kívánják, hanem abból, hogy elveszítik képességüket a valóság és a vágyaik megkülönböztetésére.

A demokrácia akkor hal meg, amikor már nem hisszük el, hogy a szavazatunknak jelentősége van. Fennmaradása nem azon múlik, tartanak-e választásokat, hanem azon, hogy ezek szabadak-e és igazságosak-e. Ha igen, akkor a demokrácia az időbeliség érzetét teremti: azt a várakozást, hogy a jelent a jövő

konszolidálja. A demokratikus választás értelmét a következő választás ígérete adja. Ha számíthatunk arra, hogy sor kerül majd újabb, tényleges jelentőséggel bíró választásra, megnyugodhatunk, hogy legközelebb kijavíthatjuk mostani hibáinkat, amelyekért addig is az általunk megválasztottakat hibáztatjuk. Ezáltal a demokrácia az emberi esendőséget politikai kiszámíthatósággá változtatja, és segít abban, hogy az időt a jövő felé haladó mozgásként érzékeljük, amelyre van némi befolyásunk. Ha arra jutunk, hogy a választás pusztán ismétlődő támogatási rituálé, a demokrácia elveszti értelmét.

Az orosz külpolitika lényege a stratégiai relativizmus: Oroszország nem képes erősebbé válni, ezért másokat gyengítenie kell. Ennek legegyszerűbb módja másokat Oroszországhoz hasonlóbbá tenni. Problémái kezelése helyett Oroszország exportálja azokat, és e problémák legalapvetőbbike a hatalomátadás szabályozásának hiánya. Oroszország azért ellenzi az európai és amerikai demokráciát, nehogy felmerüljön az oroszokban, hogy a demokrácia számukra is követendő mintát jelenthetne a hatalomváltásra. Az oroszoknak legalább annyira bizalmatlannak kell lenniük más rendszerekkel szemben, mint a sajátjukéval szemben. Ha az orosz utódlási válságot valóban exportálni lehet – ha az Egyesült Államok tekintélyelvűvé válna –, akkor Oroszország saját problémái, bár nem oldódnának meg, de normálisnak tünnének. Csökkenne a Putyinra nehezedő nyomás. Ha Amerika a demokráciának az a sugárzó példaképe volna, amelynek polgárai néha képzelik, intézményrendszere jóval kevésbé lett volna fogékony az orosz kiberháborúra. Moszkva

szemszögéből Amerika alkotmányos rendszerének gyenge pontjai kísértést jelentettek, s az amerikai demokrácia és jogállamiság nyilvánvaló tökéletlenségei miatt könnyű volt beavatkozni az amerikai választásba.

A jogállamiság megköveteli⁴⁶⁰ a kormánytól az erőszak kontrollját, és a lakosság elvárja, hogy a kormány erre képes legyen. A fegyverek jelenléte az amerikai társadalomban, amit egyes amerikaiak az erő jelének éreznek, Moszkva számára nemzeti gyengeségnek tűnt. 2016-ban Oroszország közvetlenül szólította fel az amerikaiakat arra, vásároljanak és használjanak fegyvert, és felerősítették a Trump-kampány idevonatkozó retorikáját. Trump arra biztatta híveit, ha Hillary Clinton nyeri a választásokat, éljenek a második alkotmánykiegészítés adta jogukkal vele szemben, amivel áttételesen, de egyértelműen azt sugallta, lőjék őt le. Az orosz kiberkampány lelkesedett az amerikaiak fegyverviselési jogáért, ünnepelte a második alkotmánykiegészítést, és arra szólította fel az amerikaiakat, féljenek a terrorizmustól, és önvédelmi célokra vásároljanak lőfegyvert.

Közben az orosz hatóságok⁴⁶¹ a való világban is együttműködtek az amerikai fegyverlobbival. „A Fegyverviselés Joga” elnevezésű orosz csoport az amerikai Nemzeti Fegyverszövetséggel, a National Rifle Associationnal (NRA) ápolt kapcsolatokat. Célja az Egyesült Államokon belüli események befolyásolása volt, hiszen tagjai pontosan tudták, az oroszoknak a jelenlegi kormány alatt sosem lesz joguk fegyvert viselni. Az orosz Fegyverviselés Joga két tagja, Marija Butyina és Alekszandr Torsin az amerikai NRA-nak is tagja volt. Butyina

egy amerikai egyetemen tanult, és céget alapított egy amerikaival, aki az NRA vezetőségével ápolt szoros együttműködést. Torsin az orosz központi bank munkatársaként dolgozott, és Spanyolországban pénzmosás miatt körözték. 2015 decemberében az NRA képviselői Moszkvába látogattak, ahol Dmitrij Rogozinnal, az Egyesült Államokból kitiltott radikális nacionalista miniszterelnök-helyetttel találkoztak.

2016 februárjában Butyina⁴⁶² az Egyesült Államokból arról számolt be Torsinnak, hogy „Trump (aki az NRA tagja) támogatja az Oroszországgal való együttműködést”. Torsin májusban ifj. Donald Trumppal találkozott Kentuckyban. Ugyanebben a hónapban az NRA Trump mögé állt be, majd körülbelül 30 millió dollárt adományozott a kampánya számára. Oroszországgal kapcsolatos hivatalos álláspontja eközben érdekes változáson ment keresztül. 2015-ben az NRA végig azt sérelmezte, hogy az Oroszországgal szembeni amerikai politika túl gyenge, majd miután beindultak kapcsolatai Oroszországgal, ennek ellenkezőjét hirdette. Oroszországnak az NRA számára nyújtott támogatása hasonlított a magyar, szlovák és cseh paramilitáris csoportoknak nyújtott támogatásához. Trump beiktatása után az NRA nagyon agresszív hangon szólalt meg, és egy videóban azt hirdette, „megyünk” a *New York Times*ért. Tekintettel arra, hogy az NRA egy fegyveregyesület, hogy Trumpot támogatta és finanszírozta, továbbá hogy Trump a sajtót korábban „ellenségnek” kiáltotta ki, nehéz ezt a bejelentést nem fenyegetésnek értelmezni. A demokrácia az eszmecsere

szabadságán alapul, ahol a „szabad” úgy értendő: „erőszakkal való fenyegetéstől mentesen”. A jogállamiság összeomlásának egy fontos jele a paramilitáris csoportok felemelkedése és az államhatalommal való összefonódásuk.

2016-ban az amerikai demokrácia legnyilvánvalóbb gyenge pontja a szavazatok és az eredmények közötti eltérés volt. A legtöbb demokráciában elképzelhetetlen, hogy egy jelölt, aki milliókkal több szavazatot kap ellenfelénél, végül alulmaradjon. Ez azonban rendszeresen megtörténik az amerikai elnökválasztásokon, az elektori kollégiumon keresztül történő közvetett és közelítőleges választási rendszer miatt. Az amerikai elektori kollégium a győzelmet az elektori szavazatok államonkénti összesítésével állapítja meg, nem az összes szavazat összesítésével. Az államokhoz nem a lakosság arányában rendelnek elektori szavazatokat, hanem a megválasztott szövetségi képviselők száma alapján. Mivel minden államnak két szenátora van, a kisebb lakosságú államok aránytalanul több elektori szavazattal rendelkeznek, azaz a kisebb államokban többet ér egy egyéni szavazat, mint a nagyobb államokban. Eközben a tagállami státusszal nem rendelkező úgynevezett „területeken” (az USA külső területein vagy külbirtokain) élő amerikaiak millióinak egyáltalán nincs szavazati joguk. Puerto Ricónak több a lakosa, mint huszonegy amerikai tagállamnak az ötvenből, de amerikai állampolgárainak nincs befolyásuk az elnökválasztásokra.

A kevés lakosú amerikai államok az amerikai „felsőházban”, a szenátusban is messze felülreprezentáltak. A legnagyobb állam lakossága körülbelül nyolcvanszorosa a legkisebb államénak,

de mindkettő két-két szenátorral rendelkezik. Az amerikai törvényhozás „alsóháza”, a képviselőház képviselőit választókerületekben választják, amelyeket gyakran valamelyik pártnak kedvezve rajzolnak meg. A két világháború közötti Jugoszláviában például a körzetek meghatározása a legnagyobb nemzetiségnek kedvezett. Az Egyesült Államokban „gerrymandering”-nek hívjuk a választókerületek átrajzolását. Egy ilyen átrajzolás következtében Ohióban és Észak-Karolinában a demokrata szavazatok a kongresszusi választásokon körülbelül a felét-harmadát érik a republikánus szavazatoknak, vagyis a polgárok nem rendelkeznek egyenlő szavazattal.

Amerikai szempontból ez csupán hagyománynak tűnik, játékszabálynak, Moszkva szemében azonban ez a rendszer kihasználásra váró gyenge pontja. Amikor egy kisebbségben lévő elnök és egy kisebbségben lévő párt irányítja a kormányzat törvényhozói és végrehajtói ágát, kísértést jelent számukra olyan politikát folytatni, ahol a győzelem nem azon múlik, a többségnek tetszik-e a politikai programjuk, hanem a szavazati jog további korlátozásán. Egy külföldi kormány, amely képes a rendszert csak picivel aránytalanabbá tenni, ezt a kísértést erősíti, és a rendszert a tekintélyelvűség felé billentheti. Oroszország beavatkozása a 2016-os amerikai választásokba nemcsak egy bizonyos elnök megválasztására irányult, hanem magára a rendszerre. Az orosz támogatású jelölt győzelme hosszú távon kevésbé fontos, mint az egész rendszer távolítása a demokráciától és elmozdítása a tekintélyelvűség felé.

Amikor Oroszország az amerikai demokrácia ellen

cselekedett, az amerikai rendszer demokratikussága már csökkent. A 2010-es évek elején, amikor Oroszországban konszolidálódott az új rendszer, az Egyesült Államok legfelső bírósága két fontos döntést hozott, amely az Egyesült Államokat a tekintélyelvűség irányába mozdította el. 2010-ben a bíróság úgy döntött, a pénz az úr: a vállalkozások egyénnek számítanak, és kampánytámogatásaik az Egyesült Államok első alkotmánykiegészítése által védett szólásszabadság alá esnek. Ez ténylegesen működő cégeknek, fedőcégeknek és különféle álcivil szervezeteknek adott jogot a kampányok befolyásolására, és végeredményben a választások megvásárlására. Előkészítette továbbá az utat Trump számára, hogy azt állítsa (ahogy meg is tette), az amerikai oligarchiában az amerikaiak csak akkor lehetnek biztonságban, ha saját oligarchát választanak meg: őt. Valójában Trump az orosz kiberháború teremtménye volt, aki soha nem bizonyította be, hogy lenne pénze. De az oligarchiára építő érve hiteles volt abban a közhangulatban, amelyben az amerikaiak levonhatták a következtetést, hogy a pénz többet ér, mint a véleményük.

A legfelső bíróság 2013-ban⁴⁶³ megállapította: a rasszizmus immár nem képez problémát az Egyesült Államokban, és az ítélet következményei bemutatták, mennyire téves ez a feltételezés. Az 1965-ös választójogi törvény bírósági jóváhagyáshoz kötötte az afrikai amerikaiak szavazását megnehezítő tagállamok választójogi törvényeinek módosítását. Miután a legfelső bíróság úgy ítélte meg, erre már nincs szükség, bizonyos amerikai tagállamok azonnal akadályozni kezdték afrikai amerikaiak (és mások) urnákhoz járulását. A

déli tagállamokban szavazóhelyiségek tűntek el, gyakran előzetes tájékoztatás nélkül, közvetlenül a választások előtt. Huszonkét amerikai tagállam olyan törvényt hozott, amely afrikai amerikai és spanyol ajkú választókat akadályozott a szavazásban – ezek a törvények érdemben befolyásolták a 2016-os elnökválasztást.

Ohio államban⁴⁶⁴ 144 ezerrel kevesebben szavaztak a nagyobb városokat magukban foglaló körzetekben a 2016-os elnökválasztásokon, mint négy évvel korábban. Floridában az afrikai amerikaiak 23%-át fosztották meg a szavazás lehetőségétől, mert korábban bűncselekmény miatt elítélték őket. (Floridában bűncselekménynek minősül például a hélium léggömbök eregetése és rövid farkú homárok halászása is.) Wisconsinban hatvanezernyel kevesebben szavaztak 2016-ban, mint az azt megelőző elnökválasztáson. A csökkenés Milwaukee városában érte el a legnagyobb mértéket, ahol a legtöbb afrikai amerikai él. 2012-ben Barack Obama Floridában, Ohióban és Wisconsinban is győzött. 2016-ban kis különbséggel Trump nyert ebben a három államban, Wisconsinban mindössze 23 ezer szavazattal.

Az amerikai faji viszonyok⁴⁶⁵ kézenfekvő célpontot kínáltak az orosz kiberharcosoknak, s ennek kihasználására Oroszország több internetes oldalt is működtetett. Ilyen volt a szolgálat közben életüket vesztett rendőrök hozzátartozóit felfokozott érzelmi állapotban tartó honlap; a rendőrség által megölt afrikai amerikaiak hozzátartozóinak érzelmeit kiaknázó oldal; a fegyverekkel pózoló feketéket bemutató oldal; a feketéket a fehérek támadásai elleni védekezésre buzdító oldal;

egy olyan oldal, amelyen fekete álkaktivisták fehér felsőbbrendűségi szlogeneket használnak; továbbá az az oldal, ahol fekete rapperek sorozatgyilkosnak nevezik a Clinton házaspárt. Az oroszok rácsatlakoztak amerikai őslakosok egy tiltakozására is, amely egy temetkezési területen áthaladó olajvezeték ellen szerveződött. Hiába volt egyértelmű, hogy a bejegyzések néha nem amerikai őslakosoktól származnak (elképzelhetetlen például, hogy indián aktivisták orosz vodkát reklámozzanak), az oldal szép számmal szerzett követőket.

Barack Obama bőrszíne⁴⁶⁶ fontos szerepet játszott az orosz populáris kultúrában. Egy orosz parlamenti képviselő 2013-ban a közösségi médiában egy fotosoppolt képet posztolt, amelyen Barack és Michelle Obama sóvárogva néz egy banánt. Obama 2014. évi születésnapján orosz diákok lézershow-t vetítettek az Egyesült Államok moszkvai nagykövetségére, amelyben Obama egy banánon hajtott végre orális szexet. Egy supermarketlánc 2015-ben olyan vágódeszkát árult, amely két felnőtt csimpánz mellett egy Obama-fejjel ellátott bébicsimpánzt ábrázolt. Egy autómosó hálózat 2016-ban azt ígérte, „minden feketeséget lemos”, és üzenetét egy ijedt képű Obamával tette egyértelművé. A kínai naptár szerint 2016 a majom éve volt, amit az oroszok úgy értelmeztek át, hogy ez Obama utolsó hivatali éve. A LifeNews népszerű híroldal például címlapján a „Rácsapjuk az ajtót a majom évére” című cikket az amerikai elnökkel illusztrálta, nehogy kétely merüljön fel azzal kapcsolatban, mire is gondolnak.

A bőrszín jelentős helyet foglalt el⁴⁶⁷ az oroszok fejében 2016-ban. Ebben az évben az orosz vezetők megfigyelhették, hogy ez

a kérdés mekkora szakadékot nyit az amerikai kormány törvényhozói és végrehajtói ága között. Amikor februárban elhunyt a kilenc legfelső bírósági bíró egyike, a szenátus republikánus többségének vezetője, Mitch McConnell egyértelművé tette, hogy Barack Obama jelöltje szóba sem jöhet. Ezzel megtörte az Egyesült Államok szövetségi kormányzatának egyik legfontosabb hagyományát, amire fel is figyeltek Moszkvában. Az orosz sajtó helyesen „paradox helyzetnek” értékelte, hogy egy elnök képtelen rendes jogait gyakorolni. Nem került el a Kreml figyelmét, hogy a kongresszus republikánus vezetői már közel egy évvel a hatalomváltás előtt kijelentették, Barack Obama nem élvezi az Egyesült Államok elnökének kijáró előjogokat. Ebben a pillanatban kezdte Oroszország feltörni a demokrata politikusok és aktivisták e-mailjeit.

Amikor 2016 júniusában Paul Ryan,^{[468](#)} a képviselőház szóvivője Oroszországról beszélt republikánus képviselő-kollégáival, Kevin McCarthy, a republikánus többség vezetője hangot adott annak a gyanúnak, hogy Oroszország fizeti Donald Trumpot. Ryan erre azt kérte, az ilyesféle gyanú maradjon „a családban” – vagyis egy kínos ügy elleplezése fontosabb volt, mint az ország szuverenitásának a megőrzése. Az a lehetőség, hogy egy republikánus elnökaspiráns (aki ekkor még nem volt a párt jelöltje) egy idegen hatalom teremtménye, kevésbé volt aggasztó, mint egy kínos sajtótájékoztató, amelyen a republikánusoknak el kellett volna mondaniuk a polgároknak, amit azok amúgy is sejtettek. A pártosságnak ez a szintje, amelyben az ellenzék ellenséggé válik és a külvilágot

elhanyagolják, a külvilág ellenséges szereplői által könnyen kiaknázható sebezhetőséget teremt. A következő hónapban Oroszország elkezdte kiszivároztatni a demokrata politikusok és aktivisták e-mailjeit. Ha Moszkva arra számított, hogy a republikánus vezetők nem fogják azonnal megvédeni demokrata társaikat egy külföldi kibertámadástól, akkor jól számoltak.

Amikor a republikánusok⁴⁶⁹ felfogták, hogy Oroszország az Egyesült Államokat támadja, a pártosság heve előbb tagadásra váltott, majd cinkos tétlenségre. Szeptemberben McConnell meghallgatta az amerikai hírszerzők beszámolóját az orosz kiberháborúról, de kételyeit fejezte ki azok valóságtartalmát illetően. Nem tudni, mit mondtak erre a hírszerzés vezetői, de nem valószínű, hogy különbözött volna a későbbi közleményük tartalmától: „Megítélésünk szerint Vlagyimir Putyin orosz elnök elrendelt egy az USA elnökválasztásának befolyásolására irányuló műveletet. Oroszország célja az USA demokratikus folyamataiba vetett közbizalom aláásása, illetve Clinton külügyminiszter becsmérése, és az ő megválaszthatóságának és elnökségi esélyeinek gyengítése.” McConnell egyértelművé tette, hogy a republikánusok az Egyesült Államok megvédését az orosz kiberháborútól Hillary Clinton támogatásának minősítik. Ekkor Oroszország már több mint egy éve dolgozott az Egyesült Államokban. Miután McConnell az orosz támadást pártpolitikának minősítette, a beavatkozás fokozatot váltott. Ekkor vette kezdetét a masszív orosz bottámadás.

A döntő pillanatban⁴⁷⁰ nem volt egyértelmű, ki gyakorol nagyobb befolyást a Republikánus Pártra: humán vezetői vagy

az orosz botok. Amikor kétségtelen bizonyítékok kerültek elő, hogy Trump helyesnek tartja a nők szexuális zaklatását, McConnell bocsánatkérést követelt tőle, de az orosz botok és trollok azonnal nekiláttak Trumpot védeni, és az e-mailek kiszivárogtatásával másfelé terelték az amerikaiak figyelmét. Moszkva támadott, és a kongresszus megtagadta az ország megvédését. Obama kormánya önállóan is cselekedhetett volna, de féltek tovább mélyíteni a pártok közötti szakadékokat. „Úgy érzem, mintha megfulladnánk” – fogalmazott az egyik hivatalnok. Oroszország – azaz Trump – győzött. Trump később McConnell feleségét, Elaine Chaót nevezte ki közlekedési miniszternek.

Igaz, egy sor republikánus⁴⁷¹ Oroszországot az Egyesült Államok nemzetbiztonsági kockázatának tekintette. 2012-ben Mitt Romney, a republikánusok akkori elnökjelöltje mind a két pártot beleértve szinte egyedülként komoly problémának minősítette Oroszországot. A 2016-os republikánus elnökjelöltségért induló és Kelet-Európa politikai viszonyaiban kellően tájékozott John Kasich ohiói kormányzó gyorsan összekapcsolta Trumpot Putyinnal. A 2016-os jelöltség másik riválisa, Marco Rubio floridai szenátor azt állította, Obama külpolitikájának gyengesége Oroszországot agresszióra bátorítja.

Rubio egyébként hihető vádja egy mélyebb problémát leplezett. Bár Obama 2014-ben valóban óvatos választ adott Ukrajna orosz megszállására, 2016-ban legalább felismerte, hogy az Egyesült Államok elnökválasztásába való orosz beavatkozás az ország egésze számára probléma. Amíg Kasich

és Rubio állást foglaltak az orosz külpolitikát illetően, a döntő republikánus törvényhozók előre behódoltak az orosz kibertámadásnak. Számukra fontosabb volt megalázní egy fekete elnököt, mint megvédeni az Amerikai Egyesült Államok függetlenségét.

Így veszítjük el háborúinkat.

A szabadság nélküli világba⁴⁷² vezető út a szükségszerűség politikájából az örökkévalóság politikájába visz. Az amerikaiak azért lettek fogékonyak az örökkévalóság politikájára, mert saját tapasztalataik meggyengítették a szükségszerűségbe vetett hitüket. Trump jelszava, a „Make America Great Again” (Tegyük újra nagyvá Amerikát) azokat szólította meg, akik vele együtt halottnak tartották az amerikai álmot. Oroszország előbb kezdte követni az örökkévalóság politikáját, ezért már ismerte azokat a módszereket, amelyekkel az amerikaiakat is erre az útra lehet terelni.

Könnyű észrevenni,⁴⁷³ mekkora vonzerővel bír az örökkévalóság egy jog nélküli állam gazdag és korrupt férfijai számára. Lakosaiknak nem tudnak társadalmi mobilitást ígérni, ezért valami más mozgósítóerőt kell találniuk. Az örökkévalóság politikusai reformok megvitatása helyett fenyegetéseket jelölnek ki. Egy lehetőségekkel és reményekkel teli jövő helyett örök jelent ígérnek ellenségekkel és műválságokkal. Ennek sikeréhez a polgároknak is hozzá kell járulniuk: miután beletörődtek, hogy élethelyzetükön képtelenek változtatni, el kell fogadniuk, hogy a politika értelme nem az intézményes megújulás, hanem a napi izgalom

biztosítása. Fel kell hagyniuk azzal, hogy jobb jövőt képzeljenek maguknak, barátaiknak és családjuknak, és meg kell elégedniük a büszke múlt állandó felidézésével. Az anyagi egyenlőtlenségek a társadalom minden szintjén megteremtik azokat a tapasztalatokat, amelyekkel táplálni lehet az örökkévalóság politikáját. Amikor Iljint 2017-ben az orosz forradalom hősi ellenzőjeként mutatták be az orosz televízióban, ezt azzal a magyarázattal tették, hogy a társadalmi felemelkedés az orosz nép számára „sátáni megtévesztés”.

A Credit Suisse 2016-ban⁴⁷⁴ Oroszországot nevezte meg mint a vagyon megoszlása tekintetében legegyenlőtlenebb országot. A Szovjetunió vége óta csak azok az oroszok gazdagodtak, akiknek az éves jövedelme a felső 10%-ba tartozott. Az orosz oligarchia az 1990-es években emelkedett fel és a 2000-es években Putyin alatt konszolidálódott mint a kleptokrata államot ellenőrző egyetlen oligarchaklán. A Credit Suisse szerint 2016-ban az orosz lakosság legfelső tizede birtokolta az összes magánvagyon 89%-át. Ebben a jelentésben az Egyesült Államokról is szerepelt adat: 76%, növekvő tendenciával. A milliárdosok általában az ország vagyonának az 1-2%-át ellenőrzik, míg Oroszországban nagyjából száz milliárdos az ország harmadát ellenőrzi. Oroszország groteszk, fordított vagyoni piramisa csúcsán Vlagyimir Putyin és személyes barátai helyezkednek el. Többnyire Oroszország földgáz- és olajkincseinek eladásából szerezték vagyonukat, különösebb erőfeszítés nélkül. Amikor megkérdezték Putyin egyik barátját, egy gordonkaművészt, hogyan lett milliárdos, képtelen volt értelmes magyarázattal szolgálni. Az örökkévalóság

politikájának az ilyen emberekre gyakorolt vonzereje nagyon is érthető. Sokkal jobb megbéklyózni egy országot és feldúlni a világot, mint ekkora vagyon elvesztését kockáztatni.

A milliárdos gordonkás esete⁴⁷⁵ az oligarchia sok más ügyével együtt oknyomozó újságíróknak köszönhetően került napvilágra. A legkiválóbbak közül a 2010-es években néhányan bemutatták a Panama- és a Paradise-iratokkal kapcsolatos projekten keresztül, hogy a szabályozatlan nemzetközi kapitalizmus milyen sülyesztőket teremt a nemzeti vagyonok eltüntetéséhez. A zsarnokok előbb elrejtik és tisztára mossák a pénzüket, majd a tekintélyelvűség megerősítésére használják – vagy az exportálására. A pénz oda gravitál, ahol láthatatlan, és ez a 2010-es években az offshore adóparadicsomok voltak. Ez globális probléma: hétezermilliárdtól huszonegyezermilliárd dollárig terjedtek a becslések arról, mennyi pénz parkol a nemzeti adóhatóságok számára elérhetetlen offshore számlákon. Az Egyesült Államok különösen kedvező környezetet biztosított olyan oroszoknak, akik pénzt lopni és tisztára mosni kívántak. Az orosz nemzeti vagyon nagy része, amelyből a 2000-es és 2010-es években az orosz államot kellett volna építeni, fedőcégekben kötött ki offshore paradicsomokban. Ezek közül számos Amerikában található.

Jared Kushner, ifj. Donald Trump és Paul Manafort⁴⁷⁶ 2016 júniusában oroszokkal találkoztak a Trump Towerben, hogy megbeszéljék a Clinton kampányának aláásására kapott ajánlatot. A közvetítők egyike Ike Kaveladze volt, aki Araz Ağalarovnak dolgozott, annak az orosz ingatlanfejlesztőnek, aki 2013-ban Trump számára megszervezte a Miss Universe

szépségversenyt. Kaveladze ismeretlen tulajdonosú cégeket (legalább kétezret) létesített Delaware államban, mégpedig legálisan, mert Delaware állam Nevadához és Wyominghoz hasonlóan megengedi a képviselőknek a cégalapítást. Delaware-ben 285 000 különálló céget jegyeztek be egyetlen tényleges címre.

Az oroszok fedőcégeket⁴⁷⁷ használtak amerikai ingatlanok vásárlására (gyakran névtelenül). A Trump Tower az 1990-es években az összesen két épület egyike volt New Yorkban, ahol lehetséges volt anonim módon lakást vásárolni, és ezt a lehetőséget az orosz úrgazdagok gyorsan megragadták. Ahol lehetőség volt anonim ingatlanvásárlásra, ott az oroszok adták-vették az ingatlanokat, s hogy a piszkos rubeleket tiszta dollárokká mossák, gyakran fedőcégek mögé rejtőzve. Ez a gyakorlat megkárosította az orosz társadalmat, és konszolidálta az orosz oligarchiát Putyin alatt – továbbá lehetővé tette Donald Trumpnak, hogy „NAGYON sikeres üzletembernek” állítsa be magát. A szükségszerűség amerikai politikája, az a gondolat, hogy a szabályozatlan kapitalizmus csak demokráciához vezethet, ezen a sajátos módon az orosz örökkévalóság-politikát támogatta, annak bizonyosságát, hogy a demokrácia színjáték.

A szükségszerűség-politika közvetlenebb módon is⁴⁷⁸ megnyitotta az utat az amerikai örökkévalóság-politika előtt: azzal, hogy óriási hazai gazdasági egyenlőtlenségeket teremtett. Ha nincs alternatívája a kapitalizmusnak, akkor talán nem kell tudomást venni a vagyoni és jövedelmi egyenlőtlenségekről, vagy ki kell ezeket magyarázni, sőt üdvözölni... Ha a több

kapitalizmus több demokráciát jelent, miért aggódnánk? A szükségszerűség mantrái ürügyet adtak azokra az intézkedésekre, amelyek egyenlőtlenebbé tették Amerikát, és az egyenlőtlenséget fájdalmasabbá.

Az 1980-as években a szövetségi kormány gyengítette a szakszervezetek helyzetét. A szervezett dolgozók aránya 25%-ról 10% alattira esett. A magánszektorban még erősebben csökkent a szakszervezeti tagok aránya, a férfiaknál 34%-ról 8%-ra, a nőknél 16%-ról 6%-ra. Az amerikai munkaerő termelékenysége ebben az időszakban folyamatosan évi körülbelül 2%-kal nőtt, de a hagyományos munkásbérek ennél lassabban növekedtek, ha egyáltalán. A vezetők bére ebben az időszakban viszont néha drasztikusan növekedett. Eközben az Egyesült Államok nagyon elmaradt olyan alapvető társadalompolitikai intézkedések terén, amelyek máshol megerősítették a középosztály helyzetét: nyugdíjrendszer, közoktatás, tömegközlekedés, egészségügy, fizetett szabadság és szülői szabadság.

Az USA-nak rendelkezésére álltak azok a források,⁴⁷⁹ hogy mindezeket megadják dolgozóiknak és polgáraiknak, az adópolitika regresszív tendenciái azonban megnehezítették az ilyen intézkedéseket. Miközben nőttek a dolgozók bérét terhelő adók, a vállalkozások és a gazdag családok adója felével vagy még többel csökkent. Még akkor is csökkent a leggazdagabbaktól elvárt adó aránya, amikor az amerikai társadalom legfelső szintje egyre nagyobb arányban részesedett a jövedelemből és a vagyonból. A keresetek legmagasabb 0,1%-át terhelő adókulcs az 1980-as évek óta körülbelül 65%-ról

körülbelül 35%-ra, a legmagasabb 0,01%-ot terhelő kulcsok pedig 75%-ról 25% alattira csökkentek.

Elnöki kampánya alatt Trump arra kérte az amerikaiakat, emlékezzenek arra az időre, amikor Amerika „nagy” volt: támogatói ekkor a negyvenes, ötvenes, hatvanas, hetvenes évekre gondoltak, azokra az évtizedekre, amikor csökkent a szakadék a leggazdagabbak és a lakosság többi része között. 1940 és 1980 között az amerikai keresők alsó 90%-a több vagyont halmozott fel, mint a legfelső 1%. Az amerikaiak az egyenlőség növekedésének korszakára gondolnak vissza úgy, mint a „nagyság” idejére. A szakszervezetek a nyolcvanas évekig erősek voltak, a jóléti állam intézkedései az ötvenes-hatvanas években bővültek. A vagyon egyenlőbben oszlott meg, nagyrészt kormányzati intézkedéseknek köszönhetően.

A szükségszerűség korában mindez megváltozott.⁴⁸⁰ A jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségek drasztikusan nőttek az 1980-as évektől a 2010-es évekig. 1978-ban a lakosság 0,1%-a, körülbelül 160 000 család ellenőrizte az amerikai vagyon 7%-át. 2012-re ennek az apró elitnek a pozíciói tovább erősödtek: az amerikai vagyon 22%-át ellenőrizték. A csúcs tetején elhelyezkedő 0,01%, vagyis 16 000 család vagyona ebben az időszakban több mint hatszorosára nőtt. 1978-ban egy a legfelső 0,01%-hoz tartozó család körülbelül 222-szer olyan gazdag volt, mint az átlag amerikai család, 2012-ben viszont már 1120-szor gazdagabb. 1980 óta a lakosság 90%-a lényegében sem vagyon, sem jövedelem tekintetében nem nyert semmit. Minden növekedés a legfelső 10%-nak jutott, és a legfelső 10%-on belül a legtöbb a legfelső 1%-nak, azon belül a legfelső 0,1%-nak, és a

0,1%-on belül a legtöbb a legfelső 0,01%-nak.

A 2010-es években az Egyesült Államok megközelítette az orosz egyenlőtlenségi mutatókat. Bár egyelőre egyetlen amerikai oligarchaklán sem ejtette foglyul az országot, nem lehet nem észrevenni az ilyen csoportok (a Koch, a Mercer, a Trump és Murdoch család) színre lépését a 2010-es években. Ahogyan az oroszok az amerikai kapitalizmust használták saját hatalmuk konszolidálására, az amerikaiak ugyanezzel a céllal az orosz oligarchiával működtek együtt – Trump elnökségi kampányában például. Valószínű, hogy Trump nemcsak a rasszizmus vagy a rivalizálás miatt részesítette előnyben Putyint Obamával szemben, hanem azért is, mert Putyinhoz akart hasonlítani, az ő kedvében akart járni, nagyobb vagyonhoz akart hozzájutni. Az oligarchia pártfogósos rendszer, amelyben szétfoszlik a demokrácia, a jog és a hazafiasság. Az amerikai és az orosz oligarchák sokkal inkább egymásra hasonlítanak, mintsem saját országuk lakosságára. A vagyoni lépcső tetején az örökkévalóság politikájának a kísértése nagyjából egyforma mértékű Amerikában és Oroszországban. Kevés okunk van azt várni, hogy az amerikaiak jobban viselkednek, mint az oroszok, ha hasonló helyzetbe kerülnek.

Sok amerikainak az oligarchia⁴⁸¹ az idő megvetemedését, a jövő érzetének elvesztését, a mindennapok ismétlődő stresszként való megélését jelenti. Amikor a gazdasági egyenlőtlenség ellehetetleníti a társadalmi felemelkedést, nehéz jobb jövőt elképzelni, sőt egyáltalán bármiféle jövőre gondolni. Az 1930-as évek nagy válságában ezt egy amerikai munkás találóan fogalmazta meg: a félelem „eltorzítja a perspektíváidat

és az érzéseidet. Elveszted az időt és a hitet.” Az 1940-es években született amerikai még szinte biztos lehetett abban, hogy többet fog keresni a szüleinél. Egy 1984-ben született amerikainak körülbelül fele-fele esélye volt erre. Billy Joel *Allentown* című 1982-es száma a szomszédos acélvárosról, a pennsylvaniai Bethlehemről szól. A dal a háború utáni második generáció férfijainak helyzetét dolgozza fel, akiknek nem volt kilátásuk az apáik elérte társadalmi felemelkedésre, olyan munkásokról, akiket elárult a szűk látókörű nacionalizmus. Az acélipar sorsa, ahogyan az amerikai munkaerőpiac sorsa általában, sokban függött a világgazdasági változásoktól. A munkahelyek száma a termelésben 1980-ról 2016-ra az egyharmadára csökkent. A probléma az volt, hogy az amerikai vezetők azt gondolták, a globalizáció megoldja a globalizáció problémáit, és nem ismerték fel benne a felszólítást az állam megújítására. Az 1990-es, 2000-es és 2010-es évek globalizációja egybeesett a szükségszerűség politikájával és a gazdasági egyenlőtlenségek növekedésével.

Az egyenlőtlenség nem csupán⁴⁸² a szegénységet jelenti, hanem a különbözőség tapasztalatát is. A látható egyenlőtlenség ahhoz vezet, hogy az amerikaiak valószínűtlennek vagy egyenesen lehetetlennek tartásuk az amerikai álom megvalósítását. Eközben egyre több amerikai fiatal képtelen elköltözni otthonról, ami szintén megnehezíti, hogy jobb jövőt képzeljen magának. A 2010-es években már több tizennyolc és harmincnégy év közötti amerikai lakott a szüleivel, mint más lakhatási formában. Ebben az időszakban egy San Franciscó-i közoktatási intézményben elhelyezkedő fiatal tanár már nem

engedheti meg magának, hogy lakást vegyen a város bármely részében. Vagyis olyan amerikaiak, akik diplomát szereznek és a legfontosabb közérdekű munkák egyikét vállalják, nem kapnak elég anyagi elismerést ahhoz, hogy olyan életet teremtsenek maguknak, amelyet régebben normálisnak tartottak. Világvége-hangulat nyomasztja különösen a fiatalokat. 2010-ben az amerikaiak több mint ötöde számolt be arról, hogy piaci diákhitelt törleszt. Az egyenlőtlenség tapasztalata miatt számos amerikai tinédzser kimarad az iskolából, ami később megnehezíti a pénzkeresést. Már a négyéves gyerekek is gyengébben teljesítenek a teszteken, ha szegényebb családban nevelkednek.

Warren Buffett megfogalmazásában:⁴⁸³ „Van osztályharc, bizony, de az én osztályom, a gazdagoké az, amely háborúzik, és mi állunk nyeresre.” Amerikaiak nagy számban halnak meg ebben a háborúban, összehasonlíthatatlanul nagyobb számban, mint a külföldön vívott háborúkban vagy a hazai terrorizmus miatt. Mivel az Egyesült Államok nem rendelkezik működő állami egészségügyi rendszerrel, az egyenlőtlenség egészségügyi válságot idézett elő, ami tovább növeli és megszilárdítja az egyenlőtlenséget. Trump azokban a megyékben szerezte meg a választást eldöntő szavazatokat, amelyekben az egészségügyi rendszer a 2010-es években összeomlott.

A Trumpra leadott szavazatokkal⁴⁸⁴ legnagyobb mértékben korreláló tényező a helyi egészségügyi krízis, főleg ha magas öngyilkossági rátával párosul. A 2010-es években naponta húsz amerikai katonai veterán lett öngyilkos, és a mezőgazdaságból

élőknél ez az arány még magasabb volt. Akik azt gondolják, a holnap rosszabb lesz, mint a ma, azok, főleg, ha fehér amerikaiak, olyan életmódot folytatnak, amely csökkentheti várható élettartamukat. A romló egészség és a Trump-szavazatok közötti korreláció különösen erős volt azokban az államokban, amelyekben 2012-ben Obama győzött, 2016-ban Trump: ezek Ohio, Florida, Wisconsin és Pennsylvania. Amikor az élet rövid és a jövő zavaros, magához szólít az örökkévalóság politikája.

A szükségszerűség amerikai politikájának egyik⁴⁸⁵ döbbenetes következménye az opioidok legalizálása és népszerűsítése volt a 2010-es években. Évszázadok óta ismert, hogy ezek a vegyületek függőséget váltanak ki. Ezt az alapvető tudást azonban normális egészségügyi intézményrendszer hiányában és a szabályozatlan kapitalizmus légkörében háttérbe szorította a marketing. Az Egyesült Államok voltaképpen saját maga ellen hirdetett ópiumháborút, amivel milliók számára lehetetlenítette el a normális életet, és valamennyi polgára számára megnehezítette a normális politikát. A kilencvenes években az addigra átfogó egyenlőtlenségi projekt kísérleti alanyaivá vált amerikai polgárokat most kitették az ellenőrizetlenül piacra került szintetikus opioidoknak is. Az oxikodon hatóanyagú Oxycontin, amely tablettalakban olyan hatást vált ki, mint a heroin, 1995-ben engedélyezték vénköteles gyógyszerként. A gyártó, a Purdue Pharma orvoslátogatói arról győzködték az orvosokat, csoda történt, és a gyógyszer függőség kiváltása nélkül biztosítja a heroin fájdalomcsillapító hatását.

Ohióban és Kentucky⁴⁸⁶ keleti részén a Purdue Pharma orvoslátogatói az 1990-es években negyedévente 100 000 dollárnyi jutalékot kerestek a termékkel. 1998-ban Portsmouthban és Ohióban felbukkantak az első receptgyárok, azaz olyan egészségügyi intézmények, ahol az orvosok pénzt kaptak az Oxycontin és más opioidok felírásáért. Portsmouth, majd más városok számos lakója hamar függővé vált, és sokan belehaltak a túladagolásba. Egyesek heroinra váltottak. Scioto megye lakossága, amelynek megyeszékhelye Portsmouth, nyolcvanezer fő. Lakosainak egyetlen év alatt 9,7 millió tablettát írtak fel, ami 120 tablettát jelent minden egyes felnőttnek és gyereknek. Akármilyen kivételesnek tűnik is ez a szám, országszerte jellemző lett. A hatmilliós Tennessee államban például egy év alatt 400 millió tablettát írtak fel, azaz személyenként 70-et.

Oroszországban és Ukrajnában 2014–2016 között⁴⁸⁷ gyakran beszéltek a „zombivá válásról”: Dél- és Délkelet-Ukrajna Oroszország általi megszállása idején mind a két oldal az állította, a másikat „zombivá tették”, azaz a propaganda kábító erejétől egyfajta transzba estek. A Donbasz nem különbözött annyira a Tennessee állambeli Apalachia régiótól. A 2010-es évek Amerikájában több Donbaszt is találunk, a káosz és a reménytelenség olyan térségeit, ahol a perspektívák eltűnésével a könnyű megoldásokban kezdtek bízni. A zombivá válás éppoly hangsúlyos jelenséggé lett Amerikában, mint Kelet-Ukrajnában. Zsíros hajú és szürke arcú portsmouthi lakosokat lehetett látni, ahogy egymás házáiról lopkodják a fémet, átszállítják a városon és eladják tablettákért. Ebben a városban

egy évtizeden keresztül az opioid volt a fő valuta, ahogyan az ukrajnai háború mindkét oldalának zsoldosai között is.

Az opioidproblémáról⁴⁸⁸ az első két évtizedben nem beszéltek széles körben, így az országossá terebélyesedett. Az Egyesült Államokban a munka nélküli férfiak körülbelül felének írtak fel fájdalomcsillapítót. 2015-ben kilencvenötmillió amerikai szedett receptköteles fájdalomcsillapítót. Ekkorra az opioidokkal való visszaélések és a reménytelenség következtében fellépő halálesetek a középkorú fehér férfiaknál még a rák- és szívbetegségek gyógyításában elért eredményeket is semmissé tették. 1999-től országszerte növekedni kezdett a középkorú fehér férfiak halálozási rátája. A túladagolós halálesetek száma 1999 és 2016 között háromszorosára emelkedett; ebben az időszakban 63 600-an haltak meg túladagolásban. Miközben a fejlett országokban világszerte nőtt a várható élettartam, az Egyesült Államokban 2015-ben és 2016-ban csökkent. Amikor Trump a republikánus jelöltségért kampányolt, az előválasztások során ott szerepelt a legjobban, ahol a középkorú fehér férfiak körében a legmagasabb volt a halálozási kockázat.

Aki fájdalmaktól szenved,⁴⁸⁹ tudja, hogy egy tablettán múlhat, túléli-e a napot, vagy egyáltalán fel tud-e kelni reggel. Az Oxycontin és a heroin azonban az eufóriára építve sajátos fájdalmat teremtenek a gerincvelőnkben és agyunkban lévő μ -receptorra gyakorolt boldogító hatásuk révén, amelynek következtében még többre sóvárgunk. Az opioidok akadályozzák az agy frontális kérgének működését, amely nélkülözhetetlen a megfontolt döntésekhez és tinédzserkorban

fejlődik ki. A folyamatos opioidfogyasztás megnehezíti az embereknek, hogy tapasztalataikból tanuljanak és a döntésekért felelősséget vállaljanak. A vegyület azt a mentális és szociális teret foglalja el, amelyet egyébként a családdal, házastárssal, barátokkal való kapcsolatok, a munka és általában a külvilág tölt be. A függőség szélsőséges formájában a világ leszűkül az eufória és a sóvárgás elszigetelten és némán megélt váltakozására. Az idő az egyik flestől a következőig terjedő ciklussá zárul. Állandósul a váltakozás a „minden csodálatos” és a „minden baljós és fenyegető” érzetei között. Az élet művileg előállított krízissé válik, amely csak a halállal érhet véget.

Az amerikaiakat a drogok⁴⁹⁰ tették fogékonnyá az örökkévalóság politikájára, a világvége érzésére, amelyet csak egy gyors „beállítás” szakít meg. A 2016-os elnökválasztás idején legalább kétmillió amerikai volt opioidfüggő, és további tízmilliókra rúgott a tablettafogyasztók száma. Az opioidfogyasztás és a Trumpra leadott szavazatok közötti korreláció szembeötlő és megdöbbentő, különösen azokban az államokban, amelyekben Trumpnak muszáj volt nyernie. Az olyan traumatizált területek, mint például Coös megye New Hampshire-ben, 2012-ben Obamára, 2016-ban Trumpra szavaztak. Minden pennsylvániai megye, amelyben 2012-ben Obama és 2016-ban Trump nyert, opioidválságban szenvedett. A nyugat-virginiai Mingo megye volt az opioidok által egyik legjobban sújtott amerikai terület. Az egyik 3200 fős városába évente kétmillió opioidtablettát szállítottak. Mingo megye már 2012-től szavazott a republikánusokra, de Trump 2016-ban 19%-kal több szavazatot szerzett, mint Mitt Romney négy évvel

korábban. Egyetlen kivétellel minden opioidok sújtotta ohioi megye jelentős szavazattöbbséget hozott Trumpnak 2016-ban Romney 2012-es eredményéhez képest, ami segített megnyerni ezt a megválasztáshoz döntő fontosságú államot. Scioto megyében, Ohio-ban, az amerikai opioidválság legmélyebb pontján Trump 33%-kal több szavazatot vitt el, mint korábban Romney.

Trump örökkévalóság-politikája ott működött igazán, ahol meghalt az amerikai álom. Trump a visszatérést hirdette a múltba, abba az időszakba, amikor Amerika nagy volt. Egyenlőtlenség nélkül, a perspektívák hiánya nélkül nem találhatta volna meg azokat a támogatókat, akikre szüksége volt. A tragédia az volt, hogy kormányzás alatt ő a halott amerikai álom zombi rémálommá változtatását értette.

Az örökkévalóság politikája akkor győzedelmeskedik,⁴⁹¹ amikor a fikció valósággá válik. A mese világából érkező vezető lelkiismeret-furdalás és bocsánatkérés nélkül hazudik, mert számára a valótlan maga a lét. A „Donald Trump, a sikeres üzletember” nevű kitalált alak megtöltötte a közbeszédet áligazságokkal, és soha nem kért bocsánatot hazugságaiért, hiszen ezzel elismerte volna, hogy a valóság létezik. A hivatalában eltöltött első 99 napból 91 napon legalább napi egy ordítóan hamis kijelentést tett, első 298 napja alatt 1628 hamis vagy félrevezető állítást fogalmazott meg. Egyetlen félórás interjú alatt huszonnégy hamis vagy félrevezető állítást adott elő, azaz (figyelembe véve a kérdésfeltevéshez szükséges időt) percenként körülbelül egyet. Igaz, hogy minden elnök hazudik

olykor – csakhogy Trumpnál az a kivétel, amikor igazat mond.

Sok amerikai nem látott különbséget⁴⁹² aközött, hogy valaki folyamatosan hazudik és sosem kér bocsánatot, és aközött, hogy valaki szinte sosem hazudik, és tévedéseit utóbb helyesbíti. Elfogadták a Szurkov és az RT által kínált világleírást: valójában soha senki nem mond igazat, és lehet, hogy nincs is igazság, úgyhogy egyszerűen ismételgessük azt, amit hallani szeretünk, és engedelmeskedjünk azoknak, akik ezt mondják. Itt található a tekintélyelvűség. Trump magáévá tette az orosz kettős mércét: neki szabad folyamatosan hazudnia, de egy újságíró bármely apró tévedése az újságírás szakmáját hitelteleníti el. Trump Putyinnak azt az eljárását is átvette, hogy azt állította, nem ő hazudik, hanem az újságírók. Trump „az amerikai nép ellenségének” nevezte az újságírókat, és azt állította, „álhíreket” gyártanak, és erre büszke is volt, pedig mindkét szófordulat orosz eredetű.

Az orosz modellben⁴⁹³ az oknyomozó újságírást marginalizálni kell, hogy a híreket napi cirkusszá tehessék. A cirkusz lényege, hogy mind a támogatók, mind az ellenzők érzelmeit felzaklassa, és hogy erősítse és elmélyítse a polarizálódást: minden új hír eufóriát vagy kétségbeesést teremt, és megerősíti azt a meggyőződést, hogy a politika barátokról és ellenségekről szól, nem arról, hogy szakpolitikai intézkedésekkel javítsunk a polgárok életén. Trump úgy kormányzott, ahogy kampányolt: felháborodásteremtőként, nem szakpolitikai intézkedések kidolgozójaként.

Az örökkévalóság politikája a nosztalgia ciklusaival csábít,⁴⁹⁴ és

konfliktusokat szállít. Trump akkor érkezett meg a Fehér Házba, amikor az egyenlőtlenség az Egyesült Államokban megközelítette az orosz szintet. A vagyonok és a jövedelmek a nagy gazdasági világválság előtti év, 1929 óta nem oszlottak meg ennyire egyenlőtlenül a legfelső 0,1% és a lakosság többi része között. Amikor Trump arról beszélt, „tegyük újra nagyá Amerikát”, követőiben a második világháború utáni évtizedeket hívta elő, az egyenlőtlenség csökkenésének időszakát. Ő maga viszont a szörnyű harmincas évekre gondolt, és nem is annyira magára a nagy gazdasági világválságra mint valós történelmi eseményre, hanem valami ennél borzasztóbb és félelmetesebb dologra: egy alternatív világra, ahol sem otthon, sem külföldön nem tettek semmit a következmények enyhítésére.

Trump kampányának és elnökségének⁴⁹⁵ szlogenje az „America First” („Amerika az első”) volt. Ezzel az 1930-as éveket idézte meg, azt az alternatív Amerikát, amelyben tétlenül túrték a növekvő faji és társadalmi egyenlőtlenségeket. A harmincas években a szlogennel a Franklin D. Roosevelttel által javasolt jóléti államot és Amerikának a második világháborúba való belépését ellenezték. Az „Amerika az első”-mozgalom arca, Charles Lindbergh pilóta azzal érvelt, hogy az Egyesült Államoknak a nácikkal mint szintén fehér európaiakkal kellene szövetkezniük. A 2010-es években azt hirdetni, „Amerika az első”, annyit tesz, mint az amerikai örökkévalóság-politika számára kijelölni a mitikus ártatlanság pillanatát, természetesnek elfogadni az egyenlőtlenséget, és tagadni, hogy akár akkor, akár ma bármit is cselekedni kellett volna.

Trump örökkévalóság-politikájában⁴⁹⁶ a második világháború

elvesztette értelmét. A megelőző évtizedekben az amerikaiak a háború erényét a nácik rasszizmusa elleni küzdelemben látták, ami tanulságokkal szolgál az Egyesült Államok jobbítására. A Trump-kormányzat az „igaz háborúnak” ezt az amerikai emlékét tagadta meg. Egy navahó veteránok előtt tartott beszédben Trump rasszista megjegyzést engedett meg magának politikai ellenfelével szemben. A holokaust emléknapiján sikerült úgy emlékeznie, hogy nem említette meg a zsidókat. Szóvivője, Sean Spicer azt állította, Hitler nem ölte meg „a saját népét”. Az a gondolat, hogy a német zsidók nem részei a német népnek, a holokaust kiindulási pontja. Az örökkévalóság politikája megköveteli, hogy erőnket az ellenség ellen fordítsuk, aki belső ellenség is lehet. „A nép” mindig „az igazi népet” jelenti, ahogy maga Trump fogalmazott, azaz nem a polgárok összességét, hanem valamely kiválasztott csoportot.

Orosz pártfogóihoz hasonlóan⁴⁹⁷ Trump is eltévelyedésnek mutatta be Barack Obama elnökségét. Az RT-vel együtt ő is terjesztette azt a kitalációt, hogy Obama nem amerikai, ami annak az eszmének a megerősítését szolgálja, miszerint „a nép” fehér. Ahogy Putyin a majomimitációjával, Iljin a rögeszméjével, hogy a dzsessz a fehérek elférfiatlanítása, Prohanov a fekete tejes és fekete ondós rémálmaival, Trump is fekete hatalomátvételről fantáziált. Amikor Trump megnyerte az elnökválasztásokat, Kiszeljov ujjongott, hogy Obama „innenről egy herélt, aki semmit nem tehet”. Trump az amerikai történelem egyetlen elnökjelöltje, aki nyilvánosan dicsekedett a péniszével. A fehérek felsőbbrendűségét hirdető a Trump rasszizmusát visszautasító republikánusokat „cuckservatives”

gúnynéven, azaz „felszarvazott konzervatívok”-ként emlegették. Ez arra a pornómémre utal, amelyben egy fehér felesége által felszarvazott fehér férj nejét nézi, miközben az egy fekete férfin orális szexet hajt végre. Az ellenség szexualizálása a politikát biológiai küzdelemre változtatja, a megújulás és a szabadság kemény munkáját felváltja a feszültséggel teli öntetszelgés.

Az amerikai örökkévalóságban az ellenség fekete,⁴⁹⁸ és a politika ennek kimondásával kezdődik. Így a harmincas évek rasszista izolacionizmusa után Trump örökkévalóság-politikájának következő ártatlanságpillanatát az alternatív 1860-as évek jelentették, amelyben nem vívtak polgárháborút. A valós amerikai történelemben az afrikai amerikaiak néhány évvel az 1861–1865 közötti polgárháborút követően választójogot kaptak. Ha a feketéket ki akarjuk zárni „a nép”-ből, az örökkévalóság amerikai politikája rabszolgaságban kell hogy tartsa őket. A Trump-kormányzat tehát megkérdőjelezte, helyes volt-e Hitler és a rabszolgaság ellen harcolni. A polgárháború kapcsán Trump azt kérdezte: „Miért ne lehetett volna ezt megbeszélni?” Stábja vezetője, John Kelly azt állította, a polgárháború oka a kompromisszumkészség hiánya volt, és azt sugallta, ha az emberek értelmesek lettek volna, az Egyesült Államok olyan ország maradhatott volna, ahol a feketéket az észszerűségnek megfelelő rabszolgaságban tartják. Némely Trump-támogató fejében a holokausz és a rabszolgaság helyeslése összefonódott: egy jelentősebb szélsőjobboldali tüntetésen, a virginiai Charlottesville-ben együtt jelentek meg náci és konföderációs jelképek.

„Amerika az első”-t kiáltani⁴⁹⁹ egyben annak tagadása, hogy

akár otthon, akár külföldön fel kellene lépni a fasizmus ellen. Amikor 2017 augusztusában amerikai nácik és a fehér felsőbbrendűség hívei együtt vonultak fel Charlottesville-ben, Trump közölte, „nagyon jó emberek” vannak köztük. Kiállt továbbá a konföderációs és náci követelés mellett, hogy őrizték meg a konföderációnak emelt emlékműveket. Ezeket a húszas-harmincas években emelték a déli államokban, abban az időszakban, amikor a fasizmus tényleges lehetőségként volt jelen az Egyesült Államokban. A déli városok faji tisztogatásainak emlékére állították fel őket, épp az európai fasizmus felemelkedése idején. A korabeli megfigyelőknek nem okozott nehézséget észrevenni a párhuzamot. Will Rogersnek, kora nagy amerikai szórakoztatóipari művészenek és publicistájának Adolf Hitler ismerős alaknak tűnt 1933-ban: „Az újságok mind azt írják, Hitler Mussolinit próbálja másolni. Szerintem inkább a Ku Klux Klant másolja.” W. E. B. Du Bois nagy amerikai gondolkodó és történész felismerte, hogyan erősítik egymást a fasizmus kísértése és az amerikai múlt mítoszai. Megalapozottan tartott attól, hogy a fehér amerikaiak a minden amerikainak jobb perspektívákat nyújtó megújulással szemben inkább „a feketék ellenségek” narratíváját részesítik előnyben. A rasszizmus által elkábított fehérek Du Bois egy 1935-ös írása szerint „eszközzé válhatnak, amellyel kiölik a nemzetből a demokráciát, istenítik a faji provincializmust, és kiszolgáltatják a világot a plutokráciának”, mely utóbbit itt oligarchiának nevezünk.

Az örökkévalóság amerikai politikája a faji⁵⁰⁰ egyenlőtlenséget a gazdasági egyenlőtlenség forrásává teszi,

egymás ellen fordítja a fehéreket és a feketéket, és a gyűlöletet normálisnak, a változást lehetetlennek kiáltja ki. Kitalált premisszákból kiindulva fikciós politikát gyárt. A vidéken élő amerikaiak hajlamosak azt hinni, adójukat a városokban élők közt osztják szét, holott ennek ellenkezője igaz. Számos fehér amerikai, főleg azok, akik Trumpra szavaztak, azt hiszik, a fehérek jobban szenvednek a diszkriminációtól, mint a feketék. Ez az amerikai történelemnek a polgárháború közvetlen utóhatásaihoz visszanyúló hagyatéka, amikor Andrew Johnson elnök az afrikai amerikaiakra kiterjesztett politikai egyenlőséget a fehérekkel szembeni diszkriminációnak nevezte. A szükségszerűség politikájában hívők azt képzelhetik, hogy idővel az emberek tanultabbá válnak és kevesebb hibát követnek el. Azok, akik a szakpolitikai intézkedésekben bíznak, megkísérelhetnek olyan reformokat kidolgozni, amelyek az emberek hitétől függetlenül segítik legyőzni az egyenlőtlenségeket. Az örökkévalóság politikusai, mint amilyen Trump is, a múltból és a jelenről gyártott hamis elképzeléseiket használják olyan álintézkedések igazolására, amelyek ezeket a hamis elképzeléseket erősítik meg, és a politikából az ellenséggel való örökös küzdelmet kreálnak.

Az örökkévalóság politikusa ellenségeket jelöl ki⁵⁰¹ ahelyett, hogy szakpolitikai intézkedéseket dolgozna ki. Trump ezt tette, amikor „elfelejtette” megemlíteni, hogy a holokaust a zsidókat sújtotta; amikor a „kurafi” kifejezést használta fekete sportolókra; amikor egy politikai ellenfelét „Pokahontasznak” nevezte; amikor feljelentgetéssel programot hirdetett mexikóiak ellen; amikor bevándorlók által elkövetett bűncselekményekről

tett közzé listát; amikor a terrorizmus elleni hivatalból iszlamista terrorizmus elleni hivatalt csinált; amikor hurrikánok texasi és floridai áldozatainak segített, de a Puerto Ricó-iaknak nem; amikor „pöcegödörnek” nevezett országokat; amikor az amerikai nép ellenségeinek nevezte az újságírókat; amikor azt állította, a tiltakozókat lefizették, és így tovább. Az amerikaiak értették ezeket az üzeneteket. Egy republikánus képviselőjelölt fizikailag támadt egy újságíróra, aki őt az egészségügyről kérdezte. Egy amerikai náci két nőt támadott meg egy vonaton Portlandban, és halálra késelte a segítségükre siető két férfit. Washington államban egy fehér férfi kocsijával elgázolt két őslakos amerikait, miközben rasszista sértéseket ordított. Tanárok számos felmérésben számoltak be arról, hogy Trump elnöksége növeli a faji feszültségeket a tantermekben. Trump neve rasszista beszólássá vált iskolai sportrendezvényeken. Ha eredményez is szakpolitikai intézkedéseket⁵⁰² az örökkévalóság amerikai politikája, ezek célja a szenvedés növelése: ilyenek a regresszív adók, amelyek a vagyont az ország többségétől a néhány nagyon gazdaghoz csoportosítják át, vagy az állami egészségügyi ellátás megnyirbálása és felszámolása. Az örökkévalóság politikája negatív összegű játékként működik, amelyben a lakosság legfelső 1%-án kívül mindenki rosszul jár, az ebből eredő szenvedést pedig a játék fenntartására fordítják. Az emberek azért érzik, hogy nyernek, mert azt hiszik, mások veszítenek. Trump vesztes, hiszen csak Oroszországnak köszönhetően nyerhetett, a republikánusok még nagyobb vesztesek, mert Trump csapdába ejtette pártjukat, és a demokraták még ennél is

nagyobb vesztesek, mert kiszorultak a hatalomból, de a legnagyobb vesztesek a tudatosan megtervezett egyenlőtlenségtől és egészségügyi válságtól szenvedők. Amíg elég amerikai a saját veszteségeiből arra következtet, hogy más még többet veszít, ez a rendszer fennmarad. Ha az amerikaiakat rá lehet bírni arra, hogy a politikában faji ellentétet lássanak és ne a jobb jövőért való munkálkodást, nem is fognak ennél többet várni.

Trumpot sokan „populistának” nevezik.⁵⁰³ Egy populista azonban olyasvalaki, aki szakpolitikai intézkedéseket javasol a tömegek lehetőségeinek bővítésére, nem az, aki a gazdasági elitnek kedvez. Trump valami más: szadopopulista, akinek az intézkedései arra irányulnak, hogy saját választói legsérülékenyebb tagjainak ártson. Az elnöki rasszizmus által bátorítva ezek az emberek úgy értelmezik szenvedésüket, hogy ez a másokra kirótt még nagyobb szenvedés jele. A 2017. év egyetlen nagyobb szakpolitikai intézkedése a szenvedés növelésére irányult: ez egy regresszív adótörvény, amely hazai programok finanszírozását lehetetleníti el, és amelynek rendelkezései többek között olyanokat fosztanak meg az egészségügyi ellátástól, akiknek erre a leginkább szükségük van. Trump szavaival: „megszüntettem az egyéni kötelezettséget” az egészségbiztosítás megkötésére. Ez alatt azt értette, hogy az „Affordable Care Act”, Obama egészségbiztosítási törvénye, amely kiterjesztette az egészségügyi ellátást addig nem biztosított amerikaiakra, saját szavaival „idővel lényegében kimúlik”. A költségvetéssel kapcsolatos törvényjavaslatokat pártatlan módon elemző

Congressional Budget Office szerint a 2017-es adótörvény tizenhárommillió amerikait foszt meg egészségbiztosításától. Egy ENSZ-küldött arra figyelmeztetett, ezek az intézkedések „a világ legeggyenlőtlenebb államává” tehetik az Egyesült Államokat. Kívülről nézve könnyű észrevenni, hogy az ilyen intézkedések célja, hogy fájjon.

Ebben a rendszerben a szegény,⁵⁰⁴ a munkanélküli, az opioidfüggő, aki leszavazza az egészségbiztosítását, olyan pénzt ad a gazdagoknak, amelyre azoknak nincs szükségük, és amit talán észre sem vesznek. Egy magasabb szinten ugyanez a szavazó lecseréli a politika valutáját, mércéjét a teljesítményről a szenvedésre, nyereségről fájdalomra, és a kiszemelt vezetőnek szadopopulista rezsimet segít létrehozni. Egy ilyen szavazó azt képzelheti, maga választotta, ki rója ki rá a szenvedést, és arról képzelődhet, hogy a vezető másoknak még jobban árt. Az örökkévalóság politikája értelmet ad a szenvedésnek, majd ezt az értelmet még több szenvedésre váltja.

Ebből a szempontból Amerika Trump alatt olyanná válik, mint Oroszország. Stratégiai relativizmusában Oroszország árt a polgárainak, de másokat arra készítet, hogy még többet ártsanak – vagy legalábbis meggyőzik az orosz lakosságot, hogy másoknak jobban fáj. Az orosz polgárok az Ukrajna orosz megszállása miatt kirótt európai és amerikai szankciók által okozott szenvedést azért vállalták, mert abban hittek, hogy Oroszország egy dicső hadjáratot folytat Európa és Amerika ellen, és hogy az európaiak és az amerikaiak igaz jutalmukat kapják dekadenciájukért és agressziójukért. A háború kitalált

igazolása valódi szenvedést okoz, amely aztán a valódi háború folytatását igazolja. Azzal, hogy ennek a háborúnak egy csatáját megnyerte és Trumpot az elnöki székbe juttatta, Moszkva ezt a logikát terjesztette az Egyesült Államokban.

Oroszország negatív összegű játszmát nyert⁵⁰⁵ a nemzetközi politikában azzal, hogy segítette az amerikai belpolitikát negatív összegű játékká fordítani. Az örökkévalóság orosz politikájában az orosz polgárok becserélték a jobb jövő perspektíváját az orosz ártatlanság vitézi védelmére.

Az örökkévalóság amerikai politikájában fehér amerikaiak cserélték a jobb jövő kilátásait az amerikai ártatlanság vitézi védelmére. Némely amerikait meg lehet győzni arról, hogy rövidebb és rosszabb életet éljen, feltéve, hogy akár jogosan, akár megalapozatlanul azt hiszi, a feketéknek (vagy a muszlimoknak, vagy a bevándorlóknak) még rosszabb.

Ha egy kormány támogatói azt várják, hogy jutalmul szenvedést kapnak, akkor veszélyben van a pártok közötti versenyre épülő demokrácia. Trump alatt az amerikaiak oda jutottak, hogy várják a rájuk kirótt szenvedést és a nekik kiutalt örömet, azaz a felháborodás vagy a diadal napi fejadagját. A támogatók és az ellenzők számára a politika megélése egyaránt függőséggé vált, mint az online vagy a bedrogozva töltött idő: jó és rossz pillanatok egyedül megélt ciklikus váltakozásává. Kevesen várták, hogy a szövetségi kormány képes lesz új és konstruktív intézkedéseket kidolgozni. Az olyan kormányt, amely nem törekszik szakpolitikai intézkedésekkel legitimálni magát, rövid távon megkísérti a terror, mint Oroszországot. Az a kormány, amely képtelen újításokkal maga mögött

felsorakoztatni a többséget, hosszabb távon lerombolja a többségi kormányzás elvét.

A demokráciától és a jogállamiságtól⁵⁰⁶ való elfordulás tűnik Trump preferált pályájának. Ő volt az első elnökjelölt, aki kijelentette, nem fogadja el a szavazatszámlálást, ha nem ő nyer; több mint egy évszázad után ő volt az első, aki követőit felszólította, verjék meg ellenfelét; az első, aki (kétszer is) azt sugallta, meg kell gyilkolni az ellenfelét; az első, akinek a kampánya alatt egyik fő üzenete az volt, zárják börtönbe ellenfelét; az első, aki internetes fasiszta mémeket terjesztett. Elnökként kifejezte a világ diktátorai iránti csodálatát. Az amerikai választási rendszer nem demokratikus elemeinek következtében Trump megnyerte az elnökválasztást, pártja pedig többséghez jutott az amerikai törvényhozás mindkét házában. Trump ennek tudatában volt, és folyton ismételte, hogy a szavazatszámok tekintetében valójában nem veszett, holott nagy arányban veszett. Orosz támogatói vigasztalni próbálták: A Pervij Kanal hamisan híresztelte például, hogy Clinton csak azért győzött a szavazatok száma alapján, mert „holt lelkek” (azaz hamis kiberszavazatok) milliói voksoltak rá.

A szadopopulizmus választási logikája,⁵⁰⁷ hogy csak azok szavazzanak, akik hasznot húznak az egyenlőtlenségből, és azok, akik szeretik a szenvedést, és hogy elvegyék a szavazatot azoktól, akik azt várják a kormánytól, álljon ki az egyenlőség és a megújulás mellett. Trump kormányzását egy bizottság kinevezésével kezdte, amely meghatározott szavazóknak a szövetségi választásokból való kizárására kapott felhatalmazást, nyilván azzal a céllal, hogy a jövőben szövetségi szinten egy

művileg előállított többséget hozzanak létre, ami néhány államban már most is így van. Az ilyesfajta állami szintű bizottságok munkája nélkül nehezebb lett volna Trump számára 2016-ban nyerni. Nyilván azt remélik, hogy a további választásokat erősebb korlátozásokkal, még kevesebb szavazóval rendezhetik meg. Az amerikai demokrácia számára a legborúsabb forgatókönyv egy elborzasztó esemény, például egy hazai terrorista merénylet és ennek következtében szükségállapotban, a szavazati jog korlátozásával megtartott választás kombinációja lenne. Trump nem egy alkalommal merengett egy ilyen „jelentősebb eseményről”.

Oroszország az elnökség ajánlatával⁵⁰⁸ csábította el Trumpot, ő pedig az egypárti állam lehetőségével vitte kísértésbe a republikánusokat. Ezt az egypárti államot politikai verseny helyett megrendezett választásokkal irányítanák, faji oligarchiaként működne, amelyben a vezetők feladata a jólét helyett a szenvedés és a mindenki hasznára szolgáló teljesítmény helyett a törzsnek előadott érzelmes dráma biztosítása lenne. Ha a szövetségi kormány csak annyit tesz, hogy az egyenlőtlenséget maximalizálja és a szavazást akadályozza, át fog lépni egy határt. Az amerikaiak az oroszokhoz hasonlóan előbb-utóbb megszűnnek hinni a saját választási rendszerükben, majd Oroszországhoz hasonlóan az Egyesült Államok folyamatos utódlási válságban találja magát, a vezető kiválasztását legitimáló eljárás nélkül. Ez a 2010-es évek orosz külpolitikájának diadala lenne: Oroszország problémáinak exportja kiválasztott ellenségéhez, és a kórkép fertőzés útján való sikeres átadása.

A politika nemzetközi, de megjavítani helyi szinten kell. A 2016-os elnökválasztás, Donald Trump életútja, az anonim cégek, a névtelen ingatlanvásárlások, az internetes hírek dominanciája, az alkotmány sajátosságai, az elképesztő gazdasági egyenlőtlenség, a faji ügyekkel kapcsolatos fájdalmas múlt: mindezek az amerikaiak számára egy különleges nemzet kivételes történelmének elemei. A szükségszerűség politikája arra készítette az amerikaiakat, hogy azt gondolják, a világnak olyanná kell válnia, amilyen az Egyesült Államok, azaz barátságosabbá és demokratikusabbá, de nem ez volt a helyzet. Az Egyesült Államok a 2010-es évek során kevésbé demokratikus lett, és Oroszország sokat tett ennek a folyamatnak a felgyorsításaért. Az orosz irányítási módszerek tetszettek Amerika önjelölt oligarcháinak. Oroszországhoz hasonlóan itt is az a kockázat, hogy a fasiszta eszmék konszolidálják az oligarchiát.

Hogy megtörjük a szükségszerűség varázsát, olyannak kell látnunk magunkat, amilyenek vagyunk, nem kivételezettként, hanem mások mellett élve a történelemben. Hogy az örökkévalóság kísértésének ellenálljunk, szembe kell néznünk saját problémáinkkal, kezdve az egyenlőtlenséggel, és ezeket kellő időben szakpolitikai intézkedésekkel kezelni. Ha az amerikai politika az örök faji ellentétekben merül ki, akkor ezzel engedjük, hogy a gazdasági egyenlőtlenségek súlyosbodjanak. A lehetőségekben, esélyekben tapasztalt különbségek kezelése, a társadalmi mobilitás lehetőségének és ezzel a jövő kézzelfoghatóságának a helyreállítása azt követeli, hogy az amerikaiakat ne ellenséges csoportoknak, hanem

egyetlen polgári közösségnek tekintsük.

Amerika vagy egyaránt élvezzi majd a faji és a gazdasági egyenlőséget, vagy egyiket sem. Ha egyiket sem éri el, akkor győz az örökkévalóság politikája, létrejön a faji alapú oligarchia, és lezárul az amerikai demokrácia korszaka.

EPILÓGUS (20-)

Egy világ szétesését megtapasztalva először látjuk meg azt a világot. Nem mi teremtettük a rendet, amelynek örököseiként most tanúi vagyunk az általunk előre nem látott hanyatlásnak.

Hogy meglássuk saját pillanatunkat, el kell távolodnunk az ámításunkra szolgáló történetektől, a szükségszerűség, az örökkévalóság, a haladás és a bukás mítoszaitól. Az élet máshol van. A szükségszerűség és az örökkévalóság nem maga a történelem, hanem a történelmen belüli fogalomrendszerek, az idő érzékelésének módja, amely felgyorsítja az irányait és lelassítja a gondolkodást. Hogy láthassunk, félre kell tennünk a homályos tükröt, és úgy nézni magunkat, ahogy mások látnak bennünket, a maguk valójában vizsgálni az eszméket, és annak látni a történelmet, amivé tesszük.

Az erények azokból az intézményekből keletkeznek, amelyek azokat kívánatossá és lehetségessé teszik. Az intézmények lerombolásával előtérbe kerülnek az erények, és egy veszteségtörténet egyben a helyreállítás ígérete is. Az egyenlőség, az egyéniség, az utódlás, az integráció, a megújulás és az igazság kölcsönösen függenek egymástól, és valamennyi emberi döntések és cselekedetek függvénye. Az egyik elleni támadás az összes ellen hat, és az egyik megerősítésével a többit is erősítjük.

Nem magunk választottuk meg a világot, amelyben élünk, és szükségünk van egyenlőségre, hogy kudarcainkból neheztelés nélkül tanulhassunk. Csak a közrend képes az egyén öntudatosságával bíró polgárokat kinevelni. Egyénként törekedhetünk annak megértésére, mit kell önállóan és mit kell közösen cselekednünk. Demokráciát alakíthatunk másokkal, akik korábban is szavaztak és ezentúl is fognak, így létrehozhatunk egy szabályozott rendszert a hatalomátadásra és az idő érzékelésének egy módját. Ha ezt megtettük, úgy nézhetünk saját országunkra, mint egyre a sok másik között, felismerhetjük az integráció szükségességét, és dönthetünk annak feltételeiről. Az erények egymást erősítik, de nem automatikusan: a harmónia megteremtése hozzáértést kíván, a régi folyamatos alakítását az új által. Megújulás nélkül elpusztulnak az erények.

Minden erény az igazságra hagyatkozik, és az igazság az összes többin múlik. Ebben a világban nem juthatunk el a végső igazsághoz, de keresése a szabadság felé vezeti az egyént. Folyamatosan és minden oldalról ki vagyunk téve annak a kísértésnek, hogy higgyük el, amit helyesnek érzünk. A tekintélyelvűség ott kezdődik, amikor képtelenek vagyunk meglátni az igaz és a vonzó közötti különbséget. Mindeközben az a polgár, aki cinikusan úgy határoz, egyáltalán nincs igazság, tárt karokkal várja a zsarnokot. A minden tekintéllyel szemben totális kétely naivvá tesz azzal a tekintéllyel szemben, amely érzelmeinkre épít és cinizmust gerjeszt. Az igazság kereséséhez meg kell találni a konformitás és az önteltség közötti utat az egyéniség felé.

Ha igaz, hogy egyéniségek vagyunk, és ha igaz, hogy demokráciában élünk, mindannyiunknak egyetlen szavazattal kell rendelkezünk, amely vagyontól, bórszintől, földrajzi elhelyezkedéstől és egyéb kiváltságoktól függetlenül azonos súlyú. A döntéseket valós emberekre kell bízni, nem „holt lelkekre”, nem internetes robotokra, nem valamely nyúlós örökkévalóság zombijaira. Csak ha a szavazat valóban a polgárt képviseli, tud a polgár időt adni az államának, az állam pedig időt a polgárnak. Ez az utódlás igazsága.

Az integráció igazsága pedig az, hogy egyetlen ország sem tud önmagában létezni. A fasizmus egy hazug mese, amelyben a vezető által kiszemelt ellenség mindenki ellensége kell hogy legyen. A politika ekkor az érzelmekből és a hamisságból születik. A béke elképzelhetetlenné válik, mert a haza ellenőrzéséhez külföldi ellenségre van szükség. Amikor a fasiszta azt mondja, „a nép”, valójában az általa épp előnyben részesített „néhány emberre” gondol. Ha a törvény elismeri a polgárt és a lakost, akkor más országot is el tud ismerni. Ahogyan az államnak szüksége van hatalomátadási szabályokra, hogy az időben létezhesen, szüksége van bizonyos mértékű integrációra, hogy másokkal együtt a térben létezhesen.

Ha nincs igazság, nincs bizalom sem, és semmi új nem keletkezhet az ember buborékában. A megújulás csoportokon belül születik, akár vállalkozók, művészek vagy aktivisták csoportjában, a csoport pedig bizalomra épül. A bizalmatlanság és az elszigeteltség közepette a kreativitás és az energia a paranoiára és összeesküvés-elméletekre irányul, régi hibák

kapkodó ismétlődésére. A gyülekezés, egyesülés szabadságáról beszélünk, pedig a szabadság *maga a csoportba szerveződés*: e nélkül képtelenek vagyunk megújulni és számonkérni vezetőinket.

Az egyenlőség és az igazság szoros és gyengéd ölelésben fonódnak össze. Ahol az egyenlőtlenség túl nagy, az igazság túl sok a nyomorultaknak és túl kevés a kivételezetteknek. A polgárok közötti párbeszéd az egyenlőségtől függ. Ugyanakkor nincs egyenlőség tények nélkül. Az egyenlőtlenség egyedi megtapasztalását még el lehet ütni a szükségszerűség vagy az örökkévalóság valamely meséjével, de az egyenlőtlenségről összegyűjtött adatok intézkedésekért kiáltanak. Ha nem tudjuk, mennyire igazságosan vagy egyenlőtlenül oszlik meg a világ vagyona, vagy mennyit rejtegetnek a gazdagok az állam elől, nem tudhatjuk, hol kezdjük a munkát.

Ha a történelmet olyannak látjuk, amilyen, felmérhetjük, mi hol állunk benne, min tudunk változtatni és hogyan lehetünk jobbak. Ilyenkor megállunk a szükségszerűségtől az örökkévalóságba vezető pályán, és letérünk arról az útról, amely a szabadság nélküli világba vezet. A felelősségvállalás politikáját választjuk.

Amikor részt veszünk a teremtésében, másodjára látjuk meg a világot. A történelemben megnyilvánuló erényeket tanulmányozva olyan megújulás alkotóivá válhatunk, amelyet senki nem láthat előre.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Gyakran gondolok azokra a történészekre, akik évtizedek vagy évszázadok múltán értelmezik majd azt a pillanatot, amelyben mi élünk. Mit hagyunk nekik hátra, amiből majd olvasni tudnak? A digitális értelemben vett „információ” végtelen, a tudás egyre ritkább, a bölcsesség mulékony. Azt gondolom, az őszinte oknyomozó újságírás talán még papírformában fennmaradva szolgál majd kiindulási pontnak. Az én nagyon is kortárs történetírásom azokra az újságírókra épít, akik kockázatot vállalnak, hogy megértsék, mi történik. *A szabadság felszámolását* nekik ajánlom.

Egy ponton azt gondoltam, a mai Oroszországról, Ukrajnáról és Európáról szóló könyvet készülök befejezni, aztán rádöbbsenem, tárgya sokkal erősebben kapcsolódik Nagy-Britanniához és Amerikához, mint gondoltam. Az orosz és ukrán vonatkozások kutatását egy Carnegie-ösztöndíj támogatta. A bécsi Humán Tudományok Intézetében (Institut für die Wissenschaften vom Menschen) 2013–2014-ben sokat tanultam ukrán és orosz kollégáimtól, valamint az „Ukrajna az európai dialógusban” (Ukraine in European Dialogue) című program vezetőitől, Kate Youngertől és Tatiana Zhurzhenkótól. Sokat köszönhetek a kollégáimmal, Krzysztof Czyżewskival,

Yaroslav Hrytsakkal és a néhai Leonidas Donskisszal folytatott eszmecserének egy a lengyelországi Krasnogradában 2016-ban a Fundacja Pogranicze által szervezett nyári egyetemen.

2016 végén *A zsarnokságról* címmel politikai pamfletet írtam, és a 2017. év nagy részét azzal töltöttem, hogy megvitassam az amerikai politikát más amerikaiakkal (és azzal, hogy európaiaknak próbáljam elmagyarázni Amerikát, miközben bizonyos problémák hasonló jellegére hívtam fel a figyelmüket). Az itt kifejtett gondolatok egy része azokban a nyilvános vitákban született. Mivel a két könyv megjelenése között folyamatosan beszélgettem, nem tudok minden fórumot felsorolni, de bevallom, hogy mások cselekvésre való elszántsága ihlette gondolataimat. Ebben a munkás és bonyolult időszakban végig élvezhettem ügynököm, Tina Bennett és kiadóm, Tim Duggan támogatását.

A könyvet Bécsben kezdtem írni, Krasnogradában folytattam, majd New Havenben, Connecticut államban fejeztem be. Egy a Yale Egyetem BA-hallgatóival egy Declan Kunkel által szervezett előadáson rendezett vitára készülve gondoltam át a „szükségszerűség” és az „örökkévalóság” koncepcióját, amely ennek a könyvnek a keretét adja. Köszönöm a Yale Egyetem történelemtudományi tanszékének, a Jackson Intézetnek és a MacMillan Központnak a gondolkodáshoz és íráshoz tökéletesen alkalmas környezetet. Kiváló asszisztensem, Sara Silverstein teremtette meg azt a szellemi és logisztikai háttérrel, amelyben az elmúlt három évben munkámat végezhettem. Sikert és boldogságot kívánok neki történész pályájához, amelyet immár a Connecticuti Egyetemen folytat.

Kiváló kutatócsoport támogatását élvezhettem: ők Tory Burnside Clapp, Max Landau, Julie Leighton, Ola Morehead, Anastasiya Novotorskaya, David Shimer és Maria Teteriuk. Barátaim és kollégáim segítettek a kézirat egyes fejezeteinek értő olvasásával, köztük Dwayne Betts, Susan Ferber, Jörg Hensgen, Dina Khapaeva, Nikolay Koposov, Daniel Markovits, Paweł Pieniżek, Anton Shekhovtsov, Jason Stanley, Vladimir Tismaneanu és Andreas Umland. Okszana Mihajevna megosztotta velem a Kelet-Ukrajnában harcoló ukrán szakadárokkal és orosz önkéntesekkel készített interjúinak leiratát. Max Trudolyubov és Ivan Krastev ihlették azokat a gondolatokat, amelyekből végül az első és a második fejezet született. Paul Bushkovitch nagyvonalúan megosztotta velem a hatalomváltás orosz történelmével kapcsolatos tudását, Izabela Kalinowska segített megtalálni a kortárs és a klasszikus orosz kultúra közötti kapcsolatokat. Nataliya Gumenyuk és Christine Hadley Snyder segítettek meglátni az ukránoknak és az amerikaiaknak fontos témák közötti kapcsolódási pontokat.

Nem lettem volna az a történész, aki vagyok, doktori témavezetőm, Jerzy Jedlicki (1930–2018) nélkül, aki azokban a napokban hunyt el, amikor e sorokat írtam. Túlélte a huszadik század zsarnoki rendszereinek legrosszabbjait, és az egyszerre hidegen elemző és erkölcsileg elkötelezett kelet-európai történetírás kiváló képviselőjévé vált. Azon kevesek közé tartozik Lengyelországban és másutt is, akiket teljesen érintetlenül hagyott a könyvemben a szükségszerűség politikájának nevezett irányzat. Szomorú vagyok, hogy ezt a könyvet már nem tudjuk megvitatni varsói lakásán.

Adósságom Marci Shore iránt napról napra nő, itt ezek főleg filozófiai jellegűek.

A könyvért és minden hibájáért csak magam vagyok felelős.

JEGYZETEK

A jegyzeteket az adott bekezdés első szavaival kapcsoltuk össze. A jegyzet szövege tisztázza a forrás és a főszöveg közötti összefüggést. Ez lehetővé teszi az olvasónak a források ellenőrzését anélkül, hogy lábjegyzetekkel terhelnénk a főszöveget. A rendszer egyszerűbb, mint amilyennek hangzik. Orosz, ukrán, német, francia, lengyel és angol nyelvű forrásokat idézünk. *(A nem latin ábécével írott orosz és ukrán nevek a főszövegben magyar átírással szerepelnek. A jegyzetekben a hivatkozott források könnyebb beazonosítása érdekében a magyar fordításban is meghagytuk az angol szövegben használt Kongresszusi Könyvtár-féle átírás egyszerűsített változatát. Ha a hivatkozott műveknek magyar fordítása is megjelent, ezt is feltüntettük – a ford.)*

Az egyes forrásokat az első megjelenéskor teljes bibliográfiai adatokkal, később csak rövidítve tüntetjük fel. A gyakran idézett lapokat a következőképp rövidítettük:

BI: *Business Insider*; DB: *Daily Beast*; EDM: *Eurasia Daily Monitor*; FAZ: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*; FT: *Financial Times*; GW: *Gazeta Wyborcza*; HP: *Huffington Post*; KP: *Komszomolszkaja Pravda*; LM: *Le Monde*; NG: *Novaia Gazeta*; NPR: *National Public Radio*; NW: *Newsweek*; NY: *New Yorker*;

NYR: *New York Review of Books*; NYT: *New York Times*; PK: Pervij Kanal; RFE/RL: *Radio Free Europe/Radio Liberty*; RG: *Russzkaja Gazeta*; RK: *Russzkij Kolokol*; TG: *The Guardian*; TI: *The Interpreter*; UP: *Ukrainszka Pravda*; VO: *Vozrozszenyije*; WP: *Washington Post*; WSJ: *Wall Street Journal*.

ELSŐ FEJEZET

- ¹ ***Az örökkévalóság a szükségszerűségből kel ki*** A szükségszerűségnek és az örökkévalóságnak ezek a fogalmai újak, de a kronotoposzé nem. Nagy segítséget nyújtottak nekem a következő művek: Hans Ulrich Gumbrecht, *Nach 1945* (Berlin: Suhrkamp, 2012); Johann Chapoutot, „L’historicité nazie”, *Vingtième Siècle*, No. 117, 2013, 43–55.; Reinhart Koselleck, *Futures Past*, ford. Keith Tribe (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1985), eredeti német címe: *Vergangene Zukunft* (Frankfurt a. M., 1979), magyarul: *Elmúlt jövő*, ford. Hidas Zoltán, Szabó Márton (Budapest: Atlantisz, 2003); Mary Gluck, *George Lukács and His Generation, 1900–1918* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1991).
- ² ***Elsőként Oroszország lépett át az örökkévalóság politikájába*** Czesław Miłosz, *Zniewolony umysł* (Párizs: Kultura, 1953), 15., magyarul: Czesław Miłosz, *A rabul ejtett értelem* (Budapest: Európa, 1992), 14.
- ³ ***Iljin korának*** A vagyon és az egyenlőtlenség kérdéseit Oroszországban a Hatodik fejezetben tárgyaljuk, és ott fogjuk idézni a forrásokat.
- ⁴ ***Az 1883-ban nemesi családba született*** A fasizmus szellemi eredetéről lásd Zeev Sternhell, *Les anti-Lumières* (Párizs: Gallimard, 2010). Amellett érvelek majd, hogy Iljin a román fasisztákhoz állt a leginkább közel, akik egyben ortodox keresztények. A kereszténység és a fasizmus viszonyának kérdésköre szerteágazó. Nyugati esetek háttéréhez lásd Susannah Heschel, *The Aryan Jesus* (Princeton: Princeton UP, 2010); John Connelly, *From Enemy to Brother* (Cambridge, Mass.: Harvard UP, 2012); Brian Porter-Szűcs, *Faith and Fatherland* (New York: Oxford UP, 2011).

⁵ **Miután 1991-ben a Szovjetunió porain** Az újrafelfedezéshez vezető könyv az I. Ilyin, *Nashi zadachi: Stat'i 1948–1954 gg.* (Párizs: Izdanie Russkago obshche-voinskago soiuza, 1956). 1990-es évekbeli visszatérése: Oleg Kripkov, „To Serve God and Russia: Life and Thought of Russian Philosopher Ivan Il'in”, doktori értekezés, Kansasi Egyetem, Történelemtudományi Tanszék, 1998, 205. Korai Putyin-beszédek: A Szövetségi Gyűlés előtt tartott beszéd, 2005. ápr. 25., a Szövetségi Gyűlés előtt tartott beszéd, 2006. máj. 10. Temetés: „V Moskve sostoialas' tseremoniia perezakhoroneniia prakha generala A. I. Denikina i filosofa I. A. Il'ina”, *Russkaia Liniia*, 2005. okt. 3. Iljin tanulmányairól: „MSU will digitize archives of Ilyin”, newsru.com. Putyin beszédeiről: Maxim Kalinnikov, „Putin i russkie filosofy: kogo tsitiruet prezident”, news.rambler.ru/other/28242910-putin-i-russkie-filosofy-kogo-i-pochemu-tsitiruet-prezident/, 2014. dec. 5. Putyin a külpolitikáról és Ukrajna inváziójáról, közvetlen vagy közvetett Iljin-hivatkozással: „Vladimir Putin called the annexation of Crimea the most important event of the past year”, PK, 2014. dec. 4.; „Blok NATO razoshelsia na blokpakety”, *Kommersant*, 2008. ápr. 7.; Vladimir Putin, „Rossiia: natsional'nyi vopros”, *Nezavisimaia Gazeta*, 2012. jan. 23.; Vladimir Putin, Szövetségi Gyűlés előtt tartott beszéd, 2012. dec. 12.; Vladimir Putin, Találkozás több ortodox patriarchátus és egyház képviselőivel, 2013. júl. 25.; Vladimir Putin, Remarks to Orthodox-Slavic Values: The Foundation of Ukraine's Civilizational Choice conference, July 27, 2013; Vladimir Putin, „Excerpts from the transcript of the meeting of the Valdai International Discussion Club”, 2013. szept. 19.; Vlagyimir Putyin-interjú Novo-Ogarjovóban, 2014. márc. 4., 2014. Putyin Iljin tekintélyéről: „Meeting with young scientists and history teachers”, Moszkva, 2014, Kreml, 46951.

⁶ **Az orosz politikai elit követte** Szurkov Iljinről: Vladislav Surkov, „Speech at Center for Party Studies and Personnel Training at the United Russia Party”, 2006. febr. 7, in: *Rosbalt*, 2006. márc. 9.; Iurii Kofner, „Ivan Il'in – Evraziiskii filosof Putina”, *Evrasiia-Blog*, 2015. okt. 3., 2015; Aleksei Semenov, *Surkov i ego propaganda* (Moszkva: Knizhnyi Mir, 2014). Medvegyev Iljinről: D. A. Medvedev, „K Chitateliam”, in I. A. Ilyin, *Puti Rossii* (Moszkva: Vagrius, 2007), 5–6. Iljin az orosz politikában: Tatiana Saenko, „Parlamentarii o priniatii v sostav Rossiiskoi Federatsii novykh sub'ektov”, *Kabardino-Balkarskaya Pravda*, 49. sz., 2014. márc. 18., 1; Z. F. Dragunkina, „Dnevnik trista sorok deviatogo (vneocherednogo) zasedaniia soveta federatsii”, *Biulleten' Soveta Federatsii*, 254. köt. (453); V. V. Zhirinovskii, V. A. Degtiarev, N. A. Vasetskii,

„Novaia gosudarstvennost”, *Izdanie LDPR*, 2016, 14. Vlagyimir Zsirinovszkij, a félrekeresztelt Liberális Demokrata Párt vezetője minden bizonnal Putyint megelőzve olvasta Iljint. Andreas Umland, „Vladimir Zhirinovskii in Russian Politics”, doktori értekezés, Freie Universität Berlin, 1997. Hivatalnokok egy példányt kaptak: Michael Eltchaninoff, *Dans la tête de Vladimir Poutine* (Arles: Actes Sud, 2015). A regionális kormányzók és hasonló beosztású tisztviselők általi említések példáit ld. kurganobl.ru/10005.html; etnoknf.astrobl.ru/document/621; old.sakha.gov.ru/node/1349#; special.kremlin.ru/events/president/news/17536; gov.spb.ru/law?d&nd=537918692&nh=1.

⁷ ***Iljin az örökkévalóság politikusa volt*** Ezeket a téziseket a Harmadik és a Hatodik fejezetben fejtem ki.

⁸ ***A mi szükségszerűség-politikánkban*** Iljin politikai irányultságáról: Kripkov, „To Serve God and Russia”, 13–35., az ifjúkori baloldaliságról; Philip T. Grier, „The Complex Legacy of Ivan Il’in”, in James P. Scanlan (szerk.), *Russian Thought after Communism* (Armonk: M. E. Sharpe, 1994), 165–86.; Daniel Tsygankov, „Beruf, Verbannung, Schicksal: Iwan Iljin und Deutschland”, *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, 87. köt., 1. sz., 2001, 44–60. Stanley Payne-idézet: *Fascism* (Madison: University of Wisconsin Press, 1980), 42. Iljin-cikkek Mussoliniről és az olasz fasizmusról: „Pis’ma o fashizmie: Mussolini sotsialist”, *VO*, 1926. márc. 16., 2; „Pis’ma o fashizmie: Biografiia Mussolini”, *VO*, 1926. jan. 10., 3.; ld. még „Natsional-sotsializm” (1933), in D. K. Burlaka (szerk.), *I. A. Il’in – pro et contra* (Szentpétervár: Izd-vo Russkogo khristianskogo humanitarnogo in-ta, 2004), 477–84.

⁹ ***Iljin a fasizmust tartotta*** Iljin a fasizmusról: „Natsional-sotsializm.” Iljin az oroszországi fehérek mozgalmáról: „O russskom’ fashizmie”, *RK* 3. sz., 1927, 56., 64.; ld. még Grier, „Complex Legacy”, 166–67. Hasznos bevezetés az orosz polgárháborúról: Donald J. Raleigh, „The Russian Civil War, 1917–1922”, in Ronald Grigor Suny (szerk.), *Cambridge History of Russia* (Cambridge, UK: Cambridge UP, 2006), 3. köt., 140–67.

¹⁰ ***Hasonlóan mély benyomást tett*** Iljin Hitlerről: „Natsional-sotsializm”, 477–84. A gondolatok fehér emigránsok általi terjesztéséről ld. Michael Kellogg, *The Russian Roots of Nazism* (Cambridge, UK: Cambridge UP, 2005), 12., 65., 72–73.; ld. még Alexander Stein, *Adolf Hitler: Schüler der „Weisen von*

Zion” (Karlovy Vary: Graphia, 1936) és V. A. Zolotarev et al. (szerk.), *Russkaia voennaia emigratsiia* (Moszkva: Geia, 1998). Életrajz: Tsygankov, „Iwan Iljin”; Tsygankov, „Beruf, Verbannung, Schicksal”, 44–60.; Kripkov, „To Serve God and Russia”, 2., 10., 304.; I. I. Evlampiev (szerk.), *Ivan Aleksandrovich Ilin* (Moszkva: Rosspen, 2014), 14; Grier, „Complex Legacy”.

¹¹ **1938-ban Iljin elhagyta Németországot** Életrajz: Kripkov, „To Serve God and Russia”, 72–73., 240., 304.; Grier, „Complex Legacy”; Tsygankov, „Iwan Iljin”. Svájci reakciók: Jürg Schoch, „»Ich möchte mit allem dem geliebten Schweizervolk dienen«”, *Tages-Anzeiger*, 2014. dec. 29.

¹² **Iljin politikai nézetei** „Sud’ba Bol’shevizma” (Sept. 19, 1941), in I. A. Il’in, *Sobranie sochinenii*, szerk. Iu. T. Lisitsy (Moszkva: Russkaia kniga, 1993–2008), 22 kötet, itt a 8. köt. Kollégák: Schoch, „»Ich möchte mit allem dem geliebten Schweizervolk dienen.«” Anyagi támogatás: Kripkov, „To Serve God and Russia”, 245.

¹³ **Miután a Szovjetunió 1945-ben** Felix Philipp Ingold, „Von Moskau nach Zollikon”, *Neuer Zürcher Zeitung*, 2000. nov. 14.

¹⁴ **Iljin következetes volt** Végig a német kiadás alapján idézek (I. A. Iljin, *Philosophie Hegels als kontemplative Gotteslehre* [Bern: A. Francke Verlag, 1946]), mivel a filozófiai koncepciók német nyelvűek. Ennek a könyvnek a téziseihez Iljint az orosz vitáktól függetlenül mutatom be; az orosz kontextushoz ld. Laura Engelstein, „Holy Russia in Modern Times: An Essay on Orthodoxy and Cultural Change”, *Past & Present*, 173, 2001, 129–56., és Andrzej Walicki, *A History of Russian Thought from the Enlightenment to Marxism* (Stanford: Stanford UP, 1979).

¹⁵ **Az egyetlen jó dolog** Iljin, *Philosophie Hegels*, 9, 351–52., 374. Cioran a totalitásról: E. M. Cioran, *Le Mauvais Démiurge* (Párizs: Gallimard, 1969), 14. Hegelről, követőiről és a totalitás hagyományáról ld. Leszek Kołakowski, *Main Currents of Marxism. 1. köt: The Founders* (Oxford: Oxford UP, 1978), 17–26.

¹⁶ **Iljin számára a valóság** Iljin, *Philosophie Hegels*, 310., 337., 371., 372. Ld. Roman Ingarden, *Spór o istnienie świata* (Krakkó: Nakład Polskiej Akademii

Umiejętności), 1947.

¹⁷ **Isten elítélésével** Iljin, *Philosophie Hegels*, 307., 335.

¹⁸ **Totalitárius látomásában** A gonoszról: I. Ilyin, *O soprotivlenii zlu siloiu* (1925), in *Sobranie sochinenii*, 5. köt., 43. Existence, factuality, middle class: Iljin, *Philosophie Hegels*, 312., 345. Ez is lehet a kiindulási pont az individualizmus védelméhez: József Tischner, *Spowiedź rewolucjonisty. Czytajac Fenomenologię Ducha Hegla* (Krakkó: Znak, 1993), 42–43.

¹⁹ **Minden erkölcstelenség** Az a gondolat, hogy az etika azzal kezdődik, nem teszünk kivételt magunkkal, Immanuel Kant-hoz kötődik, aki nagy befolyással volt a fiatal Iljinre.

²⁰ **Iljin Oroszország és az oroszok számára tett kivételt** Iljin a kontemplációról: Iljin, *Philosophie Hegels*, 8; ez volt a témája svájci előadásainak is, amelyeket publikált. Codreanu látomása: Constantin Iordachi, *Charisma, Politics, and Violence* (Trondheim: Norwegian University of Science and Technology, 2004), 45. Iljin a nemzetről: „Put’ dukhovnogo obnovleniia”, (1932–1935), *Sobranie sochinenii*, 1. köt., 196.

²¹ **Az ártatlanság Iljinnél konkrét biológiai formát** A szervezet és a baráti kötelék: V. A. Tomsinov, *Myslitel’ s poiushchim serdtsem* (Moszkva: Zertsalo, 2012), 166., 168.; Tsygankov, „Iwan Iljin”. Nemzeti kisebbségek: Ilyin, *Nashi zadachi*, 250.

²² **Úgy gondolta, a szovjethatalomban** Külföldi fenyegetések: Ilyin, „Put’ dukhovnogo obnovleniia”, in *Sobranie sochinenii*, 1. köt., 210. (Istenről és nemzetről a 328. oldalon); Iljin, *Philosophie Hegels*, 306. (az orosz szellemről a 345. oldalon); Kripkov, „To Serve God and Russia”, 273.

²³ **Amikor Isten megteremtette a világot** A fenyegetés konstrukciója és a „kontinentális blokádnak”: Iljin (szerk.), *Welt vor dem Abgrund* (Berlin: Eckart-Verlag, 1931), 152., 155.; Kripkov, „To Serve God and Russia”, 273.

²⁴ **Az orosz forradalom előtt** Életrajzi adatok: Grier, „Complex Legacy”, 165. Iljin-idézet: „O russkom’ fashizmie”, 60.: „Dielo v’ tom’, chto fashizm’ est

spasitelnii eksstess patrioticheskogo proizvola.”

²⁵ **Iljin a „megváltó”** Iljin a megváltásról: „O russkom’ fashizmie”, *RK*, 3. sz., 1927, 60–61. Hitler-idézet: *Mein Kampf* (München: Zentralverlag der NSDAP, 1939), 73.

²⁶ **Azoknak a férfiaknak** Iljin Istenről: Tsygankov, „Iwan Iljin”. Az isteni totalitás és a keresztény háború: *O soprotivlenii zlu siloiu*, 33., 142. Lovagi küzdelem: „O russkom’fashizmie”, 54. A *Russki Kolokol* című folyóirat első számában Iljin ezt írta: „Imám mint egy kard. És kardom egy ima”, *RK*, 1. sz., 80. Nietzschevel ellentétben, aki meg akarta haladni a kereszténységet, Iljin csak fordított egyet rajta. Iljin azt mondta, Istent azzal kell szeretni, hogy az ellenséget gyűlöljük. Nietzsche (az *Ecce Homó*ban) azt mondta, aki tudást keres, annak szeretnie kell ellenségét és gyűlölnie barátait, ami magasabb rendű kihívás. Iljin hegelianus volt, de itt Nietzsche a jobb dialektikus.

²⁷ **Mivel a világ bűnös** Hatalom: Ilyin, „Pis’ma o fashizmie: Lichnost’ Mussolini”, *VO*, 1926. jan. 17., 3. A történelmen túl: „Pis’ma o fashizmie: Biografia Mussolini”, *VO*, 1926. jan. 10., 3. Az érzéki: Iljin, *Philosophie Hegels*, 320. Férfiasság: Ryszard Paradowski, *Kościół i władza. Ideologiczne dylematy Iwana Iljina* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2003), 91, 114. A megváltó és a szerv: I. A. Il’in, „Belaia ideia”, *Sobranie sochinenii*, 9–10. köt., 312.

²⁸ **A megváltó felülkerekedik** Ld. Jean-Pierre Faye, „Carl Schmitt, Göring, et l’État total”, in Yves Charles Zarka (szerk.), *Carl Schmitt ou le mythe du politique* (Párizs: Presses Universitaires de France, 2009), 161–82.; Yves-Charles Zarka, *Un détail dans la pensée de Carl Schmitt* (Párizs: Presses Universitaires de France, 2005); Raphael Gross, *Carl Schmitt and the Jews*, ford. Joel Golb (Madison: University of Wisconsin Press), 2007. Schmitt hatásáról ld. Dirk van Laak, *Gespräche in der Sicherheit des Schweigens* (Berlin: Akademie Verlag, 1993); Jan-Werner Müller, *A Dangerous Mind* (New Haven: Yale UP, 2003). Iljin orosz újrafelfedezését Schmitt a nemzetközi rehabilitáció részének tekinti, amely túl nagy téma ahhoz, hogy itt megvitassuk. Schmitt szuverénje: Carl Schmitt, *Politische Theologie* (Berlin: Duncker & Humblot, 2004, 1922), 13. Iljin a nacionalizmusról: „O russkom’ natsionalizmie”, 47. A politika művészete: *Nashi zadachi*, 56.: „Politika est’ iskusstvo uznavat’ i obezvrezhyvat’ vraga.”

²⁹ **A megváltó kötelessége** Iljin a háborúról: Paradowski, *Kościół i władza*, 194. Román dal: „March by Radu Gyr” (Radu Gyr Indulója) a „Hymn of the Legionary Youth” (Az ifjú vasgárdisták himnusza) (1936) kötetből, idézi Roland Clark, *Holy Legionary Youth: Fascist Activism in Interwar Romania* (Ithaca: Cornell UP, 2015), 152. Ezzel kapcsolatban ld. Moshe Hazani, „Red Carpet, White Lilies”, *Psychoanalytic Review*, 89. köt., 1. sz., 2002, 1–47. Iljin túlzásról és szenvedélyről: *Philosophie Hegels*, 306; „Pis’ma o fashizmie”, 3. Witold Gombrowicz regényei, különösen a [magyarul utoljára 2001-ben kiadott] *Ferdydurke* jó bevezetést adnak az ártatlanság problémaköréhez.

³⁰ **„Minden a misztikával indul”** Péguy-t idézi Eugen Weber, „Romania”, in Hans Rogger – Eugen Weber (szerk.), *The European Right: A Historical Profile* (Berkeley: University of California Press, 1965), 516.

³¹ **Iljin a politikai rendszerről készült** Iljin vezetőkről és választásokról: *Nashi zadachi*, 33., 340–42.; Ilyin, *Osnovy gosudarstvennogo ustroistva* (Moszkva: Rarog’, 1996), 80.; Paradowski, *Kościół i władza*, 114., 191. Ld. még Iordachi, *Charisma, Politics, and Violence*, 7., 48.

³² **Megengedni, hogy az oroszok** Választások: I. A. Il’in, „Kakie zhe vybory nuzhny Rossii” (1951), *Sobranie sochinenii*, 2. köt., 2. rész, 1993, 18–23. A demokrácia elve: Paradowski, *Kościół i władza*, 91.

³³ **Iljin korporációs struktúrában** Idézet: Ilyin, „Kakie zhe vybory nuzhny Rossii”, 25. Középosztály: *Philosophie Hegels*, 312–16.; *Osnovy gosudarstvennogo ustroistva*, 45–46. A középosztály megvetése általánosan jellemző volt a szélsőjobbra és a szélsőbalra Iljin korában. Ennek jellemzéséhez ld. Miłosz, *Zniewolony umysł*, 20., magyarul: *A rabul ejtett értelem* (Budapest: Európa, 1992). Ez a mai orosz fasizmusra is jellemző: ld. pl. Alexander Dugin, „The War on Russia in its Ideological Dimension”, *Open Revolt*, 2014. márc. 11.

³⁴ **Iljin használja ugyan a „jog” szót** Iljin fiatalkori nézetei a jogról: I. A. Ilyin, „The Concepts of Law and Power”, ford. Philip. T. Grier, *Journal of Comparative Law*, 7. köt., 1. sz., 63–87. Az orosz szív: Ilyin, *Nashi zadachi*, 54; Tomsinov, *Myslitel’ s poiushchim serdtsem*, 174. A metafizikai azonosságról: *Philosophie Hegels*, 306. Iljin a Róm. 2,15-re hivatkozik, amely fontos az

ortodox teológia számára. A szív alternatív olvasata a fenomenológiai etikában ld. Tischner, *Spowiedź rewolucjonisty*, 92–93.

³⁵ ***A spirituális fenyegetések ellen*** Vö. Cioran, *Le Mauvais Démon*, 24.; Payne, *Fascism*, 116.

³⁶ ***Iljin embert helyez*** Oroszország mint áldozat: Paradowski, *Kościół i władza*, 188., 194.

³⁷ ***Iljin eszméi a 2010-es években*** Az oroszországi oligarchia a Hatodik fejezet tárgya, és ott fogjuk megadni a forrásokat.

³⁸ ***Iljin gondolatai más okból is*** Masha Gessen az idő előrehaladásának összeomlását másfelől közelíti: *The Future Is History* (New York: Riverhead Books, 2017).

³⁹ ***Hegel törekvése*** G. W. F. Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, 3. rész, 2. szakasz, 24. fej.

⁴⁰ ***Marx bírálta*** Marx mint újhegeliánus: Karl Marx, *The Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, szerk. Dirk J. Struik (New York: International Publishers, 1964), az itt kifejtettekhez különösen 34., 145., 172., magyarul: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből* (Budapest: Kossuth, 1977). Az újhegeliánusokról: Kołakowski, *Main Currents*, 1. köt., 94–100.

⁴¹ ***Iljin jobboldali*** Iljin politikai filozófiája: Philip T. Grier, „The Speculative Concrete”, in Shaun Gallagher (ed.), *Hegel, History, and Interpretation* (State University of New York Press, 1997), 169–93. Iljin Marxról: *Philosophie Hegels*, 11. Hegel Istenről: Marx, *The Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, 40. Iljin Istenről: *Philosophie Hegels*, 12.; Kripkov, „To Serve God and Russia”, 164.; Ilyin, „O ruskom’ fashizmie”, 60–64.

⁴² ***Vlagyimir Iljics Lenin*** Lenin Iljinről: Kirill Martynov, „Filosof kadila i nagaiki”, NG, 2014. dec. 9.; Philip T. Grier, „Three Philosophical Projects”, in G. M. Hamburg – Randall A. Poole (szerk.), *A History of Russian Philosophy 1830–1930* (Cambridge, UK: Cambridge UP, 2013), 329.

⁴³ **Iljin megvetette Lenin forradalmát** Iljin Leninről: Kripkov, „To Serve God and Russia.” Iljin a forradalomról: „O russkom’ fashizmie”, 60–61.; *Nashi zadachi*, 70. Bergyajev Iljinről: Martynov, „Filosof kadila i nagaiki”; Eltchaninoff, *Dans la tête de Vladimir Poutine*, 50. Ld. még Tischner, *Spowiedź rewolucjonisty*, 211.

⁴⁴ **Iljin Németországban és Svájcban** Iljin a dzsesszről: Ilyin, „Iskusstvo”, in D. K. Burlaka (szerk.), *I. A. Ilin – pro et contra* (Szentpétervár: Izd-vo Russkogo khristianskogo humanitarnogo in-ta, 2004), 485–86. *Pravda* a dzsesszről: Maxim Gorky, „O muzyke tolstykh”, *Pravda*, 1928. ápr. 18., 1928. A lengyel fasizmus hasonlóan viszonyult ehhez: Jan Józef Lipski, *Idea Katolickiego Państwa Narodu Polskiego* (Varsó: Krytyka Polityczna, 2015), 47. A dzsesszről mint antisztálinizmusról ld. Leopold Tyrmand, *Dziennik 1954* (London: Polonia Book Fund, 1980). Visinszkij a jogról: Martin Krygier, „Marxism and the Rule of Law”, *Law & Social Inquiry*, 15. köt., 4. sz., 1990, 16. A rendkívüli sztálinista állapotokról: Stephen G. Wheatcroft, „Agency and Terror”, *Australian Journal of Politics and History*, 53. köt., 1. sz., 2007, 20–43.; uo., „Towards Explaining the Changing Levels of Stalinist Repression in the 1930s”, in Stephen G. Wheatcroft (szerk.), *Challenging Traditional Views of Russian History* (Houndmills: Palgrave, 2002), 112–38.

⁴⁵ **Bár Iljin eredetileg azt remélte** Iljin a Szovjetunióról: Ilyin, *Nashi zadachi*; Kripkov, „To Serve God and Russia”, 273. Iljin Oroszországról és a fasizmusról: ld. az ebben a fejezetben megadott forrásokat, valamint: I. I. Evlampiev, „Ivan Il’in kak uchastnik sovremennykh diskussii”, in Evlampiev (szerk.), *Ivan Aleksandrovich Ilin* (Moszkva: Rosspen, 2014), 8–34. Sztálin és Oroszország: David Brandenberger, *National Bolshevism* (Cambridge, Mass.: Harvard UP, 2002); Serhy Yekelchuk, *Stalin’s Empire of Memory* (Toronto: University of Toronto Press, 2004). Ld. még Yoram Gorlizki – Oleg Khlevniuk, *Cold Peace* (Oxford: Oxford UP, 2004); Hiroaki Kuromiya, *Stalin* (Harlow: Pearson Longman, 2005); Vladislav M. Zubok, *A Failed Empire* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2007).

⁴⁶ **Sztálin gazdaságpolitikája** Ld. a fenti forrásokat, valamint *Nashi zadachi*, 152–55. Erről a témáról más szemszögből ld. Shaun Walker, *The Long Hangover* (Oxford: Oxford UP, 2018), „vacuum”, 1 és köv.

⁴⁷ **A huszonegyedik században** Néhány alkalmat, amikor Putyin Iljint idézte,

már korábban felsoroltunk ebben a fejezetben, továbbiakat a Második és a Harmadik fejezetekben idézünk. A befolyással kapcsolatos orosz vitáról való benyomásért ld. Yuri Zarakhovich, „Putin Pays Homage to Ilyin”, *EDM*, 2009. jún. 3.; Maxim Kalinnikov, „Putin i russkie filosofy: kogo tsitiruet prezident”, news.rambler.ru/other/28242910-putin-i-russkie-filosofy-kogo-i-pochemu-tsitiruet-prezident/, 2014. dec. 5. Martynov, „Filosof kadila i nagaiki”; Izrail’ Zaidman, „Russkii filosof Ivan Il’in i ego poklonnik Vladimir Putin”, *Rebuzhie*, 2015. nov. 25.; Eltchaninoff, *Dans la tête de Vladimir Poutine*.

⁴⁸ ***Az örökkévalóság politikája persze képtelen Putyint*** Ahogyan egy másik fenomenológiai keresztény kifejti, a „mi és ők” tökéletesen szétválasztja a jót és a gonoszt, ami a földön lehetetlenség. Ld. Tischner, *Spowiedź rewolucjonisty*, 164.

MÁSODIK FEJEZET

⁴⁹ ***Iljin korának fasisztái*** Randát idézve *Iordachi, Charisma, Politics, and Violence*, 7.

⁵⁰ ***A Szovjetunió 1922-es megalapításakor*** A marxizmus és a leninizmus között ott van Engels: ld. Friedrich Engels, *Anti-Dühring* (New York: International Publishers, [1878], 1972), magyarul: *Dühring úr tudományforradalmasítása* címen többször megjelent.

⁵¹ ***Bár az államilag felügyelt*** Ld. Timothy Snyder, *Bloodlands* (New York: Basic Books, 2010), magyarul: *Véres övezet* (Budapest: Park Kiadó, 2012).

⁵² ***Az orosz forradalom a fiatalságról*** Meggyőző esettanulmányhoz ld. Amir Weiner, *Making Sense of War* (Princeton: Princeton UP, 2001).

⁵³ ***Az októberi forradalom mítosza*** Az idő felfüggesztésével kapcsolatos személyes történeteket ld. Katja Petrowskaja, *Vielleicht Esther* (Berlin: Suhrkamp, 2014), magyarul: *Talán Eszter* (Budapest: Magvető, 2015); és Marci Shore, *The Taste of Ashes* (New York: Crown Books, 2013).

⁵⁴ ***Ugyanez igaz a Vörös Hadsereg*** Kieran Williams, *The Prague Spring and Its Aftermath* (New York: Cambridge UP, 1997); Paulina Bren, *The*

Greengrocer and His TV (Ithaca: Cornell UP, 2010).

⁵⁵ **Brezsnyev 1982-ben halt meg** Christopher Miller, *The Struggle to Save the Soviet Economy* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2016). Nacionalista közgazdaságtan: Timothy Snyder, „Soviet Industrial Concentration”, in John Williamson (szerk.), *The Economic Consequences of Soviet Disintegration* (Washington, D.C.: Institute for International Economics, 1993), 176–243.

⁵⁶ **Gorbacsov maga is** Az SZSZKSZ nemzetiségi kérdéseinek klasszikusa Terry Martin, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939* (Ithaca, NY: Cornell UP, 2001). Az 1989 és 1991 közötti viszonyról felbecsülhetetlen fontosságú mű Mark Kramer, „The Collapse of East European Communism and the Repercussions within the Soviet Union”, *Journal of Cold War Studies*, 5. köt., 4. sz., 2003; 6. köt., 4. sz., 2004; 7. köt., 1. sz., 2005.

⁵⁷ **A krízis 1991 nyarán** Jelcin portréját ld. Timothy J. Colton, *Yeltsin: A Life* (New York: Basic Books, 2008).

⁵⁸ **Mihelyt Jelcin** Bush Kijevben: „Excerpts From Bush’s Ukraine Speech: Working for the Good of Both of Us”, Reuters, 1991. aug. 2., 1991. Bush Gorbacsovnak: Svetlana Savranskaya – Thomas Blanton (szerk.), *The End of the Soviet Union 1991*, Washington, D. C.: National Security Archive, 2016, 151. sz. irat.

⁵⁹ **Ember számára lehetetlenség** Iljin gondolatait a megváltásról az 1. fejezetben mutattuk be. Ld. különösen „O russkom’ fashizmie”, 60–63.

⁶⁰ **A demokrácia Oroszországban** Bevezetés az SZSZKSZ végének történetébe: Archie Brown, *The Rise and Fall of Communism* (New York: HarperCollins, 2009).

⁶¹ **Jelcin 1993-ban feloszlatta** Charles Clover, *Black Wind, White Snow: The Rise of Russia’s New Nationalism* (New Haven: Yale UP, 2016), 214–23.

⁶² **1999-re Borisz Jelcin** „Proekt Putin glazami ego razrabotchika”, MKRU,

2017. nov. 23.; Clover, *Black Wind, White Snow*, 246–47.

⁶³ **Az utód megtalálásához** A politikai és médiaháttérrel ld. Arkady Ostrovsky, *The Invention of Russia* (London: Atlantic Books, 2015), 245–83. Elfogadottsági mérések: David Satter, *The Less You Know, the Better You Sleep* (New Haven: Yale UP, 2016), 11.

⁶⁴ **1999 szeptemberében bombák** A bombamerényletek politikájáról: Satter, *The Less You Know*, 10–11; Krystyna Kurczab-Redlich, *Wowa, Wolodia, Wladimir* (Varsó: Wydawnictwo ab, 2016), 334–46., 368.

⁶⁵ **Putyin első két elnöki** Terrorizmus és kontroll: Peter Pomerantsev, *Nothing Is True and Everything Is Possible* (New York: Public Affairs, 2014), 56. Regionális kormányzók: Satter, *The Less You Know*, 116. Szurkov magyarázata: „Speech at Center for Party Studies”, 2006. febr. 7., megj.: in *Rosbalt*, 2006. márc. 9; *Ivanov + Rabinovich*, 2006. ápr.

⁶⁶ **Míg az Európai Unióhoz** Szurkov és a független demokrácia: *Ivanov + Rabinovich*, 2006. ápr. és köv. Ld. még „Pochemu Putin tsitiruet filosofa Il'ina?” *KP*, 2009. július 4. Dugin ezt a gondolatot később kifejtette: *Putin protiv Putina* (Moszkva: Yauza-Press, 2012).

⁶⁷ **A demokrácia arra szolgál** Vlagyiszlav Szurkov a demokráciáról és az államiság három pilléréről: *Texts 97-10*, ford. Scott Rose (Moscow: Europe, 2010). Iljin „demokratikus diktátora”: *Nashi zadachi*, 340–42. Iljint idézi: Surkov, „Suverenitet – eto politicheskii sinonim konkurentosposobnosti”, in *Teksty 97-07* (Moszkva: 2008). Az ember az intézmény: Surkov, „Russkaia politicheskaia kultura: Vzgliad iz utopii”, Russ.ru, 2015. június 7.

⁶⁸ **Szurkov bűvészkedése** 2002-es idézet: Michel Eltchaninoff, *Dans la tête de Vladimir Poutine* (Arles: Actes Sud, 2015), 37. Ukrajna EU-s jövőjéről: „Putin: EU-Beitritt der Ukraine »kein Problem«”, *FAZ*, 2004. dec. 10. Ld. még a 3. fejezetet.

⁶⁹ **Független orosz választási** Eredmények: Vera Vasilieva, „Results of the Project »Citizen Observer«”, 2011. dec. 8. Ld. még Michael Schwirtz és David M. Herszenhorn, „Voters Watch Polls in Russia”, *NYT*, 2011. dec. 5.

Tiltakozások: „In St. Petersburg, 120 protestors were detained”, *NTV*, 2011. dec. 5.; Will Englund – Kathy Lally, „Thousands of protesters in Russia demand fair elections”, *WP*, 2011. dec. 10.; „Russia: Protests Go On Peacefully”, Human Rights Watch, 2012. febr. 27.; Kurczab-Redlich, *Wowa*, 607. A rezsimbarát média dicséri a rendőrséget: *KP*, 2011. dec. 5.; *Pravda*, 2011. dec. 5. Griffin: Elena Servettez, „Putin’s Far Right Friends in Europe”, Institute of Modern Russia, 2014. jan. 16.; Anton Shekhovstov, *Russia and the Western Far Right* (London: Routledge, 2018); ld. még Kashmira Gander, „Ex-BNP leader Nick Griffin tells right-wing conference Russia will save Europe”, *Independent*, 2015. márc. 23.

⁷⁰ **Ezt a hamis színjátékot** A hamisítás természete: „Fal’sifikatsii na vyborakh prezidenta Rossiiskoi Federatsii 4 Marta 2012 goda”, *Demokraticheskii Vybor*, 2012. márc., ld. még Satter, *The Less You Know*, 91; Kurczab-Redlich, *Wowa*, 610–12. Kownackiról és Piskorskiról, mint lengyel „megfigyelőről”: Konrad Schuller, „Die Moskau-Reise des Herrn Kownacki”, *FAZ*, 2017. július 11. Az előbbi később a lengyel kormány honvédelmi minisztere lett, míg utóbbit letartóztatták kémkedés vádjával.

⁷¹ **Huszonötezer orosz polgár** „Oppozitsiia vyshla na Pushkinskoi”, Gazeta.ru, 2012. márc. 5.

⁷² **Putyin úgy döntött** Medvegyev, Dmitrij: Satter, *The Less You Know*, 65. Putyin: „Excerpts from the transcript of the meeting of the Valdai International Discussion Club”, 2013. szept. 19. Iljin-idézet: „Kakie zhe vybory nuzhny Rossii”, 22.

⁷³ **Visszatért Leonyid Brezsnyev** Kripkov, „To Serve God and Russia”, 65.

⁷⁴ **2011. december 6-án** Dmitry Medvedev ([@MedvedevRussia](https://twitter.com/MedvedevRussia)), 2011. dec. 6. Ld. Paul Goble, „ »Hybrid Truth« as Putin’s New Reality”, Window on Eurasia-blog, 2015. jan. 30.

⁷⁵ **Putyin egyik bizalmasa** Vladimir Yakunin, „Novyi mirovoi klass’ vyzov dlia chelovechestva”, *Narodnyi Sobor*, 2012. nov. 28.

⁷⁶ **Egy orosz diplomata** Kína: „Address on Human Rights, Democracy, and the

Rule of Law”, Peking, 2013. szept. 13. Valdaj: Vladimir Putyin beszéde Valdajban, 2013. szept. 19. Jog: „For the Purpose of Protecting Children from Information Advocating for a Denial of Traditional Family Values”, 2013. jún. 11.

⁷⁷ **Nem volt szükség arra** Csókok: Tatiana Zhurzenko, „Capitalism, autocracy, and political masculinities in Russia”, *Eurozine*, 2016 május 18.; ld. még Kurczab-Redlich, *Wowa*, 717–19. Vőlegény: „Vladimir Putin Says Donald Trump Is Not My Bride, and I’m Not His Groom”, *TG*, 2017. szept. 5. A férfiasságról ld. még: Mary Louise Roberts, *Civilization Without Sexes* (Chicago: University of Chicago Press, 1994); Dagmar Herzog, *Sex After Fascism* (Princeton: Princeton UP, 2005); Judith Surkis, *Sexing the Citizen* (Ithaca, NY: Cornell UP, 2006); Timothy Snyder, *The Red Prince* (New York: Basic Books, 2008), magyarul: *A vörös herceg* (Budapest: Park Kiadó, 2015).

⁷⁸ **Putyin a férfiasságot ajánlotta** Weber ezt a *Wirtschaft und Gesellschaft* című könyvében fejti ki, a releváns részek angol fordításban in Max Weber, *On Charisma and Institution Building*, szerk. S. N. Eisenstadt (Chicago: University of Chicago Press, 1968). Iordachi a keresztény fasizmusnak ezt a problémáját itt vizsgálja: *Charisma, Politics, and Violence*, 12. és köv.

⁷⁹ **Weber két mechanizmust** A férfiasság toposzait a Negyedik és a Hatodik fejezetben fejtjük ki.

⁸⁰ **A Kreml első reakciója** Putyin „csatába hívásáról” széles körben tudósítottak: *Pravda*, 2011. dec. 8.; *Mir24*, 2011. dec. 8.; *Nakanune*, 2011. dec. 8. Hillary Clinton visszaemlékezése: *What Happened* (New York: Simon and Schuster, 2017), 329. A december 15-i állítás: „Stenogramma programmy »Razgovor« s Vladimirom Putinyem. Prodolzhenie”, *RG*, 2011. dec. 15. Iljin: *Nashi zadachi*, 56., ami utalás Carl Schmittre, aki a maga részéről is a barát és az ellenség meghatározását tartja kiindulási pontnak: *The Concept of the Political*, ford. George Schwab (Chicago: University of Chicago Press, 2007), 25–28., magyarul: *A politikai fogalma*, ford. Cs. Kiss Lajos (Budapest: Osiris, Pallas, Attraktor, 2002). A mai Kínáról ld. Thomas Stephan Eder, *China-Russia Relations in Central Asia* (Wiesbaden: Springer, 2014); Marcin Kaczmarek, „Domestic Sources of Russia’s China Policy”, *Problems of Post-Communism*, 59. köt., 2. sz., 2012, 3–17.; Richard Lotspeich, „Economic Integration of China and Russia in the Post-Soviet Era”, in James Bellacqua (szerk.), *The Future of*

China-Russia Relations (Lexington: University of Kentucky Press, 2010), 83–145.; Dambisa F. Moyo, *Winner Take All: China's Race for Resources and What It Means for the World* (New York: Basic Books, 2012).

⁸¹ **A Nyugatot éppen azért** Az USA csapatainak mérete: United States European Command, „U.S. Forces in Europe (1945–2016): Historical View”, 2016. Romney: „Russia is our number one geopolitical foe”, *CNN: The Situation Room with Wolf Blitzer*, 2012. márc. 26.; Z. Byron Wolf, „Was Mitt Romney right about Detroit and Russia?” *CNN*, 2013. aug. 1.

⁸² **Míg az Európai Unióhoz** Az orosz média a tiltakozásokról: „The Agency”, *NYT*, 2015. jún. 2.; Thomas Grove, „Russian »smear« documentary provokes protests”, *Reuters*, 2012. márc. 16. Strómanok: „Putin predlozhil zhestche nakazyvat prispeshnikov zapada”, *Novye Izvestiia*, 2011. dec. 8.

⁸³ **Putyin sebezhetővé tette** Vladimir Putin, Address to Federal Assembly, Dec. 12, 2012; ld. még Putin, „Excerpts from the transcript of the meeting of the Valdai International Discussion Club”, 2013. szept. 19.

⁸⁴ **2012-ben az orosz elnök egyértelművé tette** Vlagyimir Putyin, A Szövetségi Gyűlés előtt tartott beszéd, 2012. dec. 12.

⁸⁵ **A rágalmazás** Jogszabály a rágalmazásról: Rebecca DiLeonardo, „Russia president signs law re-criminalizing libel and slander”, jurist.org, 2012. júl. 30. Extremizmus: Lilia Shevtsova, „Forward to the Past in Russia”, *Journal of Democracy*, 26. köt., 2. sz., 2015, 30. Civilszervezetekről szóló törvény: „Russia's Putin signs NGO »foreign agents« law”, *Reuters*, 2012. júl. 21. Törvény az ortodox vallásról: Marc Bennetts, „A New Russian Law Targets Evangelicals and other »Foreign« Religions”, *NW*, 2016. szept. 15. Jogszabály a hazaárulásról: „Russia: New Treason Law Threatens Rights”, *Human Rights Watch*, 2012. okt. 23. FSZB: Eltchaninoff, *Dans la tête de Vladimir Poutine*, 29.

⁸⁶ **A „külföldi ügynök”-törvény** Human Rights Watch, „Russia: Government vs. Rights Groups”, 2017. szept. 8.

⁸⁷ **2011. december 15-én, tíz nappal** A rádióműsor leirata: *RG*, 2011. dec., rg.ru/2011/12/15/stenogramma.html; lg. még: „Vladimir Putin”, *Russkaia*

narodnaia liniia, 2011. dec. 16.

⁸⁸ **„Mondhatjuk-e azt”** Iljin 1922-ben: Kripkov, „To Serve God and Russia”, 182. Putyin: „Vladimir Putin”, *Russkaia narodnaia liniia*, 2011. dec. 16.

⁸⁹ **Korábbi KGB-tisztként** A vörös és a fehér hagyományról: „The Red and White Tradition of Putin”, *Warsaw Institute*, 2017. jún. 1. Iljin bírálata a Szovjetunióról ld. pl.: *Welt vor dem Abgrund* (a titkosrendőrségről és a terrorról), 99–118. Iljin a titkosrendőrséggel kapcsolatban: „Kakie zhe vybory nuzhny Rossii”, 18.

⁹⁰ **Putyin 2005-ben újratemetette** A hamvasztások és Mihalkov: Sophia Kishkovsky, „Echoes of civil war in reburial of Russian”, *NYT*, 2005. okt. 3. Mihalkov és Iljin: Izrail’ Zaidman, „Russkii filosof Ivan Il’in i ego poklonniki Vladimir Putin”, *Rebuzhie*, 2015. nov. 25.; Eltchaninoff, *Dans la tête de Vladimir Poutine*, 15. Mihalkov kiáltványa: N. Mikhalkov, „Manifesto of Enlightened Conservatism”, 2010. okt. 27. Ld. még: Martynov, „Filosof kadila i nagaiki.”

⁹¹ **Amikor Putyin 2009-ben** Isten csekistája: Kripkov, „To Serve God and Russia”, 201. Sevkunovról: Yuri Zarakhovich, „Putin Pays Homage to Ilyin”, *EDM*, 2009. jún. 3.; Charles Clover, „Putin and the Monk”, *Financial Times*, 2013. jan. 25. Sevkunov a hóhérokról: „Arkhimandrit Tikhon: »Oni byli khristiane, bezzavetno sluzhivshie strane i narodu«”, *Izvestiya*, 2009. márc. 26. Putyin-idézet: „Putin priznal stroitelei kommunizma »zhalkimi« kopipasterami”, lenta.ru, 2013. dec. 19.

⁹² **Mihalkov 2014-es Solnechnyi udar**, 2014, rendezte Nyikita Mihalkov; *Trotskii*, 2017, rendezte Aleksandr Kott és Konstantyn Statskii, Trockij és Iljin vitáját ld. a 8. részben 26:20–29-nél és 40-nél.

⁹³ **Amikor Putyin magáévá tette** Vladimir Putin, „Rossiia: natsional’nyi vopros”, *Nezavisimaia Gazeta*, 2012. jan. 23.

⁹⁴ **Ebben a cikkében Putyin** Putin: uo. Iljin: *Nashi zadachi*, 56. Schmitt: *Concept of the Political*.

- ⁹⁵ **Oroszország mint civilizáció alatt** Putin, „Rossiia: natsional’nyi vopros.”
- ⁹⁶ **Amikor Putyin 2012-ben odadobta ezt a kesztyűt** Vlagyimir Putyin, A Szövetségi Gyűlés előtt tartott beszéd, 2012. dec. 12.
- ⁹⁷ **Ukrajnának még a legszolgalelkűbb vezetője is** Terv Oroszország számára: ld. a Hatodik fejezetet és annak forrásait, továbbá: Jeff Horwitz – Chad Day, „Before Trump job, Manafort worked to aid Putin”, AP, 2017. márc. 22. A 2004-es és 2010-es választások összehasonlítását ld. Timothy Garton Ash – Timothy Snyder, „The Orange Revolution”, NYR, 2005. ápr. 28.; és Timothy Snyder, „Gogol Haunts the New Ukraine”, NYR, 2010. márc. 25.
- ⁹⁸ **Janukovics legitim módon** A korai oroszparti intézkedésekről: Steven Pifer, *The Eagle and the Trident* (Washington, D.C.: Brookings, 2017), 282; Luke Harding, „Ukraine extends lease for Russia’s Black Sea Fleet”, TG, 2010. ápr. 21. Idézet: Fred Weir, „With Ukraine’s blessing, Russia to beef up its Black Sea Fleet”, *Christian Science Monitor*, 2010. okt. 25. Megemlítendő, hogy a Janukovics bukása után létrejött kormány az orosz megszállás ellenére kijelentette, Ukrajnának nem áll szándékában a NATO-hoz csatlakozni. Ld. Meike Dülffer interjút Pavlo Klimkin külügyminiszterrel, „Am Ende zahlt die Fähigkeit, uns selbst zu verteidigen”, *Die Zeit*, 2014. okt. 2.
- ⁹⁹ **Putyin új doktrínája** Ez a Negyedik fejezet tárgya.
- ¹⁰⁰ **Amikor történészhallgatók** „Meeting with young scientists and history teachers”, Moszkva 2014, Kreml 46951.
- ¹⁰¹ **Az orosz parlament előtti** Vlagyimir Putyin, A Szövetségi Gyűlés előtt tartott beszéd, 2012.
- ¹⁰² **Putyin szerzetes barátja** Ima Vlagyimirért: Yuri Zarakhovich, „Putin Pays Homage to Ilyin”, EDM, 2009. jún. 3. Iljin hozzáállását ld. *Nashi zadachi*, 142. A szoborról: Shaun Walker, „From one Vladimir to another: Putin unveils huge statue in Moscow”, TG, 2016. nov. 4. Putyin kormányzatáról mint gótikus feudalizmusról ld. Dina Khapaeva, „La Russie gothique de Poutine”, *Libération*, 2014. okt. 23. A milleniumi sóvárgásokról és a keresztény fasizmusról, ld. Vladimir Tismaneanu, „Romania’s Mystical

Revolutionaries”, in Edith Kurzweil (szerk.) *A Partisan Century* (New York: Columbia UP, 1996), 383–92.

¹⁰³ ***A történelemben ezt a személyt*** A rusz és a bolgárok történelméről: Simon Franklin – Jonathan Shepard, *The Emergence of Rus 750–1200* (London: Longman, 1996), xix, 30–31, 61; Jonathan Shepard, „The origins of Rus”, in Maureen Perrie (szerk.), *The Cambridge History of Russia*, 1. köt. (Cambridge, UK: Cambridge UP, 2006), 47–97. A „Rusz” etimológiájáról: Manfred Hildermaier, *Geschichte Russlands* (München: C. H. Beck, 2013), 42. A rabszolga-kereskedelemről: Anders Winroth, *The Conversion of Scandinavia* (New Haven: Yale UP, 2012), 47–57., 92. Vlagyimirről: Jonathan Shepard, „The origins of Rus”, 62–72.; Omeljan Pritsak, *The Origin of Rus’* (Cambridge, Mass.: Harvard UP, 1991), 23–25. A pogányságról ld. S. C. Rowell, *Lithuania Ascending* (Cambridge, UK: Cambridge UP, 1994). On language see Harvey Goldblatt, „The Emergence of Slavic National Languages”, in Aldo Scaglione (szerk.), *The Emergence of National Languages* (Ravenna: Loggo Editore, 1984). Kevéssé meglepő módon Iljin rögeszméje volt, hogy eltüntesse a vikingeket abból, amit orosz történelemnek tartott: Kripkov, „To Serve God and Russia”, 247.

¹⁰⁴ ***A kereszténység nem akadályozta meg*** Ezekről az örökösödési harcokról: Franklin és Shepard, *Emergence of Rus*, 185–246. Az utódlásról általában a Ruszban ld. Hildermaier, *Geschichte Russlands*, 114–115; Karl von Loewe (szerk. és ford.), *The Lithuanian Statute of 1529* (Leiden: E. J. Brill, 1976), 2–3.; Stefan Hundland, *Russian Path Dependence* (London: Routledge, 2005), 19–42.; Franklin, „Kievan Rus”, 84–85. Ld. még Andrzej B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewski (XVI–XVIII w.)* (Varsó: Campidoglio, 2013). A koponya: Jonathan Shepard, „The origins of Rus”, 143–46.

HARMADIK FEJEZET

¹⁰⁵ ***Iljin a maga korának mainstreamjébe tartozott*** Ld. Mark Mazower, *Dark Continent* (New York: Knopf, 1999). A demokrácia tömör fasiszta leírását ld. Corneliu Zelea Codreanu, „A Few Remarks on Democracy”, 1937; a szélsőbal vonzerejével kapcsolatban ld. François Furet, *Le passé d’une illusion* (Párizs: Robert Laffont, 1995); Marci Shore, *Caviar and Ashes* (New Haven, Yale UP, 2006); Richard Crossman (szerk.), *The God that Failed* (London: Hamilton, 1950).

¹⁰⁶ **Az első világháború a régi európai** A hosszú első világháborúról: Jörn Leonhard, *Die Büchse der Pandora* (München: Beck, 2014); Robert Gerwarth, *Die Besiegten* (München: Siedler, 2017). A két világháború közötti nagyhatalmi politikákról: Sergei Gorlov, *Sovershenno sekretno, Moskva–Berlin, 1920–1933* (Moszkva: RAN, 1999); Jonathan Haslam, *The Soviet Union and the Struggle for Collective Security in Europe, 1933–39* (Houndmills, UK: Macmillan, 1984); Marek Kornat, *Polityka zagraniczna Polski 1938–1939* (Gdańsk: Oskar, 2012); Hans Roos, *Polen und Europa* (Tübingen: J. C. B. Mohr, 1957); Frank Golczewski, *Deutsche und Ukrainer, 1914–1939* (Paderborn: Ferdinand Schöning, 2010); Hugh Ragsdale, *The Soviets, the Munich Crisis, and the Coming of World War II* (Cambridge, UK: Cambridge UP, 2004); Gerhard L. Weinberg, *The Foreign Policy of Hitler's Germany* (Chicago: University of Chicago Press, 1980); Piotr Stefan Wandycz, *The Twilight of French Eastern Alliances, 1926–1936* (Princeton: Princeton UP, 1988). A két világháború közötti politika gazdaságáról és a nemzetállamról ld. A. Radice, „General Characteristics of the Region Between the Wars”, in Michael Kaser (szerk.), *An Economic History of Eastern Europe*, 1. köt. (New York: Oxford UP, 1985), 23–65.; Joseph Rothschild, *East Central Europe Between the World Wars* (Seattle: University of Washington Press, 1992), 281–311.; Bruce F. Pauley, „The Social and Economic Background of Austria's *Lebensunfähigkeit*”, in Anson Rabinbach (szerk.), *The Austrian Socialist Experiment* (Boulder: Westview Press, 1985), 21–37. A lengyel regionális kormányzó: „Protokół z zebrania polskiej grupy parlamentarnej Wołynia”, Centralne Archiwum Wojskowe, Rembertów, I.302.4.122. Kennan: Ira Katznelson, *Fear Itself* (New York: Norton, 2013), 32.

¹⁰⁷ **A második világháború arra is megtanította** A Molotov–Ribbentrop-paktumról ld. Gerd Koenen, *Der Russland-Komplex* (München: Beck, 2005); Sławomir Dębski, *Między Berlinem a Moskwą. Stosunki niemiecko-sowieckie 1939–1941* (Varsó: PISM, 2003); John Lukacs, *The Last European War* (New Haven: Yale UP, 2001); Roger Moorhouse, *The Devils' Alliance* (London: Bodley Head, 2014). Németország lengyel hadjáratáról ld. Jochen Böhrer, „Größte Härte”: *Verbrechen der Wehrmacht in Polen September/Okttober 1939* (Osnabrück: Deutsches Historisches Institut, 2005). Az ezzel egyidejű szovjet háborús bűnökről ld. Anna M. Cienciala, Natalia S. Lebedeva – Wojciech Materski (szerk.), *Katyn* (New Haven: Yale UP, 2007); Grzegorz Hryciuk, „Victims 1939–1941”, in Elazar Barkan – Elisabeth A. Cole – Kai Struve (szerk.) *Shared History–Divided Memory* (Leipzig: Leipzig University-Verlag,

2007), 173–200. Ukrajna központi szerepéről ld. Snyder, *Véres övezet*; Timothy Snyder, *Black Earth* (New York: Crown Books, 2015), magyarul: *Fekete föld* (XXI. Század Kiadó, 2016). Ld. még Adam Tooze, *The Wages of Destruction* (New York: Viking, 2007); Rolf-Dieter Müller, *Der Feind steht im Osten* (Berlin: Ch. Links Verlag, 2011); Ulrike Jureit, *Das Ordnen von Räumen* (Hamburg: Hamburger Edition, 2012); Christian Gerlach, *Krieg, Ernährung, Völkermord* (Hamburg: Hamburger Edition, 1998); Alex J. Kay, *Exploitation, Resettlement, Mass Murder* (New York: Berghahn Books, 2006).

108 A náci Németország 1945-ös legyőzése Erről az átmenetről: Thomas W. Simons, Jr., *Eastern Europe in the Postwar World* (New York: St. Martin's, 1993); Hugh Seton-Watson, *The East European Revolution* (New York: Praeger, 1956), 167–211.; Jan T. Gross, „The Social Consequences of War”, *East European Politics and Societies*, 3. köt., 1989, 198–214.; Bradley F. Abrams, „The Second World War and the East European Revolutions”, *East European Politics and Societies*, 16. köt., 3. sz., 2003, 623–64.; T. V. Volokitina, et al. (szerk.), *Sovetskii faktor v Vostochnoi Evrope 1944–1953* (Moszkva: Sibirskii khronograf, 1997).

109 Az amerikai gazdasági hatalom Alan Milward, *The European Rescue of the Nation-State* (Berkeley: University of California Press, 1992). Ld. még Harold James, *Europe Reborn: A History, 1914–2000* (Harlow: Pearson, 2003).

110 Az európai integrációs folyamat 1951-ben kezdődött *Nashi zadachi*, 94–95., 166–168. Ld. Evlampiev, „Ivan Il'in kak uchastnik sovremennykh diskussii”, 15., aki hangsúlyozza, hogy Iljin élete végéig nemzeti diktatúrát javasolt „egyértelmű fasiszta felhangokkal”.

111 Az Iljin halála és rehabilitációja Egy történelemkönyv, amely mind a dekolonizációt, mind az integrációt nyomon követi: Tony Judt, *Postwar: A History of Europe Since 1945* (New York: Penguin Press, 2005), magyarul: *A háború után: Európa története 1945 óta*, ford. Komáromy Rudolf (Budapest: Európa, 2007). Németország háborús veszteségeinek nagyságrendjéről ld. Rüdiger Overmans, *Deutsche militärische Verluste im Zweiten Weltkrieg* (München: Oldenbourg, 1999); ld. még Thomas Urban, *Der Verlust: Die Vertreibung der Deutschen und Polen im 20. Jahrhundert* (München: C. H. Beck, 2004).

¹¹² ***A nyolcvanas évekre az integráció által*** A gazdasági racionalitás mellett érvel Andrew Moravcsik, *The Choice for Europe* (Ithaca, NY: Cornell UP, 1998).

¹¹³ ***Kelet-Európa legtöbb kommunista állama*** A lengyel eset elemzéseinek klasszikusa Antony Polonsky, *Politics in Independent Poland 1921–1939* (Oxford: Clarendon Press, 1972).

¹¹⁴ ***2004-ben és 2007-ben hét posztkommunista ország*** Timothy Snyder, „Integration and Disintegration: Europe, Ukraine, and the World”, *Slavic Review*, 74. köt., 4.sz., 2015. tél.

¹¹⁵ ***A birodalmi hatalom nem ismeri el*** Ld. Mark Mazower, „An International Civilization?” *International Affairs*, 82. köt., 3. sz., 2006, 553–66.

¹¹⁶ ***Az európai imperializmus története során*** Olaszországról ld. Davide Rodogno, *Fascism's European Empire*, ford. Adrian Belton (Cambridge, UK: Cambridge UP, 2006).

¹¹⁷ ***A történelemben nincsen nemzetállami korszak*** Hasznos összefoglaló Franciaországról: Patrick Weil, *How to be French*, ford. Catherine Porter (Durham: Duke UP, 2008).

¹¹⁸ ***Az európai jövő nyílt elutasítása Oroszország által*** Az Európai Unió megsemmisítésének ötletét az orosz vezetők mint az Euráziával való összeolvadást vetették fel. Idővel explicitebbé vált az EU megsemmisítésére irányuló orosz fenyegetés: Isabelle Mandraud, „Le document de Poutine qui entérine la nouvelle guerre froide”, *LM*, 2016. dec. 6.

¹¹⁹ ***2012-ig az orosz vezetők kedvezően nyilatkoztak*** Oroszország, Putyin és az EU: Jackie Gower, „European Union–Russia Relations at the End of the Putin Presidency”, *Journal of Contemporary European Studies*, 16. köt., 2. sz. 2008. aug., 161–67.; Eltchaninoff, *Dans la tête de Vladimir Poutine*, 37. Putyin Ukrajnáról 2004-ben: „Putin: EU-Beitritt der Ukraine »kein Problem«”, *FAZ*, 2004. dec. 10. Rogozin a NATO-ról: Artemy Kalinovsky, *A Long Goodbye: The Soviet Withdrawal from Afghanistan* (Cambridge, Mass.: Harvard UP, 2011), 226.

¹²⁰ **Oroszország külpolitikájának fő irányát** Kleptokrácia: A klasszikus hivatkozási alap: Karen Dawisha, *Putin's Kleptocracy* (New York: Simon and Schuster, 2014). Karl Schlögel meggyőző érvei: *Entscheidung in Kiew* (München: Carl Hanser Verlag, 2015), 78. Ld. még Anders Åslund – Andrew Kuchins, *The Russia Balance Sheet* (Washington, D.C.: Peterson Institute, 2009).

¹²¹ **Moszkva a béke és háború tekintetében** Észtország: Hannes Grassegger – Mikael Krogerus, „Weaken from Within”, *New Republic*, 2017. dec. 18.; Marcel Van Herpen, *Putin's Propaganda Machine* (Lanham: Rowman and Littlefield, 2016), 121. Grúzia: John Markoff, „Before the Gunfire, Cyberattacks”, *NYT*, 2008. aug. 12.; D. J. Smith, „Russian Cyber Strategy and the War Against Georgia”, *Atlantic Council*, 2014. jan. 17.; Irakli Lomidze, „Cyber Attacks Against Georgia”, Ministry of Justice of Georgia: Data Exchange Agency, 2011; Sheera Frenkel, „Meet Fancy Bear, the Russian Group Hacking the US election”, *BuzzFeed*, 2016. okt. 15.

¹²² **A 2010-es évekre az oligarchák** Vladimir Putin, „Von Lissabon bis Wladiwostok”, *Süddeutsche Zeitung*, 2010. nov. 25.

¹²³ **A birodalmi és az integrált** Putyin ideológiaválasztása 2010 után ennek a könyvnek az egyik tárgya. A joghoz és a politikához való 2010 előtti viszonyáról és a kiegészítő érveket ld. Masha Gessen, *The Man Without a Face* (New York: Riverhead Books, 2013). A fiatal Iljin: Ilyin, „Concepts of Law and Power”, 68.; Grier, „Complex Legacy”, 167.; Kripkov, „To Serve God and Russia”, 13.

¹²⁴ **Az érett Iljin elvetette a jogállamiságot** Ilyin, „O russkom' fashizmie”, 60.

¹²⁵ **Az orosz kormányfő nagyszabású Eurázsia-projektjét** Vladimir Putin, „Novyi integratsionnyi proekt dla Evrazii–budushchee, kotoroe rozhdaetsia segodnia”, *Izvestiia*, 2011. okt. 3. Ld. még: Vladimir Putin, „Rossiia: natsional'nyi vopros”, *Nezavisimaia Gazeta*, 2012. jan. 23.

¹²⁶ **Az EU-nak az oroszabbá válás** Putyin Eurázsiaról: „Rossiia i meniaiushchiisia mir”, *Moskovskie Novosti*, 2012. febr. 27. Az eurázsiai

gazdasági unió: Jan Strzelecki, „The Eurasian Economic Union: a time of crisis”, *OSW Commentary*, 195. sz., 2016. jan. 27.

¹²⁷ ***Putyin elnökjelöltként 2011-ben*** Ld. a Második fejezetet.

¹²⁸ ***Az utódlás kérdése nem volt egyértelműen*** Putyin májusban Euráziáról: „Vladimir Putin vstupil v dolzhnost' Prezidenta Rossii”, Kremlin.ru, 2012. máj. 7. Ld. még Alexander Dugin, „Tretii put' i tret'ia sila”, *Izborszki Klub*, 2013. dec. 4., 1300. sz. cikk. Putyin decemberben: A Szövetségi Gyűlés előtt tartott beszéd, 2012. dec. 12.

¹²⁹ ***Jóval mielőtt Putyin bejelentette volna*** Kripkov szerint Iljin az első világháború kezdetekor nyugatosító volt: „To Serve God and Russia”, 120. Ld. Martin Malia, *Alexander Herzen and the Birth of Russian Socialism, 1812–1855* (Cambridge, Mass.: Harvard UP, 1961); Andrzej Walicki, *The Controversy over Capitalism* (Oxford, UK: Clarendon Press, 1969).

¹³⁰ ***Az első eurázsianisták*** Clover, *Black Wind, White Snow*, 47–63.

¹³¹ ***Az 1920-as évek eurázsianistái*** A Gulagról és a biológiai igazságokról Ld. Clover, *Black Wind, White Snow*, 124.; Golfo Alexopoulos, *Illness and Inhumanity in the Gulag* (New Haven: Yale UP, 2017). A Gulagról általában Ld. Oleg V. Khlevniuk, *The History of the Gulag* (New Haven: Yale UP, 2004); Lynna Viola, *The Unknown Gulag* (New York: Oxford UP, 2007); Anne Applebaum, *Gulag: A History* (New York: Doubleday, 2003), magyarul: *A Gulag története*, ford. Tomori Gábor (Budapest: Európa, 2005) Ld. még Barbara Skarga, *Penser après le Goulag*, szerk. Joanna Nowicki (Párizs: Editions du Relief, 2011). A nagy tisztogatásokról Ld. Karl Schlögel, *Terror und Traum* (München: Carl Hanser Verlag, 2008); Nicolas Werth, *La terreur et le désarroi* (Párizs: Perrin, 2007); Rolf Binner és Marc Junge, „Wie der Terror »Gross« wurde”, *Cahiers du Monde russe*, 42. köt., 2–3–4. sz., 2001, 557–614.

¹³² ***A Szovjetunió értelmiségének tagjaként*** Clover, *Black Wind, White Snow*, 139.

¹³³ ***Gumiljov hozzájárulása*** Clover, *Black Wind, White Snow*, 125., 129., 134.

- ¹³⁴ **Gumiljov az antiszemitizmus** Alexander Sergeevich Titov, „Lev Gumilev, Ethnogenesis and Eurasianism”, doktori értekezés, University College London, 2005, 102.; Clover, *Black Wind, White Snow*, 129. Gumiljov antiszemitizmusáról ld. Mark Bassin, *The Gumilev Mystique* (Ithaca, NY: Cornell UP, 2016), 313: „Gumiljov buzgó antiszemita volt.”
- ¹³⁵ **A Gulagon töltött évek ellenére** Általánosságban ld. Andreas Umland, „Post-Soviet »Uncivil Society« and the Rise of Aleksandr Dugin”, doktori értekezés, University of Cambridge, 2007. Borodaj és Gumiljov: Titov, „Lev Gumilev”, 102., 236.; Bassin, *Gumilev Mystique*, 314.
- ¹³⁶ **A 2010-es évek Oroszországában** Kemencék: Clover, *Black Wind, White Snow*, 155. Dugin és Gumiljov: Titov, „Lev Gumilev”, 13; Clover, *Black Wind, White Snow*, 180; Bassin, *Gumilev Mystique*, 308–9.
- ¹³⁷ **A Szovjetunió megszűnésekor** Hatások: Shekhovtsov, *Russia and the Western Far Right*, 2. fejezet.
- ¹³⁸ **Az 1990-es évek elején Dugin** Sievers és De Benoist: Clover, *Black Wind, White Snow*, 158, 177.
- ¹³⁹ **Dugin európai kapcsolatai** Szent Cirill és Metód és a halál éltetése: Clover, *Black Wind, White Snow*, 11., 225. Határtalan és vörös: Aleksandr Dugin, „Fashizm–Bezgranichnyi i krasnyi”, 1997. Sors: Alexander Dugin, „Horizons of Our Revolution from Crimea to Lisbon”, *Open Revolt*, 2014. márc. 7.
- ¹⁴⁰ **Dugin Iljinnel együtt Carl Schmitt** Marlene Laruelle Dugin európai hatásairól készült fontos bevezetésében úgy érvel, hogy Dugin képtelen volt megkülönböztetni Schmittet a nemzetiszocialista hagyománytól. Ez tanulságos mulasztás. Ld. „Introduction”, in Marine Laruelle (szerk.), *Eurasianism and the European Far Right* (Lanham: Lexington Books, 2015), 10–11. Schmitt-idézetek: Carl Schmitt, *Writings on War*, ford. Timothy Nunan (Cambridge, UK: Polity Press, 2011), 107., 111., 124. Nunan bevezetője kiváló áttekintést ad Schmittől, mint a nemzetközi kapcsolatok teoretikusáról. Schmittnek a hagyományos állammal szembeni fenntartásairól és a náciknak a nemzetközi joghoz való viszonyáról ld. Czesław Madajczyk,

„Legal Conceptions in the Third Reich and Its Conquests”, *Michael: On the History of Jews in the Diaspora*, 13. köt., 1993, 131–59. Madajczykot Alfons Klafkowski ihlette: *Okupacja niemiecka w Polsce w świetle prawa narodów* (Poznań: Wydawnictwo Instytutu Zachodniego, 1946), amely írás a háború alatt készült válaszul Schmittre. Mark Mazower azon kevés nyugati kutatók egyike, aki felismerte ennek a német–lengyel vitának a jelentőségét: *Governing the World* (New York: Penguin Press, 2012) és *Hitler’s Empire* (London: Allen Lane, 2008).

¹⁴¹ **Dugin elvetette Iljint** Archetípusok: Alexander Dugin, „Arkhetip vampirov v soliarnykh misteriiakh”, propagandahistory.ru, 51; Clover, *Black Wind, White Snow*, 189. Gonoszság: Aleksandr Dugin, „Printsipy i strategija griadushchei voiny”, *4 Pera*, 2015. dec. 20. Technikai funkció: Eltchaninoff, *Dans la tête de Vladimir Poutine*, 110. Obamáról: „Obama rozvalit Ameriku”, www.youtube.com/watch?v=9AAyz3YFHhE. Spirituális forrás: „Ideinye istoki Vladimira Putina”, Odinnadtsaty Kanal, 2016. máj. 17.

¹⁴² **A huszonegyedik század elején Duginnak** Óriási veszély: Clover, *Black Wind, White Snow*, 238. Ifjúsági mozgalom és a Krímért való harc: Anton Shekhovtsov, „How Alexander Dugin’s Neo-Eurasianists Geared Up for the Russian-Ukrainian War in 2005–2013”, *TI*, 2016. jan. 26. Ld. még: Aleksandr Dugin, „Letter to the American People on Ukraine”, *Open Revolt*, 2014. márc. 8.

¹⁴³ **A fasiszta gondolkodókat 2012-ben** Tagok: „Manifest Ottsov–Osnovaetlei”, *Izborszki Klub*, kelt 2012. szept. 8., megjelent 2012. dec. 1., 887. sz. cikk. Sevkunovról 2012-ben: Charles Clover, „Putin and the Monk”, *Financial Times*, 2013. jan. 25.

¹⁴⁴ **Az Izborszki Klub alapítója és éltető szelleme** Prohanovról ld. Clover, *Black Wind, White Snow*, 183–87.; további hasznos információkat ld. G. V. Kostyrchenko, *Gosudarstvennyi antisemitizm v SSSR* (Moszkva: Materik, 2005). Reakció Obamára: *Ekho Moskv*y, 2009. júl. 8., 604015.

¹⁴⁵ **Amikor az EU magas életszínvonaláról** „Yanukovich i Timoshenko: eto ne lichnosti, a politicheskie mashiny–Aleksandr Prokhanov”, News24UA.com, 2012. aug. 31.

¹⁴⁶ ***Az alapprobléma a zsidók*** „Ukraina dolzhna stat' tsentrom Evrazii–Aleksandr Prokhanov”, News24UA.com, 2012. aug. 31.

¹⁴⁷ ***Ez a nagy megváltó projekt*** Uo.

¹⁴⁸ ***Az Izborszki Klubot, az új orosz nacionalizmus*** Ez és a következő hosszú idézetek a programnyilatkozatból valók: „Manifest Ottsov–Osnovaetlei”, Izborszki Klub, kelt 2012. szept. 8., megjelent 2012. dec. 1., 887. sz. cikk.

¹⁴⁹ ***A programcikk*** Prohanov: Interjú az *Ekho Moskv*yban, 2009. júl. 8., 604015.

¹⁵⁰ ***Ennek az indító sortűznek*** „Cionista vezetők”: Oleg Platonov, „Missiia vypolnima”, *Izborszki Klub*, 2014. febr. 6., 2816. sz. cikk. Az EU összeomlása és Európa integrációja Oroszországgal: Yuri Baranchik – Anatol Zapolskis, „Evrosoiuz: Imperiia, kotoraiia ne sostoialas”, *Izborszki Klub*, 2015. febr. 25., 4847. sz. cikk. Prohanov: „Parizhskii Apokalipsis”, *Izborszki Klub*, 2015. nov. 15. Az Izborszki Klub Ukrajna-szakértője: Valery Korovin, interjú: „Ukraina so vremenem vernetsia k Rossii”, *Svobodnaia Pressa*, 2016. márc. 22. Dugin: „Tretii put' i tret'ia sila”, *Izborszki Klub*, 2013. dec. 4.

¹⁵¹ ***Az Izborszki Klub eurázsianistái*** „Nachalo”, *Izborszki Klub*, 2012. szept. 12., 887. sz. cikk.

¹⁵² ***Oroszország egyik nagy hatótávolságú*** Andrei Volkov, „Prokhanov prokatilsia na novom raketonostse Tu-95”, *Vesti*, 2014. aug. 16.

¹⁵³ ***Az Eurázsia-elméletet Szergej Glazijev, Putyin tanácsadója*** Glazijev közgazdaságáról: Sergei Glazyev és Sergei Tkachuk, „Eurasian economic union”, in Piotr Dutkiewicz – Richard Sakwa, *Eurasian Integration* (New Brunswick: Routledge, 2014), 61–83. Glazijevről és LaRouche-ról: Sergei Glazyev, *Genocide: Russia and the New World Order* (kiadta: *Executive Intelligence Review*, 1999). Ukrajnáról: Sergei Glazyev, „Eurofascism”, *Executive Intelligence Review*, 2014. jún. 27.

¹⁵⁴ ***Az orosz külpolitika Glazijev*** Sergei Glazyev, „Who Stands to Win?

Political and Economic Factors in Regional Integration”, *Global Affairs*, 2013. dec. 27. Vagy: „Takie raznye integratsii”, globalaffairs.ru, 2013. dec. 16. „Térkonceptió”: Glazyev és Tkachuk, „Eurasian economic union”, 82. Mozaik: Sergei Glazyev, „SSH idut po puti razvivyvaniia mirovoi voyny”, 2016. márc. 29., lenta.ru.

¹⁵⁵ ***Ez a külpolitikai koncepció Putyin jövőképét*** Az ebben és a következő bekezdésekben szereplő idézetek az Orosz Föderáció Külügyminisztériumától valók: „Kontseptsii vneshnei politiki Rossiiskoi Federatsii (utverzhdena Prezidentom Rossiiskoi Federatsii V.V. Putinyem 12 fevralia 2013 g.)”

¹⁵⁶ ***A koncepció világossá tette*** Sergei Lavrov, „Istoricheskaya perspektiva vneshnei politiki Rossii”, 2016. márc. 3.

¹⁵⁷ ***Putyin olyan európai politikusokkal*** Zeman: Péter Krekó et al., *The Weaponization of Culture* (Budapest: Political Capital Institute, 2016), 6., 61.; Van Herpen, *Putin's Propaganda Machine*, 109.; „Milos Zeman”, *TG*, 2016. szept. 14. A Lukoil kifizette Martin Nejedlý, Zeman tanácsadója és pártja elnökhelyettesének 1,4 millió dolláros bírságát (Roman Gerodimos, Fauve Vertegaal és Mirva Villa, „Russia Is Attacking Western Liberal Democracies”, NYU Jordan Center, 2017). 2018-as kampány: Veronika Špalková – Jakub Janda, „Activities of Czech President Miloš Zeman”, Kremlin Watch Report, 2018. Putyinhoz hasonlóan Zeman is egy olyan országnak volt az elnöke, amely alig fogadott be menekülteket Szíriából, és Putyinhoz hasonlóan ő is a fenyegetés nyelvét használta egy „szuperholokausztról” beszélve, amelyet a muszlimok elkövetnek majd a cseheken. Zeman szintén tagadta, hogy oroszok lennének Ukrajnában, és csatlakozott a melegek és az orosz politikai foglyok elleni orosz támadásokhoz. Zeman orosz médiafigyelemmel jutalmazták: František Vrobel – Jakub Janda, *How Russian Propaganda Portrays European Leaders* (Prága: Semantic Visions, 2016). Putyin-idézet: „Putin: esli by Berluskoni byl geem, ego by pal'tsem nikto ne tronul”, interfax.ru, Sept. 19, 2013. Berlusconi-ről: Jochen Bittner et al., „Putins großer Plan”, *Die Zeit*, 2014. nov. 20.; Jason Horowitz, „Berlusconi Is Back”, *NYT*, 2018. jan. 29. Schröder-ről: Rick Noack, „He used to rule Germany. Now, he oversees Russian energy companies and lashes out at the U.S.”, *WP*, 2017. aug. 12.; Erik Kirschbaum, „Putin's apologist?” Reuters, 2014. márc. 27.

¹⁵⁸ **Az Európai Unió kelet-európai posztkommunista tagállamaiban** Általánosságban: Van Herpen, *Putin's Propaganda Machine*. Internetes beavatkozások: Krekó, „Weaponization of Culture”; Anton Shekhovtsov, „Russian Politicians Building an International Extreme Right Alliance”, *TI*, 2015. szept. 15. Le Pen az RT-n: Marine Turchi, „Au Front nationale, le lobbying pro-russe s'accélère”, *Mediapart*, 2014. dec. 18; ld. még Iurii Safronov, „Russkii mir »Natsional'nogo Fronta«” *NG*, 2014. dec. 17. Az RT 2009-től sugárzott spanyol, 2014-től német, és 2017-től francia nyelven.

¹⁵⁹ **Farage és Le Pen** Nigel Farage, „Leave Euro, Retake Democracy!” RT, 2013. júl. 8.; ld. még Bryan MacDonald, „Could UKIP's rise herald a new chapter in Russian-British relations”, RT, 2014. nov. 25., 2014. Le Pen: Alina Polyakova – Marlene Laruelle – Stefan Meister – Neil Barnett, *The Kremlin's Trojan Horses* (Washington, D.C.: Atlantic Council, 2016); ld. még lejjebb a kölcsönökről és a melegházasságról szóló részt.

¹⁶⁰ **A melegek szexuális életével kapcsolatos** Le Pen és az orosz szexuálpolitika: Polyakova et al., *Kremlin's Trojan Horses*, 10. Le Pen a homofiliáról: Aleksandr Terent'ev-Ml. interjúja Marine Le Pennel: „Frantsiia davno uzhe ne svobodnaia strana”, *Odnako*, 2013. aug. 6. Chauprade: Marine Turchi, „Les réseaux russes de Marine Le Pen”, *Mediapart*, 2014. febr. 19.; *Sputnik France*, 2013. okt. 16.; Aymeric Chauprade beszéde az orosz дума előtt, *Realpolitik TV*, 2013. jún. 13. Le Pen Eurázsia-áról: „Au congrès du FN, la »cameraderie« russe est bruyamment mise en scène”, *Mediapart*, 2014. nov. 29.

¹⁶¹ **Ugyanebben az időben** Spencer csodálja Putyint: Sarah Posner, „Meet the Alt-Right Spokesman Thrilled by Putin's Rise”, *Rolling Stone*, 2016. okt. 18. „Az egyedüli fehér hatalom”: Natasha Bertrand, „Trump won't condemn white supremacists or Vladimir Putin”, *BI*, 2017. aug. 14. Spencer – Kouprianova: Casey Michel, „Meet the Moscow Mouthpiece Married to a Racist Alt-Right Boss”, *DB*, 2016. dec. 20.; Spencer skandalása: Daniel Lombroso – Yoni Appelbaum, „»Hail Trump!« ” *The Atlantic*, 2016. nov. 21.; Adam Gabbatt, „Hitler salutes and white supremacism”, *TG*, 2016. nov. 21.

¹⁶² **Történetesen Donald Trump** Az RT szerepvállalása az Obama születési helye körüli kampányban: Sonia Scherr, „Russian TV Channel Pushes »Patriot« Conspiracy Theories”, Southern Poverty Law Center Intelligence

Report, 2010. aug. 1.; ld. még Shekhovtsov, *Russia and the Western Far Right*, 5. fejezet. Tweet: Donald Trump, 2013. jún. 18.

¹⁶³ ***Trump azzal járult hozzá a globális heteroszexualitás*** Trump és a szépségverseny: Jim Zarroli, „At the 2013 Miss Universe Contest, Trump Met Some of Russia’s Rich and Powerful”, NPR, 2017. júl. 17. Trump pénzügyeiről: Reuters, „Trump Bankers Question His Portrayal of Financial Comeback”, *Fortune*, 2016. júl. 17.; Jean Eaglesham – Lisa Schwartz, „Trump’s Debts Are Widely Held on Wall Street, Creating New Potential Conflicts”, 2017. jan. 5.; Trump és Mogiljevics és Tohtahunov: Craig Unger, „Trump’s Russian Laundromat”, *New Republic*, 2017. júl. 13.; Tohtahunov: Chris Francescani, „Top NY art dealer, suspected Russian mob boss indicted on gambling charges”, Reuters, 2013. ápr. 16.; David Corn – Hannah Levintova, „How Did an Alleged Russian Mobster End Up on Trump’s Red Carpet?” *Mother Jones*, 2016. szept. 14. Ld. még Tomasz Piątek, *Macierewicz i jego tajemnice* (Varsó: Arbitror, 2017).

¹⁶⁴ ***Trump partnere a szépségverseny megszervezésében*** Trump és Aġalarov: Luke Harding, *Collusion* (New York: Vintage, 2017), 229–37.; „Here’s What We Know about Donald Trump and His Ties to Russia”, *WP*, 2016. júl. 29.; „How Vladimir Putin Is Using Donald Trump to Advance Russia’s Goals”, *NW*, 2016. aug. 29.; Cameron Sperance, „Meet Aras Aġalarov”, *Forbes*, 2017. júl. 12.; Shaun Walker, „The Trumps of Russia?” *TG*, 2017. júl. 15.; Mandalit Del Barco, „Meet Emin Aġalarov”, NPR, 2017. júl. 14. Aġalarov Trumpnak információkat ad Clintonról: Jo Becker – Adam Goldman – Matt Apuzzo, „Russian Dirt on Clinton? »I Love It«, Donald Trump Jr. Said”, *NYT*, 2017. júl. 11.

¹⁶⁵ ***Imádata 2013 nyarán kezdődött*** Becsületrend: „How Vladimir Putin Is Using Donald Trump to Advance Russia’s Goals”, *NW*, 2016. aug. 29. Le Pen moszkvai látogatása: Vivienne Walt, „French National Front Secures Funding from Russian Bank”, *Time*, 2014. nov. 25. Trump támogatja Le Pent: Aidan Quigley, „Trump expresses support for French candidate Le Pen”, *Politico*, 2017. ápr. 21.; Aaron Blake, „Trump is now supporting far-right French candidate Marine Le Pen”, *WP*, 2017. ápr. 21.; Gideon Rachman, „Le Pen, Trump and the Atlantic counter-revolution”, *FT*, 2017. febr. 27. Le Pen támogatja Trumpot: James McAuley, „Marine Le Pen’s tricky alliance with Donald Trump”, 2017. ápr. 2. A Front National orosz pénzügyi támogatása:

Marine Turchi, „Le FN attend 40 million d’euros de Russie”, *Mediapart*, 2014. nov. 26.; Karl Laske – Marine Turchi, „Le troisième prêt russe des Le Pen”, *Mediapart*, 2014. dec. 11.; Abel Mestre, „Marine Le Pen justifie le prêt russe du FN”, *LM*, 2014. nov. 23.; Anna Mogilevskaia, „Partia Marin Le Pen vziala kredit v rossiiskom banke”, *Kommersant*, 2014. nov. 23.

¹⁶⁶ **Bár a Front National** Az oroszok megtámadták a francia tévét: Frenkel, „Meet Fancy Bear”; Gordon Corera, „How France’s TV5 was almost destroyed by »Russian hackers«”, BBC, 2016. okt. 10.; Joseph Menn – Leigh Thomas, „France probes Russian lead in TV5Monde hacking: sources”, Reuters, 2015. jún. 10. Prokhanov: „Parizhskii Apokalipsis”, Izborszki Klub, 2015. nov. 15.

¹⁶⁷ **A 2017-es francia** Le Pen Putyinról: Turchi, „Le Front national décroche les millions russe”; Shaun Walker, „Putin welcomes Le Pen to Moscow with a nudge and a wink”, *TG*, 2017. márc. 24.; Ronald Brownstein, „Putin and the Populists”, *The Atlantic*, 2017. jan. 6. Orosz propaganda Macronról: Götz Hamann, „Macron Is Gay, Not!” *Zeit Online*, 2017. febr. 24.; „Ex-French Economy Minister Macron Could Be »US Agent«”, *Sputnik News*, 2017. febr. 4.

¹⁶⁸ **A Front National támogatása** Farage támogatja Oroszországot: Patrick Wintour – Rowena Mason, „Nigel Farage’s relationship with Russian media comes under scrutiny”, *TG*, 2014. márc. 31. Farage az EU-ról: „Leave Euro, retake democracy!” RT, 2015. júl. 8.

¹⁶⁹ **Az orosz külpolitika első számú projektje** Botok és trollok népszerűsítik a csalás vádját: Severin Carrell, „Russian cyber-activists”, *TG*, 2017. dec. 13. „Teljesen meghamisították” az eredményt: „Russia meddled in Scottish independence referendum”, *Daily Express*, 2017. jan. 15. Brit választások: Neil Clark, „UK general election”, RT, 2015. máj. 10. Népszavazás támogatása: Bryan MacDonald, „Ireland needed guns, but Scots only need a pen for independence”, RT, 2014. szept. 3.; ld. még Ben Riley-Smith, „Alex Salmond: I admire »certain aspects« of Vladimir Putin’s leadership”, *Telegraph*, 2014. ápr. 28.; Anastasia Levchenko, „Russia, Scotland Should Seek Closer Ties–Ex–SNP Leader”, *Sputnik*, 2015. máj. 7.

¹⁷⁰ **Bár a brit Konzervatív Párt** Farage-ról és az RT-ről ld. feljebb. Farage-ról és Putyinról: „Nigel Farage: I admire Vladimir Putin”, *TG*, 2014. márc. A beosztott: Stephanie Kirchgaessner, „The Farage staffer, the Russian

embassy, and a smear campaign”, *TG*, 2017. dec. 18. Oroszország Konzervatív Barátai: Carole Cadwalladr, „Brexit, the ministers, the professor and the spy”, *TG*, 2017. nov. 4.

¹⁷¹ **Az összes jelentősebb orosz tévécsatorna** Orosz propaganda a népszavazásról: „General referendum may trigger a domino effect in Europe”, *Rossia-24*, 2016. jún. 24.; az RT a Brexitről: „Is Parliament preparing to ignore public vote for Brexit?” *RT*, 2016. jún. 6.; „EU army plans »kept secret« from British voters until after Brexit referendum, *RT*, 2016. máj. 27. A botokról és a Brexitről való statisztikákat ld. Marco T. Bastos – Dan Mercea, „The Brexit Botnet and User-Generated Hyperpartisan News”, *Social Science Computer Review*, 2017, 7. számban azzal kapcsolatban, hogy a kérdéses botok 90%-a Nagy-Britannián kívüli. A 419 Twitter-fiók: Severin Carrell, „Russian cyber-activists”, *TG*, 2017. dec. 13. Ennek elemzését ld. Carole Cadwalladr, „The Great British Brexit Robbery”, *TG*, 2017. máj. 7.; Gerodimos et al., „Russia Is Attacking Western Liberal Democracies”.

¹⁷² **Orosz politikusok egy ideje** Koszacsov: beszámoló a szavazási eredményekről, *Telegraph*, 2015. jan. 9. Nem kötelező érvényű: PK, 2016. jún. 3. Putin: „Vladimir Putin ne ozhidaet »global’noi katastrofy«”, PK, 2016. jún. 24., „V Velikobritanii nabiraet oboroty agitatsionnaia kompaniia za vykhod strany iz Evrosoiuza”, PK, 2016. máj. 27.

¹⁷³ **Látványosan támogatták az oroszok** Gudenusról és az orosz szélsőjobb moszkvai kapcsolatainak háttéréről ld. Shekhovtsov, *Russia and the Western Far Right*. Ausztria a 20. században: Gerald Stourzh, *Vom Reich zur Republik* (Bécs: Editions Atelier, 1990); Walter Goldinger – Dieter Binder, *Geschichte der Republik Österreich 1918–1938* (Oldenbourg: Verlag für Geschichte und Politik, 1992); Anson Rabinbach, *The Crisis of Austrian Socialism* (Chicago: University of Chicago Press, 1983); Wolfgang Müller, *Die sowjetische Besatzung in Österreich 1945–1955 und ihre politische Mission* (Bécs: Böhlau, 2005); Rolf Steininger, *Der Staatsvertrag* (Innsbruck: Studien-Verlag, 2005).

¹⁷⁴ **A 2016-os osztrák elnökségi** Bernhard Weidinger – Fabian Schmid – Péter Krekó, *Russian Connections of the Austrian Far Right* (Budapest: Political Capital, 2017), 5., 9., 28., 30.

¹⁷⁵ **Franciaországhoz hasonlóan** Együttműködési megállapodás: „Austrian

far right signs deal with Putin's party, touts Trump ties", Reuters, 2016. dec. 19.

¹⁷⁶ ***Integráció vagy birodalom?*** „Ukrainian Oligarchs Stay Above the Fray and Let the Crisis Play Out”, *IBTimes*, 2014. febr. 26.; „Behind Scenes, Ukraine's Rich and Powerful Battle over the Future”, *NYT*, 2013. jún. 12.

¹⁷⁷ ***Az eurázsianisták egyértelmű*** Prohanov: „Yanukovich i Timoshenko.” Glazijev fenyegetése: Shaun Walker, „Ukraine's EU trade deal will be catastrophic, says Russia”, *TG*, 2013. szept. 22. Ld. Schlögel, *Entscheidung in Kiew*, 80.

NEGYEDIK FEJEZET

¹⁷⁸ ***Az örökkévalóság orosz politikája*** Vladimir Putin, „Meeting with members of Holy Synod of Ukrainian Orthodox Church of Moscow Patriarchate”, 2013. júl. 27., Kreml, 18960. Hasonló kijelentéseket egyre gyakrabban tett 2013-ban: John Lough, „Putin's Communications Difficulties Reflect Serious Policy Problem”, Chatham House, 2014.

¹⁷⁹ ***2013 szeptemberében Putyin vízióját*** Vladimir Putin, „Excerpts from the transcript of the meeting of the Valdai International Discussion Club”, 2013. szept. 19. Az „organikus modellt” az Első fejezetben tárgyaltuk.

¹⁸⁰ ***A nemzet új jelenség*** A korai Rusz államiségát a Második fejezetben mutattuk be. Általánosságban ld. Franklin – Shepard, *Emergence of Rus*; Winroth, *Conversion of Scandinavia*.

¹⁸¹ ***A Vlagyimir kijevi nagyfejedelem óta*** Isaiah Berlin a „The Concept of Scientific History”-ban idézi Lewis Namiert: „A történelmi szemlélet nem azt jelenti, hogy tudjuk, mi történt, hanem azt, hogy tudjuk, mi nem történt meg.”

¹⁸² ***Azok az együttállások*** A nemzetközösségről ld. Daniel Stone, *The Polish-Lithuanian State, 1386–1795* (Seattle: University of Washington Press, 2001). A feszültségekről ld. Timothy Snyder, *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999* (New Haven: Yale UP, 2003); Oskar

Halecki, *Przylączenie Podlasia, Wołynia, i Kijowszczyzny do Korony w Roku 1569* (Krakkó: Gebethner és Wolff, 1915); Nataliia Iakovenko, *Narys istorii Ukrainy z naidavnishykh chasiv do kintsia XVIII stolittia* (Kijev: Heneza, 1997); Jan Rotkowski, *Histoire economique de la Pologne avant les partages* (Párizs: Champion, 1927).

¹⁸³ **1569 után az éppen** Ld. David Frick, *Polish Sacred Philology in the Reformation and Counter-Reformation* (Berkeley: University of California Press, 1989); André Martel, *La Langue Polonaise dans les pays ruthènes* (Lille: Travaux et Mémoires de l'Université de Lille, 1938).

¹⁸⁴ **A jobbágyok a kozákoknál kerestek menedéket** Vitalii Shcherbak, *Ukrains'ke kozatstvo* (Kijev: KM Akademia, 2000); Tetiana Iakovleva, *Hetmanshchyna v druhii polovini 50-kh rokiv XVII stolittia* (Kijev: Osnovy, 1998).

¹⁸⁵ **Ezek a feszültségek 1648-ban** Ld. Jaroslaw Pelenski, „The Origins of the Official Muscovite Claim to the »Kievan Inheritance«”, *Harvard Ukrainian Studies*, 1. köt., 1. sz., 1977, 48–50.

¹⁸⁶ **Moszkva hosszú ázsiai pályafutása után** Ld. David Saunders, *The Ukrainian Impact on Russian Culture, 1750–1850* (Edmonton: CIUS, 1985); K. V. Kharlampovich, *Malorossiiskoe vliianie na velikoruskuiu tserkovnuiu zhizn'* (Kazany: Golubeva, 1914).

¹⁸⁷ **Az orosz birodalmi integráció** Daniel Beauvois, *Pouvoir russe et noblesse polonaise en Ukraine, 1793–1830* (Párizs: CNRS Editions, 2003); Daniel Beauvois, *Le noble, le serf, et le revizor* (Párizs: Editions des archives contemporaines, 1985); Jaroslaw Hrycak, *Historia Ukrainy: 1772–1999* (Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2000); Andreas Kappelar, *Russland als Vielvölkerreich* (München: Beck, 1982).

¹⁸⁸ **A Rusznak egyetlen területe** Iryna Vushko, *The Politics of Cultural Retreat* (New Haven: Yale UP, 2017); John Paul Himka, *Socialism in Galicia* (Cambridge, Mass.: Harvard UP, 1983); Ivan L. Rudnyts'kyi, *Essays in Modern Ukrainian History* (Edmonton: Canadian Institute for Ukrainian Studies, 1987); Roman Szporluk, „The Making of Modern Ukraine: The Western

Dimension”, *Harvard Ukrainian Studies*, 25. köt., 1–2. sz., 2001, 57–91.; Harald Binder, *Galizien in Wien* (Bécs: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005); Mykhailo Vozniak, *Iak probudylosia ukrains’ke narodnie zhyttia v Halychyni za Avstrii* (Lviv: Dilo, 1924).

189 Az 1917. novemberi bolsevik A birodalmi és a szovjet időszak folyamatosságáról: Richard Pipes, *The Formation of the Soviet Union* (Cambridge, Mass.: Harvard UP, 1997). Ukrajna és az antanthatalmak: Oleksandr Pavliuk, *Borot’ba Ukrainy za nezalezhnist’ i polityka SShA, 1917–1923* (Kijev: KM Akademia, 1996); Caroline Milow, *Die ukrainische Frage 1917–1923 im Spannungsfeld der europäischen Diplomatie* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2002); Mark Baker, „Lewis Namier and the Problem of Eastern Galicia”, *Journal of Ukrainian Studies*, 23. köt., 2. sz., 1998, 59–104. Az orosz–lengyel geopolitikáról: Andrzej Nowak, *Polska a trzy Rosje* (Krakkó: Arcana, 2001); ld. még Richard Ullman, *Anglo-Soviet Relations 1917–1920* (Princeton: Princeton UP, 3. kötet, 1961–1973). A Lengyelországhoz került körzetekről: Werner Benecke, *Die Ostgebiete der Zweiten Polnischen Republik* (Köln: Böhlau Verlag, 1999); Jan Tomasz Gross, *Revolution from Abroad* (Princeton: Princeton UP, 1988); Katherine R. Jolluck, *Exile and Identity* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2002).

190 Ukrajna történelme a modern A német gyarmatosításról: Willeke Hannah Sandler, „ »Colonizers are Born, Not Made«: Creating a Colonial Identity in Nazi Germany, 1933–1945”, doktori értekezés, Duke University, 2012; Lora Wildenthal, *German Women for Empire, 1884–1945* (Durham: Duke UP, 2001); Jürgen Zimmerer, *Von Windhuk nach Auschwitz* (Münster: LIT Verlag, 2011); Wendy Lower, *Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2005); vö.: Alexander Victor Prusin, *The Lands Between: Conflict in the East European Borderlands, 1870–1992* (Oxford: Oxford UP, 2010). A szovjet belső gyarmatosítás nyelvezetéről: Alvin Gouldner, „Stalinism: A Study of Internal Colonialism”, *Telos*, 34. sz., 1978, 5–48; Lynne Viola, „Selbstkolonisierung der Sowjetunion”, *Transit*, 38. sz., 2009, 34–56.

191 Sztálin a szovjet projektet Az Ukrajnában megölt zsidók számáról: Alexander Kruglov, „Jewish Losses in Ukraine”, in Ray Brandon – Wendy Lower (szerk.), *The Shoah in Ukraine* (Bloomington: Indiana UP, 2008), 272–90. A holokausztáldozatok számáról az SZSZKSZ-ben ld. Yitzhak Arad, *The*

Holocaust in the Soviet Union (Lincoln: University of Nebraska Press és Jerusalem: Yad Vashem, 2009). További számításokat ld. Dieter Pohl, *Verfolgung und Massenmord in der NS-Zeit 1933–1945* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008); Snyder, *Véres övezet*.

¹⁹² ***Miután a Vörös Hadsereg*** Magáról a megállapodásról ld. John Basarab, *Pereiaslav 1654* (Edmonton: CIUS, 1982).

¹⁹³ ***Az orosz tagköztársaság után*** A deportálásokról ld. Snyder, *Reconstruction of Nations*; Grzegorz Motyka, *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła”. Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947* (Varsó: Wydawnictwo Literackie, 2011); Jeffrey Burds, „Agentura: Soviet Informants Networks and the Ukrainian Underground in Galicia”, *East European Politics and Societies*, 11. köt., 1.sz., 1997, 89–130.

¹⁹⁴ ***Bár az ukránokra nézve halálos*** Az 1933-as éhínségről ld. Andrea Graziosi, *The Great Soviet Peasant War* (Cambridge, Mass.: Harvard UP, 1996); Barbara Falk, *Sowjetische Städte in der Hungersnot 1932/33* (Köln: Böhlau Verlag, 2005); Robert Kuśnierz, *Ukraina w latach kolektywizacji i wielkiego głodu* (Toruń: Grado, 2005); Anne Applebaum, *Red Famine: Stalin’s War on Ukraine* (New York: Doubleday, 2017). Kortárs bevezetőnek az 1970-es és 1980-as évekbe ld. az itt összegyűjtött esszéket: Roman Szporluk, *Russia, Ukraine, and the Breakup of the Soviet Union* (Stanford: Hoover Press, 2000).

¹⁹⁵ ***Igaz, az ukrán kommunisták*** Szovjet-Ukrajna utolsó évtizedeinek történelméről ld. Serhii Plokhy, *The Gates of Europe* (New York: Basic Books, 2015), 291–336.

¹⁹⁶ ***Ahogy az „új” Oroszországban*** Rövid kortárs tükörkép: „Ukraine’s Biggest Problem: No Money”, *American Interest*, 2014. febr. 24.; „On Putin and Oligarchs”, *American Interest*, 2014. szept. 19.; „Private Banks Fuel Fortune of Putin’s Inner Circle”, *NYT*, 2014. szept. 29. Általánosságban ld. Dawisha, *Putin’s Kleptocracy*.

¹⁹⁷ ***Veresége után Janukovics Paul*** Franklin Foer, „The Quiet American”, *Slate*, 2016. ápr. 28.; Franklin Foer, „Putin’s Puppet”, *Slate*, 2016. júl. 21.; Roman Romaniuk, „How Paul Manafort Brought US Politics to Ukraine (and

Ukrainian Politics to the US)”, *UP*, 2016. aug. 18.; Nick Robins-Early, „Who is Viktor Yanukovich and What’s His Connection to Paul Manafort?” *HP*, 2017. okt. 30; Steven Lee Myers és Andrew Kramer, „How Paul Manafort Wielded Power in Ukraine Before Advising Donald Trump”, *NYT*, 2016. júl. 31.

¹⁹⁸ ***Janukovics 2010-es elnöki győzelme*** Janukovics családi vagyona: Benjamin Bidder, „The Dubious Business of the Yanukovich Clan”, *Spiegel Online*, 2012. máj. 16.; Alexander J. Motyl, „Ukraine: The Yanukovich Family Business”, *World Affairs*, 2012. márc. 23.; H. E. Hale – R. W. Orttung, *Beyond the Euromaidan* (Palo Alto: Stanford UP, 2016), 191. Janukovics bebörtönözte ellenzékét: Kathy Lally, „Ukraine jails former prime minister”, *WP*, 2011. okt. 11.; Luke Harding, „Ukraine’s new government puts final nail in coffin of the Orange Revolution”, *TG*, 2010. márc. 11.

¹⁹⁹ ***Új államként Ukrajnának*** Társulási szerződés: Amanda Paul, „Ukraine under Yanukovich: Plus ça change?” European Policy Centre, 2010. febr. 19.; „Ukraine protests after Yanukovich EU deal rejection”, BBC, 2013. nov. 30; „How the EU Lost Ukraine”, *Spiegel Online*, 2013. nov. 25.

²⁰⁰ ***Bármilyen torz is*** „Berkut’ besposhchadno rastoptal kyevskyy evromaydan”, *Fakty UA*, 2013. nov. 30. Jellemző idézet: „Türelmünk utolsó cseppje a Majdanon folyt vér első cseppje volt.” Sergei Gusovsky, 2013. dec. 13., in Timothy Snyder – Tatiana Zhurzhenko (szerk.), „Diaries and Memoirs of the Maidan”, *Eurozine*, 2014. jún. 27.

²⁰¹ ***Ukrán polgárok Kijevbe siettek*** Nihojan saját szavaival: 2014. jan. 19-i interjú, TSN. Ld. még Daisy Sindelar – Yulia Ratsybarska – Franak Viachorka, „How an Armenian and a Belarusian Died for the Ukrainian Revolution”, *The Atlantic*, 2014. jan. 24.; „First Victims of Maidan Crackdown Remembered in Ukraine”, *RFE/RL*, 2015. jan. 22. A Donbaszról és munkásairól ld. Hiroaki Kuromiya, *Freedom and Terror in the Donbas* (Cambridge: Cambridge UP, 1998); Tanja Pentec, *Kohle für Stalin und Hitler* (Essen: Klartext Verlag, 2010).

²⁰² ***2013. december 10-én újból kivezényelték*** A bekezdés idézetei: Snyder – Zhurzhenko, „Diaries and memoirs of the Maidan”.

²⁰³ ***2014. január 16-án Janukovics*** „Priniaatye Radoi 16 ianvaria skandal’nye

zakony opublikovany”, *Liga Novosti*, 2014. jan. 21.; Will Englund, „Ukraine enacts harsh laws against protests”, *WP*, 2014. jan. 17.; Timothy Snyder, „Ukraine: The New Dictatorship”, *NYR*, 2014. febr. 20.

²⁰⁴ ***Hat nappal később*** David M. Herszenhorn, „Unrest Deepens in Ukraine as Protests Turn Deadly”, *NYT*, 2014. jan. 22.; „Timeline: How Ukrainian Protests Descended into Bloodbath”, *RFL/RE*, 2014. febr. 19.; Piotr Andrusieczko, „Ofiary kijowskiego Majdanu nie byly daremne”, *GW*, 2014. nov. 21.

²⁰⁵ ***Február elején Janukovics még*** Fond Demokratychni Initsiatyvy im. Il’ka Kucheriva, „Vid Maidanu-taboru do Maidanu-sichi”, felmérés a résztvevők körében, 2014. febr.

²⁰⁶ ***A Majdanon az ukrán polgárok*** Közvéleménykutatás: „Vid Maidanu-taboru do Maidanu-sichi”, felmérés a résztvevők körében, 2014. febr. Szurenko: Snyder – Zhurzhenko, „Diaries and memoirs of the Maidan”.

²⁰⁷ ***Az ország politikája*** Volodymyr Yermolenko, „O dvukh Evropakh”, inache.net, 2013. dec. 18.

²⁰⁸ ***A civil társadalomnak mindeközben*** Bihun: Leonid Finberg és Uliana Holovach (szerk.), *Maidan. Svidchennia* (Kijev: Dukh i Litera, 2016), 89. Andrij Bondar: Snyder – Zhurzhenko, „Diaries and memoirs of the Maidan”.

²⁰⁹ ***A Majdan gazdasága*** Ajándékgazdaság: Valeria Korablyova, „The Idea of Europe, or Going Beyond Geography”, kézirat, 2016. Idézetek: Snyder – Zhurzhenko, „Diaries and memoirs of the Maidan”.

²¹⁰ ***2014 elején a tüntetők zöme*** Adatok: „Vid Maidanu-taboru do Maidanu-sichi.” Cserepanin: személyes tapasztalat, 2014. Ld. még Natalie Wilson, „Judith Butler’s Corporeal Politics: Matters of Politicized Abjection”, *International Journal of Sexuality and Gender Studies*, 6. köt., 1–2. sz., 2001, 119–21.

²¹¹ ***A növekvő kockázat*** Snyder – Zhurzhenko, „Diaries and memoirs of the Maidan”. *Eurozine*, 2014. jún. 27.

- ²¹² ***Egyénként érkeztek a polgárok*** Yermolenko: „O dvukh Evropakh.” Hrytsakot idézi Snyder – Zhurzhenko, „Diaries and memoirs of the Maidan”. Franklin-idézet: Korablyova, „The Idea of Europe, or Going Beyond Geography”.
- ²¹³ ***Egy ukrán jogászcsoporthoz*** Finberg és Holovach, *Maidan. Svidchennia*, 100.
- ²¹⁴ ***Amikor az oroszok 2011 végén*** Vladimir Korovin, „Putin i Evraziiskaia ideologiya”, Izborszki Klub, 2014. ápr. 15., 2801. sz. cikk.
- ²¹⁵ ***A Majdanról tudósító orosz média*** „ »Ia ne gei!«: khakery vzlomali sotsseti Klichko posle ego prizyva vyiti na Maidan”, *NTV*, 2013. nov. 22., 714256. Hasznos háttérinformációkat ld. Oleg Riabov – Tatiana Riabova, „The Decline of Gayropa?” *Eurozine*, 2013. febr.
- ²¹⁶ ***Amint a diákok tiltakozni kezdtek a Majdanon*** Homodiktatúra: „V Kieve aktivisty vodili khorovod i protykali puzyr’ evrogomointegratsii”, *NTV*, 2014. nov. 24., 735116. „The »gay« maelstrom of euro-integration”, *Trueinform*, 2013. dec. 22.; Viktor Shestakov, „ »Goluboi« omut »evrorevoliutsii«, ili Maidan sdali”, *Odna Rodina*, 2014. dec. 21.
- ²¹⁷ ***Dmitrij Kiszjeljov, az orosz televízió vezéralakja*** Jim Rutenberg, „How the Kremlin built one of the most powerful information weapons of the 21st century”, *NYT*, 2017. szept. 13.
- ²¹⁸ ***2013. december 1-jén a világsajtó*** Kiszjeljov a lengyel–litván–svéd szövetségről: Dmitrii Kiselev, „Vesti Nedeli”, *Rossia-1*, 2013. dec. 1., 928691.
- ²¹⁹ ***Kiszjeljov egy másik adásban*** Dmitrii Kiselev, „Vesti Nedeli”, *Rossia-1*, 2013. dec. 8. *Szevodnya*: Nikolai Telepnev, „Gei-Udar Po »Udaru« ”, 2013. dec. 20., 133168.
- ²²⁰ ***Az európai integráció*** Malofejev: Nataliia Telegina, „Put’ Malofeeva: ot detskogo pitaniia k sponsorstvu Donbassa i proshchennym”, republic.ru, 2015. máj. 12., 50662. *KP*-cikk: „Gei-drovishki v koster Maidana”, *KP*, 2013. máj. 12., 3055033.

221 **Amikor Janukovics 2013 novemberében bejelentette** „V Kieve aktivisty vodili khorovod i protykali puzyr’ evrogomointegratsii”, NTV, 2014. nov. 24.

222 **2013. december 17-én Putyin Janukovicsnak** Földgázüzlet: „Putin Pledges Billions, Cheaper Gas to Yanukovych”, *RFE/RL*, 2013. dec. 17.; Carol Matlack, „Ukraine Cuts a Deal It Could Soon Regret”, *Bloomberg*, 2013. dec. 17.; David Herszenhorn – Andrew Kramer, „Russia Offers Cash Infusion for Ukraine”, *NYT*, 2013. dec. 17. Ukrán rohamrendőrök általi erőszak: Andrew Kramer, „Police and Protestors in Ukraine Escalate Use of Force”, *NYT*, 2014. jan. 20.; az erőszakra való visszaemlékezéseket ld. még Snyder – Zhurzhenko, „Diaries and memoirs of the Maidan”; Finberg és Holovach, *Maidan. Svidchennia*.

223 **Ennek az új politikának** Ilya Arkhipov, Henry Meyer és Irina Reznik, „Putin’s »Soros« Dreams of Empire as Allies Wage Ukraine Revolt”, *Bloomberg*, 2014. jún. 15.

224 **Malofeev beosztottja** Telegina, „Put’ Malofeeva”. Sztrelkov-Girkin múltját és önmeghatározását mint „különleges műveletek tisztje” ld.: Alekszandr Prohanov interjúja Sztrelkov-Girkinnel, „Kto ty, Strelok?” *Zavtra*, 2014. nov. 20. Sztrelkov-Girkin „rendes ezredesként” határozza meg magát: Alekszandr Csalenko interjúja Sztrelkov-Girkinnel, *Politnavigator*, 2014. dec. 1.

225 **2014. február elején** Andrei Lipskii, „ »Predstavliaetsia pravil’nym initsiirovat« prisoedinenie vostochnykh oblastei Ukrainy k Rossii” *NG*, 2015. febr. A Janukovics-kormány megítélése a memorandumban: „Vo-pervykh, rezhim V. Yanukovicha okonchatel’no obankrotilsia. Ego politicheskaiia, diplomaticheskaiia, finansovaia, informatsionnaia podderzhka Rossiskoi Federatsiei uzhe ne imeet nikakogo smysla.” A német fordítását ld. „Russlands Strategiepapier im Wortlaut”, *Die Zeit*, 2015. febr. 26.; értelmezését ld. Steffen Dobbert – Christo Grosev – Meike Dülffer, „Putin und der geheime Ukraine-Plan”, *Die Zeit*, 2015. febr. 26.

226 **Az Izborszki Klub a 2014. február 13-i** „Spasti Ukrainu! Memorandum ekspertov Izborskogo Kluba”, 2014. febr. 13.

227 **Azon a napon, amelyen az Izborszki Klub** Lavrov és a hedonizmus: Sergei Lavrov, „V ponimanii EC i CSsA »svobodnyi« vybor za ukraintsev uzhe sdelan”, *Kommersant*, 2014. febr. 13. Szurkov és a fegyverek: Kurczab-Redlich, *Wowa*, 667–68.

228 **Végre megmozdultak** Kedves Olvasó, ha úgy gondolja, hogy Victoria Nuland, aki akkoriban osztályvezetőként dolgozott az amerikai külügyben, süteményt osztogatott a Majdanon, akkor az értesülés orosz propagandaforrásokon keresztül jutott el önhöz. Nuland ugyanis szendvicseket osztogatott. Ez a kis különbség önmagában nem bír jelentőséggel, de jelzésértékű. Ha ugyanis bárki fejében a sütemény maradt meg, akkor a történet jó eséllyel más kitalált elemeket is magában foglal.

229 **A legjelentősebb kezdeményezés** Tárgyalások, lövések, harcok: „A Kiev, la diplomatie européenne négocie directement avec Ianoukovitch”, *LM*, 2014. febr. 20.; Matthew Weaver – Tom McCarthy, „Ukraine crisis: deadly clashes shatter truce”, *TG*, 2014. febr. 20. Janukovics lemondott: Shiv Malik – Aisha Gani – Tom McCarthy, „Ukraine crisis: deal signed in effort to end Kiev standoff”, *TG*, 2014. febr. 21.; „Ukraine’s Parliament, President Agree to Opposition Demands”, *RFE/RL*, 2014. febr. 21.; Sam Frizell, „Ukraine Protestors Seize Kiev as President Flees”, *Time*, 2014. febr. 22.; Alan Taylor, „Ukraine’s President Voted Out, Flees Kiev”, *The Atlantic*, 2014. febr. 22.

230 **Elmúlt a pillanat** Az FSZB jelenléte febr. 20–21-én: Kurczab-Redlich, *Wowa*, 667–68; Andrei Soldatov, „The True Role of the FSB in the Ukrainian Crisis”, *Moscow Times*, 2014. ápr. 15. Ld. még Simon Shuster, „The Russian Stronghold in Ukraine Preparing to Fight the Revolution”, *Time*, 2014. febr. 23.; Daniel Boffey – Alec Luhn, „EU sends advisers to help Ukraine bring law and order to rebel areas”, *TG*, 2014. júl. 26.

231 **A vérengzés után a Janukovicsot** Janukovics elvesztette parlamenti többségét: „Parliament votes 328–0 to impeach Yanukovych on febr. 22; sets May 25 for new election; Tymoshenko free”, *Kyiv Post*, 2014. febr. 23.; Uri Friedman, „Ukraine’s Government Disappears Overnight”, *The Atlantic*, 2014. febr. 22.

232 **A mesterlövész-vérengzés és Janukovics** Kiberkampány: Owen

Matthews, „Russia’s Greatest Weapon May Be Its Hackers”, *NW*, 2015. máj. 7.; Hannes Grassegger és Mikael Krogerus, „Weaken from Within”, *New Republic*, 2017. dec., 21; Adam Entous – Ellen Nakashima – Greg Jaffe, „Kremlin trolls burned across the Internet”, *WP*, 2017. dec. 25. Az Internet Research Agency: Adrian Chen, „The Agency”, *NYT*, 2015. jún. 2. A megszállás első napjainak hangulatáról ld. Simon Ostrovsky „Russian Roulette” sorozatának első darabjait a VICE Newson.

²³³ ***Mire Janukovics felbukkant*** Egységszámok: Thomas Gutschker, „Putins Schlachtplan”, *FAZ*, 2014. júl. 9. Ukrajna orosz megtámadásának korai beszámolóí: „Russian troops in Crimea and the traitor admiral” („Russkie voiska v Krymu i admiral predatel”) *BigMir*, 2014. márc. 3., 2014; Telegina, „Put’ Malofeeva”. Ld. még Pavel Nikulin, „Kak v Krymu otneslis’ k vvodu rossiiskikh voisk”, *Slon*, 2014. márc. 1.; Il’ia Shepelin, „Prorossiiskie soldaty otkryli ogon’ v vozdukh, chtoby ne dat’ ukrainskim vernut’ aerodrom Bel’bek”, *Slon*, 2014. márc. 3.

²³⁴ ***2014. február 14-étől tízezer főnyi*** A Krím orosz megtámadása: Anton Bebler, „Crimea and the Russian-Ukrainian Conflict”, *Romanian Journal of Foreign Affairs*, 15. köt., 1. sz., 2015, 35–53; Ashley Deels, „Russian Forces in Ukraine”, *Lawfare*, 2014. márc. 2.; Anatoly Pronin, „Republic of Crimea”, *Russian Law Journal*, 3. köt., 1. sz., 2015, 133–42. Szimferopol: Mat Babiak, „Russians Seize Simferopol”, *Ukrainian Policy*, 2014. febr. 27.; Simon Shuster, „Gunmen Seize Parliament in Ukraine’s Russian Stronghold”, *Time*, 2014. febr. 27. Sztrelkov-Girkin visszaemlékezése: Sergei Shargunov interjúja Ivan Girkinnel, *Svobodnaia Pressa*, 2014. nov. 11. Glazijev hívása: „Kiev releases audio tapes”, *Meduza*, 2016. aug. 22.; ld. még Gerard Toal, *Near Abroad* (London: Oxford UP, 2016). Akszjonov: Simon Shuster, „Putin’s Man in Crimea Is Ukraine’s Worst Nightmare”, *Time*, 2014. márc. 10. Akszionov tagadja, hogy ő lenne a Kobold néven ismert krími bűnöző. Ennek kapcsán rágalmazási pert indított, amelyet elvesztett. Ld. Ann-Dorit Boy, „Aus der Halbwet an die Macht”, *FAZ*, 2014. márc. 5. Obama Ukrajnáról: Thomas Sparrow, „From Maidan to Moscow: Washington’s Response to the crisis in Ukraine”, in Klaus Bachmann – Igor Lyybashenko (szerk.), *The Maidan Uprising, Separatism and Foreign Intervention* (Frankfurt: Peter Lang, 2014), 322–23. Obama-idézet: Bill Chappell, „Obama Warns Russia Against Using Force in Ukraine”, *NPR*, 2014. febr. 28.

²³⁵ ***Az orosz megszállás színjátékát*** Az Éjjeli Farkasok a Krím félszigeten: „Night Wolves, Putin’s »Biker Brothers« To Ride to Ukraine to Support Pro-Russia Cause”, *HP*, 2014. febr. 28.; Harriet Salem, „Crimea’s Putin supporters prepare to welcome possible Russian advance”, *TG*, 2014. márc. 1. Alexei Weitzet idézi Peter Pomerantsev, „Forms of Delirium”, *London Review of Books*, 35. köt., 19.sz., 2013. okt. 10.

²³⁶ ***Az Éjjeli Farkasok egyszerű megoldásokat*** Zaldosztanov-idézet: Damon Tabor, „Putin’s Angels”, *Rolling Stone*, 2015. okt. 5.; Shaun Walker, „Patriotic group formed to defend Russia against pro-democracy protestors”, *TG*, 2015. jan. 15. Putyin: „Vladimir Putin otvetil na voprosy zhurnalistov o situatsii na Ukraine”, 2004. márc. 4.

²³⁷ ***Ukrajna inváziója követően az orosz vezetők*** A bécsi találkozóról és a Dugin-idézet: Bernhard Odehnal, „Gipfeltreffen mit Putins fünfter Kolonne”, *Tages-Anzeiger*, 2014. jún. 3. Megszűnt létezni: Alexander Dugin, „Letter to the American People on Ukraine”, *Open Revolt*, 2014. március 8.

²³⁸ ***A Krím ukrán polgárainak egy része*** Népszavazás: David Patrikarakos, *War in 140 Characters* (New York: Basic Books, 2017), 92–94, 153; Richard Balmforth, „No room for »Nyet« in Ukraine’s Crimea vote to join Russia”, Reuters, 2014. március 11. Eredmények: Paul Roderick Gregory, „Putin’s human rights council accidentally posts real Crimean election results”, *Kyiv Post*, 2014. máj. 6.; „Krym vybral Rossiiu”, Gazeta.ru, 2014. márc. 15.; „Za zlyttia z Rosiieiu proholosovalo 123% sevastopoltsiv”, *Ukrains’ka Pravda*, 2014. márc. 17.; „V Sevastopole za prisoedinenie k Rossii progolosovalo 123% naseleniia”, UNIAN, 2014. márc. 17. Köszönjék meg a franciáknak: Agathe Duparc – Karl Laske – Marine Turchi, „Crimée et finances du FN: les textos secrets du Kremlin”, *Mediapart*, 2015. ápr. 2.

²³⁹ ***Putyin egy nagy moszkvai szertartás*** Budapesti memorandum: Czuperski et al., „Hiding in Plain Sight”, 4. Jogi következmények: Deels, „Russian Forces in Ukraine”; Ivanna Bilych, et al., „The Crisis in Ukraine: Its Legal Dimensions”, Razom report, 2014. ápr. 14.; Anne Peters, „Sense and Nonsense of Territorial Referendums in Ukraine”, ejiltalk.org, 2014. ápr. 16.; Anne Peters, „The Crimean Vote of March 2014 as an Abuse of the Institution of Territorial Referendum”, in Christian Calliess (szerk.), *Staat und Mensch im Kontext des Völker-und Europarechts* (Baden-Baden, Nomos Verlag, 2015),

255–80. Leszerelés: Sergei L. Loiko – Carol J. Williams, „Ukraine troops struggle with nation’s longtime neglect of military”, *Los Angeles Times*, 2014. okt. 18.

²⁴⁰ ***Az orosz média márciusban*** Márc. 17-i nyilatkozat: Külügyminisztérium, „Zaiavlenie MID o Grappe podderzhki dlia Ukrainy”, 2014. márc. 17. Ld. Paul Roderick Gregory, „Putin Demands Federalization for Ukraine, But Declares It Off-Limits for Siberia”, *Forbes*, 2014. szept. 1.; Maksim Trudoliubov – Nikolai Iepple, „Rossiiskoe obshchestvo ne vidit sebia”, *Vedomosti*, 2015. júl. 2.; „M.I.D. Ukrainy schitaet nepriemlemymi predlozheniia Rossii po uregulirovaniu krizisa v strane”, *Interfax*, 2014. márc. 17., 196364.

²⁴¹ ***Vlagyimir Putyin a Krím annexióját*** Vlagyimir Putyin, az Orosz Föderáció elnökének beszéde, 2014. márc. 18.

²⁴² ***Tatyjana Szajenko parlamenti képviselő*** Tatiana Saenko, „Parlamentarii o priniatii v sostav Rossiiskoi Federatsii novykh sub”yektov”, *Kabardino-Balkarskaya Pravda*, 49. sz., 2014. márc. 18.

²⁴³ ***Ez Iljin örökkévalóság-politikája:*** Putyin-idézet: „Priamaia liniia s Vladimirom Putynym”, Kreml, 2014. ápr. 17. Malofejev-idézet: Dmitrii Sokolov-Mitrich és Vitalii Leibin, „Ostavit’ Bogu mesto v istorii”, *Russkii Reporter*, 2015. márc. 4. Olyasfajta időfogalom jelenik itt meg, amely nem leírja, hanem elindítja a háborút. Az oroszbarát önkéntesekkel készült interjúkat olvasva – akiket Malofejev az ördög ellen harcoló férfias keresztény katonáknak képzel – nem tudtam nem elmosolyodni. Az első interjúalany egy zsidó származású férfi, akinek fedőneve a sátán egyik orosz irodalmi elnevezéséből ered, a második egy nő, aki sátánista vallásúnak határozta meg magát. A mosolyom persze gyorsan tovatűnt, hiszen történeteik, mint minden, a háborúba bevont helyi lakosé, nagyon szomorúak voltak. (Okszana Mihajevna által rendelkezésre bocsátott interjúk [B] és [V] szakadárokkal.)

²⁴⁴ ***A Krím elesése*** Glazijev: „Ukraine publishes video proving Kremlin directed separatism in eastern Ukraine and Crimea”, *Euromaidan Press*, 2016. aug. 23.; „English translation of audio evidence of Putin’s adviser Glazyev and other Russian politicians’ involvement in war in Ukraine”, *Focus on Ukraine*, 2016. aug. 30. Elemzés: Veronika Melkozerova, „Two years

too late, Lutsenko releases audio of Russian plan that Ukrainians already suspected”, *Kyiv Post*, 2016. aug. 27.; Halya Coynash, „Odesa Smoking Gun Leads Directly to Moscow”, *Human Rights in Ukraine*, 2016. szept. 20.; „The Glazyev Tapes”, *European Council on Foreign Relations*, 2016. nov. 1.

²⁴⁵ **Putyin áprilisban nyilvánosan** Sztrelkov-Girkin és Borodaj áprilisban visszatértek: Czuperski et al., „Hiding in Plain Sight”, 4, 20. Sztrelkov-Girkin és Borodaj posztja: Dmitrii Sokolov-Mitrich és Vitalii Leibin, „Ostavit’ Bogu mesto v istorii”, *Russkii reporter*, 2015. márc. 4.; „Profile of Russian Tycoon’s Big New Christian TV Channel”, *FT*, 2015. okt. 16. Gubarev mint Donyeck népi kormányzója: Nikolai Mitrokhin, „Transnationale Provokation”, *Osteuropa*, 5–6/2014, 158.; Mitrokhin, „Infiltration, Instruktion, Invasion”, *Osteuropa* 8/2014, 3–16.; „Russian ultra-nationalists come to fight in Ukraine”, *StopFake*, 2014. márc. 8.; „After Neutrality Proves Untenable, a Ukrainian Oligarch Makes His Move”, *NYT*, 2014. máj. 20. Gubarev-idézet: Paweł Pieniążek, *Pozdrowienia z Noworosji* (Varsó: Krytyka Polityczna, 2015), 18.

²⁴⁶ **A donbaszi orosz beavatkozást** Orosz tavasz: „Ukraine and Russia are both trapped by the war in Donbas”, *The Economist*, 2017. május 25. Dugin-idézetek: Alexander Dugin, „Horizons of our Revolution from Crimea to Lisbon”, *Open Revolt*, 2014. márc. 7. Zakamszkaja: „Blogery Ishchut Antisemitizm Na »Rossii 24«: »Korichnevaia Chuma« Raspolzaetsia”, *Medialeaks*, 2014. márc. 24. Neonácik Moszkvában: Alec Luhn, „Moscow Holds First May Day Parade Since Soviet Era”, *TG*, 2014. máj. 1.

²⁴⁷ **Ez a fasizmus új válfaja** A skizofasizmus az egyik példája annak, amit Jason Stanley „aláásó propagandának” („undermining propaganda”) nevez: amikor egy koncepció megsemmisítésére magát a koncepciót használják. Itt az antifasizmust használják az antifasizmus megsemmisítésére. *How Propaganda Works* (Princeton: Princeton UP, 2016).

²⁴⁸ **Ennélfogva a hetvenes években** Prohanov: Alexander Prokhanov, „Odinnadtsatyi stalinskii udar. O nashem novom Dne Pobedy”, *Izvestiia*, 2014. máj. 5.; Dugin: „Towards Laocracy”, 2014. júl. 28.; Glazijev: „Predotvratit’ voinu–pobedit’ v voine”, *Izborszki Klub*, 2014. szept., 3962. sz. cikk. Ld. még Pieniążek, *Pozdrowienia z Noworosji*, 167.

²⁴⁹ **A skizofasizmus a 2014 tavaszán** Glazyev, „Predotvratit’ voinu–pobedit’

v voine.”

²⁵⁰ **Tanácsadójához hasonlóan** Vlagyimir Putyin, az Orosz Föderáció elnökének beszéde, 2014. márc. 18.

²⁵¹ **Amikor 2014. március 14-én Donyeckben** Lavrov: „Comment by Russian Ministry of Foreign Affairs”, 2014. márc. 14.; ld. még Damien McElroy, „Moscow uses death of protestor to argue for protection’ of ethnic Russians in Ukraine”, *Telegraph*, 2014. márc. 14.

²⁵² **Abban a háborúban** A fehér felsőbbrendűségi mozgalom Amerikában: Casey Michel, „Beyond Trump and Putin”, *Diplomat*, 2016. okt. 13. Spencer védelmébe veszi az orosz támadást: „Russian State Propaganda Uses American Fascist to Blame Ukrainian Fascists for Violence”, *Daily Surge*, 2014. június 5. Lengyelek: Piątek, *Macierewicz i jego tajemnice*, 176., 180–81.

²⁵³ **A Jobbik magyar fasiszta párt** Az idézetek forrása: Shekhovstov, *Russia and the Western Far Right*, 5. fejezet. Általánosságban ld. P. Krekó et al., „The Weaponization of Culture”, *Political Capital Institute*, 2016. aug. 4., 8., 14., 30–40., 59; Alina Polyakova, „Putinism and the European Far Right”, *Atlantic Council*, 2015. nov. 19., 4. A szélsőjobb reakcióit az ukrán konfliktussal kapcsolatban ld.: Timothy Snyder, „The Battle in Ukraine Means Everything”, *New Republic*, 2014. máj. 11. Budapest: Anton Shekhovtsov, „Far-right international conferences in 2014”, *Searchlight*, 2014. tél. Ochsenreiter: Van Herpen, *Putin’s Propaganda Machine*, 73.

²⁵⁴ **A francia szélsőjobb** Általánosságban: Patrick Jackson, „Ukraine war pulls in foreign fighters”, BBC, 2014. szept. 1. Franciaország: Mathieu Molard – Paul Gogo, „Ukraine: Les docs qui montrent l’implication de l’extrême droite française dans la guerre”, *Streetpress*, 2016. aug. 29. Szerb nacionalista: „Serbia arrests suspect linked to Montenegro election plot: report”, Reuters, 2017. jan. 13. Svéd nácik: „Three Swedish men get jail for bomb attacks on asylum centers”, Reuters, 2017. júl. 7.; „Russia trains extremists who may wreak havoc in Europe – probe”, UNIAN, 2017. júl. 24.

²⁵⁵ **2014-ben a Kremlhez közel álló** Nemzeti-konzervatív Világmozgalom: Anton Shekhovtsov, „Slovak Far-Right Allies of Putin’s Regime”, *TI*, 2016.

febr. 8. Ld. még: „Europe’s far right flocks to Russia: International conservative forum held in St. Petersburg”, *Meduza*, 2015. márc. 24. Uszovszki: Yaroslav Shimov – Aleksy Dzikawicki, „E-Mail Hack Gives Glimpse into Russia’s Influence Drive in Eastern Europe”, *RFE/RL*, 2017. márc. 17.; Andrew Higgins, „Foot Soldiers in a Shadowy Battle Between Russia and the West”, *NYT*, 2017. máj. 28. A források: „Za antiukrainskimi aktsiami v Pol’she stoit Kreml”, *InfoNapalm*, 2017. febr. 22., 33652.

²⁵⁶ ***Malofejev személyesen*** Odehnal, „Gipfeltreffen”.

²⁵⁷ ***Az oroszokkal, európaiakkal és amerikaiakkal*** Mihajlo Martinenkóról (1992–) és Bohdan Szolcsanikról (1985–2014), valamint a diákok és tanáraik meglátásairól a forradalommal kapcsolatban ld. Marci Shore, *The Ukrainian Night: An Intimate History of Revolution* (New Haven: Yale UP, 2018). Az európai jövőért küzdő ukránok „RF traktuet proiskhodiashchee na Ukraine kak popytku gosperevorota, zaiavil press-sekretar’ Prezidenta”, *PK*, 2014. febr. 19., 52312.

²⁵⁸ ***Kétségkívül jelen voltak jobboldali*** Anton Shekhovtsov, „Spectre of Ukrainian »fascism«: Information wars, political manipulation, and reality”, *Euromaidan Press*, 2015. jún. 24.

²⁵⁹ ***Ukrajnában az átmenetet egy jogszerűen megválasztott*** Olga Rudenko, „Oleksandr Turchynov’s Baptist faith may help defuse Ukrainian crisis”, *WP*, 2014. febr. 26.; „Ukraine Turns to Its Oligarchs for Political Help”, *NYT*, 2014. márc. 2.; „Avakov appointed interior minister of Ukraine”, *ArmenPress*, 2014. febr. 22.

²⁶⁰ ***Azok, akik államcsínyt hajtanak végre*** Szergej Glazijev ragaszkodott ahhoz, hogy Porosenkót „nácinak” nevezze: „Glazyev: Poroshenko–natsist, Ukraina–Frankenshtein”, *BBC*, 2014. jún. 27.

²⁶¹ ***2014 májusában két szélsőjobb*** Steven Pifer, „Ukraine’s Parliamentary Election”, *Brookings Institute*, 2014. okt. 27.

²⁶² ***A Krímen, majd az Ukrajna más részein*** Közös civilizáció: Pavel Kanygin, „Aleksandr Borodai: Zakliuchat’ mir na usloviiakh kapituliatsii my

nikak ne gotovy”, *NG*, 2014. aug. 12. A kronotoposzokról: Tatiana Zhurzenko, „Russia’s never-ending war against »fascism« ”, *Eurozine*, 2015. aug. 5.

²⁶³ ***Ukrajna orosz megszállása*** Konstantin Skorkin, „Post-Soviet science fiction and the war in Ukraine”, *Eurozine*, 2016. febr. 22.

²⁶⁴ ***Hivatalos orosz politikai állásponttá vált*** 2014. május 5-i szövetségi törvény: N. 128-Fr, „O vnesenii izmenenii v otdel’nye zakonodatel’nye akty Rossiiskoi Federatsii”. Putyin védelmébe veszi a Molotov–Ribbentrop-paktumot: Vladimir Putin, „Meeting with young academics and history teachers”, 2014. nov. 5., Kreml, 46951. Ítélet: Gleb Bugush és Ilya Nuzov, „Russia’s Supreme Court Rewrites History of the Second World War”, *EJIL Talk!* 2016. okt. 28.

²⁶⁵ ***A tökéletes ártatlanság*** Issio Ehrich, „Absturz von MH17: Igor Strelkow, »der Schütze«, ” N-TV.de, 2014. júl. 24. Sztrelkov-Girkin, a kivégzések és Sztálin: Anna Shamanska, „Former Commander of Pro-Russian Separatists Says He Executed People Based on Stalin-Era Laws”, *RFE/RL*, 2016. jan. 29.

²⁶⁶ ***Az ukrajnai beavatkozás sok fiatal orosz*** Megtorló műveletek: „Ukraine conflict: Turning up the TV heat”, BBC, 2014. aug. 11. Tank: „Lies: Luhansk Gunmen to Wage War on Repaired T-34 Museum Tank”, *StopFake*, 2014. máj. 13. „1942”: Interjú (B) szakadárval. „Sztálinnak”: „Russia’s 200th Motorized Infantry Brigade in the Donbass”, *Bellingcat*, 2016. jan. 16. Katonák a Krím félszigeten: Ekaterina Sergatskova – Artiom Chapai – Vladimir Maksakov (szerk.), *Voina na tri bukvy* (Harkiv: Folio, 2015), 24. A tank és a foglyok: Zhurzenko, „Russia’s never-ending war.”

²⁶⁷ ***Oroszországban 52%-ra nőtt Sztálin*** „Praviteli v Otechestvennoi Istorii”, Levada Központ, 2016. márc. 1.

²⁶⁸ ***Az ukrajnai háború nem egyszerűen*** „V Kiyeve Pereimenovali Muzei Velikoi Otechestvennoi Voiny”, ru.tsn.ua, 2015. júl. 16. Ukrajnának valóban volt egy második mítosza erről a háborúról: az ország nyugati részében néhány nacionalista a szovjethatalom ellen harcoló nacionalista partizánokat dicsőítette. A 2014-es háborút azonban Délkelet-Ukrajnában vívták, és főképpen helybéliek.

ÖTÖDIK FEJEZET

²⁶⁹ ***Ivan Iljin gondolatai*** A regény: Natan Dubovitsky [Vladislav Surkov], „My ischezmem, kak tol’ko on otkroet glaza. Dolg obshchestva i vash, prezhdе vsego–prodolzhat’ snitsia emu”, *Okolonolia*, Media Group LIVE, Moszkva, 2009. Ld. még: Peter Pomerantsev, „The Hidden Author of Putinism”, *The Atlantic*, 2014. nov. 7.; „Russia: A Postmodern Dictatorship”, Institute of Modern Russia, 2013, 6; és főleg: Pomerantsev, *Nothing Is True*.

²⁷⁰ ***Az örökkévalóságba a ténytyszerűség felszámolásával*** Vladislav Surkov, „Russkaia politicheskaia kul’tura. Vzgljad iz utopii”, *Russkii Zhurnal*, 2007. jún. 15.

²⁷¹ ***A 2010-es évek Oroszországában*** Maksim Trudoliubov és Nikolai Iepple, „Rossiiskoe obshchestvo ne vidit sebia”, *Vedomosti*, 2015. júl. 2. Pavlovskij a kortárs orosz gyakorlatot vetette össze a korábbi szovjet gyakorlattal. Sztálin alatt a kirakatperekben előadott összeesküvés-elméletek fikciószerűvé váltak, sőt a legdrámaibb esetekben antiszemita konspirációs teóriákba hajlottak, ld.: Snyder, *Véres övezet*; ld. még *Proces z vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rodolfem Slánským* (Prága: Ministerstvo Spravedlnosti, 1953); Włodzimierz Rozenbaum, „The March Events”, *Polin*, 21. köt., 2008, 62–93.; Dariusz Stola, „The Hate Campaign of March 1968”, *Polin*, 21. köt., 2008, 16–36. Volin: Masha Gessen, „Diadia Volin”, *RFE/RL*, 2013. febr. 11. 90%; Levada Központ, „Rossiiskii Media Landshaft”, 2014. jún. 17. Költségvetés: Peter Pomerantsev, „Unplugging Putin TV”, *Foreign Affairs*, 2015. febr. 18.

²⁷² ***Az RT, Oroszország külföldieknek szóló*** Meghívott vendégek: Peter Pomerantsev – Michael Weiss, „The Menace of Unreality: How the Kremlin Weaponizes Information, Culture, and Money”, Institute of Modern Russia, 2014. nov. 22., 15. Putyin-idézet: Margarita Szimonjan interjúja, RT, 2013. jún. 12. „Nincs olyasmi”: „Interv’iu/Margarita Simon’ian”, *RNS*, 2017. márc. 15. Ld. még Peter Pomerantsev, „Inside Putin’s Information War”, *Politico*, 2015. jan. 4.; Peter Pomerantsev, „Inside the Kremlin’s hall of mirrors”, *TG*, 2015. ápr. 9. Az RT költségvetése: Gabrielle Tetrault-Farber, „Looking West, Russia Beefs Up Spending in Global Media Giants”, *Moscow Times*, 2014. szept. 23. A „Kérdőjelezz meg többet!” szlogen egy amerikai PR-ügynökség alkotása.

²⁷³ **A tényyszerűségen alapuló híradást** Vö. Pomerantsev, *Nothing Is True*, 73., 228.

²⁷⁴ **„Ma az információs háború a háború fő formája.”** Idézet: Peter Pomerantsev, „Inside Putin’s Information War”, *Politico*, 2015. jan. 4.

²⁷⁵ **A Kreml által** Sztrelkov-Girkin és Borodaj: Sokolov-Mitrich – Leibin, „Ostavit’ Bogu mesto v istorii”; „Profile of Russian Tycoon’s Big New Christian TV Channel”, *FT*, 2015. okt. 16.; Mitrokhin, „Transnationale Provokation, 158., és „Infiltration”, 3–16.; „Russian ultra-nationalists come to fight in Ukraine”, *StopFake*, 2014. márc. 8.; „After Neutrality Proves Untenable, a Ukrainian Oligarch Makes His Move”, *NYT*, 2014. máj. 20.

²⁷⁶ **Amikor Oroszország 2014. február 24-én** Kardcsörömpölés: Kurczab-Redlich, *Wowa*, 671. Egyenruhák: „Vladimir Putin answered journalists’ questions on the situation in Ukraine, 2014. márc. 4.”, Kreml, 20366. Csapatok időzítése: Thomas Gutschker, „Putins Schlachtplan”, *FAZ*, 2014. júl. 9.

²⁷⁷ **Putyin abban a posztszovjet világban senkit** Clover, *Black Wind, White Snow*, 19.

²⁷⁸ **Putyin közvetlen támadása** A „kis zöld emberek”-ről: Miller et al., „An Invasion by Any Other Name”, 10., 12., 27., 30., 45., 47.; Bebler, „Crimea and the Russian-Ukrainian Conflict”, 35–53. Szergatszkova: *Voina na tri bukvy*, 24.

²⁷⁹ **A nem hihető tagadhatóság stratégiájával** Az egész interjút és a kontextust ld. Rick Perlstein, „Lee Atwater’s Infamous 1981 Interview on the Southern Strategy”, *The Nation*, 2012. nov. 13.

²⁸⁰ **Bár a nyugati hírszerkesztők** Simon Shuster, „Putin’s Confessions on Crimea Expose Kremlin Media”, *Time*, 2015. márc. 20. Ez később ismétlődött, amikor Oroszország a Donbaszban avatkozott be. Shaun Walker, „Putin admits Russian military presence in Ukraine for first time”, *TG*, 2015. dec. 17.

²⁸¹ **A nem hihető tagadhatóság után a propagandastratégia** „Vladimir Putin answered journalists’ questions on the situation in Ukraine, 2014.

márc. 4.”, Kreml, 20366.

282 **A megszálláshoz választott taktika** A felségjelzések eltávolítása a támadás előtt gyakran szóba jött az orosz katonák és szüleik vagy feleségük közötti utolsó üzenetváltás során. Ld. pl. Elena Racheva, „ »On sam vybral etu professiiu. Ia sama vybrala ego. Nado terpet«”, *NG*, 2014. aug. 30.

283 **Igazi katonák, akik dramaturgiai okokból** „Vladimir Putin answered journalists’ questions on the situation in Ukraine, 2014. márc. 4.”, Kreml, 20366.

284 **Az örökkévalóság politikája kiragad néhány** Sherr, „A War of Perception.” Putyin hivatkozása „Novorosszijára”: „Direct Line with Vladimir Putin”, 2014. ápr. 17., Kremlin, 20796.

285 **Az Orosz Föderáció legtöbb polgára** Dugin március 3-án beszélt „Novorosszjáról”. Clover, *Black Wind, White Snow*, 13.

286 **Miközben Szurkov és Glazijev** Mitrokhin, „Infiltration”.

287 **2014 tavaszán az orosz politikai technokraták** Katonaidézet:: Pavel Kanygin, „Bes, Fiks, Roman i goluboglazyi”, *NG*, 2014. ápr. 17. A orosz katonák jelenlétéről ld. Pieniążek, *Pozdrowienia z Noworosji*, 72., 93. Ld. még a Sztrelkov-Girkinnel való 2014. ápr. 26-i videót: „Segodnia otkryl litso komanduiushchii otriadom samooborony Slavianska Igor’ Strelkov”, www.youtube.com/watch?v=8mGXDcO9ugw, és a lakossági visszaemlékezéseket: Olga Musafirova, „Po leninskim mestam”, *NG*, 2014. okt.; Iulia Polukhna, „Dolgaia doroga v Lugansk”, *NG*, 2014. okt. 21. Borodaj-idézet: Kanygin, „Aleksandr Borodai”.

288 **Az ukrán állam közben nagy nyomás** Czuperski et al., „Hiding in Plain Sight”, 4–6.; Miller et al., „An Invasion by Any Other Name.”

289 **A Krím annexiója után** Kolomojszkijról: Pieniążek, *Pozdrowienia z Noworosji*; „Ukraine’s Catch 22 Over Its Oligarch Class”, *Johnson’s Russia List*, 2015. márc. 25. Orosz zászló Harkiv fölött: „Protestors raise Russian flag in two east Ukrainian cities”, Reuters, 2014. márc. 1. Az odesszai közigazgatási

épület elfoglalása: Oksana Grytsenko, „Pro-Russia groups take over government buildings”, *TG*, 2014. márc. 3.; Charles King, „Forgetting Odessa”, *Slate*, 2014. máj. 8.; Mitrokhin, „Infiltration.”

²⁹⁰ ***Az odesszaiak*** Odessza: Ekaterina Sergatskova tudósításai 2014. máj. 3-áról az *Ukrains'ka pravda* orosz kiadásában és Artiom Chapai május 5-i beszámolója az *Insiderből* újraközölve in *Voina na try bukvy*, 64–68., 77–84. Ld. még Natalia Zinets, „More than 40 killed in fire, clashes in Ukraine's Odessa”, Reuters, 2014. máj. 2.; Howard Amos – Harriet Salem, „Ukraine clashes”, *TG*, 2014. máj. 2.

²⁹¹ ***Prohanov a kudarcot vallott*** Prokhanov, „Odinnadtsatyi stalinskii udar”.

²⁹² ***2014 májusában Oroszország kísérletei*** A Vosztokról ld. Ekaterina Sergatskova tudósítását az *Ukrains'ka Pravda* 2014. jún. 2-i orosz kiadásában, újraközölve in *Voina na tri bukvy*, 117. See also James Sherr, „A War of Perception”, in Keir Giles et al., (szerk.), *The Russian Challenge* (London: Chatham House, 2015); James Rupert, „Russia Allows – or Organizes – Chechen Fighters to Reinforce the Secessionist War in Ukraine”, *New Atlanticist*, 2014. máj. 30. Sztrelkov-Girkin-idézet:quotation: Sherr, „A War of Perception”.

²⁹³ ***Legalább harmincegy*** Maria Turchenkova, „Gruz 200”, *Ekho Moskvyy*, blog, 2014. jún. 4. Az Orosz Föderációból érkező önkéntesek motivációiról: Interjú (K) és (L) orosz szakadárokkal.

²⁹⁴ ***A harmincegy orosz egyike*** Elena Kostiuchenko, „ »Vash muzh dobrovol'no poshel pod ostrel«”, *NG*, 2014. jún. 17. Hasonló problémákkal találták magukat szembe a Szíriában meghalt katonák családjai. Maria Tsvetkova, „Death certificate offers clues on Russian casualties in Syria”, Reuters, 2017. okt. 27.

²⁹⁵ ***2014. június végére a moszkvai hatóságok*** *Voina na tri bukvy*, 117; Serhyi Kudelia, „The Donbas Rift”, *Russian Politics and Law*, 54. köt., 1. sz., 2016, 20. Hodakovszkij-idézet: „Komandir batal'ona »Vostok«: Kiev schel, chto dlia nego region poterian”, RIA.ru, 2014. jún. 4.

²⁹⁶ **Július 5-én Sztrelkov-Girkin** Interjú Sztrelkov-Girkinnel: Aleksander Chalenko, *Politnavigator*, 2014. dec. 1.; Ld. még Alekszandr Prohanov interjúja Sztrelkov-Girkinnel, „Kto ty, Strelkov?” *Zavtra*, 2014. nov. 20.; „Igor’ Strelkov: Ia sebja s Zhukovym ne sravnivaiu, no, kak i on, shtabnoi raboty ne liubliu”, politnavigator.net, 2014. dec. 1. A stratégiai álláspontról ld. Michael Weiss, „All is not well in Novorossiya”, *Foreign Policy*, 2014. júl. 12.

²⁹⁷ **A Donbasz ukrán polgárai** Felmérés: Kudelia, „Donbas Rift”, 20. Az önvédelem téma volt a szakadárokkal készített interjúkban, azokéban is, akik ideológiai nézeteiket is kifejtették: (B) és (V) szakadárokkal készült interjúk, utóbbi a gyerekekről és a gránátokról. Voltak persze kivételek, ld. „Varyag: Moe mirovozzrenie sformirovali trudy Dugina”, evrazia.org, 2015. nov. 19.

²⁹⁸ **Az erőszakos halál látványa** Interjú (V) szakadárral.

²⁹⁹ **Miután idejuttatta a Donbaszt** „Vladimir Antiufeev – novyi glava gosbezopasnosti DNR”, politikus.ru, 2014. júl. 10.; Irene Chalupa, „Needing Better Control in Ukraine War, Moscow Sends in an Old KGB Hand”, *New Atlanticist*, 2014. júl. 17.

³⁰⁰ **A befagyott konfliktus forgatókönyve** Az idézetek a következő interjúból valók: Pavel Kanygin, „ »Pridnestrovskii general« Vladimir Antiufeev, stavshii liderom DNP: »Slabaki! Ispugalis’ sanktsii! Gde klad, tam i serdtse«”, *NG*, 2014. aug. 15. Angol kivonatot ld. „Rebel Leader Blames Ukrainian War on Masons”, *Moscow Times*, 2014. aug. 15.

³⁰¹ **Antyufeev számára** Kanygin, „ »Pridnestrovskii general« Vladimir Antiufeev”.

³⁰² **Mivel Ukrajna került a globális Uo.**

³⁰³ **Az ukrán hadsereg elleni** Evgenii Zhukov, Facebook-bejegyzés, 2014. júl. 11.

³⁰⁴ **Zsukov egy, az ukrán hadsereg elleni** Gregorijev-idézet: „Rossiia obstrelivaet Ukrainu s svoei territorii”, *Novoe Vremia*, 2014. júl. 23. Tüzérségi

csapások Oroszországból: Sean Case, „Smoking GRADs: Evidence of 90 cross-border artillery strikes from Russia to Ukraine in summer 2014”, mapinvestigation.blogspot.com, 2015. júl. 16.; „Origin of Artillery Attacks on Ukrainian Military Positions in Eastern Ukraine Between 14 July 2014 and 8 Aug. 2014”, *Bellingcat*, 2015. febr. 17.

³⁰⁵ ***A hadseregek általában evakuálják*** Elena Racheva, „Pogranichnoe sostoianie”, *NG*, 2014. aug. 11.

³⁰⁶ ***Az ágyúzásról tudósító*** Uo.

³⁰⁷ ***Az ukrán hadsereg nem ágyúzhatta*** Natalya Telegina, „Kak by voina. Reportazh s ukrainskoi granitsy”, *Dozhd'*, 2014. aug. 5. Sztrelkov-Girkin felelőssége: Alekszandr Prohanov interjúja Sztrelkov-Girkinnel: „Kto ty, Strelok?” *Zavtra*, 2014. nov. 20.

³⁰⁸ ***Egy nappal azután, hogy Oroszország*** A keresztre feszítéses történet: „Bezhenka iz Slavianska vspominaet, kak pri nei kaznili malen'kogo syna i zhenу opolchentsa”, *PK*, 2014. júl. 12., 37175. A keresztre feszítéses történet fogadtatása: „Aleksy Volin o siuzhete »Pervogo kanala« pro raspiatogo mal'chika”, www.youtube.com/watch?v=7TVV5atZ0Qk, 2014. júl. 15.

³⁰⁹ ***Úgy tűnik, Alekszandr Dugin*** Dugin eredeti bejegyzése: www.facebook.com/alexandr.dugin/posts/811615568848485.

³¹⁰ ***Az orosz televízió volt a nem hihető tagadhatóság*** Fegyverek: Miller et al., „An Invasion by Any Other Name”, 5–65. Ld. még: NATO Allied Command Operations, „NATO Releases Imagery: Raises Questions on Russia's Role in Providing Tanks to Ukraine”, 2014. jún. 14.

³¹¹ ***Döntő fontosságú szerepet*** Michael Weiss és James Miller, „How We Know Russia Shot Down MH17”, *DB*, 2015. júl. 17.; Miller et al., „An Invasion by Any Other Name”, 17–34.

³¹² ***A számos orosz katonai konvoj*** Az orosz különítmény: „Pre-MH17 Photograph of Buk 332 Discovered”, *Bellingcat*, 2017. jún. 5.; Wacław Radzinowicz, „Donbas, Syria, zestrzelony boeing”, *GW*, 2017. máj. 31.

³¹³ **A Malaysia Airlines 17-es járatát** További alátámasztó részleteket ld. Bellingcat Investigation Team, „MH-17”, 3–16., 36–44., és köv., www.bellingcat.com/tag/mh17/; Weiss és Miller, „How We Know.” Sztrelkov-Girkin büszkélkedése: web.archive.org/web/2014071715222/http://vk.com/strelkov_info [az oldal már nem aktív]. Hodakovszkij és mások: Pieniążek, *Pozdrowienia z Noworosji*, 199., 210.; valamint „Aleksandr Khodakovskii: Ia znal, chto »Buk« shel iz Luganska”, echo.msk.ru, 2014. júl. 12.

³¹⁴ **A nehézségi erő** Hurkov zűrzavara: Weiss – Miller, „How We Know”. 2017-ben a Holland Biztonsági Testület két férfiról keresett információkat, akik magas beosztású orosz katonai tiszteknek tűntek. „Russian Colonel General Identified as Key MH17 Figure”, *Bellingcat*, 2017. dec. 8. A fiktív változatokat alább mutatjuk be.

³¹⁵ **Azon a napon, amelyen lelőtték** „Istochnik: ukrainskie siloviki mogli pereputat’ malaiziiskii »Boing« s samoletom Putina”, *NTV*, 2014. júl. 17., 1144376; „Minoborony: Riadom s »boingom« letel ukrainskii shturmovik”, life.ru, 2014. júl. 21., 137035; „Veroiatnoi tsel’iu sbivshikh malaiziiskii »Boing« mog byt’ samolet Prezidenta Rossii”, *PK*, 2014. júl. 18., 37539; „Reports that Putin flew similar route as MH17”, *RT*, 2014. júl. 17., 173672.

³¹⁶ **Másnap, 2014. június 18-án** „Dispatchery vynudili Boeing snizitsia nezadolgo do krusheniia”, *TVC*, 2014. júl. 18., 45179; „Neverov: Kolomoiskii mog otdavat’ prikazy dispatcheram po Boeing”, *TVC*, 2014. júl. 23., 45480; „Fizionomist: Ochevidno, chto Kolomoiskii znaet, kto sbil »boing«”, life.ru, 2014. okt. 22., 3329.

³¹⁷ **Eközben öt orosz tévécsatorna** „Dispatcher: riadom s Boeing byli zamecheny dva ukrainskikh istrebitelia”, *Vesti*, 2014. júl. 17., 1807749. A harmadik történet: „V silovykh strukturakh Ukrainy est’ versiia, chto Boeing sbili na ucheniiakh”, ria.ru, 2014. júl. 7., 20140725. A negyedik történet: „Igor’ Strelkov: chast’ liudei iz Boinga umerli za neskol’ko sutok do katastrofy”, *Rusvesna.su*, 2014. júl. 18.

³¹⁸ **Ezeket a képtelen történeteket** Szergej Lavrov-interjú, *Rossiiskaia Gazeta*, 2014. aug. 26.

- ³¹⁹ ***De ha mindezek a hazugságok*** „Rassledovanie Katastrofy »Boinga«”, Levada Központ, 2015. júl. 27.
- ³²⁰ ***Azok az oroszok, akik 2014 nyarán*** A videó „Bike Show – 2014. Sevastopol” néven található, 2015. jún. 15., <https://www.youtube.com/watch?v=8K3ApJ2MeP8>.
- ³²¹ ***Prohanov ebben a szövegben*** Az oroszok természetesen nem voltak ártatlanok a német megszállás alatt. Hasonlóan kollaboráltak a németekkel, mint más szovjet polgárok. Erről ld. Snyder, *Fekete föld*.
- ³²² ***Prohanov Oroszország problémáiért*** Itt és a következőkben Prohanov „Odinnadtsatyi stalinskii udar. O nashem novom Dne Pobedy” című szövegét idézzük, *Izvestiia*, 2014. máj. 5. Másutt Eurázsia-óról mint az „arany istennők” hazájáról írt: „Zolotye bogini Evrazii”, *Izvestiia*, 2014. jún. 2.
- ³²³ ***Kiáltványának minden sora tagadja*** Szovjet Ukrajna német megszállásáról ld. Karel C. Berkhoff, *Harvest of Despair* (Cambridge, Mass.: Harvard UP, 2004).
- ³²⁴ ***Miután az orosz tűzéség augusztus 8-ára*** Az idézet, ill. általánosságban: „Glava fonda sverdlovskikh veteranov spetsnaza: »Ia pomogaiu dobrovol'tsam otpraviv'sia na Ukrainu«”, interjú Vladimir Efimovval, *Novosti E1.ru*, 2014. dec. 24. Ld. még Miller et al., „An Invasion by Any Other Name”, 64. Erről az időszakról a következőket érdemes elolvasni: Aleksei Levinson, „Mentalnaia iama”, *NG*, 2014. jún. 4.; Levada Center, „Rossiiskii Media Landshaft”, 2014. jún. 17.; Ekaterina Vinokurova, „Ischezaiuschchaia federalizatsiia”, *Znak*, 2014. aug. 25.
- ³²⁵ ***Az orosz önkéntesek egy része*** Motivációk. Elena Racheva, „Tyl”, *NG*, 2014. aug. Távoltság: (K) orosz önkéntessel való interjú. A szív szólította: (L) orosz önkéntessel való interjú. Globális Szodoma: Dmytro Fionik, „Pryhody Boha v Ukraini”, in *Veni, vidi, scripsi: Istorii nazhyvo* (Kijev: Tempura, 2015), 73. A toborzásról ld. „Glava fonda sverdlovskikh veteranov spetsnaza”. További önkéntesportrékat ld. Walker, *The Long Hangover*, előszó s köv.

326 **A határra érkező orosz önkéntesek** Csapatlétszám növelése: Miller et al., „An Invasion by Any Other Name”. Táborok: Racheva, „Pogranichnoe sostoianie”; Racheva, „Tyl”.

327 **A katonák időnként** Tánc: Racheva, „Pogranichnoe sostoianie”. Dagesztáni katonák halála: Ruslan Magomedov, „Gruz 200”, *Chernovik*, 2014. aug. 22.

328 **A Csecsenföldön állomásozó** Tumanov: Elena Racheva, „Drugoi raboty-to net”, *NG*, 2014. szept.; ld. még Parfitt, „Secret dead of Russia’s undeclared war”; Konrad Schuller – Friedrich Schmidt, „Ein offenes Staatsgeheimnis”, *FAZ*, 2014. nov. 22. A 18. sz. önálló motorizált lövészdandárról ld. még „Sovet po pravam cheloveka peredal Dozhd’iu kopiiu obrashcheniia v SK s imenami propavshykh soldat”, *Dozhd’*, 2014. szept. 2.; Sergei Kanev, „Lapochka iz Kushchevki”, *NG*, 2014. szept. 9; Evgenii Titov, „Stavropol’skaia pravozashchitnitsa, rasskazavshaia o pogibshikh v Ukraine voennosluzhashchikh, arestovana i dostavlena v Piatigorsk”, *NG*, 2014. okt. 19.; Courtney Weaver, „Café encounter exposes reality of Russian soldiers in Ukraine”, *FT*, 2014. okt. 22.

329 **Augusztus 13-án a lövészdandár** Idézetek: Parfitt, „Secret dead of Russia’s undeclared war”. Közösségi média: Racheva, „Drugoi raboty-to net”.

330 **Konsztantyin Kuzmin, a lövészdandár egy másik** Idézet: Steven Rosenberg, „Ukraine Crisis: Forgotten Death of a Russian Soldier”, *BBC*, 2014. szept. 18.

331 **Kuzmin egyik bajtársa** Rufat: Kanev, „Lapochka iz Kushchevki”.

332 **2014. augusztus 17-én vagy a körül** Szergej: Ivan Zhilin, „On otdal svoiu zhizn’, a ego privezli ot tak...” *NG*, 2014. nov. 21. Pskovi temetések: Aleksei Ponomarev, „V Pskove proshli zakrytye pokhorony mestnykh desantnikov”, *Slon*, 2014. aug. 25.; ld. még „K poslednemu moriu”, *Pskovskaia Gubernaiia*, 2014. szept. 12-13.; valamint David M. Herszenhorn – Alexandra Odynova, „Soldiers’ Graves Bear Witness to Russia’s Role in Ukraine”, *NYT*, 2014. szept. 21. 137. sz. ejtőernyősezred és Andrianov: Ivan Zhilin, „On otdal svoiu zhizn’, a ego privezli ot tak...” *NG*, 2014. nov. 21.

- ³³³ ***Az Uljanovszkban állomásozó*** Elena Racheva, „Bilet v odin konets”, NG, 2014. szept. 8.
- ³³⁴ ***Ugyanabban az időben, augusztus 14. körül*** Herszenhorn és Odynova, „Soldiers’ Graves Bear Witness”.
- ³³⁵ ***Valamikor augusztusban a Pecsengában*** „Russia’s 200th Motorized Infantry Brigade in the Donbass: The Tell-Tale Tanks”, *Bellingcat*, 2016. júl. 4.
- ³³⁶ ***Jevgenyij Trundajev*** Trundajevről és a 200. sz. motorizált dandárról: „Russia’s 200th Motorized Infantry Brigade in the Donbass: The Hero of Russia”, *Bellingcat*, 2016. jún. 21. Ilovajszk: „Russia’s 6th Tank Brigade”, *Bellingcat*, 2015. szept. 22; Racheva, „Bilet v odin konets”; Miller et al., „An Invasion by Any Other Name”, 7, 26–37; „The Battle of Ilovajszk”, *TI*, 2014. szept. 15.
- ³³⁷ ***2015 elején orosz fegyveres*** Piotr Andrusieczko, „Lotnisko w Doniecku-ukraiński Stalingrad”, *GW*, 2014. okt. 3.; Sergei L. Loiko, „Ukraine fighters, surrounded at wrecked airport, refuse to give up”, *Los Angeles Times*, 2014. okt. 28. Natalia Zinets – Maria Tsvetkova, „Ukraine’s Poroshenko tells army not to give up Donetsk airport”, Reuters, 2014. dec. 5. „Kiborgok”: Miller et al., „An Invasion by Any Other Name”, 8, 36. Kivégzett ukrán lázadók: Oleg Sukhov, „Russian fighter’s confession of killing prisoners might become evidence of war crimes”, *Kyiv Post*, 2015. ápr. 6.
- ³³⁸ ***A 2015. januári orosz offenzíva*** Il’ia Barabanov, „V pampasakh Donbassa”, [Kommersant.ru](http://kommersant.ru), 2015. febr. 19. Dambajev Szibériából Ukrajnába és visszafelé való útjáról az alapos dokumentációt ld. Simon Ostrovsky, „Russia Denies That Its Soldiers Are in Ukraine, But We Tracked One There Using His Selfies”, *Vice*, 2012. jún. 16. A 200. sz. motorizált dandárról: „Russia’s 200th Motorized Infantry Brigade in the Donbass”, *Bellingcat*, 2016. jan. 16.
- ³³⁹ ***Bato Dambajev*** Barabanov, „V pampasakh Donbassa”. A propagandához való viszony: Elena Kostiuhenko, „My vse znali, na chto idem i chto mozhet byt’”, NG, 2015. febr. 3.

³⁴⁰ **Bár a felek 2015. február 12-én** Batomunkujev: Kostiuchenko, „My vse znali”.

³⁴¹ **Az orosz hadsereg egyes egységei** Ruslan Leviev, „Three Graves: Russian Investigation Team Uncovers Spetsnaz Brigade in Ukraine”, *Bellingcat*, 2015. máj. 22.

³⁴² **A legtöbb orosz számára a háború** Az orosz adófizetőktől való függés: Konrad Schuller, „Ohne Kohle in Kohlrevier”, *FAZ*, 2014. nov. 24. Hívás Moszkvából: Anton Zverev, „Ex-rebel leaders detail role played by Putin aide in east Ukraine”, Reuters, 2017. máj. 11. Utasítások Moszkvából: Jochen Bittner – Arndt Ginzel – Alexej Hock, „Cheerful Propaganda and Hate on Command”, *Die Zeit*, 2016. szept. 30. Statisztikák: Az ukrán kormány közlése az elesett katonák listáját (a kézirat elkészülésekor valamivel háromezer alatt) és a megölt civilek számáról való becslést (nyolcezer). Nincs hivatalos orosz adat az elesett orosz katonákról, mivel Oroszország tagadja, hogy Ukrajnában háborút vív. Az orosz és az ukrán veszteségek valószínűleg hasonló mértékűek. Ld. „»Traceless regiment«: Russian military losses in Donbas”, Ukrainian Crisis Media Center, 2017. máj. 17., ami Oleksiy Bratushchak az *Ukrains'ka Pravda*-ban aznap megjelent cikkének rövidített változata. A belső menekültek hivatalos ukrán adata 1,6 millió személy, de ez csak azokat tartalmazza, akik regisztrálták magukat, és biztosan alacsonyabb a valóságnál. Ld. „5 Unreported Facts About Displaced People in Ukraine”, *Hromadske International*, 2017. máj. 18.

³⁴³ **2014 májusában feltörték** Andy Greenberg, „How an Entire Nation Became Russia's Test Lab for Cyberwar”, *Wired*, 2017. jún. 20.; Ellen Nakashima, „U.S. government officially accuses Russia of hacking campaign”, *WP*, 2016. okt. 7.; Frenkel, „Meet Fancy Bear”. Elnöki választások megtámadása: Patrikarakos, *War in 140 Characters*, 123.

³⁴⁴ **Ez a kiberháború** Az Egyesült Államok intézményei: „Bears in the Midst: Intrusion in the Democratic National Convention”, *Crowdstrike*, 2016. jún. 15. Külügyminisztérium: Ellen Nakashima, „New Details Emerge about Russian Hack”, *WP*, 2017. ápr. 3. Malware a hálózatban: Greenberg, „How an Entire Nation”. További elemzést ld. a Hatodik fejezetben.

³⁴⁵ ***Oroszország 2014-es, Ukrajna elleni támadásának*** Az ukránoknak a kiberháború elleni védekezése nyomon követéséhez ld. *StopFake* és *EuroMaidan Press*.

³⁴⁶ ***Az ukrán háború során*** Putyin-idézet: „Priamaia liniia s Vladimirom Putinyom”, Kreml, 2014. ápr. 17. Különleges erők: Kanygin, „Bes, Fiks, Roman i goluboglazyi”. Lavrov: Marija Gorelova, „Lavrov: Soobshcheniia o vvode voisk RF na Ukrainu – chast’ informatsionnoi voiny”, *KP*, 2016. aug. 23.; „Lavrov nazval snimki vtorzheniia voisk RF v Ukrainu kadrami iz komp’iuternoi igry”, *NV.ua*, 2016. aug. 29.

³⁴⁷ ***Lavrov valójában*** A Levada Központ sajtóközleménye, 2014. dec. 11.

³⁴⁸ ***Miután hangosan buzdították*** Szentpétervár: Russian Ministry of Justice, 2014. aug. 29., minjust.ru/ru/press/news/minyustom-rossii-vneseny-dopolneniya-v-reestr-nekommercheskih-organizatsiy-1. Pjatigorszk: Evgenii Titov, „Stavropol’skaia pravozashchitnitsa, rasskazavshaia o pogibshikh v Ukraine voennosluzhashchikh, arestovana i dostavlena v Piatigorsk”, *NG*, 2014. okt. Ld. Leviev, „Three Graves”; Rosenberg, „Ukraine crisis”; Miller et al., „Invasion by Any Other Name”, 64.

³⁴⁹ ***Az Ukrajna, Európa és Amerika elleni*** Ez a nemzetközi kapcsolatok elméletének azt a „realista” fogalmát alkalmazza a gyakorlatban, amely szerint a nemzetközi kapcsolatok a viszonylagos és nem az abszolút nyereségről szólnak: elvégre ha mindenki másnál kevesebbet veszítünk, akkor ez relatív nyereség. Fontos tudatában lenni annak, hogy a nemzetközi kapcsolatok magukat „realistának” nevező elméletei valójában normatívak lehetnek olyan értelemben, hogy az államok a megvalósításuk érdekében cselekszenek. A negatív összegű játék a fenyegetés alatt álló oligarchia szűk perspektívájából nézve értelmes választás, de ez nem a szó hagyományos értelmében vett „realizmus”, mert alkalmazása megváltoztatja a világot. Ebben az értelemben igaza van a nemzetközi kapcsolatok elmélete konstruktivista megközelítésének. A „realizmus” a nemzetközi kapcsolatok elméletében eleinte irodalmi konstrukció volt, egyébként német eredetű, és Carl Schmittre vezethető vissza. Matthew Specter ezzel összefüggő kérdéseket vizsgál.

³⁵⁰ ***Az ukrán társadalmat az orosz támadás*** Idézet: „Ukraine chief rabbi accuses Russians of staging antisemitic »provocations«”, Jewish Telegraphic Agency, 2014. márc. 3. Statisztika: „Only 5.5% of Ukrainian citizens consider themselves »Russian«”, UNIAN, 2017. júl. 11.

³⁵¹ ***Azzal, hogy megtámadta Ukrajnát*** Lavrov: Lilia Shevtsova, „The Putin Doctrine”, *The American Interest*, 2014. ápr. 14.; „Lavrov rasskazal, chto meshaet formirovaniu novogo mirovogo poriadka”, Ren.tv, 19. Kortárs elemzéseket Kínáról ld. a Harmadik fejezet jegyzeteiben.

³⁵² ***Oroszország Eurázsia-ideológusai úgy vélekedtek*** A vízről mint értékes forrásról: Steven Solomon, *Water* (New York: HarperCollins, 2010).

³⁵³ ***Konferenciájukat Szergej Glazijev az „antifaszizmus”*** „Kremlin Advisor Speaks at Yalta Conference Amid Separatists, European Far Right (August 25–31)”, *TI*, 2014. aug. 30.; Robert Beckhusen, „As Russia Invades Ukraine, the Kremlin’s Far Right Allies Meet in Yalta”, *Medium*, 2014. aug. 31.

³⁵⁴ ***Az Európai Unióban ritka az a politikai párt*** Gauland: Melanie Amman és Pavel Lokshin, „German Populists Forge Ties with Russia”, *Der Spiegel*, 2016. ápr. 27. Bundestag: Swiss Federal Intelligence Service, Situation Report, 2016, 76.; Gerodimos et al., „Russia Is Attacking Western Liberal Democracies”.

³⁵⁵ ***A szíriai háború elől*** Merkel döntése: Helena Smith – Mark Tran, „Germany says it could take 500,000 refugees a year”, *TG*, 2015. szept. 8. A menekültekről és az AfD feltörekvéséről vö. Timothy Garton Ash, „It’s the Kultur, Stupid”, *NYR*, 2017. dec. 7.; Mark Leonard, „The Germany Crisis”, *New Statesman*, 2016. márc. 5. Harmonizáció: Vladimir Putin, „70-ia sessiia General’noi Assamblei OON”, *UN*, 2015. szept. 28. Az amerikaiakhoz hasonlóan a németek sem érzékelték úgy az ukrán háborút, mint ami közvetlenül érinti őket; mindkét országban általában az egzotikum szűrőjén keresztül beszéltek róla, ami ezt lehetetlenné tette. Karl Schlögel *Entscheidung in Kiew* című könyve kísérlet volt arra, hogy megmutassa a németeknek az összefüggést aközött, hogy az oroszok a valóságot támadták Ukrajnában és aközött, hogy ők törékenynek érzik saját intézményeiket. Kelet-európai ügyekben jártas újságírók is próbálták ezt közvetíteni: Alice

Bota, „Angst vor Ukraines Patrioten”, *Die Zeit*, 2014. okt. 24.

³⁵⁶ **Az orosz bombák** Az orosz bombázásokról: „Russia air strikes strengthen IS”, BBC, 2015. okt. 2.; Jonathan Marcus, „Syria crisis”, BBC, 2015. okt. 8.; Tom Miles – Stephanie Nebehay, „U.N. rights boss warns Russia over Syria air strikes”, Reuters, 2016. okt. 24; Alec Luhn, „Russian media could almost be covering a different war in Syria”, *TG*, 2016. okt. 3., 2016; Waław Radzinowicz, „Donbas, Syria, zestrzelony boeing”, *GW*, 2017. máj. 31.

³⁵⁷ **A berlini család drámája** „Russia’s Propaganda War Against Germany”, *Der Spiegel*, 2016. febr. 8. Szputnyik és általánosságban: Rutenberg, „How the Kremlin built”.

³⁵⁸ **Az orosz információs háború** Pervij Kanal: „Avstriia vremenno priostanavlivaet deistvie Shengenskogo soglasheniia iz-za sluchaev nasiliia v Germanii”, PK, 2016. jan. 16., 300073. A rendőrség nyilatkozata: Polizei Berlin, Facebook-bejegyzés, 2016. jan. 18. 1. és 2. idézet: „SMI FRG: iznasilovanie v Berline russkoi devochki zamiali, chtoby ne seat’ paniku”, *Vesti*, 2016. jan. 18.; Elena Chinkova, „Liza, my s toboy!”, *KP*, 2016. jan. 24. További cikkek: Elena Minenkova, „Bednaia Liza...”, *rg-rb.de*, 2016. jan. 20., 17640; „Pervyi podozrevaemyi v seksual’nykh domogatel’stvakh vo vremia novogodnikh prazdnikov arestovan v Kol’ne”, PK, 2016. jan. 19., 3166.

³⁵⁹ **A Merkel elleni** Damien McGuinness, „Russia steps into Berlin »rape« storm claiming German cover-up”, BBC, 2016. jan. 27. Lavrov Lisa F.-ről: „Vystuplenie i otvety na voprosy SMI Ministra inostrannykh del Rossii S.V.Lavrova”, mid.ru, 2016. jan. 26., 2032328.

³⁶⁰ **Nem sokkal a „Lisa-ügy” előtt** Amnesty International: „Syria: Russia’s shameful failure to acknowledge civilian killings”, Amnesty International, 2015. dec. 23. Orvosok az Emberi Jogokért: „Russian Warplanes Strike Medical Facilities in Syria”, Physicians for Human Rights, 2015. okt. 7. Ld. még Westcott, „NGO Says Russian Airstrikes Hit Three Syrian Medical Facilities in Two Days”, *NW*, 2015. okt. 7. Közben orosz hackerek azokat büntették, akik a bombázásokról tudósítottak: „Pawn Storm APT Group Returns”, *SC Magazine*, 2015. okt. 23.

³⁶¹ ***Merkel utóbb megmaradt*** A Merkel elleni orosz kiberháború: Sophie Eisentraut, „Russia Pulling Strings on Both Sides of the Atlantic”, *The Cipher*, 2017. szept. 22. Idézet: „Wir werden Frau Merkel jagen”, *Der Spiegel*, 2017. szept. 24.

³⁶² ***Más európai politikusok*** Tusk álláspontját ld. „Statement by President Tusk on Maidan Square”, *EC-CEU*, 2015. ápr. 27. Alekszandra Kovaleva levele: „Letter on »Euromaydan«”, Maidan Translations, 2014. febr. 21.

³⁶³ ***Ezt a lengyel kormányt*** Rosalia Romaniec, „Curious wiretapping affair rocks Polish government”, *Deutsche Welle*, 2014. jún. 23.; Michael E. Miller, „Secret Recordings”, *WP*, 2015. jún. 11.

³⁶⁴ ***A nyilvánosság előtti felelősség*** Ld. általánosságban Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism* (New York: Harcourt, Brace, 1951), magyarul: *A totalitarizmus gyökerei*, ford. Braun Róbert, Seres Iván, Erős Ferenc, Berényi Gábor (Budapest: Európa, 1992). The best commentary at the time was Marcin Król, „Diabeł ma nas w swych objęciach”, *GW*, 2014. jún. 27.

³⁶⁵ ***Talán nem meglepő*** Ígéret, hogy Macierewicz nem lesz honvédelmi miniszter: Agata Kondzińska, „Na kłopoty z Macierewiczem – generał Gowin”, *GW*, 2015. okt. 9.

³⁶⁶ ***Amikor 2006-ban a Jog és Igazságosság Párt*** Ezeket a kérdéseket ld. Piątek, *Macierewicz i jego Tajemnice*. Ld. még Wojciech Czuchnowski, „Nocny atak Macierewicza na Centrum Kontrwywiadu NATO”, *GW*, 2015. dec. 18.; Julian Borger, „Polish military police raid Nato centre in Warsaw”, *TG*, 2015. dec. 18.

³⁶⁷ ***Az örökkévalóság politikájának mestereként Macierewicz*** A katyńi vérengzésről való megemlékezés helyzetéről Macierewicz előtt, valamint a szmolenszki légi balesetről (132–53.), ld. Alexander Etkind et al., *Remembering Katyn* (Cambridge, UK: Polity, 2012).

³⁶⁸ ***Csak élők emlékezhetnek a holtakra*** Idézet a feketedobozból a lengyel kormány szakértői megállapításai alapján: „»Zmieścisz się śmiało.« Generał Błasik prowadził tupolewa na lotnisko w Smoleńsku”, *dziennik.pl*, 2015. ápr.

7., 4877256. Néhány lényeges töredék angol fordításban: „Poland publishes plane crash transcript”, BBC, 2010. jún. 10. A hivatalos lengyel jelentés: „Raport Koncowy z. Badania zdarzenia lotniczego nr 192/2010/11 samolotu Tu-154M nr 101 zaistniałego dnia 10 kwietnia 2010 w rejonie lotniska Smolensk Poloczny”, Warsaw, Poland, 2011. júl. 29. A lengyel és az orosz jelentés az orosz légi irányítók magatartása tekintetében különböznek, de a lényegi pont tekintetében nincs eltérés. Egy lengyel pilóta hasznos összefoglalója: Jerzy Grzędzielski, „Prawda o katastrofie smoleńskiej”.

369 **Macierewicz felismerte** Macierewicz könyvet jelentetett meg: *White Book*: Zespół Parlamentarny ds. Badania Przyczyn Katastrofy TU-154M z 10 kwietnia 2010 roku, „Raport Smolenski: Stan badań, Wydanie II” (Varsó: Poland, 2013. május), 76.

370 **Macierewicz azt követelte** „Monthly Warsaw march”, Radio Poland, 2017. nov. 10., 329891.

371 **Macierewicz Oroszország elleni** Piątek, *Macierewicz i jego Tajemnice*; Schuller, „Die Moskau-Reise”.

372 **Varsó közben felhagyott** Schuller, „Die Moskau-Reise”. Malofejevről ld. a Harmadik fejezetet.

373 **Macierewicz megőrzött** Aubrey MFate, „Poland’s defense ministry met with Dana Rohrabacher”, *Daily Kos*, 2017. aug. 18.; Adam Entous, „House majority leader to colleagues in 2016: »I think Putin pays« Trump”, *WP*, 2017. máj. 17.; Nicholas Fandos, „He’s a Member of Congress. The Kremlin Likes Him So Much It Gave Him a Code Name”, *NYT*, 2017. nov. 21.

374 **Macierewicz nem cáfolta** „OSCE urges Poland’s restraint with investigative reporter”, *AP*, 2017. aug. 4.

375 **A politikai fikcióban semmi lényegileg** Pomerantsev, *Nothing Is True*, 227.

376 **Az orosz propagandát** Ld. a Harmadik fejezetet.

377 **Az európai szélsőjobb által** Ron Paul, „The Ukraine Fuse Has Been Lit”, *Money and Markets* podcast, 2014. máj. 16.

378 **Kevésbé meglepő volt** Glazijevről ld. a Harmadik, Negyedik és Ötödik fejezetet. Glazijev cikke LaRouche-nál: „On Eurofascism”, *Executive Intelligence Review*, 2014. jún. 27. A zsidókról mint a fasizmusért és Ukrajnáért felelős személyekről: „British Imperial Project in Ukraine: Violent Coup, Fascist Axioms, Neo-Nazis”, *Executive Intelligence Review*, 2014. máj. 16. LaRouche publikációiban a „brit” azt jelenti, hogy „zsidó”. Ld. még Lyndon LaRouche-t Ukrajnáról in *Executive Intelligence Review*, 2014. jan. 3., 2014. máj.

379 **2014. június 30-án Stephen Cohen** Stephen F. Cohen, „The Silence of American Hawks About Kiev’s Atrocities”, *The Nation*, 2014. jún. 30.

380 **A The Nationben** Cohen jellemzése: „Silence of American Hawks”. Az ukrán miniszterelnök részvétnyilatkozata: „Arsenyi Iatseniuk vyrazyl soboleznovannia”, 2014. jún. 14., www.kmu.gov.ua. Az RT elleni jogi lépések: Jasper Jackson, „RT sanctioned by Ofcom over series of misleading and biased articles”, *TG*, 2015. szept. 21. Ld. még Pomerantsev és Weiss, „The Menace of Unreality”, 32.

381 **Amikor Oroszország 2014 júliusában lelőtte** Idézet: *Democracy Now!*, 2014. júl. 18. Az esemény és az orosz figyelemelterelő művelet elemzését ld. a Negyedik fejezetben.

382 **Oroszország meglellenes intézkedéseit** Ld. a Spencerről és Le Penről való korábbi idézeteket; ld. még Shekhovtsov, *Russia and the Western Far Right*, Ötödik fejezet, az általános mintához: Russia to intermediaries to public. A *The Nation*ben megjelent cikkek 2014 és 2017 között rendszeresen használták ezt a kifejezést. A két korszak józan összevetését ld. Nikolay Koposov, „Back to Yalta? Stephen Cohen and the Ukrainian crisis”, *Eurozine*, 2014. szept. 5.

383 **2014. július 24-én vanden Heuvel** Idézet: *Democracy Now!*, 2014. júl. 24. Politikai technokraták: Mitrokhin, „Infiltration”. Antyufjevről korábban volt szó.

384 **Vanden Heuvel egy héttel** Az orosz sajtó a bombázásokról: idézetek: „Rossiia obstrelivaet Ukrainu s svoei territorii”, *Novoe Vremia*, 2014. júl. 23. A cikk aznap angol fordításban is megjelent: „Russian Army Gunner Brags, »All Night We Pounded Ukraine«”, *New Atlanticist*, 2014. júl. 23.

385 **A brit baloldal** John Pilger, „In Ukraine, the US is dragging us towards war with Russia”, *TG*, 2014. máj. 13. Ezeket az eseményeket fent írtuk le. A tévéinterjú angol nyelvű összefoglalója: „Jews brought Holocaust on themselves, Russian TV host says”, *Jewish News Service*, 2014. márc. 24.

386 **Hogyan csábította el Putyin** Walker, *The Long Hangover*, 11. fejezet.

387 **Seumas Milne** Idézetek: Seumas Milne, „In Ukraine, fascists, oligarchs and western expansion are at the heart of the crisis”, *TG*, 2014. jan. 29.; Seumas Milne, „It’s not Russia that’s Pushed Ukraine to the Brink of War”, *TG*, 2014. ápr. 30. Ld. még „Projecting the Kremlin line”, *Left Foot Forward*, 2015. márc. 15.

388 **2014 és 2015 során** Stephen Bush, „Jeremy Corbyn appoints Seumas Milne as head of strategy and communications”, *New Statesman*, 2015. okt. 20.; Laura Kuenssberg, „Corbyn office »sabotaged« EU Remain campaign-sources”, *BBC*, 2016. jún. 26. Oroszországról és a brexitről ld. a Harmadik fejezetet.

389 **Nem sokkal a brexitszavazás után** Trump-idézet: Melissa Chan, „Donald Trump Says Vladimir Putin Won’t »Go Into Ukraine«”, *Time*, 2016. júl. 31. Manafort és az Ellenzéki Blokk: Kenneth P. Vogel, „Manafort’s Man in Kiev”, *Politico*, 2016. aug. 18.; Peter Stone – Greg Gordon, „Manafort flight records show deeper Kremlin ties”, *McClatchy*, 2017. nov. 27.

HATODIK FEJEZET

390 **Donald Trump felemelkedése** A források és idézetek nagy részét ld. Timothy Snyder, „Trump’s Putin Fantasy”, *NYR*, 2016. ápr. 19. Ld. még: Dugin, „In Trump We Trust”, Katekhon Think Tank videó, 2016. márc. 4-i bejegyzés; Kozirev, „Donald Trump’s Weird World”, *NYT*, 2016. okt. 12. „Trump a mi elnökünk”: Ryan Lizza, „A Russian Journalist Explains How the

Kremlin Instructed Him to Cover the 2016 Election”, NY, 2017. nov. 22.

³⁹¹ **Az orosz médiagépezet** Idézet: Ryan Lizza, „Russian Journalist”. Sputnik: Craig Timberg, „Russian propaganda effort helped spread »fake news« during election, experts say”, WP, 2016. nov. 24.; „Hillary Clinton’s Axis of Evil”, Sputnik, 2016. okt. 11. Trump szept. 8-án az RT-n: Adam Taylor – Paul Farhi, „A Trump interview may be crowning glory for RT”, WP, 2016. szept. 9.

³⁹² **Amikor Trump novemberben megnyerte** Trump megtapsolása: „Donald Trump has been Made an Honorary Russian Cossack”, *The Independent*, 2016. nov. 12. Kiszeljov és az eunuchok, a karok, és a házvezetőnő: *Vesti Nedeli*, Rossiia Odin, 2016. nov. 13., 2016. nov. 20., 2016. dec. 25., 2017. jan. 22. Enyhítettem Kiszeljov durvaságán.

³⁹³ **Az örökkévalóság politikáját álmokképek** A háttérret ld.: Craig Unger, „Trump’s Russian Laundromat”, *New Republic*, 2017. júl. 13.; Franklin Foer, „Putin’s Puppet”, *Slate*, 2016. júl. 4.

³⁹⁴ **A művelet során** Pénzügyeiről később lesz szó. Idézet: Donald Trump, Tweet, 2018. jan. 6.

³⁹⁵ **Az orosz gengszterek** Unger, „Trump’s Russian Laundromat”.

³⁹⁶ **Egy orosz oligarcha 55 millió** Harding, *Collusion*, 272. Dmitrij Ribolovljjev: Franklin Foer, „Donald Trump Isn’t a Manchurian Candidate”, *Slate*, 2016. júl. 27.; Philip Ewing, „Subpoena for Deutsche Bank May Put Mueller on Collision Course with Trump”, NPR, 2017. dec. 5. Banki adósságai: „Trump Bankers Question His Portrayal of Financial Comeback”, *Fortune*, 2016. júl. 17.; Keri Geiger – Greg Farrell – Sarah Mulholland, „Trump May Have a \$300 Million Conflict of Interest with Deutsche Bank”, *Bloomberg*, 2016. dec. 22. 55 millió dollár: Luke Harding, *Collusion* (London: Guardian Books, 2017), 13., 283. A Deutsche Bank pénzmosási ügyei: Ed Caesar, „Deutsche Bank’s \$10-billion scandal”, *New Yorker*, 2016. aug. 29.

³⁹⁷ **Az orosz ajánlatokat nehéz volt** Unger, „Trump’s Russian Laundromat”; Matt Apuzzo – Maggie Haberman, „Trump Associate Boasted”, *NYT*, 2017. aug. 28.; Natasha Bertrand, „The Trump Organization”, *BI*, 2017. nov. 23.

398 **Oroszország nem gazdag ország** A moszkvai Trump Tower: Gloria Borger and Marshall Cohen, „Document details scrapped deal”, CNN, 2017. szept. 9. Tweet: 2015. okt. 17.

399 **Az üzlet végül nem kötött meg** „A mi fiunk”: Apuzzo és Haberman, „Trump Associate Boasted”. 70%: Natasha Bertrand, „The Trump Organization”, *BI*, 2017. nov. 23.

400 **Trump az álvalóságot** Az RT és Obama születési helye: Scherr, „Russian TV Channel”.

401 **Orosz szemszögből** Jon Swaine – Shaun Walker, „Trump in Moscow”, *TG*, 2017. szept. 18. A videó: Allan Smith, „Trump once made a cameo”, *BI*, 2017. júl. 10.; Mandalist Del Barco, „Meet Emin Agalarov”, NPR, 2017. júl. 14.

402 **A szovjet titkosrendőrség** V. V. Doroshenko et al. (szerk.), *Istoriia sovetskikh organov gosudarstvennoi bezopasnosti: Uchebnik* (Moszkva: KGB, 1977), különösen 206–7; Christopher Andrew és Oleg Gordievsky, *KGB* (London: Hodder & Stoughton, 1990), 67–78.; John Dziak, *Chekisty* (Lexington: Lexington Books, 1988), különösen 49.; Władysław Michniewicz, *Wielki Bleff Sowietcki* (Chicago: Wici, 1991); [Jerzy Niezbrzycki], „Trest”, *VO*, 7. köt., 1. sz., 1950, 119–33.; Timothy Snyder, *Sketches from a Secret War* (New Haven: Yale UP, 2005); Iuri Shapoval – Volodymyr Prystaiko – Vadym Zolotar’ov, *Ch.K.-H.P.U.-NKVD v Ukraini* (Kijev: Abrys, 1997); Piotr Kołakowski, *NKWD i GRU na ziemiach polskich 1939–1945* (Varsó: Bellona, 2002); Rafał Wnuk, „Za pierwszego Sowietu” (Varsó: IPN, 2007).

403 **A hidegháború a hetvenes-nyolcvanas** Hasonló fejtegetésekért ld. Pomerantsev, *Nothing Is True*, 199, 213. Műsoridő: Jacqueline Howard, „Americans devote more than 10 hours a day to screen time, and growing”, CNN, 2016. júl. 29.

404 **Putyin Oroszországa** Átaludta: Vladimir Nikonov a *Voskresnyi vecher s Solov’evym* c. műsorban, Rossiia-24, 2017. szept. 10.; elemzése in Zachary Cohen, „Russian politician: US spies slept while Russia elected Trump”, CNN, 2017. szept. 12. Az általános vélekedés szerint a háború védekező háború: Nikita Mironov interjúja Alexander Duginnal, *Open Revolt*, 2014. márc. 20.;

Vladimir Ovchinskii – Elena Larina, „Kholodnaia voina 2.0”, Izborszki Klub, 2014. nov. 11. Korábbi célpontok: Matthews, „Russia’s Greatest Weapon May Be Its Hackers”; „Seven Years of Malware Linked to Russian State – Backed Cyber Espionage”, *Ars Technica*, 2015. szept. 17.; Frenkel, „Meet Fancy Bear”; Gerodimos et al., „Russia Is Attacking Western Liberal Democracies”.

⁴⁰⁵ **Kiszeljov az információs háborút** 2013: Jochen Bittner et al., „Putins großer Plan”, *Die Zeit*, 2014. nov. 20. Izborszk: Vitaly Averianov, „Novaia staraia kholodnaia voina”, Izborszki Klub, 2014. dec. 23., 4409. sz. cikk. Idézet: Rutenberg, „How the Kremlin built”. Ld. még Donna Brazile: *Hacks* (New York: Hachette), 67.

⁴⁰⁶ **A 2014-es ukrajnai elnöki kampány** Ezeket a műveleteket a Harmadik, Negyedik és Ötödik fejezetben mutattuk be. További részletek Észtországról: „Estonia and Russia: A cyber-riot”, *The Economist*, 2007. máj. 10.; Kertu Ruus, „Cyber War I”, *European Affairs*, 9. köt., 1–2. sz., 2008.

⁴⁰⁷ **Az Ukrajna elleni orosz háború** T–50: Kanygin, „Bes, Fiks, Romani i goluboglazyi”. Vörös zászló: Interjú (V) szakadárval. Borodaj: „Eks-prem’er DNR posovetoval Obame »zabrat’sia na pal’mu«”, TopNews.ru, 2014. aug. 21. Antyufeev: Kanygin, „ »Pridnestrovskii« general Vladimir Antiufeev”. Glazijev-idézet: „Predotvratit’ voinu–pobedit’ v voine”, Izborszki Klub, 2014. szept., 3962. sz. cikk. 2014. decemberi Izborszk-idézet: Averianov, „Novaia staraia kholodnaia voina”.

⁴⁰⁸ **Az orosz titkosszolgálat** „Fabrika trollei”, RBK, 2017. okt. 17. az eredeti tudósítás; ld. még Shaun Walker, „Russian troll factory paid US activists”, *TG*, 2017. okt. 17.

⁴⁰⁹ **Egyértelmű volt** Krutcskih: Scott Shane, „The Fake Americans Russia Created”, *NYT*, 2017. szept. 7. Bosszú: Massimo Calabresi, „Hacking Democracy”, *Time*, 2017. máj. 29., 32. Pervij Kanal: 2016. okt. 9., 31169. Putyin: Andrew Higgins, „Maybe Private Russian Hackers Meddled in Election, Putin Says”, *NYT*, 2017. jún. 1.

⁴¹⁰ **Óriási biztonsági résnek** Hillary Clinton, aki talán az az amerikai volt, akinek a leginkább volt oka aggódni, nem készült fel ilyen jellegű támadásra

(*What Happened*, 333.). Ld. még Donna Brazile, *Hacks*, 135.

⁴¹¹ **A kiberháborúban a „támadási felület”** Elizabeth Dwoskin – Adam Entous – Craig Timberg, „Google uncovers Russian-bought ads”, *NYT*, 2017. okt. 9.; Mike Isaac – Daisuke Wakabayashi, „Russian Influence Reached 126 Million Through Facebook Alone”, *NYT*, 2017. okt. 30. és az alább idézett források. A Facebookról ld. Jen Weedon – William Nuland – Alex Stamos, „Information Operations and Facebook”, 2017. ápr. 27.

⁴¹² **Minden bizonnyal a legtöbb amerikai** 5,8 millió: Craig Timberg – Elizabeth Dowskin, „Facebook takes down data”, *WP*, 2017. okt. 12.; Graham Kates, „Facebook Deleted 5.8 million accounts just before the 2016 election”, CBS, 2017. okt. 31. 470 oldal az Internet Research Agencytől: Jon Swaine – Luke Harding, „Russia funded Facebook and Twitter investments through Kushner investor”, *TG*, 2017. nov. 5. Nem jelölték meg, ki fizette a hirdetéseket: April Glaser, „Political ads on Facebook Now Need to Say Who Paid for Them”, *Slate*, 2017. dec. 18. A megosztások: Craig Timberg, „Russian propaganda”, *WP*, 2017. okt. 5. Eseményoldalak: David McCabe, „Russian Facebook Campaign Included 100+ Event Pages”, *Axios*, 2018. jan. 26., 3000 hirdetés: Mike Snider, „See the fake Facebook ads Russians ran”, *USA Today*, 2017. nov. 1.; Scott Shane, „These Are the Ads Russia Bought on Facebook in 2016”, *NYT*, 2017. nov. 1. Ld. még UsHadróns gyűjtését: medium.com/@ushadróns. 60 millió: Nicholas Confessore et al., „Buying Online Influencers”, *NYT*, 2018. jan. 28.

⁴¹³ **Az amerikaiak nem véletlenszerűen** A hirdetésekkel kapcsolatban ld. az előző jegyzetet. Fogékonyág: Calabresi, „Hacking Democracy”. Ld. még Adam Entous – Craig Timberg – Elizabeth Dwoskin, „Russian operatives used Facebook ads”, *WP*, 2017. szept. 25.; Nicholas Confessore és Daisuke Wkabayashi, „How Russia Harvested American Rage”, *NYT*, 2017. okt. 9. Fegyver: Rebecca Shabad, „Russian Facebook ad showed black woman”, CBS, 2017. okt. 3. Muszlim példa: „Russian Propaganda Pushed Pro-Hillary Rally”, *DB*, 2017. szept. 27.; „Russians Impersonated Real American Muslims”, *DB*, 2017. szept. 27. Ez az oldal érdekesmód Vlagyiszlav Szurkov kedvenc rapperét, Tupac Shakurt idézte. Michigan és Wisconsin: Manu Rajy, Dylan Byers és Dana Bash, „Russian-linked Facebook ads targeted Michigan and Wisconsin”, CNN, 2017. okt. 4. Menekültek és erőszak-elkövetők: Ben Popken, „Russian trolls pushed graphic, racist tweets to American voters”, NBC, 2017.

nov. 30. Trump: az indulása bejelentésekor, 2015. jún. 15-én.

⁴¹⁴ **Az orosz támadók kihasználták** 10%: Onur Varol et al., „Online Human-Bot Interactions: Detection, Estimation, and Characterization”, A Proceedings of the Eleventh International AAAI Conference on Web and Social Media, 2017. márc. 27. szerint a fiókok 9–15%-a bot. A 20% és az idézet: Alessandro Bessit – Emilio Ferrara, „Social bots distort the 2016 U.S. Presidential election online discussion”, *First Monday*, 21. köt., 11. sz., 2016. nov. 7. Becslés, miszerint a botok annyira aktívak, mint az emberek: Marco T. Bastos – Dan Mercea, „The Brexit Botnet and User-Generated Hyperpartisan News”, *Social Science Computer Review*, 2017, 4. 2, 752; Ben Popken, „Russian trolls went on attack during key election moments”, NBC, 2017. dec. 20. A Twitter későbbi számításai: Confessore, „Buying Online Influencers”.

⁴¹⁵ **A botokat eredetileg** Az sms-ben szavazás: Twitter, „Update: Russian Interference in 2016 US Election, Bots, & Misinformation”, 2017. szept. 28. Észak-Karolina: Nicole Perlroth et al., „Russian Election Hacking Efforts”, *NYT*, 2017. szept. 1. Választási bizottságok: „Assessing Russian Activities and Intentions in Recent U.S. Elections”, Intelligence Community Assessment, 2017. jan. 6., iii.

⁴¹⁶ **Miután Twitter-botjait** A gyűlés és a vita: Ben Popken, „Russian trolls went on attack during key election moments”, NBC, 2017. dec. 20. Bizonytalan államok: „Study: Fake News on Twitter Flooded Swing States”, *DB*, 2017. szept. 29. A Brexitben használt botok: Carrell, „Russian cyber-activists”. A trendek és ugyanaz az 1600: Selina Wang, „Twitter Is Crawling with Bots”, *Bloomberg*, 2017. okt. 13.

⁴¹⁷ **Oroszország 2016-ban az Egyesült Államokban** Az idézeteket ld. lejjebb. E-mail-fiókok feltörése: M. D. Shear – M. Rosenberg, „Released Emails Suggest the D.N.C. Derided the Sanders Campaign”, *NYT*, 2016. júl. 22.; Jenna McLaughlin – Robbie Gramer – Jana Winter, „Private Email of Top U.S. Russia Intelligence Official Hacked”, *Time*, 2017. júl. 17.

⁴¹⁸ **Az elnökválasztási év során** Oroszország feltörte: Thomas Rid vallomása az amerikai szenátus előtt 2017. márc. 30-án; Frenkel, „Meet Fancy Bear”. Gyűlés hangulata: Clinton, *What Happened*, 341; Brazile, *Hacks*, 8., 9., 15.

⁴¹⁹ ***Az amerikai hatóságok*** Az USA helyzetértékelései: Az NCCIC és az FBI közös elemzése, „Grizzly Steppe: Russian Malicious Cyber Activity”, 2016. dec. 29.; „Assessing Russian Activities and Intentions in Recent U.S. Elections”, Intelligence Community Assessment, 2017. jan. 6. Ld. még az Egyesült Államok Pénzügyminisztériuma, „Issuance of Amended Executive Order 13694; Cyber-Related Sanctions Designations”, 2016. dec. 29. Ifj. és id. Trump részvétele: Jack Shafer, „Week 26”, *Politico*, 2017. nov. 18. Idézetek: Marshall Cohen, „What we know about Trump Jr.’s exchanges with WikiLeaks”, CNN, 2017. nov. 14. Trump tagadása: Kurt Eichenwald, „Why Vladimir Putin’s Russia Is Backing Donald Trump”, *NW*, 2016. nov. 4.

⁴²⁰ ***Ahányszor Trump nehézségekbe ütközött*** Podestára terelés: „Russia Twitter trolls rushed to deflect Trump bad news”, AP, 2017. nov. 9. Harminc perc: Adam Entous – Ellen Nakashima, „Obama’s secret struggle to punish Russia”, *WP*, 2017. jún. 23.

⁴²¹ ***Ahogy 2015-ben Lengyelországban*** Ld. Brazile, *Hacks*, 25., 43., 85.

⁴²² ***Ha csak azt ismerik el*** Putyin-idézet: Frenkel, „Meet Fancy Bear”. Az Egyesült Államok hírszerzése szerint Oroszország a republikánusokról is szerzett anyagot, de nem használta fel. „Assessing Russian Activities and Intentions in Recent U.S. Elections”, Intelligence Community Assessment, 2017. jan. 6., 3.

⁴²³ ***A nyilvános források rendkívüli interakciókat*** Fizetés nélkül: Philip Bump, „Paul Manafort: An FAQ about Trump’s indicted former campaign chairman”, *WP*, 2017. okt. 30. Ld. még: Kate Brannen, „A Timeline of Paul Manafort’s Relationship with Donald Trump”, *Slate*, 2017. okt. 30.

⁴²⁴ ***2006 és 2009 között Manafortot*** Pénzügyek: Aggelos Petropolous – Richard Engel, „Manafort Had \$60 Million Relationship With a Russian Oligarch”, NBC, 2017. okt. 15. Gyeripaszka tagadta, hogy sor került volna fizetésre. Feljegyzések: Julia Ioffe – Frank Foer, „Did Manafort Use Trump to Curry Favor with a Putin Ally?” *The Atlantic*, 2017. okt. 2. Ld. még: Andrew Roth, „Manafort’s Russia connection: What you need to know about Oleg Deripaska”, *WP*, 2017. szept. 24. Ügyvéd: Rebecca Ruiz – Sharon LaFrontiere, „Role of Trump’s Personal Lawyer Blurs Public and Private Lines”, *NYT*, 2017.

jún. 11.

⁴²⁵ ***Amellett, hogy Oroszországnak dolgozott*** Ezeket az eseményeket a Negyedik fejezetben mutattuk be. Ld. Foer, „Quiet American”; Simon Shuster, „How Paul Manafort Helped Elect Russia’s Man in Ukraine”, *Time*, 2017. okt. 31.; valamint elsősorban Franklin Foer, „The Plot Against America”, *The Atlantic*, 2018. március.

⁴²⁶ ***Miután amerikai módszereket importált*** Nem fogja megtámadni: Eric Bradner – David Wright, „Trump says Putin is »not going to go into Ukraine«, despite Crimea”, CNN, 2016. aug. 1. 12,7 millió dollár: Andrew E. Kramer – Mike McIntire – Barry Meier, „Secret Ledger in Ukraine Lists Cash for Donald Trump’s Campaign Chief”, *NYT*, 2016. aug. 14. A török történet: Andrew Weisburd – Clint Watts, „How Russia Dominates Your Twitter Feed”, *DB*, 2016. aug. 6.; Linda Qiu, „Trump campaign chair misquotes Russian media in bogus claim about NATO base terrorist attack”, *Politifact*, 2016. aug. 16.

⁴²⁷ ***Manafortot kampánymenedzseri posztján*** Mainstream: Sarah Posner, „How Donald Trump’s New Campaign Chief Created an Online Haven for White Nationalists”, *Mother Jones*, 2016. aug. 22. Számos példát a fehér felsőbbrendűségiek Trump iránti rajongásáról ld. Richard Cohen, „Welcome to Donald Trump’s America”, SPLC Report, Summer 2017; Ryan Lenz et al., „100 Days in Trump’s America”, Southern Poverty Law Center, 2017. Heimbach-per: „Will Trump have to testify on rally attacks?” *DB*, 2017. ápr. 19. Heimbach-idézetek: Michel, „Beyond Trump and Putin”; ld. még Heather Digby Parton, „Trump, the alt-right and the Kremlin”, *Salon*, 2017. aug. 17. Bannon, David Bossie és Citizens United: Michael Wolff, „Ringside with Steve Bannon at Trump Tower as the President-Elect’s Strategist Plots »An Entirely New Political Movement«”, *Hollywood Reporter*, 2016. nov. 18. Bannon és a Mercer család: Matthew Kelly – Kate Goldstein – Nicholas Confessore, „Robert Mercer, Bannon Patron, Is Leaving Helm of \$50 Billion Hedge Fund”, *NYT*, 2017. nov. 2.

⁴²⁸ ***Bannon szélsőjobb ideológiája*** Bannon-idézet: Owen Matthews, „Alexander Dugin and Steve Bannon’s Ideological Ties to Vladimir Putin’s Russia”, *NW*, 2017. ápr. 17. Bannon filmjei és ideológiája: Ronald Radosh, „Steve Bannon, Trump’s Top Guy, Told Me He Was »A Leninist« Who Wants to »Destroy the State«”, *DB*, 2016. aug. 22.; Jeremy Peters, „Bannon’s Views

Can be Traced to a Book That Warns, »Winter Is Coming«, *NYT*, 2017. ápr. 8.; Owen Matthews, „Alexander Dugin and Steve Bannon’s Ideological Ties to Vladimir Putin’s Russia”, *NW*, 2017. ápr. 17.; Christopher Dickey – Asawin Suebsaeng, „Steve Bannon’s Dream: A Worldwide Ultra-Right”, *DB*, 2016. nov. 13.

⁴²⁹ **Bannon szélsőjobb** Bannon-idézet: Wolff, „Ringside with Steve Bannon”. Nézetei: Radosh, „Steve Bannon”; Peters, „Bannon’s Views”; Matthews, „Alexander Dugin”. Bannon Manafort, Kushner és ifj. Donald Trump „hazafiatlan” magatartásáról: David Smith, „Trump Tower meeting with Russians »treasonous«, Bannon says in explosive book”, *TG*, 2018. jan. 3. Protektorátus: Greg Miller – Greg Jaffe – Philip Rucker, „Doubting the intelligence, Trump pursues Putin and leaves a Russian threat unchecked”, *WP*, 2017. dec. 14.

⁴³⁰ **Trump a kampány során** Cadre: Jon Swaine – Luke Harding, „Russia funded Facebook and Twitter investments through Kushner investor”, *TG*, 2017. nov. 5. Deutsche Bank: Harding, *Collusion*, 312–14; Michael Kranish, „Kushner firm’s \$285 million Deutsche Bank loan came just before Election Day”, *WP*, 2017. jún. 25. „Ki fog jönni”: Andrew Kaczynski – Chris Massie – Nathan McDermott, „80 Times Trump Talked About Putin”, *CNN*, 2017. márc.

⁴³¹ **Miután apósát** Jo Becker – Matthew Rosenberg, „Kushner Omitted Meeting with Russians on Security Clearance Forms”, *NYT*, 2017. ápr. 6.; Jon Swaine, „Jared Kushner failed to disclose emails sent to Trump team about WikiLeaks and Russia”, *TG*, 2017. nov. 16.; Jason Le Miere, „Jared Kushner’s Security Clearance Form Has Unprecedented Level of Mistakes, Says Leading Official”, *NW*, 2017. okt. 13.

⁴³² **A megbeszélésen részt vevő orosz képviselő** Veszelnitszkaja és Ağalarov: Harding, *Collusion*, 232. Sajtóközlemény: Amber Phillips, „12 things we can definitely say the Russia investigation has uncovered”, *WP*, 2017. dec. 23. Ld. még a találkozóval kapcsolatos többi rész forrásait.

⁴³³ **A megbeszélésen való részvételén túlmenően** Dicsérő szavak: Franklin Foer, „Putin’s Puppet”, *Slate*, 2016. júl. 21. Burt: Ben Schreckinger – Julia Ioffe, „Lobbyist Advised Trump Campaign While Promoting Russian Pipeline”, *Politico*, 2016. okt. 7.; James Miller, „Trump and Russia”, *DB*, 2016.

nov. 7. Szerver: Frank Foer, „Was a Trump Server Communicating with Russia?” *Slate*, 2016. okt. 31.

⁴³⁴ ***Mihelyt Trump*** Karla Adams – Jonathan Krohn – Griff Witte, „Professor at center of Russia disclosures”, *WP*, 2017. okt. 31.; Ali Watkins, „Mysterious Putin »niece« has a name”, *Politico*, 2017. nov. 9.; Sharon LaFraniere – Mark Mazzetti – Matt Apuzzo, „How the Russia Inquiry Began”, *NYT*, 2017. dec. 30.; Luke Harding – Stephanie Kirchgaessner, „The boss, the boyfriend and the FBI”, *TG*, 2018. jan. 18.

⁴³⁵ ***Amikor egy májusi estén*** Miután letartóztatták: Matt Apuzzo – Michael E. Schmidt, „Trump Campaign Advisor Met with Russian”, *NYT*, 2017. okt. 30. Idézet: LaFraniere – Mazzetti – Apuzzo, „How the Russia Inquiry Began”.

⁴³⁶ ***Trump egy másik külpolitikai tanácsadója*** Vakbuzgó: Stephanie Kirchgaessner et al., „Former Trump Advisor Carter Page Held »Strong Pro-Kremlin Views«, Says Ex-Boss”, Rosalind S. Helderman, *TG*, 2017. ápr. 14. 2013-as dokumentumok: Harding, *Collusion*, 45. Ügyfelek: „Here’s What We Know about Donald Trump and His Ties to Russia”, *WP*, 2016. júl. 29. Részvények: Foer, „Putin’s Puppet”.

⁴³⁷ ***Page a Trump-kampány*** Vezető tagok: Rosalind S. Helderman – Matt Zapotolsky és Karoun Demirjian, „Trump adviser sent email describing »private conversation« with Russian official”, *WP*, 2017. nov. 7. Gyűlés: Natasha Bertrand, „It looks like another Trump advisor has significantly changed his story about the GOP’s dramatic shift on Ukraine”, *BI*, 2017. márc. 3.

⁴³⁸ ***A harmadik külpolitikai tanácsadó*** Külföldi kapcsolatok: Michael Kranish, Tom Hamburger – Carol D. Leonnig, „Michael Flynn’s role in Mideast nuclear project could compound legal issues”, *WP*, 2017. nov. 27. Flynn tweetjei: Ben Collins – Kevin Poulsen, „Michael Flynn Followed Russian Troll Accounts, Pushed Their Messages in Days Before Election”, *DB*, 2017. nov. 1.; Michael Flynn 2016. nov. 2-i és 4-i tweetjei. Flynn utóbb eltávolította a pedofiliatweetet.

⁴³⁹ ***Flynn mentális zavarossága*** Flynn a díszvacsorán: Greg Miller, „Trump’s

pick for national security adviser brings experience and controversy”, *WP*, 2016. nov. 17. GRU, Misha tábornok, díszvacsora: Harding, *Collusion*, 116., 121., 126. Tweetek: ld. az előző jegyzetet, továbbá ld. Bryan Bender – Andrew Hanna, „Flynn under fire”, *Politico*, 2016. dec. 5. Flynn bocsánatot kért az antiszemita üzenet továbbítása miatt.

⁴⁴⁰ **2016. december 29-én** McFarland-idézet és általánosságban: Michael S. Schmidt – Sharon LaFraniere – Scott Shane, „Emails Dispute White House Claims That Flynn Acted Independently on Russia”, *NYT*, 2017. dec. 2.

⁴⁴¹ **Barack Obama személyesen** Obama és Yates figyelmeztetései: Harding, *Collusion*, 130., 133. Trump menesztette Yates: Michael D. Shear – Mark Landler – Matt Apuzzo – Eric Lichtblau, „Trump Fires Acting Attorney General Who Defied Him”, *NYT*, 2017. jan. 30. Flynn bűnösnek vallja magát: Michael Shear – Adam Goldman, „Michael Flynn Pleads Guilty to Lying to the F.B.I. and Will Cooperate”, *NYT*, 2017. dec. 1.

⁴⁴² **Trump a kabinetjét** Philip Bump, „What Jeff Sessions said about Russia, and when”, *WP*, 2017. márc. 2. Pema Levy – Dan Friedman, „3 Times Jeff Sessions Made False Statements to Congress Under Oath”, *Mother Jones*, 2017. nov. 8.

⁴⁴³ **Trump kereskedelmi minisztere** Bank: „Kak novyi ministr torgovli SShA sviazan s Rossiei”, *RBK*, 2016. dec. 6.; James S. Henry, „Wilbur Ross Comes to D.C. with an Unexamined History of Russian Connections”, *DCReport*, 2017. febr. 25.; Stephanie Kirchgaessner, „Trump’s commerce secretary oversaw Russia deal while at Bank of Cyprus”, *TG*, 2017. márc. 23. Vekszelberg: Harding, *Collusion*, 283. Újratemetés: Eltchaninoff, *Dans la tête de Vladimir Poutine*, 46.

⁴⁴⁴ **Miután kinevezték** Jon Swaine – Luke Harding, „Trump commerce secretary’s business links with Putin family laid out in leaked files”, *TG*, 2017. nov. 5.; Christina Maza, „Putin’s daughter is linked to Wilbur Ross”, *NW*, 2017. nov. 28.

⁴⁴⁵ **Az Egyesült Államoknak mind ez idáig** Elaine Lies, „Tillerson says State Department spending »simply not sustainable«”, *Reuters*, 2017. márc. 17.;

Colum Lynch, „Tillerson to Shutter State Department War Crimes Office”, *Foreign Policy*, 2017. júl. 17.; Josh Rogan, „State Department considers scrubbing democracy promotion from its mission”, *WP*, 2017. aug. 1.

⁴⁴⁶ ***Az amerikai diplomácia gyengítése*** 2016. aug.: Michael Morell, „I Ran the CIA. Now I’m Endorsing Hillary Clinton”, *NYT*, 2016. aug. 5. Az oroszok eszköze: Glenn Carle-idézet: Jeff Stein, „Putin’s Man in the White House?” *NW*, 2017. dec. 21. Három szakértő: Alex Finley – Asha Rangappa – John Sipher, „Collusion Doesn’t Have to Be Criminal to Be an Ongoing Threat”, *Just Security*, 2017. dec. 15. Szankciók: „Sanctioned Russian Spy Official Met with Counterparts in US”, *NYT*, 2018. jan. 30.; Julian Borger, „US »name-and-shame« list of Russian oligarchs binned”, *TG*, 2018. jan. 30.; John Hudson, „Trump Administration Admits It Cribbed from *Forbes* Magazine”, *BuzzFeed*, 2018. jan. 30.

⁴⁴⁷ ***Trump maga többször*** Matthew Haag, „Preet Bharara Says Trump Tried to Build Relationship With Him Before Firing”, *NYT*, 2017. jún. 11.; Harriet Sinclair, „Preet Bharara, Fired By Trump, Says »Absolutely« Enough Evidence for Obstruction Probe”, *NW*, 2017. jún. 11. Trump számos alkalommal használta az „átverés” kifejezést, pl.: 2018. januári tweet: „total hoax on the American public”, azaz „az amerikaiak teljes átverése”.

⁴⁴⁸ ***Az FBI még azelőtt*** Szövetségesek: Luke Harding – Stephanie Kirchgaessner – Nick Hopkins, „British spies were first to spot Trump team’s links with Russia”, *TG*, 2017. ápr. 13. FBI Page ellen nyomoz: Marshall Cohen – Sam Petulla, „Papadopoulos’ guilty plea visualized”, *CNN Politics*, 2017. nov. 1. Comey-kronológia: Glenn Kessler – Meg Kelly, „Timeline”, *WP*, 2017. okt. 20.; Morgan Chalfant, „Timeline”, *The Hill*, 2017. máj. 9.

⁴⁴⁹ ***Az FBI azért folytatta*** Nyomás: Matt Apuzzo – Maggie Haberman – Matthew Rosenberg, „Trump Told Russians That Firing »Nut Job« Comey Eased Pressure From Investigation”, *NYT*, 2017. máj. 19. Izraeli kettős ügynök: Harding, *Collusion*, 194. Julie Hirschfeld Davis, „Trump Bars U.S. Press, but Not Russia’s, at Meeting with Russian Officials”, *NYT*, 2017. máj. 10.; Lily Hay Newman, „You Can’t Bug the Oval Office (for Long Anyway)”, *Wired*, 2017. máj. 11.

⁴⁵⁰ ***Comey menesztését követően*** Báb: PK, 2017. máj. 10. Putyin Comey-ról:

Vesti, 2017. máj. 14. Mueller menesztése: Michael E. Schmidt – Maggie Haberman, „Trump Ordered Mueller Fired, NYT, 2018. jan. 25. Trump hazugsága: James Hohmann, „Five Takeaways from Trump’s Threatened Effort to Fire Mueller”, WP, 2018. jan. 26. Közrend: „FBI urges White House not to release GOP Russia-probe memo”, NBC, 2018. jan. 31.

⁴⁵¹ **Oroszország lehetővé tette** Pomerantsev, *Nothing Is True*, 49.

⁴⁵² **Az amerikai média** Chava Gourarie, „Chris Arnade on his year embedded with Trump supporters”, *Columbia Journalism Review*, 2016. nov. 15.; Timothy Snyder, „In the Land of No News”, *NYR*, 2011. okt. 27. Leépítések: Mark Jurkowitz, „The Losses in Legacy”, Pew Research Center, 2014. márc. 26.

⁴⁵³ **A hírek össznemzeti szórakoztatásként** Moonves: James Williams, „The Clickbait Candidate”, *Quillette*, 2016. okt. 3. Twitter-fiókok: Steven Levitsky – Daniel Ziblatt, *How Democracies Die* (New York: Crown, 2018), 58. A cirkusztól ld. Peter Pomerantsev, „Inside the Kremlin’s hall of mirrors”, *TG*, 2015. ápr. 9.

⁴⁵⁴ **Az oroszokkal ellentétben** Alice Marwick – Rebecca Lewis, „Media Manipulation and Disinformation Online”, Data & Society Research Institute, 2017, 42–43., és köv. Tamsin Shaw, „Invisible Manipulators of Your Mind”, *NYR*, 2017. ápr. 20.; Paul Lewis, „Our minds can be hijacked”, *TG*, 2017. okt. 6. 44%-os adat: Pew Research Center, idézi Olivia Solon, „Facebook’s Failure”, *TG*, 2016. nov. 10. Mélyreható elemzés a demokrácia pszichológiai előfeltételeinek lerombolásáról ld. Schlögel, *Entscheidung in Kiew*, 17–22.

⁴⁵⁵ **Bár az internetplatformok** Facebook-termékek: Elizabeth Dwoskin – Caitlin Dewey – Craig Timberg, „Why Facebook and Google are struggling to purge fake news”, *WP*, 2016. nov. 15. 56 millió: Craig Timberg, „Russian propaganda effort helped spread »fake news« during election, experts say”, *WP*, 2016. nov. 24. Oroszok népszerűsítik a Foxot és a Breitbartot: Eisentraut, „Russia Pulling Strings”.

⁴⁵⁶ **A „pizzagate” és a „spirit cooking”** Marc Fisher – John Woodrow Cox – Peter Hermann, „Pizzagate: From rumor, to hashtag, to gunfire in D.C.”, *WP*,

2016. dec. 6.; Ben Popken, „Russian trolls pushed graphic, racist tweets to American voters”, NBC, 2017. nov. 30.; Mary Papenfuss, „Russian Trolls Linked Clinton to »Satanic Ritual«”, *HP*, 2016. dec. 1.

⁴⁵⁷ **Az orosz platformok** Ben Collins, „WikiLeaks Plays Doctor”, *DB*, 2016. aug. 25.

⁴⁵⁸ **Az oroszok visszaéltek** Casey Michel, „How the Russians pretended to be Texans”, *WP*, 2017. okt. 17.; Ryan Grenoble, „Here are some of the ads Russia paid to promote on Facebook”, *HP*, 2017. nov. 1. A szeparatizmusról: „Is Russia Behind a Secession Effort in California?” *The Atlantic*, 2017. márc. 1. Nagy-Britannia, Franciaország és az EU a Harmadik fejezet tárgyát képezték. Katalóniáról: David Alandete, „Putin encourages independence movement”, *El Pais*, 2017. okt. 26.

⁴⁵⁹ **Az amerikaiak megbíztak** Tennesseei republikánus oldal és Obama: „Russia Twitter Trolls rushed to deflect Trump bad news”, AP, 2017. nov. 9. Conway továbbításai: Denise Clifton, „Putin’s Pro-Trump Trolls”, *Mother Jones*, 2017. okt. 31. Pasobiec és általánosságban: Kevin Collier, „Twitter Was Warned Repeatedly”, *BuzzFeed*, 2017. okt. 18. „Viszontszeretlek”: Ryan Lenz et al., „100 Days in Trump’s America”, Southern Poverty Law Center, 2017. Flynn: Collins és Poulsen, „Michael Flynn Followed Russian Troll Accounts”.

⁴⁶⁰ **A jogállamiság megköveteli** Trump: Speech in Miami, 2016. szept. 16. Butyináról: „The Kremlin and the GOP Have a New Friend – and Boy Does She Love Guns”, *DB*, 2017. febr. 23. Konkrét orosz hirdetésekről és mémekről (mint például az „American Gunslinger”-fiókról) korábban, illetve lejjebb lesz szó.

⁴⁶¹ **Közben az orosz hatóságok** Rosalind S. Helderman – Tom Hamburger, „Guns and religion”, *WP*, 2017. ápr. 30. Nicholas Fandos, „Operative Offered Trump Campaign »Kremlin Connection«”, *NYT*, 2017. dec. 3.

⁴⁶² **2016 februárjában Butyina** Butyina Torsinnak: Matt Apuzzo – Matthew Rosenberg – Adam Goldman, „Top Russian Official Tried to Broker »Backdoor« Meeting Between Trump and Putin”, *NYT*, 2017. nov. 18.; ld. még Tim Mak, „Top Trump Ally Met with Putin’s Deputy in Moscow”, *DB*, 2017.

márc. Ifj. Trump és Torsin: „Trump Jr. met with man with close ties to Kremlin”, CBS, 2017. nov. 20. Az NRA és NYT: Amanda Holpuch, „»We’re coming for you«”, *TG*, 2017. aug. 5. Torsin tagadja a törvényellenes pénzmosás vádját. Paramilitáris csoportok: Anton Shekhovtsov, „Slovak Far-Right Allies of Putin’s Regime”, *TI*, 2016. febr. 8.; Petra Vejvodová – Jakub Janda – Veronika Víchová, *The Russian Connections of Far-Right and Paramilitary Organizations in the Czech Republic* (Budapest: Political Capital, 2017); Attila Juhász – Lóránt Győri – Edit Zgut – András Dezső, *The Activity of Pro-Russian Extremist Groups in Hungary* (Budapest: Political Capital, 2017).

⁴⁶³ **A legfelső bíróság 2013-ban** Carol Anderson, *White Rage* (New York, London: Bloomsbury, 2017), 151., 163.; Zachary Roth, „The Real Voting Problem in the 2016 Election”, *Politico*, 2016. okt. 24. Ld. még Levitsky – Ziblatt, *How Democracies Die*, 183.

⁴⁶⁴ **Ohio államban** Anderson, *White Rage*, 163., 165., 168.

⁴⁶⁵ **Az amerikai faji viszonyok** Ryan C. Brooks, „How Russians Attempted to Use Instagram to Influence Native Americans”, *BuzzFeed*, 2017. okt. 23.; Ryan Grenoble, „Here are some of the ads Russia paid to promote on Facebook”, *HP*, 2017. nov. 1.; Cecilia Kang, „Russia-Financed Ad Linked Clinton and Satan”, *NYT*, 2017. nov. 2.; Ben Collins – Gideon Resnick – Spencer Ackerman, „Russia Recruited YouTubers”, *DB*, 2017. okt. 8.; April Glaser, „Russian Trolls Are Still Co-Opting Black Organizers’ Events”, *Technology*, 2017. nov. 7.

⁴⁶⁶ **Barack Obama bórszíne** Képviselő: Elena Chinkova, „Rodnina »pokazala« Obame banan”, *KP*, 2013. szept. 14. Születésnap: A fényképek és a kommentárok a diákok VKontaktye-oldalain érhetők el, vk.com/mskstud?w=wall-73663964_66. Élelmiszerbolt: [Vesti.ru](https://vesti.ru), 2015. dec. 10., 2698780. Autómosó: Amur.info, 2016. máj. 25., 111458; LifeNews: [Life.ru](https://life.ru), 2016. dec. 30., 954218.

⁴⁶⁷ **A bórszín jelentős helyet foglalt el** Adam Entous, „House majority leader to colleagues in 2016: »I think Putin pays« Trump” *WP*, 2017. máj. 17. A közmegegyezés és a szokások jelentősége központi témája Levitsky és Ziblatt, *How Democracies Die* című könyvének. Idézet: *Vesti*, 2016. febr. 20., 2016, 2777956.

⁴⁶⁸ ***Amikor 2016 júniusában Paul Ryan*** Hogy igazságosak legyünk, Lindsey Graham szenátor 2017 májusában kijelentette, „ha egy pártot megtámadnak, mindannyiunkat megtámadtak” („When one party is attacked, all of us should feel an attack”). Ez nem széles körben elterjedt vélemény volt, és ekkorra már túl késő is volt. Camila Domonoske, „Sally Yates Testifies: »We Believed Gen. Flynn Was Compromised«”, NPR, 2017. máj. 8.

⁴⁶⁹ ***Amikor a republikánusok*** McConnell: Adam Entous – Ellen Nakashima – Greg Miller, „Secret CIA assessment says Russia was trying to help Trump win White House”, *WP*, 2016. dec. 9.; Greg Miller, Ellen Nakashima – Adam Entous, „Obama’s secret struggle to punish Russia”, *WP*, 2017. jún. 23. Idézet: „Background to »Assessing Russian Activities and Intentions in Recent US Elections«: The Analytic Process and Cyber Incident Attribution”, Director of National Intelligence (DNI), 2017. jan. 6.

⁴⁷⁰ ***A döntő pillanatban*** Ezt az érvet a fajjal és Oroszországgal kapcsolatban ld. Anderson, *White Rage*, 163.; valamint Ta-Nehisi Coates, „The First White President”, *The Atlantic*, 2017. okt., 74–87. Idézet: Aaron Blake, „ »I feel like we sort of choked«”, *WP*, 2017. jún. 23.

⁴⁷¹ ***Igaz, egy sor republikánus*** Rubio: Sparrow, „From Maidan to Moscow”, 339. Kasich: Caitlin Yilek, „Kasich campaign launches »Trump-Putin 2016« website”, *The Hill*, 2015. dec. 19.

⁴⁷² ***A szabadság nélküli világba*** Az egyenlőtlenségről a világon ld. Paul Collier, *The Bottom Billion* (Oxford, UK: Oxford UP, 2007). Donald Trump bejelentése a jelöltségért való indulásról, 2015. jún. 15.: „Sajnos az amerikai álom halott”.

⁴⁷³ ***Könnyű észrevenni*** Trotsky, 2017, rendezte Aleksandr Kott és Konstantyn Statskii, a Trockij és Iljin közötti vita a 8. részben, 26:20–29:40 között.

⁴⁷⁴ ***A Credit Suisse 2016-ban*** Adatok: Anastasiya Novatorskaya, „Economic Inequality in the United States and Russia, 1989–2012”, 2017; ld. még (89% és 76%) Credit Suisse, „Global Wealth Report 2016”. Barátok: Anders Åslund, „Russia’s Crony Capitalism”, *Zeszyty mBank*, 128. sz., 2017. Gordonkaművész: Luke Harding, „Revealed: the \$2bn offshore trail that leads to Vladimir

Putin”, *TG*, 2006. ápr. 3.

⁴⁷⁵ **A milliárdos gordonkás esete** 7 billió dollár: Oxfam Briefing Paper, 2016. jan. 18. 21 billió dollár: James Henryvel való interjú, „World’s Super-Rich Hide \$21 Trillion Offshore”, *RFE/RL*, 2016. júl. 31.

⁴⁷⁶ **Jared Kushner, ifj. Donald Trump és Paul Manafort** Anders Åslund, „Putin’s greatest weakness may be located on US shores”, *The Hill*, 2017. okt. 17.; Harding, *Collusion*, 244; Anne Applebaum, „The ugly way Trump’s rise and Putin’s are connected”, *WP*, 2017. júl. 25. A találkozásról: Sharon LaFraniere – Andrew E. Kramer, „Talking Points Brought to Trump Tower Meeting Were Shared with Kremlin”, *NYT*, 2017. okt. 27.

⁴⁷⁷ **Az oroszok fedőcégeket** Unger, „Trump’s Russian Laundromat”. Trump-idézetek: Tweet, 2018. jan. 6. Londonban egy tolvaj orosz akcentusával csempészte be magát gazdag házakba. Pomerantsev, *Nothing Is True*, 219.

⁴⁷⁸ **A szükségszerűség-politika közvetlenebb módon is** Id. Tony Judt – Timothy Snyder, *Thinking the Twentieth Century* (New York: Penguin, 2012).

⁴⁷⁹ **Az USA-nak rendelkezésére álltak azok a források** A statisztikákat, valamint a szakszervezetek háttérbe szorulása és az egyenlőtlenség közötti összefüggést ld. Bruce Western – Jake Rosenfeld, „Unions, Norms, and the Rise in U.S. Wage Inequality”, *American Sociological Review*, 76. köt., 4. sz., 2011, 513–37. Az ő becslésük szerint a dolgozók szervezetlensége az egyenlőtlenség növekedésének az ötödét-harmadát okozta. Adók: Thomas Piketty – Emmanuel Saez – Gabriel Zucman, *Distributional Accounts: Methods and Estimates for the United States* (Cambridge, Mass.: National Bureau of Economic Research, 2016), 28.

⁴⁸⁰ **A szükségszerűség korában mindez megváltozott** A bekezdésben idézett adatokat, ha másképp nem jelöltük, ld. Piketty – Saez – Zucman – „Distributional Accounts”, 1, 17, 19. A 2016-os 39%: Ben Casselman, „Wealth Grew Broadly Over Three Years, but Inequality Also Widened”, *NYT*, 2017. szept. 28. 7%-ról 22%-ra, ill. 220-szorosról 1120-szorosra: Emmanuel Saez – Gabriel Zucman, „Wealth Inequality in the United States Since 1913: Evidence from Capitalized Income Tax Data”, National Bureau of Economic

Research, Working Paper 20265, 2014. okt., 1., 23.

⁴⁸¹ ***Sok amerikaiak az oligarchia*** Elveszett idő: Katznelson, *Fear Itself*, 12. Ld. még Studs Terkel, *Hard Times* (New York: Pantheon Books, 1970). Nemzetek várákozásai: Raj Chetty et al., „The fading American dream”, *Science*, 356. köt., 2017. ápr. 28. Harmadára csökkenés: Mark Muro, „Manufacturing jobs aren’t coming back”, *MIT Technology Review*, 2016. nov. 18. Diákhitelek: Casselman, „Wealth Grew Broadly Over Three Years, but Inequality Also Widened”.

⁴⁸² ***Az egyenlőtlenség nem csupán*** Az egyenlőtlenségnek való kitettségéről: Benjamin Newman – Christopher Johnston – Patrick Lown, „False Consciousness or Class Awareness?” *American Journal of Political Science*, 59. köt., 2. sz., 326–40. Az iskolázottság növekvő jelentősége: „The Rising Cost of Not Going to College”, Pew Research Center, 2014. febr. 11. Szülői házban maradás: Rebecca Beyer, „This is not your parents’ economy”, *Stanford*, 2017. júl.–aug., 46. Gyermek: Melissa Schettini Kearney, „Income Inequality in the United States”, az Egyesült Államok Kongresszusának közös gazdasági bizottsága előtti tanúvallomás, 2014. jan. 16. San Francisco: Rebecca Solnit, „Death by Gentrification”, in John Freeman (szerk.), *Tales of Two Americas: Stories of Inequality in a Divided Nation* (New York: Penguin, 2017).

⁴⁸³ ***Warren Buffett megfogalmazásában*** Buffett-idézet: Mark Stelzner, *Economic Inequality and Policy Control in the United States* (New York: Palgrave Macmillan, 2015), 3. Az egészség és a szavazás összefüggéseiről ld. a következő jegyzetet.

⁴⁸⁴ ***A Trumpra leadott szavazatokkal*** Az országos szintű egészségügyi válság és a Trump-szavazatok: J. Wasfy et al., „County community health associations of net voting shift in the 2016 U.S. presidential election”, *PLoS ONE*, 12. köt., 10. sz., 2017; Shannon Monnat, „Deaths of Despair and Support for Trump in the 2016 Presidential Election”, kutatási beszámoló, 2016; ld. még „The Presidential Election: Illness as Indicator”, *The Economist*, 2016. nov. 19. Egyenlőtlenség és egészségügyi válság: John Lynch et al., „Is Inequality a Determinant of Population Health?” *The Milbank Quarterly*, 82. köt., 1. sz., 2004, 62., 81. és köv. Öngyilkosságok: Debbie Weingarten, „Why are America’s farmers killing themselves in record numbers?” *TG*, 2017. dec. 6. Közel napi húsz veterán-öngyilkosság 2014-ben: „Suicide Among Veterans

and Other Americans”, U.S. Department of Veteran Affairs, 2016. aug. 3., 4.

⁴⁸⁵ **A süükségszerűség amerikai politikájának egyik** Sam Quinones, *Dreamland: The True Tale of America's Opiate Epidemic* (London: Bloomsbury Press, 2016), 87., 97., 125., 126., 133., 327. Általánosságban ld. Nora A. Volkow – A. Thomas McLellan, „Opioid Abuse in Chronic Pain: Misconceptions and Mitigation Strategies”, *New England Journal of Medicine*, 374. köt., 2016. márc. 31.

⁴⁸⁶ **Óhióban és Kentucky** Quinones, *Dreamland*, 134., 147., 190., 193., 268., 276. Ld. még Sabrina Tavernise, „Ohio County Losing Its Young to Painkillers' Grip”, *NYT*, 2011. ápr. 19. Egy másik, további kutatást igénylő mintázatot ld. Jan Hoffman, „In Opioid Battle, Cherokee Look to Tribal Court”, *NYT*, 2017. dec. 17.

⁴⁸⁷ **Oroszországban és Ukrajnában 2014–2016 között** A zombikat illetően ld. Shore, *Ukrainian Nights*.

⁴⁸⁸ **Az opioidproblémáról** Anne Case – Angus Deaton, „Rising morbidity and mortality in midlife among white non-Hispanic Americans in the 21st century”, *PNAS*, 112. köt., 49. sz., 2015. dec. 8. Ld. még Case – Deaton, „Mortality and morbidity in the 21st century”, *Brookings Paper*, 2017. márc. 17., fájdalomcsillapítás: 32. Várható élettartam 2015-ben és 2016-ban, a 63 600-as szám és a halálozási ráta megháromszorozódása: Kim Palmer, „Life expectancy is down for a second year”, *USA Today*, 2017. dec. 21. Szavazás: Jeff Guo, „Death predicts whether people vote for Donald Trump”, *WP*, 2016. márc. 3.

⁴⁸⁹ **Aki fájdalmaktól szenved** Volkow – McLellan, „Opioid Abuse in Chronic Pain”, 1257; Quinones, *Dreamland*, 293. David Foster Wallace 1996-ban megjelent *Infinite Jest* c. regénye (magyarul: *Végtelen tréfa*, Jelenkor, 2018) két évtizedes távlatból beteljesedett jóslatnak tűnik.

⁴⁹⁰ **Az amerikaiakat a drogok** Scioto és Coös megyék: Monnat, „Deaths of Despair”. Óhiói és pennsylvaniai megyék: Kathryn Fydl, „The Oxy Electorate”, *Medium*, 2016. nov. 16; Harrison Jacobs, „The revenge of the »Oxy electorate« helped fuel Trump's election upset”, *BI*, 2016. nov. 23. Mingo

megye: Lindsay Bever, „A town of 3,200 was flooded with nearly 21 million pain pills”, *WP*, 2018. jan. 31. Ld. még Sam Quinones, „Donald Trump and Opiates in America”, *Medium*, 2016. nov. 21.

⁴⁹¹ ***Az örökkévalóság politikája akkor győzedelmeskedik*** 91: Fact Checker, *WP*, 2017. okt. 10. 298: Fact Checker, *WP*, 2017. nov. 14. Összehasonlítás Obamával és Bushsal: David Leonhardt, „Trump’s Lies vs. Obama’s”, *NYT*, 2017. dec. 17. Félórás interjú: Fact Checker, *NYT*, Dec. 29, 2017. Ld. még a *Los Angeles Times* által az *Our Dishonest President* címmel publikált gyűjteményt.

⁴⁹² ***Sok amerikai nem látott különbséget*** Ellenség: Michael M. Grynbaum, „Trump Calls the News Media the »Enemy of the American People«”, *NYT*, 2017. febr. 17. „Álhírek”: „Trump, in New TV Ad, Declares First 100 Days a Success”, *NYT*, 2017. máj. 1.; Donald Trump 2018. jan. 6-i tweetje: „the Fake News Mainstream Media”. Vö. „The Kremlin’s Fake Fake-News Debunker”, *RFE/RL*, 2017. febr. 22.

⁴⁹³ ***Az orosz modellben*** Ld. Matthew Gentzkow, „Polarization in 2016”, Stanford University, 2016.

⁴⁹⁴ ***AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁG POLITIKÁJA a nosztalgia ciklusaival csábít*** 1930-as évek mint ideál: Wolff, „Ringside with Steve Bannon”; Timothy Snyder, „Trump Is Ushering In a Dark New Conservatism”, *TG*, 2017. júl. 15. 1929 és a 0,1%: Saez and Zucman, „Wealth Inequality”, 3. Vö. Robbie J. Taylor – Cassandra G. Burton-Wood – Maryanne Garry, „America was Great When Nationally Relevant Events Occurred and When Americans Were Young”, *Journal of Applied Memory and Cognition*, 30. köt., 2017. Egy ilyen alternatív valóságot Philip Roth *The Plot Against America* (magyarul: *Összeesküvés Amerika ellen*, ford. Sóvágó Katalin, Budapest: Európa, 2006) című regénye mutat be.

⁴⁹⁵ ***Trump kampányának és elnökségének*** Jill Leopre más szót használva („anti-history”) hasonlóan érvel a Tea Partyval kapcsolatban: *The Whites of Their Eyes* (Princeton: Princeton UP, 2010), 5., 8., 15., 64., 125. Trump az „America First”-ről: 2016. szept. 16-i beszéd Miamiban: „Amerika az első, emberek. Amerika az első. Amerika. Ugye. Amerika az első. Amerika az első.” („America first, folks. America first. America. Right, America first.

America first.”) Elnöki székfoglalójának is ez volt a témája. Ld. Frank Rich, „Trump’s Appeasers”, *New York*, 2016. nov. 1.

⁴⁹⁶ **Trump örökkévalóság-politikájában** Ld. Timothy Snyder, „The White House Forgets the Holocaust (Again)”, *TG*, 2017. ápr. 11. Navahók: Felicia Fonseca – Laurie Kellman, „Trump’s »Pocahontas« jab stuns families of Navajo war vets”, *AP*, 2017. nov. 28.

⁴⁹⁷ **Orosz pártfogóihoz hasonlóan** Eunuch: Kiselev, „Vesti Nedeli”, *Rossia* Odin, 2016. nov. 20. „Cuckservative”: Dana Schwartz, „Why Angry White Men Love Calling People »Cucks«”, *Gentleman’s Quarterly*, 2016. aug. 1. Obama születési helye: Jeff Greenfield, „Donald Trump’s Birther Strategy”, *Politico*, 2015. júl. 22.

⁴⁹⁸ **Az amerikai örökkévalóságban az ellenség fekete** „Trump on Civil War”, *NYT*, 2017. máj. 1.; Philip Bump, „Historians respond to John F. Kelly’s Civil War remarks”, *WP*, 2017. okt. 31. A rabszolgaság a korai amerikai történelemben végig kompromisszumok tárgya volt, kezdve attól a megegyezéstől, hogy a népszámlálás során egy afrikai háromötöd személynek felel meg a nehéz és végül fenntarthatatlan tizenkilencedik századi kompromisszumokig, amelyek a szabad és a rabszolgatartó államoknak a szövetséghez való csatlakozásával jártak. A saját történelmet nem ismerni az örökkévalóság politikájának a része. A jelképekről: Sara Bloomfield, „White supremacists are openly using Nazi symbols”, *WP*, 2017. aug. 22.

⁴⁹⁹ **„Amerika az első”-t kiáltani** Rosie Gray, „Trump Defends White-Nationalist Protestors: »Some Very Fine People on Both Sides«”, *WP*, 2017. aug. 15. W. E. B. Du Bois, *Black Reconstruction: An Essay Toward a History of the Part Which Black Folk Played in the Attempt to Reconstruct Democracy in America, 1860–1880* (New York: Harcourt, Brace and Company, 1935), 241; ld. még 285. Will Rogers, *The Autobiography of Will Rogers*, szerk. Donald Day (New York: Lancet, 1963), 281. Du Bois afrikai amerikai volt, Rogers cseroki indián.

⁵⁰⁰ **Az örökkévalóság amerikai politikája a faji** Patrick Condon, „Urban-Rural Split in Minnesota”, *Minnesota Star-Tribune*, 2015. jan. 25.; „Rural Divide” (Amerikai vidéki és kisvárosi adatfelvétel), 2017. jún. 17.; Nathan

Kelly – Peter Enns, „Inequality and the Dynamics of Public Opinion”, *American Journal of Political Science*, 54. köt., 4. sz., 2010, 867. Az egyik felmérésben a Trump-szavazók 45%-a állította, hogy a fehérek „sok diszkriminációtól szenvednek” az USA-ban, míg csak 22% mondta ugyanezt a feketékre. Egy másik felmérésben a Trump-szavazók 44%-a szerint a fehérek háttérbe kerülnek a feketékkel és a spanyol ajkúakkal szemben, míg 16% állította ennek ellenkezőjét: Huffington Post/YouGo-felmérés. *HP*, 2016. nov. 21.; Washington Post/Kaiser Family Foundation felmérése. *WP*, 2016. aug. 2.

501 Az örökkévalóság politikusa ellenségeket jelöl ki Az erőszak példáit ld. Richard Cohen, „Welcome to Donald Trump’s America”, SPLC Report, 2017. nyár; Ryan Lenz et al., „100 Days in Trump’s America”, Southern Poverty Law Center, 2017. Az iskolákról ld. Christina Wilkie, „ »The Trump Effect«: Hatred, Fear and Bullying on the Rise in Schools”, *HP*, 2016. ápr. 13.; Dan Barry – John Eligon, „A Rallying Cry or a Racial Taunt”, *NYT*, 2017. dec. 17. Hurrikánokkal kapcsolatos reakció: Ron Nixon – Matt Stevens, „Harvey, Irma, Maria: Trump Administration’s Response Compared”, *NYT*, 2017. szept. 27. A feljelentéses programról: Timothy Snyder, „The VOICE program enables citizens to denounce”, *Boston Globe*, 2017. máj. 6. Fizetett tüntetők: „Trump Lashes Out at Protestors”, *DB*, 2017. ápr. 16. Holokauszt: Snyder, „White House forgets”. „Kurafi”: Aric Jenkins, „Read President Trump’s NFL Speech on National Anthem Protests”, *Time*, Sept. 23, 2017. Ld. Victor Klemperer, *The Language of the Third Reich*, ford. Martin Brady (London: Continuum, 2006), magyarul: *A Harmadik Birodalom nyelve* (Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1984).

502 Ha eredményez is szakpolitikai intézkedéseket Michael I. Norton – Samuel R. Sommers, „Whites See Racism as a Zero-Sum Game That They Are Now Losing”, *Perspectives on Psychological Science*, 6. köt., 215. sz., 2011; Kelly – Enns, „Inequality and the Dynamics of Public Opinion”; Victor Tan Chen, „Getting Ahead by Hard Work”, 2015. júl. 18. Amikor 2017. máj. 24-én az egészségbiztosításról kérdezték, Greg Gianforte kongresszusiképviselő-jelölt fizikailag megtámadta a riportert. Ez leleplező: a lényeg a *fájdalom*. Ha a politikusok egyszer elhitték, hogy feladatuk a szenvedés teremtése és kirovása, az egészség említése provokációvá válik.

503 Trumpot sokan „populistának” nevezik Ed Pilkington, „Trump turning US into »world champion of extreme inequality«, UN envoy warns”, *TG*,

2017. dec. 15. 13 millió: Sy Mukherjee, „The GOP Tax Bill Repeals Obamacare’s Individual Mandate”, *Fortune*, 2017. dec. 20. Trump-idézet: „Excerpts from Trump’s Interview with the *Times*”, *NYT*, 2017. dec. 28.

⁵⁰⁴ **Ebben a rendszerben a szegény** Ld. Katznelson, *Fear Itself*, 33 és köv. Vö. Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity* (London: Polity, 2000): „a rendelkezésükre álló működő megoldások hiányát képzeletbeli megoldásokkal helyettesítik” („the dearth of workable solutions at their disposal needs to be compensated for by imaginary ones”). Természetesen a kormányok (ha nem is az egyének) rendelkezésére állnak működőképes megoldások. A politikai rasszizmus feladata, hogy ezeket működésképtelennek állítsa be, és a politikai fikció dolga megakadályozni, hogy a működőképeség kérdése egyáltalán felvetődjön. Konkrét javaslatokat arányosabb képviselői demokráciára ld. Martin Gilens, *Affluence and Influence* (Princeton: Princeton UP, 2012), 8. fejezet. Az egyenlőtlenség csökkentésére tett konkrét javaslatokat ld. World Inequality Report, 2017, wir2018.wid.world.

⁵⁰⁵ **Oroszország negatív összegű játszmát nyert** A negatív összegű játék tézise Volodimir Jermolenkótól származik: Yermolenko, „Russia, zoopolitics, and information bombs”, *Euromaidan Press*, 2015. máj. 26.

⁵⁰⁶ **A demokráciától és a jogállamiságtól** Trump volt az első: Levitsky – Ziblatt, *How Democracies Die*, 61–64. A két alkalom, amikor Trump arra utalt, le kellene lőni Clintont: Wilmington, Észak-Karolina, 2016. aug. 9: „Ha ő választhatja ki a bíráit, semmit sem tudtok csinálni, emberek. Bár ott a második alkotmánykiegészítés, talán mégis lehet.” Miami, 2016. szept. 16.: „Úgy gondolom, a testőreinek el kéne dobniuk a fegyvereiket. Le kéne szerelni őket, ugye? Azonnal le kéne szerelni őket, Mit gondoltok? Igen? Ja. Vegyék el a fegyvereiket. Az a nő nem akar fegyvereiket. Vegyék el... Meglátjuk, mi történik vele.” Diktátorok: „Trump’s »Very Friendly« Talks with Duterte”, *NYT*, 2017. ápr. 30.; Lauren Gambino, „Trump congratulates Erdoğan”, *TG*, 2017. ápr. 18. Trump Kína elnökéről, Hsziről (Xi) mint „egyik barátom”-ról beszélt: „Excerpts from Trump’s Interview with the *Times*”, *NYT*, 2017. dec. 28., 2017. Halott lelkek: PK, 2016. nov. 1.

⁵⁰⁷ **A szadopopulizmus választási logikája** A szavazást akadályozó bizottság egy évig a Fehér Házban működött, majd áthelyezték a belügyi

tárcához a jogi problémák elkerülésére. Michael Tackett – Michael Wines, „Trump Disbands Commission on Voter Fraud”, *NYT*, 2018. jan. 3. „Nagyobb esemény”: Eric Levitz, „The President Seems to Think a Second 9/11 Would Have Its Upsides”, *NY*, 2018. jan. 30.; Yamiche Alcindor, „Trump says it will be hard to unify the country without a »major event«”, *PBS*, 2018. jan. 30. Ld. még Mark Edele – Michael Geyer, „States of Exception”, in Michael Geyer – Sheila Fitzpatrick (szerk.), *Beyond Totalitarianism* (Cambridge, UK: Cambridge UP, 2009), 345–95.

⁵⁰⁸ ***Oroszország az elnökség ajánlatával*** Itt az Egyesült Államok közvetlen kockázataira összpontosítok. A tömeggyilkossághoz való globális visszatérés lehetőségéről ld. Snyder *Fekete föld* című könyve következtetéseit.

- [1] Tony Judt: *A háború után*. Ford. Komáromy Rudolf (Budapest: Európa, 2007).
- [2] Gimes Romána fordítása.
- [3] A Biblia-idézeteket a Szent István Társulat fordítása szerint közöljük. (*A ford. megj.*)
- [4] Putyin a maga részéről Stierlitz alakját tanítónak jellemezte, elnökként pedig kitüntette azt a színészt, aki az 1973-as tévéadaptációban a karaktert alakította. Vjacseszlav Tyihonov 2004-ben és 2010-ben is szerepelt Nyikita Mihalkov egy-egy filmjében, és feltehetőleg a neves rendező ismertette meg Putyint Iljin írásaival.
- [5] Konczek József fordítása, a vers címe: *Nem maradsz életbe' hát* („Nye büvaty tyebe v zshivüh”).
- [6] Rab Zsuzsa fordítása.
- [7] Berényi Gábor fordítása.
- [8] Noha előzményei a tizenkilencedik századig visszavezethetők, az ún. Southern Strategy (déli stratégia) az 1960-as évektől lett kifejezetten markáns eleme a Republikánus Párt politikájának. Először Barry Goldwater 1964-es, majd Richard Nixon 1968-as és 1972-es kampányában jelent meg, és máig meghatározó eleme a párt déli államokban folytatott politikai küzdelmeinek. (*A szaklektor megjegyzése.*)
- [9] Az akkori német külügyminiszter, Guido Westerwelle (1961–2016) bejegyzett élettársi kapcsolatban élt azonos nemű partnerével. (*A fordító megjegyzése.*)
- [10] Schein Gábor fordítása.
- [11] A „*plausible deniability*”, vagyis *hihető tagadhatóság* ötletét az 1980-as években konstruálták az amerikaiak. Lényege, hogy konkrétumokat mellőző állításokkal elkerüljék a rasszizmus vádját. Ezt a stratégiát Lee Atwater írta le találóan: „1954-ben még gond nélkül »néger«-ezhettél. 1968-ban már nem

használhattad a szót, mert bajba kerültél, visszaütött. Sokan olyan kifejezéseket kezdtek hát használni, mint »erőszakos buszoztatás« [a gyerekek iskolabuszokkal való szállítása távolabbi iskolákba a faji szegregáció csökkentésére – *a ford. megj.*], »állami jogok« [értsd: a tagállami szintű törvények] és ilyesfélét. Aki így beszél, elvont fogalmazásmóddal él, például adócsökkentést emleget és olyan gazdasági témákkal hozakodik elő, melyek rosszabbul érintik a feketét, mint a fehéreket.” Akit így rasszizmussal vádolnak, joggal tiltakozhat, hogy nem a feketéről beszélt.

[\[12\]](#) Vas István fordítása.

[\[13\]](#) Szíjgyártó László fordítása.

[\[14\]](#) Szabó Júlia fordítása.

[\[15\]](#) Az orosz vezetők így látták az ukrán forradalmat: Ha az ukránok nem akarják elfogadni az orosz dominanciát, akkor valaki más kell, hogy információs háborút vívjon Oroszország ellen, és ez a valaki csak az Egyesült Államok lehet. Ebből fakadt, hogy az Ukrajna-mániás Kreml és az ezt alig érzékelő Fehér Ház elbeszélt egymás mellett: minél tovább hallgattak az amerikaiak, annál biztosabbak voltak az oroszok abban, hogy az ellenség titokban cselekszik. Így aztán Oroszország az ukrán hadsereg elleni háborút mint az Európai Unió és az Egyesült Államok elleni információs és kiberháborút vívta meg.